

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**ПРОБЛЕМИ
СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ
В ЕКОНОМІЦІ**

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 5(73)

Частина 2

Київ-2019

Головний редактор: **Смерічевський Сергій Францович**, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри маркетингу Національного авіаційного університету.

Заступник головного редактора: **Засанський Володимир В'ячеславович**, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної теорії Національного авіаційного університету.

Відповідальний секретар: **Радченко Ганна Анатоліївна**, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри маркетингу Національного авіаційного університету.

Редакційна колегія:

Ареф'єва Олена Володимирівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедрою Економіки повітряного транспорту Національного авіаційного університету.

Дергачова Вікторія Вікторівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту Національного технічного університету «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського».

Іващенко Алла Іванівна, кандидат економічних наук, доцент, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана.

Кривов'язюк Ігор Володимирович, кандидат економічних наук, професор, професор кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності Луцького національного технічного університету.

Окландер Михайло Анатолійович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри маркетингу Одеського національного політехнічного університету.

Паливода Олена Михайлівна, доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри управління та економіки водного транспорту Державного університету інфраструктури та технологій.

Петровська Світлана Володимирівна, кандидат економічних наук, доцент, декан факультету економіки та бізнес-адміністрування Національного авіаційного університету.

Прохорова Вікторія Володимирівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки та організації діяльності суб'єктів господарювання Української інженерно-педагогічної академії.

Сохацька Олена Миколаївна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного менеджменту та маркетингу Тернопільського національного економічного університету.

Хлобистов Євген Володимирович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри екології Національного університету «Кієво-Могилянська академія».

Igor Britchenko, Doctor Habil., Professor of State Higher Vocational School Memorial of Prof. Stanislaw Tarnowski, Poland.

Vladimir Glonti, Doctor of Economic Sciences, Professor, Dean of Faculty of Economics and Business, Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia.

Електронна сторінка видання – www.psae-jrnl.nau.in.ua

Міжнародний цифровий ідентифікатор журналу:
<https://doi.org/10.32782/2520-2200>

Збірник наукових праць «**Проблеми системного підходу в економіці**»
включено до переліку наукових фахових видань України
в галузі економічних наук (Категорія «Б»)
на підставі Наказу МОН України від 18 грудня 2018 року № 1412.

Наукове видання включено до міжнародних, закордонних,
національних реферативних та наукометричних баз даних:
НБУ ім. В.І. Вернадського, Index Copernicus, Google Scholar,
CiteFactor, OAJSE, Eurasian Scientific Journal Index.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Національного авіаційного університету
на підставі Протоколу № 8 від 23 жовтня 2019 року.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія KB № 8776, видане Державною реєстраційною службою України 24.05.2004 р.

ЗМІСТ

**РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ
І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА****Дубницький В.І., Науменко Н.Ю.**ЗМІСТ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК ВАЖЛИВОЇ ПІДСИСТЕМИ
ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ НА МАКРО- ТА МЕЗОРІВНЯХ.....7**Завгородній А.В.**МЕХАНІЗМИ ЗАЛУЧЕННЯ ПРЯМИХ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ
НА ПІДПРИЄМСТВА РЕГІОНУ.....18**Кожухівська Р.Б., Саковська О.М.**

КЛАСТЕРИЗАЦІЯ ЯК ІНТЕГРАЦІЙНА ФОРМА РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОГО РЕГІОНУ..... 24

**ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ
ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА****Лазарева О.В.**ПОТЕНЦІАЛ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ
ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД 31**Опенько І.А., Степчук Я.А., Цвях О.М.**КОРЕЛЯЦІЙНИЙ АНАЛІЗ ВПЛИВУ ЛІСОВИХ ПОЖЕЖ
НА ВТРАТУ ЛІСОВОГО ПОКРИВУ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД..... 37**Смирнова С.М., Косов П.Ю.**

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ЗЕМЕЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ..... 44

Яков'юк В.А.ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
ВОДНИМИ РЕСУРСАМИ В УКРАЇНІ.....49**ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ,
СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА****Яскал О.О., Когут Н.О.**ОСНОВНІ НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ
ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ БУДІВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ..... 55**ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ****Балацький Є.О., Лаврик В.В.**АНАЛІЗ РІВНЯ ЗАБОРГОВАНOSTІ СФЕРИ
ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ..... 64**Voronkova Olena**

DEVELOPMENT PRIORITIES OF MEDICAL INSURANCE IN UKRAINE.....71

Дудкіна Т.В.

СТАН ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ АПК УКРАЇНИ.....78

Карапетян О.М.МЕТОДОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ КОШТІВ СУВЕРЕННИХ ФОНДІВ:
ГЛОБАЛЬНИЙ ВИМІР..... 86**Мельник С.І.**ОСНОВНІ ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА ФІНАНСОВУ СТАБІЛЬНІСТЬ У КОНТЕКСТІ УПРАВЛІННЯ
ФІНАНСОВОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВА..... 92**Мельничук Н.Ю.**ЕЛЕКТРОННЕ УРЯДУВАННЯ: СУЧАСНИЙ СТАН
ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСТОСУВАННЯ У БЮДЖЕТНІЙ СФЕРІ..... 97

Нечипоренко А.В., Качула А.Г.

ПРАКТИКА ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОНАННЯ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ УКРАЇНИ
(НА ПРИКЛАДІ БЮДЖЕТУ МІСТА ЛУЦЬК).....106

Федишин М.П., Білявська А.В.

ДЕПОЗИТНІ ОПЕРАЦІЇ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ.....112

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

Акименко О.Ю., Жолобецька М.Б.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБЛІКУ
В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ120

Сніткіна І.А.

СКОРІНГОВА МОДЕЛЬ ЯК МЕТОД АНАЛІЗУ ПЛАТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА.....127

Томчук О.Ф.

УПРАВЛІНСЬКИЙ АНАЛІЗ: ПОНЯТТЯ, ПРИНЦИПИ ТА ОСНОВНІ ЕЛЕМЕНТИ.....133

МАРКЕТИНГ

Колещук О.Я.

ТЕОРЕТИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВ:
СТРАТЕГІЧНО-ОРІЄНТОВАНІ НАПРЯМКИ.....143

Кравцов О.О.

МАРКЕТИНГОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ АБСТРАКТНИХ УПОДОБАНЬ СПОЖИВАЧІВ.....151

Новицька І.В.

УПРАВЛІННЯ ПРОСУВАННЯМ ОРГАНІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ ЧЕРЕЗ КАНАЛИ РОЗПОДІЛУ.....156

Смирнова Н.В.

ВРАХУВАННЯ ОСОБИСТІСНИХ ФАКТОРІВ СПОЖИВАЧА ЯК ЗАПОРУКА ФОРМУВАННЯ
КОМПЛЕКСУ МАРКЕТИНГУ ПІДПРИЄМСТВА.....162

Чорнописька Н.В., Болібрux Л.І.

ЯКІСНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ВІТЧИЗНЯНОГО РИНКУ ЛОГІСТИЧНИХ ПОСЛУГ166

РЕЦЕНЗУВАННЯ

Засанський В.В.

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ «ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ТА НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА».....172

CONTENTS

**PRODUCTIVE POWER DEVELOPMENT
AND REGIONAL ECONOMY****Dubnitskyi Volodymyr, Naumenko Nataliia**CONTENTS OF INFORMATION AND PSYCHOLOGICAL SECURITY
AS AN IMPORTANT SUBSYSTEM OF INFORMATION SECURITY
AT MACRO- AND MESOLEVEL.....7**Zavhorodnii Andrii**

MECHANISMS OF ATTRACTING FOREIGN INVESTMENTS TO ENTERPRISES OF THE REGION.....18

Kozhukhivska Raisa, Sakovska Olena

CLUSTERING AS AN INTEGRATION FORM OF TOURISM DEVELOPMENT.....24

**ECONOMY OF NATURAL RESOURCES MANAGEMENT
AND ENVIRONMENT PROTECTION****Lazarieva Olena**POTENTIAL OF THE USE OF THE LANDED RESOURCES
OF THE INCORPORATED TERRITORIAL COMMUNITIES31**Openko Ivan, Stepchuk Yanina, Tsvyakh Oleg**CORRELATION ANALYSIS OF FOREST FIRE INFLUENCE
ON LOSS OF FOREST ROOF: EUROPEAN EXPERIENCE.....37**Smyrnova Svitlana, Kosov Pavlo**

ORGANIZATIONAL FOUNDATIONS OF STATE MANAGEMENT OF LAND RESOURCES..... 44

Yakovyuk Victor

FEATURES OF CURRENT TRENDS IN STATE WATER MANAGEMENT IN UKRAINE.....49

**DEMOGRAPHY, LABOR ECONOMICS,
SOCIAL ECONOMICS AND POLITICS****Yaskal Oksana, Kohut Nazarii**THE MAIN DIRECTIONS OF IMPROVING THE LABOR POTENTIAL
CONSTRUCTION ENTERPRISES' EFFICIENCY..... 55**MONEY, FINANCES AND CREDIT****Balatskyi Yevgen, Lavryk Volodymyr**

DEBT LEVEL ANALYSIS OF HOUSING AND UTILITIES SECTOR IN UKRAINE.....64

Voronkova Olena

DEVELOPMENT PRIORITIES OF MEDICAL INSURANCE IN UKRAINE.....71

Dydkina TatianaTHE STATE AND EFFICIENCY OF GOVERNMENT SUPPORT
OF THE UKRAINIAN AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX.....78**Karapetian Olga**

METHODOLOGY OF FORMATION AND USE OF SOFTWARE FUNDS: A GLOBAL DIMENSION.....86

Melnyk StepanTHE MAIN FACTORS INFLUENCING FINANCIAL STABILITY IN THE CONTEXT
OF MANAGING THE FINANCIAL SECURITY OF THE ENTERPRISE 92**Melnychuk Nataliia**ELECTRONIC GOVERNMENT: CURRENT STATE
AND PROSPECTS OF APPLICATION IN PUBLIC SECTOR.....97

Nechyporenko Alina, Kachula Anastasiia

PRACTICE OF FORMATION AND EXECUTION OF LOCAL BUDGETS OF UKRAINE
(ON THE EXAMPLE OF THE BUDGET OF THE CITY OF LUTSK).....106

Fedyshyn Maiia, Bilyavska Anastasiia

DEPOSIT OPERATIONS OF COMMERCIAL BANKS: TRENDS AND CURRENT SITUATION112

ACCOUNTING, ANALYSIS AND AUDIT**Akymenko Olena, Zholobetska Marina**

EFFECTIVE PROVIDING OF AN ACCOUNTING ORGANIZATION
IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION.....120

Snitkina Irina

SCORING MODEL AS A METHOD ANALYSIS OF SOLVENCY OF ENTERPRISE.....127

Tomchuk Olena

MANAGEMENT ANALYSIS: CONCEPTS, PRINCIPLES, AND KEY ELEMENTS.....133

MARKETING**Koleshchuk Orest**

THEORETICAL PROVISIONS BUSINESS INNOVATION MANAGEMENT:
STRATEGICALLY ORIENTED AREAS.....143

Kravtsov Alexander

MARKETING RESEARCH OF CONSUMERS' ABSTRACT PREFERENCES.....151

Novytska Iryna

ORGANIC PRODUCTS PROMOTION MANAGEMENT THROUGH DISTRIBUTION CHANNELS.....156

Smirnova Nadiya

CONSIDERATION OF PERSONAL FACTORS OF THE CONSUMER AS A GUARANTEE
FOR THE FORMATION OF THE ENTERPRISE MARKETING COMPLEX.....162

Chornopyska Nataliya, Bolibrukh Lidiya

QUALITATIVE DETERMINANTS OF THE LOGISTICS SERVICES DOMESTIC MARKET.....166

REVIEW**Zasanskyi Volodymyr**

REVIEW OF THE MONOGRAPH "PUBLIC ADMINISTRATION AND NATIONAL SECURITY".....172

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

УДК 332.146.2:330.47

DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-5-25>**Дубницький В.І.**

доктор економічних наук, професор, академік АЕН України,
професор кафедри теоретичної та прикладної економіки
Державного вищого навчального закладу
«Український державний хіміко-технологічний університет»

Науменко Н.Ю.

кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри теоретичної та прикладної економіки
Державного вищого навчального закладу
«Український державний хіміко-технологічний університет»

Dubnitskyi Volodymyr

State Higher Education Institution
“Ukrainian State University of Chemical Technology”

Naumenko Nataliia

State Higher Education Institution
“Ukrainian State University of Chemical Technology”

ЗМІСТ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК ВАЖЛИВОЇ ПІДСИСТЕМИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ НА МАКРО- ТА МЕЗОРІВНЯХ

CONTENTS OF INFORMATION AND PSYCHOLOGICAL SECURITY AS AN IMPORTANT SUBSYSTEM OF INFORMATION SECURITY AT MACRO- AND MESOLEVEL

Характерною рисою сучасного суспільства стало проникнення інформаційних технологій у різні сфери людської діяльності: науку, економіку, політику та управління. Інформаційна безпека досягається лише за системного підходу, розумного поєднання законодавчих, організаційних та програмно-технічних заходів. Метою роботи є розгляд змісту підсистеми інформаційно-психологічної безпеки та виділення особливостей інформаційно-психологічного впливу на особистості, соціальні групи та суспільство на макро- та мезорівнях. У роботі запропоновано розглядати інформаційну сферу з погляду двох основних складників: інформаційно-технічної сфери та інформаційно-психологічної сфери. Процеси реформування, що відбуваються нині в економіці, соціальному та духовному житті України та її регіонів, виявляються суттєво залежними від різного роду інформаційно-психологічних впливів. Авторами запропоновано виділити основні групи об'єктів захисту як практичне вирішення завдань забезпечення інформаційно-психологічної безпеки особистості, суспільства, регіону та держави в сучасних умовах, а також суб'єктів інформаційно-психологічного впливу. У роботі зазначено базові засоби та методи інформаційно-психологічного впливу та виділено їхні особливості, які становлять зміст інформаційно-психологічної безпеки.

Ключові слова: інформаційна безпека регіону, інформатизація, інформаційно-технічна безпека, інформаційно-психологічна безпека, інтелектуальна безпека, інформаційна сфера.

Характерной чертой современного общества стало проникновение информационных технологий в различные сферы человеческой деятельности: науку, экономику, политику и управление. Информационная безопасность достигается лишь при системном подходе, разумном сочетании законодательных, организационных и программно-технических мероприятий. Целью работы является рассмотрение содержания подсистемы информационно-психологической безопасности и выделение особенностей информационно-психологического влияния на личности, социальные группы и общество на макро- и мезоуровне. В работе предложено рассматривать инфор-

мационную сферу с точки зрения двух основных составляющих: информационно-технической сферы и информационно-психологической сферы. Процессы реформирования, происходящие в настоящее время в экономике, социальной и духовной жизни Украины и ее регионов, оказываются существенно зависимыми от разного рода информационно-психологических воздействий. В работе отмечены базовые средства и методы информационно-психологического воздействия и выделены их особенности, которые составляют содержание информационно-психологической безопасности.

Ключевые слова: информационная безопасность региона, информатизация, информационно-техническая безопасность, информационно-психологическая безопасность, интеллектуальная безопасность, информационная сфера.

Penetration of information technology into various fields of human activity: science, economics, politics and management has become a characteristic feature of modern society. Due to wide informatization of the main aspects of life activity, information sphere has become an important part of the public life of Ukraine and its regions, it largely determining the direction of socio-political and economic development of the state. It should be noted that information security is achieved only through a systems approach, a reasonable combination of legislative, organizational and program-technical measures. The purpose of the work is to consider the content of information and psychological security subsystem and to show the peculiarities of information and psychological impact on individuals, social groups and society at macro- and mesolevel. The paper proposes to consider information sphere within the limits of macro-, meso- and microlevels from the point of view of two main components: information-technical as well as information-psychological sphere. Security functions in the region's information security system are considered. Information and psychological security at regional level is the protection of the emotional and psychological environment of the region from the influence of negative information including false (untrue), distorted and tendentious one. The authors suggest to identify the main groups of objects of protection as a practical solution to the tasks for ensuring information and psychological security of the individual, society, region and state in modern conditions, as well as subjects of information and psychological influence. The basic means and methods of informational and psychological influence are stated in the work. The peculiarities constituting the content of information and psychological security are marked out. The objects of manipulation may be economic and social subjects of different levels of community – from individual to society of the region (territory) or to the society of the country as a whole. In order to prevent threats to information and psychological security at macro- and mesolevel it is necessary to adopt legislative acts on protecting individuals, special groups of society from negative information and psychological influences at the state level, as well as to develop and start implementing a program for using psychotechnology in the interests (first of all social-economic interests) of the state of Ukraine and its regions.

Key words: information security of the region, informatization, information and technical security, information and psychological security, intellectual security, information sphere.

Постановка проблеми. Одним зі складників економічної безпеки є інформаційна безпека. Інформаційна безпека досягається лише за системного підходу – розумному поєднанні законодавчих, організаційних та програмно-технічних заходів. Стрімкий розвиток ринку інформаційних послуг на сучасному етапі на макро-, мезо- та мікрорівнях супроводжується появою великої кількості загроз його якісному функціонуванню. Слід відзначити, що інформаційною безпекою нині називають те, що в 60–70-х роках ХХ ст. іменувалося комп'ютерною безпекою, а з початку 80-х років – безпекою даних.

Якщо розглядати інформаційну безпеку в міжнародному аспекті, то вона трактується, передусім, виходячи з характеру загроз. Традиційно виділяється «тріада загроз» міжнародній інформаційній безпеці: використання інформаційних комп'ютерних технологій у військово-політичних, терористичних та злочин-

них цілях, тобто використання ІТ-технологій у міждержавних конфліктах.

Значущість національних інтересів України у сфері забезпечення інформаційної безпеки та управління мережею Інтернет особливо підкреслює той факт, що вони згадуються у цілому переліку офіційних документів. У цьому контексті термін «інформаційна безпека» трактується як стан захищеності національних інтересів в інформаційному середовищі, які визначаються сукупністю збалансованих інтересів особистості, суспільства та держави. Інформаційна безпека в умовах макро-, мезо- та мікрорівнів – це комплекс організаційно-технічних заходів, які забезпечують цілісність даних та конфіденційність інформації у поєднанні з її доступністю для всіх авторизованих користувачів. Цілі, досягнення яких гарантує інформаційна безпека, можна сформулювати так: конфіденційність критичної інформації; цілісність інформації й зв'язаних із нею процесів створення,

введення, обробки та виведення інформації; доступність інформації у разі необхідності; облік інформації.

У загальному плані ринок безпеки інформаційних систем можливо умовно розділити на два ідеологічно не пов'язані між собою напрями. *Перший напрям* має своєю метою інформаційний захист мереж, тобто захист інформації, яка циркулює всередині інформаційних мереж. Сьогодні це найбільш затребуваний, а тому й досить добре розвинутий напрям. Сюди слід віднести різноманітні антивірусні програми, міжмережеві фільтри, захисні протоколи, цифрові підписи та інші засоби захисту мережі. *Другий напрям*, який достатньо стрімко розвивається в останній час, пов'язаний із безпосереднім захистом об'єктів мережі. Цей напрям представляють переважно механічні пристрої, які попереджають доступ до апаратної частини, тобто до серверів, персональних комп'ютерів тощо.

Ймовірніше за все, у майбутньому ми будемо свідками інтеграції цих двох напрямів, що є єдиним кроком на шляху до підвищення рівня захисту інформації в межах макро-, мезо- та мікрорівнів. У результаті такої інтеграції зможе з'явитися якась універсальна система безпеки, а у адміністратора безпеки буде єдине робоче місце, з якого він зможе контролювати порядок обробки даних та цілісність об'єктів.

У повсякденній практичній діяльності у зв'язку з масовою інформатизацією сучасного суспільства все більшої актуальності набуває знання правових основ та морально-етичних норм використання засобів нових інформаційних технологій. Слід відзначити, що інформаційна безпека досягається лише за системного підходу, розумного поєднання законодавчих, організаційних та програмно-технічних заходів. Велика кількість катастроф у глобальній економіці – нагадування про серйозний прорахунок: усе більше довіряючи машинам, люди постійно забувають, де проходять межі і свідомого контролю, і моральної відповідальності та інформаційно-психологічної стійкості.

Дана робота – узагальнення теоретико-експериментальних досліджень авторів. Вона присвячена маловивченій проблемі аналізу непрямого (побічного, багатократно опосередкованого) впливу інформаційних технологій в умовах макро-, мезо та мікрорівней, який призводить до зміни традиційних (неінформатизованих) форм діяльності. Слід виділити перелік основних принципів впливів такого роду:

1. Принцип розповсюдження перетворень: перетворена під впливом інформаційних технологій діяльність сама стає джерелом наступних перетворень інших видів діяльності.

2. Принцип зворотних дій: зміна конкретного виду інформаційної діяльності може призвести до зміни неінформатизованої (традиційної) форми цієї ж діяльності.

3. Принцип генералізації перетворень: психологічні наслідки інформатизації можуть зачіпати не тільки окремі психічні процеси, але й усю особистість у цілому.

4. Принцип інтерференції перетворень: одні психологічні наслідки інформатизації накладаються на інші, що може призвести до гіперболізації та нейтралізації процесів.

У даній роботі передбачається узагальнене представлення деяких умов реалізації вказаних принципів, психологічних механізмів та наслідків інформатизації в умовах забезпечення економічної безпеки на макро-, мезо- та макрорівнях, а також викладення основних положень інформаційно-психологічної безпеки, яка є підсистемою системи інформаційної безпеки у сфері забезпечення економічної безпеки на національному та регіональному рівнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема економічної та інформаційної безпеки в умовах трансформації національної та регіональної економіки розглянута в роботах В.В. Піменова, П.К. Шафранського [1], А.М. Гуменюка [2], А.П. Курило, С.Л. Зефірвата В.Б. Голованова [3], В.Г. Кулакова [4], А.Г. Светлакова та І.М. Глобіна [5], А.О. Малюк та О.Ю. Полянської [6], В.Н. Усцилемова [7], Г.Г. Почепцова [8]. До досліджень, які відносяться до методології формування системи інформаційної безпеки на національному та регіональному рівнях, слід віднести роботи В.В. Аратюнова [9], Є.С. Кадцини [10], Л.Г. Матвеевої [11], С.В. Любавіної [12], а також Ф. Уебстера [13]. Проблеми формування та функціонування підсистеми інформаційної безпеки – інформаційно-психологічної безпеки досліджуються в роботах: В.А. Барішполеца [14], О.М. Федорової [15], А.Ю. Нашинець-Наумової [16], В.М. Юрченко та І.В. Юрченко, Є.В. Савва та І.А. Герасимова [17], а також Г. Хакена [18], Ю. Брумштейна, А. Підгорного [19], С.М. Ненашева [20], В.Я. Асановича та Г.Г. Маньшина [21], Ю.Д. Бабаєвої, А.Є. Войскунського [22], А.В. Манойло, А.І. Петренка, Д.Б. Фролова [23], І.В. Юрченко [24].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою роботи є розгляд змісту підсистеми інформаційно-психологічної безпеки та виділення особливостей інформаційно-психологічного впливу на особистості, соціальні групи та суспільство на макро- та мезорівнях.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Адекватне розуміння проблеми безпеки передбачає усвідомлення системної природи даного явища і, отже, необхідності системного підходу

до його вивчення. Такий підхід ґрунтується на розгляді характеру взаємодії внутрішніх компонентів та елементів системи та зовнішнього середовища, яке здійснює безпосередній вплив, а інколи й жорсткий соціальний тиск на різноманітні сегменти суспільства, які повинні забезпечувати безпеку громадян, соціальних груп, населення держави та її регіонів у цілому. Під небезпекою розуміється об'єктивно існуюча можливість деструктивного впливу на систему (економічну, соціальну, політичну, екологічну та ін.) із боку зовнішніх сил, у результаті якого може бути завдана суттєва шкода. Небезпеки можуть являти собою як цілеспрямовані результати навмисних дій із чийогось боку, так і природне походження, а отже, ненавмисний характер, тоді як загроза несе безпосередню небезпеку, джерело якої може бути встановлено більш-менш точно, тобто загроза потребує швидкого реагування з боку тих, проти кого вона направлена. Ризики – це ті ймовірно можливі небезпеки, щодо яких зроблено заходи для підстраховування або профілактичні дії. Частіше термін «ризик» трактується як імовірність збитку.

Однак проблема полягає у тому, що неможливо вивести абсолютно об'єктивні та незаперечні критерії визначення потенційного збитку. І наостанок, вразливість – один з індикаторів стану безпеки соціально-економічної системи, території (регіону), яка свідчить про її потенціальну незахищеність перед лицем зовнішніх викликів. Поняття «безпека» в широкому плані може трактуватися як стійкість системи, території або соціально-економічної структури відносно кризових змін та впливу чинників, які формують ризики кризи. Масштаби кризових процесів виявляють тенденцію їх прогресуючого зростання, який зумовлений ускладненням технологічних, фінансових, інформаційних, соціально-економічних та політичних взаємозв'язків. Вони визначають усі важко передбачувані нові комбінації параметрів загроз та ризиків безпеки як на загальнодержавному, так і на регіональному рівні [3, с. 12].

Система критеріїв та індикаторів економічної безпеки регіону визначається як порогові показники, вихід за межі яких означає появу реальних загроз конкретному регіону. Розроблення індикаторів – складна методологічна проблема. Окрім традиційно використовуваних кількісних макроекономічних та мезоекономічних показників (ВВП, ВРП, національного та регіонального доходу та ін.), у соціально-економічній діагностиці необхідні індикатори на основі «показників тривоги», порівняння яких із фактичними параметрами за видами економічної безпеки (держави, регіону, суб'єктів

господарювання, громадян) дає змогу своєчасно побачити перевищення граничних значень. Вони слугують сигналами до своєчасного реагування з боку державних або регіональних структур. Тому розроблення механізмів забезпечення регіональної безпеки (у т. ч. за системами соціальної, інформаційної, екологічної, демографічної, фінансової, інноваційної та іншої безпеки) повинна мати перманентний характер.

У межах забезпечення економічної безпеки регіону проблема забезпечення інформаційної, інформаційно-технічної, інформаційно-психологічної та інтелектуальної безпеки – найважливіша умова їх успішного соціально-економічного функціонування та розвитку. На жаль, в існуючих дослідженнях у сфері економічної безпеки регіону та інформаційної безпеки регіонів по відношенню до регіонів у цілому питання інформаційної, інформаційно-психологічної та інтелектуальної безпеки відображені слабо, при цьому тематика інформаційно-психологічної безпеки в ув'язці інформаційної безпеки та інтелектуальної безпеки не вивчена. У даному дослідженні автори розглядають основні положення інформаційно-психологічної безпеки на рівні регіону за складником «громадяни території» [20, с. 67–68].

У зв'язку з широкою інформатизацією основних боків життєдіяльності **інформаційна сфера** стала важливою частиною суспільного життя України та її регіонів, багато в чому визначає напрям соціально-політичного та економічного розвитку держави. **Інформаційну сферу** – сферу діяльності суб'єктів суспільного життя, пов'язану зі створенням, збором, перетворенням, зберіганням, розповсюдженням та дослідженням інформації в межах макро-, мезо- та мікрорівнів, можна розділити на дві основні складові частини: **інформаційно-технічну сферу** та **інформаційно-психологічну сферу**. Інформаційно-технічна сфера пов'язана з інформаційним забезпеченням усіх боків життєдіяльності особистості (громадян держави, регіону, території, суспільства, держави) за допомогою використання інформаційних та телекомунікаційних систем. Інформаційно-психологічна сфера утворюється сукупністю людей та інформації, якою вони обмінюються й яку сприймають, суспільних відносин, які виникають у зв'язку з інформаційним обміном та інформаційно-психологічним впливом на людину. На рис. 1 представлено авторське розуміння інформаційної безпеки регіону.

Інформаційно-психологічна безпека на рівні регіону – це передусім захищеність емоційно-психологічного середовища регіону від впливу негативної інформації, включаючи помилкову

(недостовірну), спотворену та тенденційну. При цьому інтелектуальну безпеку регіону визначимо як захищеність інтелектуальних ресурсів юридичних та фізичних осіб у регіоні від знищення, деградації, втрати, зниження ефективності використання, погіршення якісних характеристик, порушення можливостей взаємодії для інтелектуальних ресурсів юридичних та фізичних осіб регіону. Відзначимо, що безпека для інтелектуальної безпеки та ефективність їх використання залежать від інформаційної безпеки регіону.

У фундаментальному дослідженні В.А. Баришполеца представлено авторське визначення інформаційно-психологічної безпеки на національному рівні: «Інформаційно-психологічна безпека держави – це захищеність громадян, окремих груп та соціальних верств, масових об'єднань людей та населення країни у цілому від негативного інформаційно-психологічного впливу» [14, с. 63].

Процеси реформування, що відбуваються сьогодні в економіці, соціальному та духовному житті України та її регіонів, виявляються суттєво залежними від різного роду **інформаційно-психологічних впливів**. Ці впливи в загальних рисах кваліфікуються як негативні, якщо викликають психоемоційну та соціально-психологічну напруженість у різних соціальних групах регіонів й у цілому в українському суспільстві (спотворення моральних критеріїв та норм, погіршення здоров'я на генетичному рівні, морально-політична дезорієнтація і, як наслідок, неадекватна поведінка окремих осіб, груп та мас людей і т. ін.). Їх основні наслідки – глибока трансформація індивідуальної, групової, масової та суспільної свідомості, зміна морально-політичного та соціально-психологічного клімату в суспільстві. Негативний інформаційно-психологічний вплив якоюсь мірою корелюється також із маніпулятивними прийомами, які спрямовані на програмування думок і прагнень мас, їхніх настроїв і навіть психічного стану людей для забезпечення такої їхньої поведінки, яка потрібна тим, хто володіє засобами маніпуляції [14, с. 17].

Виходячи з вище викладеного, поняття **«негативний інформаційно-психологічний вплив»**, яке є визначальним для інформаційно-

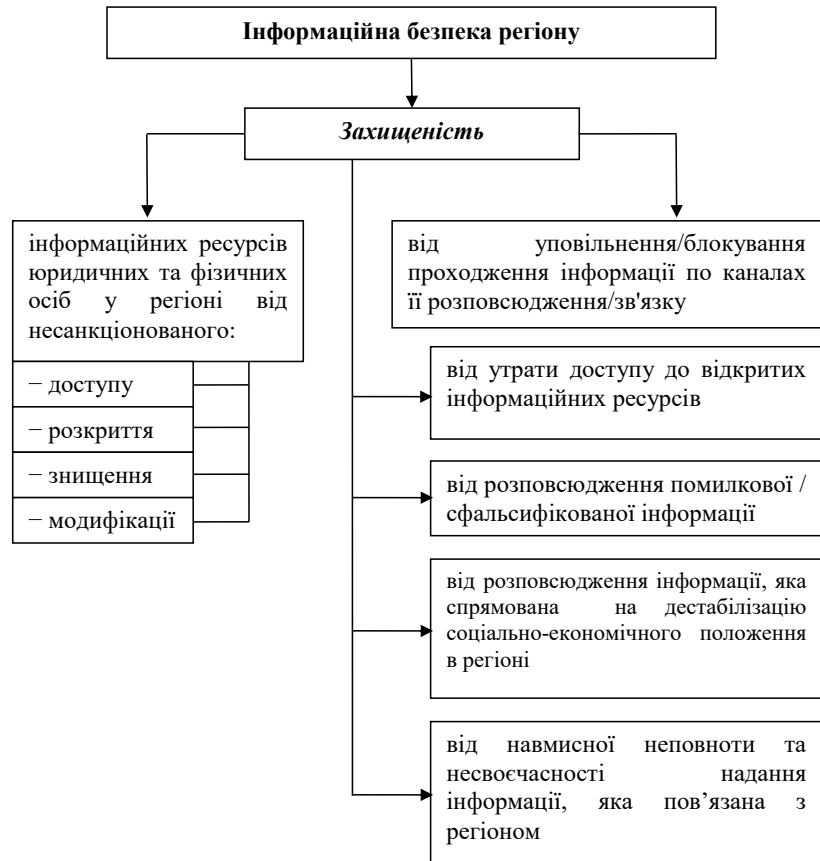

Рис. 1. Функції захищеності в системі інформаційної безпеки регіону

психологічної безпеки, може бути сформульовано так: *інформаційно-психологічний вплив на людину (особистість), на групову, масову та суспільну свідомість із метою явного або скритого спонукання індивідуальних або соціально-економічних суб'єктів до дій у збиток власним економічним інтересам в інтересах окремих осіб, груп або організацій, які здійснюють цей вплив.*

Сфера організації інформаційно-психологічного впливу на психіку людини, групову, масову та суспільну свідомість у межах держави, регіону та території включає у себе об'єкти інформаційно-психологічного впливу, суб'єктів, які впливають на ці об'єкти, комунікацію між суб'єктами та об'єктами інформаційно-психологічного впливу, а також засоби та методи інформаційно-психологічного впливу.

Слід відзначити, що головними мішенями інформаційно-психологічного впливу виступають індивідуальні, групові, масові та суспільні свідомості. Виходячи із цього, об'єктами інформаційно-психологічного впливу є:

- людина (особистість – її психіка, свідомість, організм);
- різні громадські організації;
- соціальні групи людей;

– населення регіонів та країни у цілому.

Як відзначають дослідники [14–16; 18–21] людина, її повсякденне життя все більше залежать від масової комунікації, яка утворює свого роду «другу суб'єктивну реальність», вплив якої не менш значний, аніж вплив об'єктивної реальності [25, с. 41]. Людина як об'єкт інформаційно-психологічного впливу може розглядатися, по-перше, як громадянин (особистість) та, по-друге, як індивід. Як громадянин (держави або регіону) людина є суб'єктом економіко-політичного життя, який володіє певним світоглядом, більш-менш правосвідомістю та менталітетом, духовними ідеалами та ціннісними установками. Основна суть інформаційно-психологічного впливу у цьому разі зводиться до того, щоб поведінка громадянина (держави, регіону та його території) була адекватною тим чи іншим суспільним та економічним інтересам. Людина як особистість та активний економіко-соціальний суб'єкт може бути піддана інформаційно-психологічному впливу, який трансформується через її поведінку, дії (або бездіяльність), надає дисфункційний вплив на різні соціальні структури країни, регіону.

Держава через свої інститути (освіти, права, культури, армії, спорту та ін.) формує члена соціуму, спрямовує та корегує вектор розвитку «індивідуальної людини». Своєю чергою, «індивідуальна людина» творить закони та права, управляє державою та її структурами (регіонами, територіями), формуючи в необхідному плані розвиток «людини колективної». Цей взаємно корельований процес реалізується за допомогою економіко-соціальної та індивідуальної систем трансформації.

На рис. 2 представлено виділення основних груп об'єктів захисту як практичне вирішення завдань забезпечення інформаційно-психологічної безпеки особистості, суспільства, регіону та держави в сучасних умовах.

Перераховані на рис. 2 об'єкти є в рамках держави, регіонів, території носіями індивідуальної, групової, масової та громадської свідомості та підлягають захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу.

Суб'єкт інформаційно-психологічного впливу (комунікатор) – це джерело інформації в межах країни та її регіонів, який володіє технологіями управління інформаційними процесами та мані-

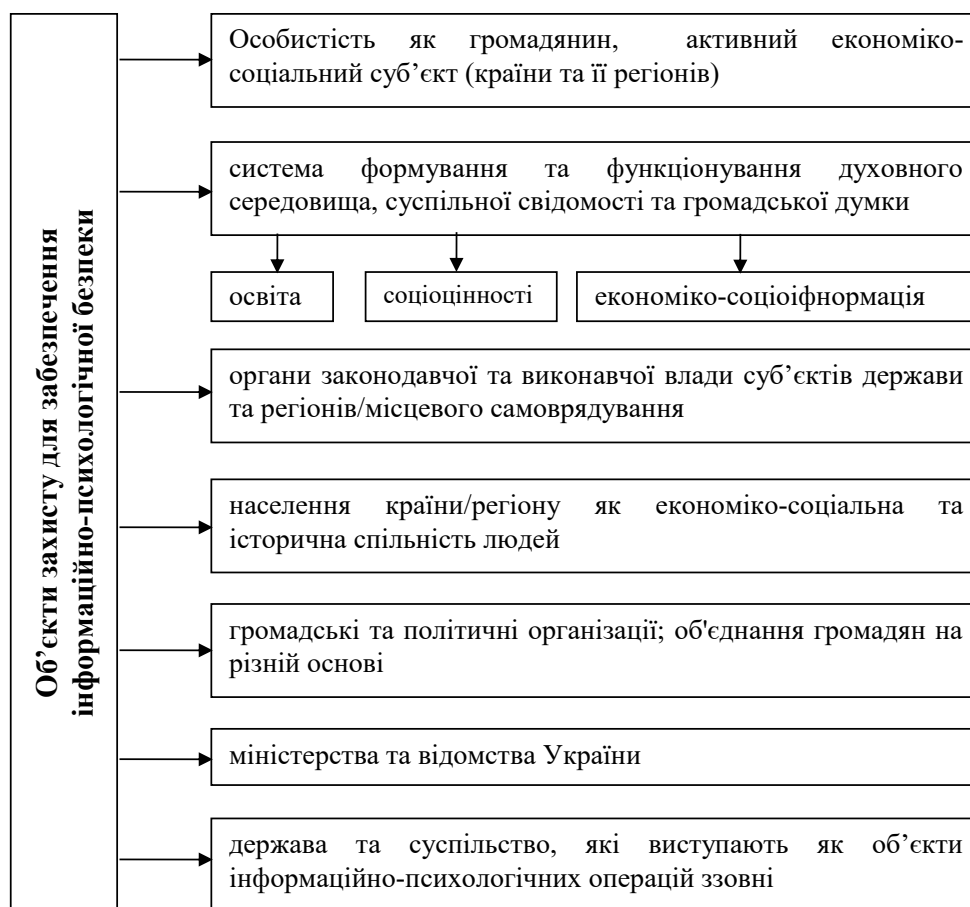

Рис. 2. Основні об'єкти (групи захисту) забезпечення інформаційно-психологічної безпеки

пулювання інформацією (у т. ч. загрозливою економічним інтересам різних груп країни та її регіонів), а також управління поведінкою соціальних систем (об'єктів) – людей, соціальних груп, суспільства.

Комунікатор порівняно з об'єктом впливу (аудиторією) володіє явною перевагою, яка полягає у його комплексності, системності, масштабності та цілеспрямованості. Суб'єктами інформаційно-психологічного впливу на окрему людину, групу людей, населення регіонів та країни у цілому можуть бути суб'єкти, представлені на рис. 3.

Під комунікацією (лат. communicatio – роблю загальним, зв'язую, спілкуюся) у маркетингу соціально-економічної психології розуміється спілкування, передача інформації, інформаційний вплив людей, бізнес-структур у процесі їхньої пізнавально-трудової діяльності, а також між людиною та економіко-техніко-технологічною системою. Найчастіше вона пов'язана з опосередкованим спілкуванням за допомогою друкованих засобів та технічних пристроїв. Як процес обміну інформацією комунікація включає такі елементи: джерело (комунікатор) – повідомлення – канал комунікації – одержувач (реципієнт), а також кодування та декодування інформації. Передача інформації в межах країни та її регіонів здійснюється за допомогою каналів комунікації, які являють собою спеціально сформоване середовище або спосіб розповсюдження інформації від джерела інформації до одержувача [13, с. 217].

Слід підкреслити, що всі канали комунікації інформаційно-психологічного впливу володіють різними характеристиками, мають і переваги, і недоліки, тому не можна вибирати єдиний канал та обмежуватися ним. Найбільш ефективним за інформаційно-психологічного впливу на індивідуальні, групові, масові та громадянські свідомості є багатоканальний вплив, коли кожний із каналів виконує свою функцію.

Щоб створювати засоби та методи захисту від будь-якого інформаційно-психологічного впливу, необхідно досконально знати спеціальні засоби та методи, які використовуються для цього впливу. З погляду фізичної сутності, принципів та механізмів впливу засоби та методи інформаційно-психологічного впливу можуть бути класифіковані так: переконання

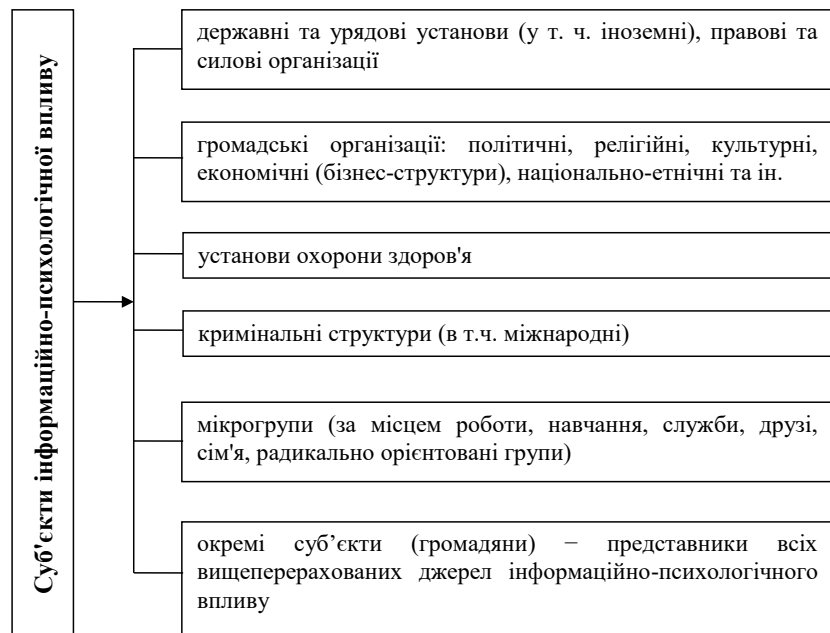

Рис. 3. Суб'єкти інформаційно-психологічного впливу

та сугестивні методи, інформаційно-техногенні методи, психотропні методи, феноменологічні методи, комбіновані методи.

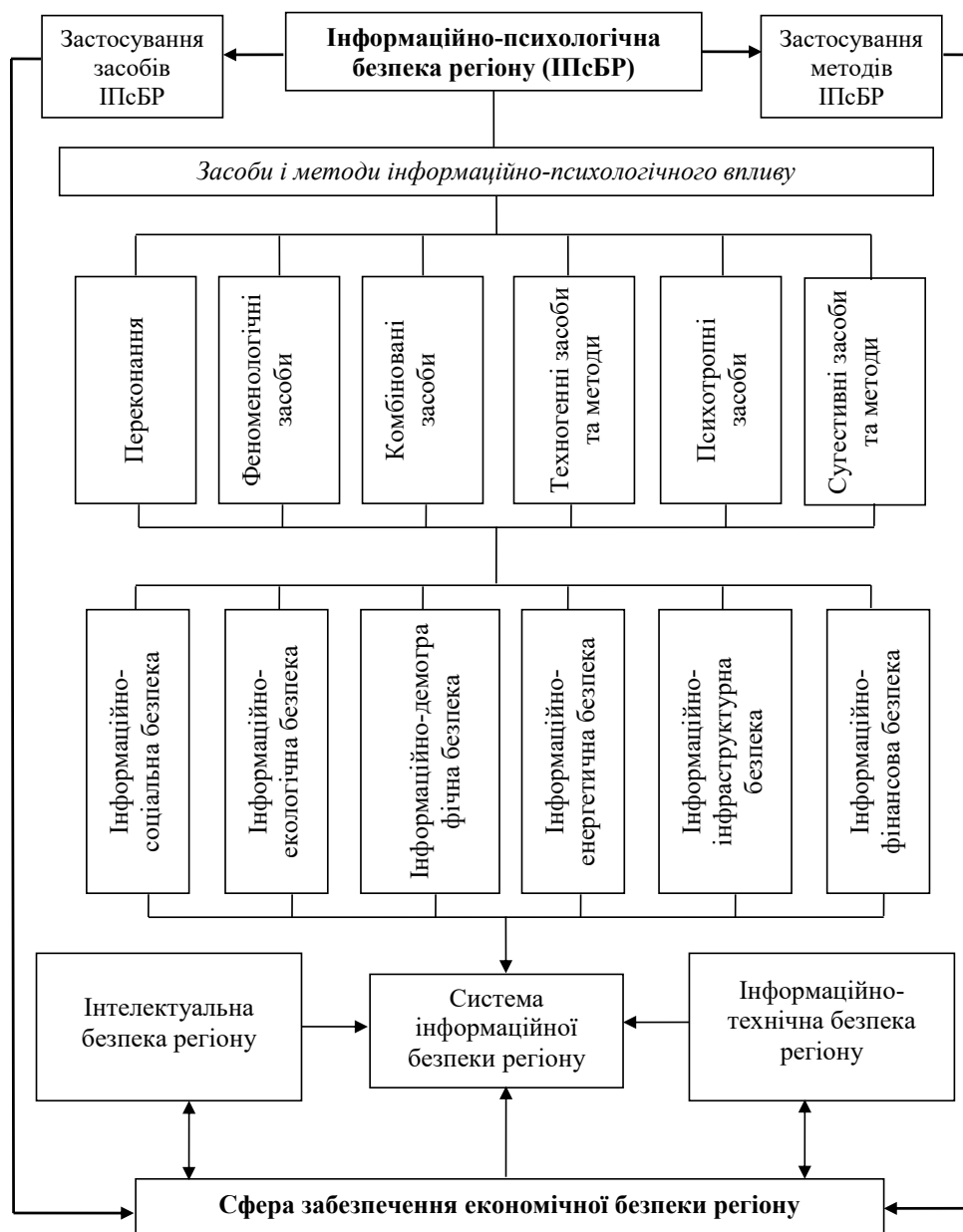
Базові засоби та методи інформаційно-психологічного впливу (рис. 4):

1) переконання: метод відкритого вербального (словесного) інформаційно-психологічного впливу на свідомість індивіда або групи людей, основу якого становить система ясних, чітко сформульованих доводів, які побудовані за законами формальної логіки;

2) феноменологічні засоби: взаємодія живих істот із розвинутою рецепцією (чутливістю до сигналів/загроз навколишнього світу), пов'язана з прийомом та передачею сигналів/інформації від однієї системи до іншої, тобто інформаційна взаємодія;

3) комбіновані засоби: під комбінованими засобами та методами інформаційно-психологічного впливу розуміється практично одночасне застосування двох та більше засобів (методів) такого впливу; наприклад комплексне аудіо- та відеосугестії (зорової усвідомлюваної інформації та неусвідомлюване акустичне навіювання);

4) техногенні засоби та методи: до інформаційно-техногенних засобів та методів інформаційно-психологічного впливу належать інформаційні та технічні психотехнології з використанням обчислювальної, акустичних систем з «інтелектуальним сигналом»; вплив по вектору «техніка – людина» (інформаційно-психологічний вплив за допомогою засобів масової інформації, Інтернет та комп'ютерні відеоігри, вплив хвильових процесів, біорезонансна стимуляція);

**Рис. 4. Зміст інформаційно-психологічної безпеки
(засоби і методи інформаційно-психологічного впливу)**

5) психотропні засоби: до психотропних засобів інформаційно-психологічного впливу належить група біологічно активних речовин, які впливають переважно на психічні функції особистості, а також здатні переводити її в змінений стан свідомості; спостерігається клінічний ефект психолептики під час сприйняття інформації;

6) сугестивні засоби та методи: сугестія (навіювання) – це процес неаргументованого інформаційно-психологічного впливу на свідомість індивіда або групи, який пов'язаний зі зниженням критичності під час сприйняття та реалізації ним змісту інформації, що повідомляється, пропаганда, неусвідомлювана акустична інформація, неусвідомлювана зорова інфор-

мація, гіпнотичні методи, метод нейролінгвістичного програмування, тренінг інформаційно-психологічного впливу (цілеспрямований).

Коли йдеться про маніпулювання свідомістю, то мається на увазі переносне значення цього слова – спритне поводження з людьми як з об'єктами або обробка їх у своїх інтересах та приховане управління ними. Маніпуляція свідомістю під час використання методів (технологій) інформаційно-психологічного впливу стосовно впливу на людину чи на підприємницьку діяльність – це специфічний вид криптого інформаційно-психологічного впливу, який спрямований на програмування ідей, думок, мотивів, життєвих чи бізнес-установок,

стереотипів, прагнень, настроїв і навіть психічного стану людей із метою такої їхньої поведінки, яка потрібна тим, хто володіє засобами маніпуляції [14, с. 94–95].

Це досягається впровадженням маніпуляційної інформації на тлі посланих відкрито відволікаючих повідомлень прямо у підсвідомість, минаючи етап критичного сприйняття її свідомістю людини. Іншими словами, маніпуляція свідомості – це вид скритого інформаційно-психологічного впливу, метою якого не повинна бути усвідомлена об'єктом маніпуляція. Головна мета маніпуляції свідомістю в межах забезпечення інформаційної безпеки в умовах країни або регіону, – щоб викриття самого факту спроби маніпуляції не призвело до з'ясування подальших намірів.

Маніпулятивний інформаційно-психологічний вплив сприймається, як правило, зі знаком мінус. Однак слід обмовитися, що бувають ситуації, коли в силу складних обставин маніпулятивний інформаційно-психологічний вплив може носити позитивний характер. Об'єктами маніпуляції свідомістю можуть виступати економічні та соціальні суб'єкти різного рівня спільності – від індивіда до суспільства регіону (території) або до суспільства країни у цілому. Інформаційно-психологічний вплив із метою викликати певні емоційні стани є складовою частиною маніпуляції свідомості. Емоційні стани людей, груп суттєво впливають на сприйняття різного роду інформаційних повідомлень. Вони можуть полегшувати або, навпаки, ускладнювати їх сприйняття.

Спеціалісти виділяють у процесі інформаційно-психологічного впливу три рівня маніпуляції свідомістю:

- посилення існуючих у свідомості людей необхідних маніпулятору ідей, життєвих установок, мотивів, цінностей, норм;
- мала (приватна) зміна поглядів (у т. ч. емоційного та практичного відношення) на ту чи іншу подію, факт, процес;
- корінна, кардинальна зміна життєвих установок шляхом повідомлення об'єкту сенсаційних, драматичних, надзвичайно важливих для нього відомостей.

При цьому необхідно відзначити, що в сучасних умовах в інформаційно-комунікаційних процесах на макро-, мезо- та мікрорівнях використовуються не просто окремі прийоми, а спеціальні маніпулятивні технології. Знання маніпулятивних технологій та прийомів інформаційно-психологічного впливу на людину, соціальну групу, певну територію регіону необхідно для формування індивідуального та групового інформаційно-психологічного захисту у сфері забезпечення економічної безпеки як на мезорівні, так і на макрорівні.

Забезпечення інформаційно-психологічної безпеки – це запобігання або парирування небезпек та загроз, які пов'язані з інформаційно-психологічним впливом на індивідуальну, групову, масову та громадянську свідомість, а також ліквідація наслідків цілеспрямованого негативного інформаційно-психологічного впливу. Виконання вказаних функцій повинно здійснюватися системою забезпечення інформаційно-психологічної безпеки на мікро- та мезорівнях, а також у цілому на макрорівні, тобто безпеки держави.

Висновки з даного дослідження. Усвідомлення суворой реальності існування інформаційно-психологічного впливу викликає необхідність уважного розгляду проблеми забезпечення захисту індивідуальної, групової, масової та громадської свідомості від подібних впливів, які мають негативний (деструктивний) характер.

Можливість деструктивного інформаційно-психологічного впливу на людину з метою модернізації його психіки може призвести до катастрофічних наслідків для держави та її регіонів, якщо не прийняти завчасно заходи щодо нейтралізації такого впливу. З метою парирування загроз інформаційно-психологічної безпеки на макро- та мезорівнях, необхідно на державному рівні прийняти законодавчі акти щодо захисту особистості, спеціальних груп суспільства від негативних інформаційно-психологічних впливів, а також розробити та приступити до реалізації програми використання психотехнологій в інтересах, насамперед, соціально-економічних інтересів, держави Україна та її регіонів.

Список використаних джерел:

1. Пименов В.В., Шафранский П.К. Экономическая и информационная безопасность в условиях трансформации: инструменты и механизмы по их нейтрализации. *Экономическая безопасность и качество*. 2018. № 1(30). С. 25–30.
2. Гуменюк А.М. Безпека структурно-інституціональної трансформації економіки регіону: теоретичні основи та приклади аспекти : монографія. Київ : НІСД, 2014. 468 с.
3. Курило А.П., Зефирова С.Л., Голованов В.Б. Аудит информационной безопасности. Москва : БДЦ-пресс, 2006. 304 с.
4. Кулаков В.Г. Региональная система информационной безопасности: угрозы, управление и обеспечение : дис. ... доктора техн. наук : 05.13.19. Воронеж, 2005. 332 с.

5. Светлаков А.Г., Глобина И.М. Влияние информационного пространства на экономическую безопасность региона. *Экономика региона*. 2018. Т. 14. Вып. 2. С. 474–484.
6. Малюк А.А., Полянская О.Ю. Зарубежный опыт формирования в обществе культуры информационной безопасности. *Безопасность информационных технологий*. 2016. № 4. С. 25–37.
7. Усцилемов В.Н. Совершенствование подсистемы информационной безопасности на основе интеллектуальных технологий. *Прикладная информатика*. 2016. Т. 11. № 3(63). С. 31–38.
8. Почепцов Г.Г. Информационно-психологическая война. Москва : СИНТЕГ, 2002. 180 с.
9. Аратюнов В.В. Современные проблемы и задачи обеспечения информационной безопасности. *Вестник МФЮУ*. 2016. № 2. С. 213–222.
10. Кадцына Е.С. Концептуальная модель оценки и оптимизации развития процесса региональной информатизации. *Вестник РЭА им. Г.В. Плеханова*. 2018. № 6(102). С. 185–198.
11. Матвеева Л.Г., Никитаева А.Ю., Чернова О.А. Информация как стратегический ресурс регионального развития: институционально-технологические аспекты. *TERRA Economicus*. 2018. Т. 16. № 1. С. 134–145.
12. Любавина С.В. Оптимизация информационной системы процесса управления регионом. *Региональные проблемы преобразования экономики*. 2018. № 3. С. 34–42.
13. Уэбстер Ф. Теории информационного общества / пер. с англ. М.В. Арапова, Н.В. Малыхиной ; под ред. Е.Л. Вартановой. Москва : Аспект-пресс, 2004. 400 с.
14. Баришполец В.А. Информационно-психологическая безопасность: основные положения. *Труды РЭНСИТ. Серия «Информационные технологии»*. 2013. Т. 5. № 2. С. 62–104.
15. Федорова О.Н. Информационно-психологическая безопасность личности в информационном обществе. *Вестник ДГТУ*. 2011. № 2(7). С. 21–34.
16. Нашинець-Наумова А.Н. Інформаційна агресія як основний компонент інформаційної війни. *Інформаційне право*. 2015. № 6. С. 66–69.
17. К построению модели информационной безопасности полиэтнического региона (на материалах Юга России) / В.М. Юрченко и др. *Человек. Сообщество. Управление*. 2010. № 4. С. 4–15.
18. Хакен Г. Информация и самоорганизация. Макроскопический подход к сложным явлениям. Москва : Мир, 1991. 240 с.
19. Брумштейн Ю.М., Подгорный А.Н. Комплексный анализ факторов информационной и интеллектуальной безопасности регионов. *Информационная безопасность регионов*. 2011. № 1(8). С. 8–14.
20. Ненашев С.М. Информационно-технологическая и информационно-психологическая безопасность пользователей социальных сетей. *Вопросы кибербезопасности*. 2016. № 5(18). С. 65–72.
21. Асанович В.Я., Маньшин Г.Г. Информационная безопасность и прогноз информационного воздействия. Минск : Амалфея, 2006. 320 с.
22. Бабаева Ю.Д., Войскунский А.Е. Психологические последствия информатизации. *Психологический журнал*. 1998. Т. 19. № 1. С. 89–100.
23. Манойло А.В., Петренко А.И., Фролов Д.Б. Государственная информационная политика в условиях информационно-психологической войны : монография. Москва : Горячая линия – Телеком, 2009. 320 с.
24. Юрченко И.В. Региональная безопасность как предмет конфликтологического анализа (апология методологического плюрализма). *Полис. Политические исследования*. 2007. № 6. С. 122–132. DOI : <https://doi.org/10.17976/jpps/2007.06.11>.
25. Грачев Г.В. Информационно-психологическая безопасность личности: состояние и возможности психологической защиты. Москва : РАГС, 1998. 125 с.

References:

1. Pimenov V. V., Shafranskij P. K. (2018) Jekonomicheskaja i informacionnaja bezopasnost' v uslovijah transformacii: instrumenty i mehanizmy po ih nejtralizacii [Economic and information security in the conditions of transformation: tools and mechanisms for their neutralization]. *Economic safety and quality*, 1(30), 25-30. (in Russian)
2. Gumenyuk A. M. (2014) Bezpeka strukturno-insty`tucional`noyi transformaciyi ekonomiky` regionu: teorety`chni osnovy` ta pry`klady` aspekty` : monografiya [Security of structural and institutional transformation of the region's economy: theoretical foundations and examples aspects: monograph]. Kiev: NISD. (in Ukrainian)
3. Kurilo A. P., Zefirov S. L., Golovanov V. B. (2006) Audit informacionnoj bezopasnosti [Information Security Audit]. Moscow: publishing group «BDC-press». (in Russian)
4. Kulakov V. G. (2005). *Regional information security system: threats, management and security* [Regional information security system: threats, management and support] (Doctor's thesis), Voronezh. (in Russian)
5. Svetlakov A. G., Globina I. M. (2018) Vlijanie informacionnogo prostranstva na jekonomicheskiju bezopasnost' regiona [The influence of the information space on the economic security of the region]. *The economy of the region*, 14 (2), 474-484. (in Russian)

6. Maljuk A. A., Poljanskaja O. Ju. (2016) Zarubezhnyj opyt formirovanija v obshhestve kul'tury informacionnoj bezopasnosti [Foreign experience in the formation of a culture of information security in society]. *Information Technology Security*, 4, 25-37. (in Russian)
7. Uscilemov V. N. (2016) Sovershenstvovanie podsistemy informacionnoj bezopasnosti na osnove intellektual'nyh tehnologij [Improving the information security subsystem based on intelligent technologies]. *Applied Informatics*, 3(63), 31-38. (in Russian)
8. Pochepcov G. G. (2002) Informacionno-psihologicheskaja vojna [Information and psychological warfare]. Moscow: SINTEG. (in Russian)
9. Aratjunov V. V. (2016) Sovremennye problemy i zadachi obespechenija informacionnoj bezopasnosti [Modern problems and tasks of ensuring information security]. *Bulletin of the IFUU*, 2. 213-222. (in Russian)
10. Kadcyna E. S. (2018) Konceptual'naja model' ocenki i optimizacii razvitija processa regional'noj informatizacii [A conceptual model for assessing and optimizing the development of the regional informatization process]. *Herald REA them. G.V. Plekhanov*, 6(102), 185-198. (in Russian)
11. Matveeva L. G., Nikitaeva A. Ju., Chernova O. A. Informacija kak strategicheskij resurs regional'nogo razvitija: institucional'no-tehnologicheskie aspekty [Information as a strategic resource for regional development: institutional and technological aspects]. *TERRA Economicus*, 16(1), 134-145. (in Russian)
12. Ljubavina S. V. (2018) Optimizacija informacionnoj sistemy processa upravlenija regionom [Optimization of the information system of the region management process]. *Regional problems of economic transformation*, 3, 34-42. (in Russian)
13. Ujebster F. (2004) Teorii informacionnogo obshhestva [Information Society Theories]. Moscow: Aspect Press. (in Russian)
14. Barishpolec V. A. (2013) Informacionno-psihologicheskaja bezopasnost': osnovnye polozenija [Information and psychological security: key points]. *Proceedings of RANSIT. Series: Information Technology*, 5(2), 62-104. (in Russian)
15. Fedorova O. N. (2011) Informacionno-psihologicheskaja bezopasnost' lichnosti v informacionnom obshhestve [Information and psychological security of the individual in the information society]. *Herald of DSTU*, 2(7), 21-34. (in Russian)
16. Nashy`necz`-Naumova A. N. (2015) Informacijna agresiya yak osnovny`j komponent informacijnoyi vijny` [Information aggression as a major component of the information war]. *Information law*, 6, 66-69. (in Ukrainian)
17. Jurchenko V. M., Jurchenko I. V., Savva E. V., Gerasimov I. A. (2010) K postroenii modeli informacionnoj bezopasnosti polijetnichnogo regiona (na materialah Juga Rossii) [Toward a model of information security for a multi-ethnic region (based on materials from the South of Russia)]. *Person. Community. Control*, 4, 4-15. (in Russian)
18. Haken G. (1991) Informacija i samoorganizacija. Makroskopicheskij podhod k slozhnym javlenijam [Information and self-organization. A macroscopic approach to complex phenomena]. Moscow: World. (in Russian)
19. Brumshtejn Ju. M., Podgornij A. N. (2011) Kompleksnyj analiz faktorov informacionnoj i intellektual'noj bezopasnosti regionov [Comprehensive analysis of factors of information and intellectual security of regions]. *Information security of the regions*, 1(8), 8-14. (in Russian)
20. Nenashev S. M. (2016) Informacionno-tehnologicheskaja i informacionno-psihologicheskaja bezopasnost' pol'zovatelej social'nyh setej [Information-technological and information-psychological security of users of social networks]. *Cybersecurity issues*, 5(18), 65-72. (in Russian)
21. Asanovich V. Ja., Man'shin G. G. (2006) Informacionnaja bezopasnost' i prognoz informacionnogo vozdejstvija [Information security and information impact forecast]. Minsk: Amalfey. (in Russian)
22. Babaeva Ju. D., Vojskuskij A. E. (1998) Psihologicheskie posledstvija informatizacii [The psychological consequences of informatization]. *Psychological Journal*, 19(1), 89-100. (in Russian)
23. . Manojlo A. V., Petrenko A. I., Frolov D. B. (2009) Gosudarstvennaja informacionnaja politika v uslovijah informacionno-psihologicheskoy vojny: monografija [State information policy in the context of the information-psychological war: a monograph]. Moscow: Hotline - Telecom. (in Russian)
24. Jurchenko I. V. (2007) Regional'naja bezopasnost' kak predmet konfliktologicheskogo analiza (apologija metodologicheskogo pljuralizma) [Regional security as a subject of conflict analysis (apology of methodological pluralism)]. *Policy. Political research*, 6, 122-132. DOI: <https://doi.org/10.17976/jpps/2007.06.11> (in Russian)
25. Grachev G. V. (1998) Informacionno-psihologicheskaja bezopasnost' lichnosti: sostojanie i vozmozhnosti psihologicheskoy zashhity [Information and psychological security of a person: state and possibilities of psychological defense]. Moscow: RAGS publishing house. (in Russian)

Завгородній А.В.

кандидат фізико-математичних наук,
завідувач кафедри економіки та інформаційних технологій
Миколаївського міжрегіонального інституту розвитку людини
вищого навчального закладу «Відкритий міжнародний
університет розвитку людини «Україна»

Zavhorodnii Andrii

Mykolayiv Interregional Institute for Human Development,
Higher Educational Institution
“Open International University for Human Development “Ukraine”

МЕХАНІЗМИ ЗАЛУЧЕННЯ ПРЯМИХ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ НА ПІДПРИЄМСТВА РЕГІОНУ

MECHANISMS OF ATTRACTING FOREIGN INVESTMENTS TO ENTERPRISES OF THE REGION

У статті досліджується проблема залучення прямих іноземних інвестицій на підприємствах регіону (на прикладі Причорноморського економічного району). Розкривається зміст прямих іноземних інвестицій та їхньої ролі в розвитку економіки країни, досліджуються основні форми та механізми залучення прямих іноземних інвестицій. Наведено статистичні дані щодо розвитку прямого іноземного інвестування в Україні. Визначена динаміка прямих іноземних інвестицій в економіку України в 2010–2018 рр. Охарактеризовано пряме іноземне інвестування економіки України, розглянуто географічну структуру, яка формується під впливом багатьох чинників, основним серед яких є розвиток зовнішньоекономічних зв'язків зі стратегічними партнерами. Визначено, що інвестиційний процес в Україні гальмується низкою суб'єктивних і об'єктивних факторів, таких як політична й економічна нестабільність, часті зміни законодавства, повільні темпи приватизації, нерозв'язаність питань земельної власності тощо. Аналізуються проблеми залучення прямих іноземних інвестицій на підприємства Причорноморського району та розроблено пропозиції з побудови ефективного механізму залучення прямих іноземних інвестицій.

Ключові слова: прямі іноземні інвестиції, спільне підприємство, вільна економічна зона, концесія, лізинг.

В статье исследуется проблема привлечения прямых иностранных инвестиций в предприятия региона (на примере Причерноморского экономического района). Раскрывается содержание прямых иностранных инвестиций и их роль в развитии экономики страны, исследуются основные формы и механизмы привлечения прямых иностранных инвестиций. Приведены статистические данные по развитию прямого иностранного инвестирования в Украину. Определена динамика прямых иностранных инвестиций в экономику Украины в 2010–2018 гг. Дана характеристика прямого иностранного инвестирования экономики Украины, рассмотрена географическая структура, которая формируется под влиянием многих факторов, основным среди которых является развитие внешнеэкономических связей со стратегическими партнерами. Определено, что инвестиционный процесс в Украине тормозится рядом субъективных и объективных факторов, таких как политическая и экономическая нестабильность, частые изменения законодательства, медленные темпы приватизации, нерешенность вопросов земельной собственности и тому подобное. Анализируются проблемы привлечения прямых иностранных инвестиций в предприятия Причерноморского района и разработаны предложения по построению эффективного механизма привлечения прямых иностранных инвестиций.

Ключевые слова: прямые иностранные инвестиции, совместное предприятие, свободная экономическая зона, концессия, лизинг.

The paper deals with the problem of attracting foreign direct investment to enterprises in the region (for example, the Black Sea Economic Region). The content of FDI and their role in the development of the country's economy are revealed, the main forms and mechanisms of attracting foreign direct investment are explored. The statistics on the development of foreign direct investment in Ukraine are

presented. The dynamics of foreign direct investment in the economy of Ukraine in 2010–2018, million USD has been determined. Characterizing the foreign direct investment of the Ukrainian economy, we consider the geographical structure that is formed under the influence of many factors, the main among which is the development of foreign economic relations with strategic partners. It is determined that the investment process in Ukraine is hampered by a number of subjective and objective factors, including political and economic instability, frequent changes in legislation, slow pace of privatization, decoupled land ownership issues and more. Attention is drawn to the fact that special attention of the government should be directed to prioritizing the use of those mechanisms that will most contribute to the development of sectors and regions that require significant revenues and determine the development of the economy as a whole. The problems of attracting foreign direct investments to the enterprises of the Black Sea region are analyzed and the proposals on the construction of an effective mechanism for attracting foreign direct investments are developed. The main obstacles that impede the large-scale attraction of foreign investments for the development of enterprises have been characterized by the following areas: the instability of legislation in Ukraine, high tax pressure, unwillingness of the overwhelming majority of Ukrainian partners to adhere to contractual obligations; the lack of developed investment projects that meet international standards; poor investment image of the country as a whole and low level of capitalization of corporate profits; insufficient level of legal and judicial protection of the rights of foreign investors and lack of a mechanism for investment risk insurance.

Key words: foreign direct investment, joint venture, free economic zone, concession, leasing.

Постановка проблеми. Динамічність і ефективність розвитку будь-якої системи багато в чому залежить від обсягів засобів, що спрямовуються на розширення наявних виробничих потужностей, їх реконструкцію на сучасному науково-технічному рівні, створення підприємств, які випускають продукцію з принципово новими споживчими властивостями. Сучасна економіка України гостро потребує капіталовкладень, нестача яких відчувається вже давно, а дефіцит щорічно зростає з великою швидкістю. Державний бюджет не в стані забезпечити капітальні вкладення навіть для здійснення простого відтворення.

Позбутися диспропорцій в економіці та посилити керованість економічними процесами на рівні окремих регіонів можна лише за допомогою глибоких і обґрунтованих структурних перетворень із залученням відповідних інвестиційних коштів, зокрема значних зовнішніх фінансових ресурсів. На сучасному етапі розвитку національної економіки, окремих регіонів теоретичне осмислення вітчизняними вченими проблеми залучення іноземного капіталу в його різних формах, розроблення ефективних механізмів залучення, особливо у формі прямих іноземних інвестицій, є актуальним і принципово важливим.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Теоретичні та практичні аспекти залучення коштів від іноземних інвесторів на вітчизняні підприємства розглядаються в наукових працях О.А. Базилінської, І.М. Бирка, П.М. Томич, Р.П. Качур, М.В. Ігнатенко, Б. Губського, О. Вовчак, Д. Лук'яненка, Т. Майорової, А. Переседи, О. Рогача, Л. Руденко, Д. Степанова, А. Сухорукова, В. Федоренка та ін. Натомість більшість дослідників не аналізують регіональні аспекти цієї проблеми.

Мета статті – дослідження механізмів залучення прямих іноземних інвестицій на окремі підприємства Причорноморського регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Міжнародний рух капіталу – однобічне переміщення за кордон певної вартості в товарній чи грошовій формі з метою отримання прибутку чи підприємницької вигоди [6].

Основною причиною експорту (вивозу) капіталу за кордон є його відносний надлишок. Це знаходить прояв у насиченні внутрішнього ринку такою кількістю капіталу, коли його застосування на національному поприщі не приносить прибутку або веде до його зменшення. Пошук сфер прибуткового вкладення капіталу штовхає за межі національної економіки. В основі міжнародного руху капіталу лежать також процеси інтернаціоналізації виробництва, розвиток і поглиблення міжнародних економічних, політичних, культурних та інших відносин між країнами. Серед інших причин вивезення капіталу: відмінності у витратах виробництва, бажання обійти тарифні та нетарифні обмеження, захистити свій капітал від інфляції, непередбачуваності економічної і політичної ситуації в країні, прагнення на довгий період забезпечити задоволення своїх економічних, політичних та інших інтересів на території тієї чи іншої країни тощо.

Міжнародні (іноземні) інвестиції – це довгострокові вкладення капіталу за кордоном з метою отримання прибутку.

Розрізняють дві основних форми іноземних інвестицій [4]:

- прямі іноземні інвестиції;
- портфельні іноземні інвестиції.

Прямі іноземні інвестиції (ПІІ) – капіталовкладення в іноземні підприємства, які забезпечують контроль над об'єктом розміщення

капіталу і відповідний дохід. За міжнародними нормами, частка іноземної участі в акціонерному капіталі фірми, що дає право такого контролю, – 25%, за американськими – 10%, австралійськими і канадськими – 50%. Прямі іноземні інвестиції здійснюються у формі створення дочірніх компаній, асоційованих (змішаних) компаній, відділень, спільних підприємств тощо. Сьогодні найчастіше створюються змішані компанії за участю місцевого капіталу.

ПІІ за міжнародною класифікацією поділяються на [2]:

а) вкладання компаніями за кордон власного капіталу (капітал філій і частка акцій у дочірніх та асоційованих компаніях);

б) реінвестування прибутку;

в) внутрішньокорпоративні переміщення капіталу у формі кредитів і позик між прямим інвестором та дочірніми, асоційованими компаніями і філіями.

Таким чином, здебільшого у міжнародній практиці вживається поняття «прямий» інвестор. Але слід знати і про інвесторів стратегічних. Стратегічний інвестор – це той, кого цікавить, як правило, купівля крупного пакету (від 50% і більше) для керування бізнесом. Вони активно цікавляться розміром підприємства та його питомою вагою на ринку [5].

Межа для підприємств із ПІІ в 10% капіталу, що належить іноземному інвестору, встановлена міжнародними організаціями умовно з метою забезпечення сумірності руху ПІІ. Зроблено це було на основі численних досліджень, які показали, що в сучасних умовах 10% – це частина капіталу підприємства, контроль над яким необхідний і достатній, щоби здійснювати контроль підприємства загалом.

Отже, прямі інвестиції включають в себе всі види інвестування – купування нових акцій чи звичайне кредитування, аби фірмі-інвестору належало більше 10% акцій зарубіжної фірми. Головна відмінність між прямим і портфельним (непрямим) інвестуванням зводиться насамперед до проблем власності та контролю.

В економіці країни прямі інвестиції мають більшу значущість порівняно з кредитами або іншими формами іноземної участі. Під час інвестування є пряма зацікавленість вкладника в ефективному використанні своїх коштів, оскільки віддача від інвестицій становить його дохід. Інколи воно зумовлює передавання виробничих секретів, надання нової технології, допомогу в організації виробництва та збуті продукції партнерам приймаючої країни.

Інвестиційні процеси є стратегічним фактором економічного зростання і структурної перебудови економіки. Вони нерозривно пов'язані з науково-технічним прогресом, який

прискорює процес нагромадження капіталу і розширює попит на нові засоби виробництва. Масштаби інвестицій визначають темпи нарощування виробничих потужностей, інтенсивність заміни старого обладнання новим, ступінь залучення робочої сили до виробництва, а загалом – сукупний попит на засоби виробництва, споживчі товари, послуги і темпи економічної динаміки.

Динаміка прямих іноземних інвестицій в економіку України зображена на рис. 1.

У світовій практиці застосовується декілька механізмів залучення іноземних інвестицій. Будь-який із механізмів міжнародного інвестиційного співробітництва в Україні за умови високого рівня його ефективності надає країні та її суб'єктам господарювання низку поточних і перспективних переваг. Світовий досвід залучення іноземних інвестицій є придатним для умов України. Як свідчить практика функціонування спільних підприємств в Україні, іноземні партнери намагаються вкладати свої кошти в ті сфери економіки, де потрібні мінімальні вкладення, відбувається їх швидка окупність, може бути досягнута висока норма прибутку і більш-менш гарантована валютна виручка.

Іноземне інвестування може здійснюватися різними методами [4], через:

– розвиток контрактних форм співробітництва;

– злиття і придбання підприємств;

– створення власних філій, дочірніх компаній, спільних підприємств.

Контрактні (неакціонерні) форми інвестування:

– Експорт-імпорт – торгівля товарами та послугами – найпростіша форма проникнення на міжнародні ринки.

– Ліцензування – купівля-продаж права на нематеріальну власність (патенти, авторські права, програми, торгові марки, ноу-хау) на певний період. Цей спосіб організації виробництва за кордоном, який зводить до мінімуму капітальні витрати, забезпечує одержання в обмін на ліцензію активів інших фірм або доходів із ринків, недоступних для експорту або інвестицій. Плата за ліцензію може бути у формі: роялті – періодичних платежів у вигляді фіксованих ставок (3–5%) від доходу, пов'язаного з комерційним використанням ліцензії, або паушальних платежів – одноразових платежів за ліцензією.

– Франчайзинг – це передача продавцем (франшизером) права на використання своєї торгової марки покупцю (франшизі). Торгова марка для бізнесу покупця є найбільш важливим активом, завдяки чому продавець надає постійну допомогу покупцю в його бізнесі. Исто-

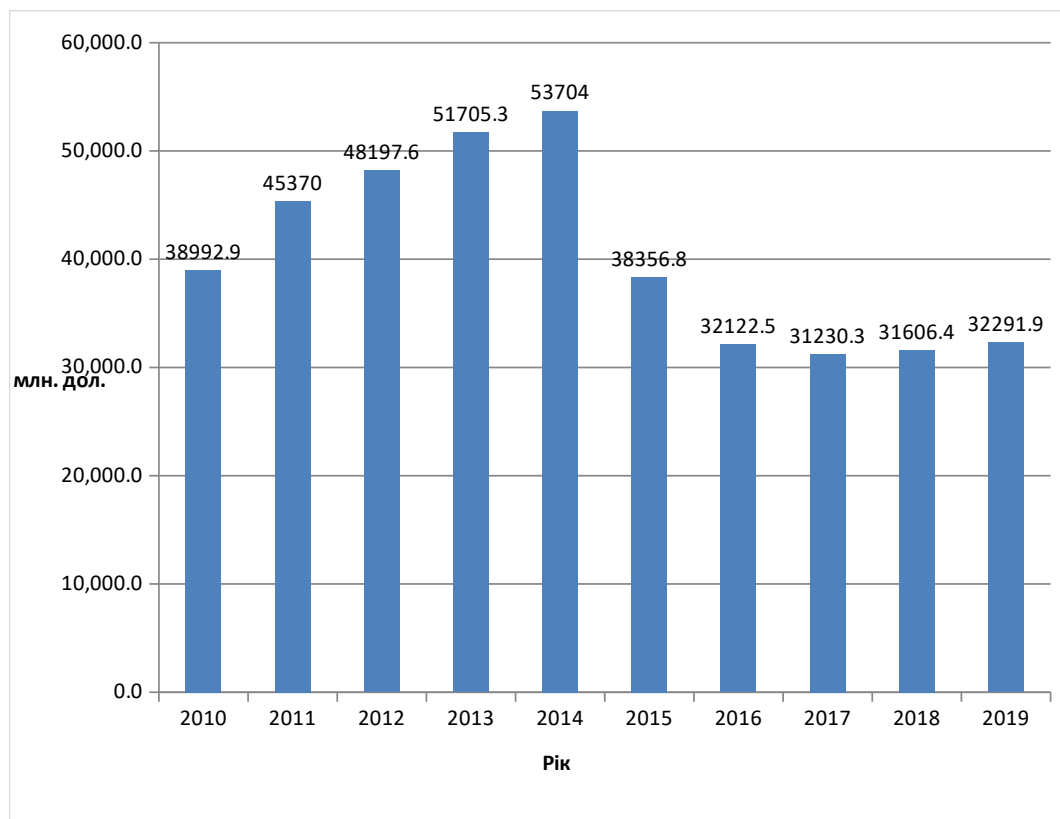

Рис. 1. Динаміка прямих іноземних інвестицій в економіку України в 2010–2019 рр. (на початок року)

рія франфайзингу починається з XIX століття. В США 35% обороту роздрібною торгівлі – це франчайзинг (у Європі – 10%). Ця система охоплює майже всі види послуг, у тому числі ресторани і кафе, автосервіс тощо.

– Контракти на управління – засіб, за допомогою якого фірми можуть надіслати частину свого управлінського персоналу для надання підтримки фірмі в іншій країні або надання спеціалізованих управлінських функцій на певний період за встановлену плату. Талановиті менеджери – найважливіший актив фірми.

– Підрядне виробництво – зв'язки на основі внутрішньогалузевої спеціалізації. В його основі лежить поглиблення міжнародного поділу праці та внутрішньогалузевої спеціалізації (не за кінцевою продукцією, а за деталями, вузлами, комплектуючими виробами, технологічними процесами). У сучасному машинобудуванні тільки 15–20% усіх деталей є оригінальними, решта – взаємозамінні, їх виробництво виокремлюється в процесі розвитку промислової кооперації.

– «Проекти під ключ» – це укладання контрактів на будівництво підприємств, які передаються власникові для експлуатації у стані їх повної готовності. Це можуть бути фірми-виробники промислового устаткування,

будівельні фірми, консалтингові фірми, державні установи з виробництва певного виду продукції.

Привабливість контрактних форм інвестування полягає у тому, що вони здатні захистити активи фірм. Проте вони можуть породжувати проблеми:

- а) втрату контролю;
- б) можливе неадекватне використання ліцензій;
- в) можуть породжувати майбутніх конкурентів.

Тому, набуваючи досвіду, фірми збільшують свою безпосередню участь у міжнародних операціях через поширення інвестиційної діяльності, головним чином через створення власних зарубіжних фірм та у формі спільного підприємництва.

Власні зарубіжні фірми створюються за кордоном у вигляді:

- дочірньої компанії (subsidiary) – реєструється як самостійна компанія і має статус юридичної особи зі власним балансом. Контролює її батьківська компанія, яка володіє частиною акцій або всім капіталом;
- асоційованої (змішаної) компанії (associate) – відрізняється від дочірньої меншим впливом батьківської фірми, якій належить

суттєва, але не основна частина акцій. Змішані компанії, в яких іноземному інвестору належить більше від половини акцій, називають компаніями переважного володіння; якщо 50% належать іноземному інвестору і 50% місцевому – компаніями однакового володіння; якщо іноземний інвестор має менш ніж 50% акцій – змішаним підприємством з участю іноземного капіталу;

– відділення (branch) – не є самостійними компаніями та юридичними особами і на всі 100% належать батьківській фірмі. Відділення можуть мати форму представництва головної компанії за кордоном, партнерства, у тому числі і з місцевими підприємцями, рухомого майна (кораблі, літаки, нафтові платформи), що належить головній компанії і функціонує за кордоном не менше 1 року.

Спільне підприємництво – це діяльність, заснована на співробітництві з підприємцями, підприємствами й організаціями країни-партнера та їхньому спільному розподілі доходів і ризиків від здійснення цієї діяльності. Спільне підприємство – це організаційно-правова форма поєднання зусиль партнерів різних країн із метою здійснення спільної підприємницької діяльності.

Також виділяють організацію венчурних підприємств як один із механізмів залучення іноземних інвестицій.

Венчурна фірма – це дрібна чи середня інвестиційна фірма, зайнята науковими дослідженнями, інженерними розробками та їх кредитуванням. Уловлюючи і фінансуючи нові ідеї, венчурна фірма допомагає крупним компаніям розробляти новітні напрями науково-технічного прогресу.

Виділяють внутрішні венчури – малі фірми, які займаються розвитком передових технологій, що включаються у сферу діяльності великих корпорацій шляхом надання їм фінансових засобів, консультацій, експериментальної бази тощо. Операції, проведені такими фірмами, характеризуються підвищеним ступенем ризику.

Важливим механізмом залучення іноземних інвестицій є лізинг. Під лізингом вважається довгострокова оренда машин, обладнання й устаткування за збереження права власності на них за орендодавцем, яка регулюється Законом України «Про лізинг».

Лізинг не вимагає від підприємства великих витрат власних або залучених засобів. Спеціалізована лізингова компанія не надає підприємству кредит, а сама фінансує і зобуває для нього устаткування. Це устатку-

вання передається підприємству в тимчасове користування.

В економічній літературі виділяють фінансовий, операційний та імпортерський лізинг. Фінансовий лізинг передбачає виплату протягом періоду своєї дії сум, що покривають повну вартість амортизації устаткування або більшу її частину, а також прибуток орендодавця. Після закінчення терміну дії такої угоди орендоотримувач може: повернути об'єкт лізингу орендодавцю; укласти нову угоду на оренду цього устаткування; купити об'єкт лізингу за залишковою вартістю.

Головними перепонами, які перешкоджають широкомасштабному залученню іноземних інвестицій для розвитку підприємств району, є:

– нестабільність законодавства в Україні, великий податковий тиск, неготовність більшості українських партнерів дотримуватися договірних зобов'язань;

– відсутність у підприємств розроблених інвестиційних проектів, які відповідали б міжнародним стандартам;

– поганий інвестиційний імідж країни загалом та невисокий рівень капіталізації прибутку підприємств;

– недостатній рівень правового та судового захисту прав іноземних інвесторів та відсутність механізму страхування інвестиційного ризику;

– відсутність ефективного механізму державного регулювання з використання державного інвестиційного ресурсу та нецільове використання амортизаційних фондів;

– відсутність підготовлених фахівців для роботи у сфері інвестиційної діяльності та відсутність відповідної розвиненої фінансово-інвестиційної інфраструктури [7].

Висновки. Підбиваючи підсумки проведеного дослідження особливостей залучення інвестицій в економіку України, слід наголосити на таких його головних результатах.

1. Рівень залучення іноземних інвестицій в міжнародні інвестиційні проекти залежить від інвестиційного клімату держави. Під інвестиційним кліматом слід розуміти сукупність усіх факторів, які враховуються потенційними інвесторами під час прийняття рішення про інвестування.

2. Обсяг іноземних інвестицій в економіку України є вкрай низьким, і за останній рік можна спостерігати зниження інвестиційної активності, незважаючи на те, що потреба української економіки в інвестиційних ресурсах становить не менше 60 млрд. доларів США. Державна політика щодо іноземних інвестицій є недосконалою і потребує змін.

Список використаних джерел:

1. Бирка М.І. Врахування сучасних світових і регіональних тенденцій прямого іноземного інвестування в процесі залучення іноземного капіталу на підприємства України. Інвестиції: практика та досвід. 2014. 10. С. 56–61.
2. Бирка М.І. Сутнісна характеристика прямих іноземних інвестицій. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Менеджмент та міжнародне підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку». 2012. № 727. С. 301–308.
3. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua. (дата звернення: 25.09.2019)
4. Ігнатенко М.В. Особливості процесу залучення іноземних інвестицій в економіку України. Економічний вісник університету. 2016. Вип. 29(1). С. 57–65.
5. Качур Р.П. Прямі іноземні інвестиції та їхній вплив на реальний сектор економіки України. Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України. 2012. Вип. 22.15. С. 249–253.
6. Тесля С. Прямі іноземні інвестиції як економічна категорія, їх суть та класифікація. Науковий вісник НЛТУ України. 2009. № 19(3). С. 131–139.
7. Худавердієва В.А. Стратегія залучення іноземних інвестицій у економіку України / В.А. Худавердієва // Фінанси України. 2014. № 6 С. 62–71.
8. Чернишова Л.О. Особливості залучення та стимулювання іноземного інвестування в Україні / Л. О. Чернишова, В. В. Сазанова // Бізнес Інформ. 2016. № 4. С. 87–90.

References:

1. Byrka M.I. (2012) Sutnisna kharakterystyka pryamykh inozemnykh investytsiy [Intrinsic characteristics of foreign direct investment]. Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic". Management and International Entrepreneurship in Ukraine: Stages of Formation and Development Problems. vol.727. pp. 301–308.
2. Byrka M.I. (2014) Vrakhuvannya suchasnykh svitovykh i rehional'nykh tendentsiy pryamoho inozemnoho investuvannya v protsesi zaluchennya inozemnoho kapitalu na pidpryyemstva Ukrayiny [Taking into account current world and regional tendencies of foreign direct investment in the process of attracting foreign capital to Ukrainian enterprises]. Investment: practice and experience. no. 10. pp. 56–61.
3. Derzhavnyy komitet statystyky Ukrayiny (2019), Kyiv. Available at: www.ukrstat.gov.ua. (accessed 25.09.2019)
4. Ihnatenko M.V. (2016) Osoblyvosti protsesu zaluchennya inozemnykh investytsiy v ekonomiku Ukrayiny [Features of the process of attracting foreign investments in the economy of Ukraine]. University Economic Bulletin. no. 29. pp. 57–65.
5. Kachur R.P. (2012) Pryami inozemni investytsiyi ta yikhniy vplyv na real'nyy sektor ekonomiky Ukrayiny [Foreign direct investment and their impact on the real economy of Ukraine]. Scientific Bulletin of the National Forestry University of Ukraine. vol. 22.15 pp. 249–253.
6. Teslya S. (2009) Pryami inozemni investytsiyi yak ekonomichna katehoriya, yikh sut' ta klasyfikatsiya [Foreign direct investment as an economic category, their essence and classification]. Scientific Bulletin of NLTU of Ukraine. vol. 3 no. 19. pp. 131–139.
7. Khudaverdiyeva V.A. (2014) Stratehiya zaluchennya inozemnykh investytsiy u ekonomiku Ukrayiny [The strategy of attracting foreign investment in the economy of Ukraine]. Finance of Ukraine. no. 6. pp. 62–71.
8. Chernyshova L.O. (2016) Osoblyvosti zaluchennya ta stymulyuvannya inozemnoho investuvannya v Ukrayini [Features of attraction and stimulation of foreign investment in Ukraine]. Business Inform. no. 4. pp. 87–90.

Кожухівська Р.Б.кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи
Уманського національного університету садівництва**Саковська О.М.**кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи
Уманського національного університету садівництва**Kozhukhivska Raisa**

Uman National University of Horticulture

Sakovska Olena

Uman National University of Horticulture

КЛАСТЕРИЗАЦІЯ ЯК ІНТЕГРАЦІЙНА ФОРМА РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОГО РЕГІОНУ

CLUSTERING AS AN INTEGRATION FORM OF TOURISM DEVELOPMENT

У статті проведено дослідження інноваційних форм розвитку туристичного регіону на основі кластерного підходу. Визначено, що посилення глобалізаційних процесів підвищує значення взаємодії бізнесу і збільшує значення інтеграції в діяльності господарюючих суб'єктів. З'ясовано, що нині проблема реалізації кластерної політики розглядається в межах концептуальної основи формування поліцентризму, на основі розвитку інноваційних центрів з розвинутою економікою. Зазначено, що завдяки поєднанню підприємницької активності туристичної індустрії з національними особливостями господарювання в регіоні забезпечуються синергетичні і мультиплікативні ефекти. Вказано, що інноваційний розвиток регіону на основі кластеризації полягає в можливості зниження різного роду економічних ризиків, пов'язаних із вузькою галузевою спеціалізацією територій, зокрема для територій, що зорієнтовані на розвиток сільськогосподарської галузі. У процесі дослідження побудовано інфологічну модель інноваційного розвитку туристичного кластера на основі виділення базових чинників і умов розвитку території.

Ключові слова: регіон, регіональна політика, економіка, інтеграція, туризм, кластер.

В статье проведено исследование инновационных форм развития туристического региона на основании кластерного подхода. Определено, что усиление глобализационных процессов повышает значение взаимодействия бизнеса и увеличивает значение интеграции в деятельности хозяйствующих субъектов. Установлено, что в настоящее время, проблема реализации кластерной политики рассматривается в рамках концептуальной основы формирования полицентризма, на основании развития инновационных центров с развитой экономикой. Отмечено, что благодаря сочетанию предпринимательской активности туристической индустрии с национальными особенностями хозяйствования в регионе обеспечиваются синергетические и мультипликативные эффекты. Указано, что инновационное развитие региона на основании кластеризации заключается в возможности снижения различного рода экономических рисков, связанных с узкой отраслевой специализацией территорий, в частности для территорий, которые ориентированы на развитие сельскохозяйственной отрасли. В ходе исследования построена инфологическая модель инновационного развития туристического кластера на основании выделения базовых факторов и условий развития территории.

Ключевые слова: регион, региональная политика, экономика, интеграция, туризм, кластер.

The contemporary task of the state regional policy of Ukraine is to head all efforts to reformat the economic space of the regions in order to create a stable territorial and economic basis. Reliance points of economic growth of the region should be new forms of spatial organization of the economy, possessing competitive resources (innovative, investmental, personal, financial, etc.) and able to generate and concentrate flows of goods and services within the territories. In our opinion, tourism can be the basis for the development of the region, which will contribute to its economic growth. The tourism industry

has significant investical and innovative potential and due to the possibility of effective combination of entrepreneurial activity within the tourism industry with traditional style and national economic features, significantly ensure synergistic and multiplier effects provided in regional economies. This ability allows tourism clusters to play an important role in forming the basis for the structure of the region's production and economic system. The purpose in article is to explore innovative forms of tourism region development based on cluster approach and to determine the conditions for its effective implementation. The article investigates innovative forms of tourism region development based on cluster approach. It is determined that the strengthening of globalization processes increases the value of business interaction and increases the importance of integration in the activities of business entities. It is found out that, at present, the problem of implementation of cluster policy is considered within the conceptual framework of polycentrism formation, on the basis of development of innovation centers with developed economy. It is stated that due to the combination of entrepreneurial activity of the tourist industry with the national characteristics of economic management in the region, an increase in economic effect is ensured. It is indicated that the innovative development of the region on the basis of clustering consists in the possibility of reducing various kinds of economic risks related to the narrow sectoral specialization of territories, in particular for territories focused on the development of the agricultural sector. In the course of research, an infological model of innovative development of the tourist cluster was built based on the allocation of basic factors and conditions of development of the territory.

Key words: region, regional policy, economy, integration, tourism, cluster.

Постановка проблеми. Сучасним завданням державної регіональної політики України є спрямування усіх зусиль на переформатування економічного простору регіонів з метою створення стійкого територіально-економічного базису. Так, у тексті Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року [1] підкреслюється, що опорними точками економічного зростання повинні стати нові форми просторової організації економіки, що володіють конкурентними ресурсами (інноваційними, інвестиційними, кадровими, фінансовими, тощо) і здатні генерувати і концентрувати потоки товарів і послуг у межах територій.

Зважаючи на вказане, постає питання в осмисленні ролі і місця окремих галузей і сфер діяльності в структурі регіонального економічного простору, а також виявлення форм господарської діяльності, які здатні забезпечити організацію ресурсного потенціалу таким чином, щоби створити умови для модернізації території з подальшим упровадженням інтеграційно-інноваційних процесів. Основна мета такого підходу полягає в тому, щоб максимально сприяти розширенню економіко-технологічних можливостей сфер людської діяльності, підвищувати потенціал територій до освоєння інновацій.

На нашу думку, індустрія туризму має значний інтеграційно-інноваційний потенціал. Завдяки можливості ефективного поєднання в межах індустрії туризму підприємницької активності з традиційним укладом і національними особливостями господарювання в регіональних економіках забезпечуються значні синергетичні і мультиплікативні ефекти. Така здатність дає змогу туристичним кластерам зіграти важливу роль у формуванні базису для структури виробничо-господарської системи регіону.

Нерозвиненість в Україні внутрішнього туризму веде до того, що території не отримують економічних вигод від розвитку туризму. Щоб туризм став прибутковим бізнесом і сприяв розвитку економіки, необхідно його розвивати відповідно до нової парадигми конкурентоспроможності, заснованої на кластерному підході [2, с. 26]. Указане зумовлює актуальність проблематики статті і потребує подальшого теоретико-методологічного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останніх років дослідження можливостей реалізації потенціалу кластерів у модернізаційному розвитку економіки регіону залишається в центрі уваги як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників [3; 4; 5]. Посилення глобалізаційних процесів підвищує значення взаємодії бізнесу і збільшує значення інтеграції діяльності господарюючих суб'єктів. Розвиток регіональних туристичних кластерів для багатьох країн є одним з основних інструментів економічного розвитку.

Нині проблема реалізації кластерної політики розглядається в межах концептуальної основи формування поліцентризму, на основі розвитку інноваційних центрів із розвинутою економікою. Якщо на початковому етапі акцентувалося на розвитку інтеграційних взаємодій великих корпорацій (об'єднань) у структурі кластерів, то в останні роки все більше уваги надається взаємодії бізнес-процесів. Особливістю постановки такого роду завдань, на думку А.П. Безхлібної [6, с. 15], є можливість залучення територій з різним економічним рівнем розвитку у процеси прискореної модернізації.

Розвиток регіональних туристичних кластерів для багатьох країн є одним з основних інструментів економічного розвитку. Туристичні мережі формують своєрідну матрицю

капіталізації регіональних активів і додають до капіталу розміщених на ньому підприємств своєрідний «територіальний прибуток» [7, с. 120]. Крім того, в структуру туристичного кластера поряд із постачальниками туристичних послуг залучаються додаткові суб'єкти, діяльність яких безпосередньо пов'язана з функціонуванням туристичного комплексу, – медичні установи, науково-дослідні організації, підприємства роздрібної торгівлі, видавництва та ін. Наприклад, на думку Х. Гебрахта [8], якщо основні елементи основи регіону будуть сформовані підприємствами сфери туризму, то в регіоні також успішно можуть розвиватися інноваційні виробництва медичних препаратів, промислове виробництво товарів для туризму і спорту, високотехнологічне виробництво будівельних матеріалів (для зведення нових сучасних об'єктів санітарно-курортного лікування) тощо. Така міжгалузєва інтеграція передбачає виникнення нових форм і технологій співпраці. Тому в роботах деяких дослідників [3; 4; 6; 7] на перший план виступає аналіз різних моделей взаємодії підприємств і організацій туристичної сфери з іншими галузями.

Як зазначають Д. Фанденуа та К. Бадель, досліджуючи підходи до створення туристичних кластерів, найбільшого поширення у вітчизняній і зарубіжній практиці отримала вертикальна модель їх формування, коли кожен наступний суб'єкт взаємодії є споживачем продукту попереднього суб'єкта [9, с. 406].

Однак у міру поширення ідей про те, що кластерні утворення створюють переваги для показу інноваційної активності, і розуміння того, що використання тільки цінових факторів не забезпечує зростання конкурентоспроможності, зросла потреба у виявленні можливостей інтеграції виробничо-господарських зв'язків і процесів у наданні туристичних послуг нової якості. Тому саме сучасне розуміння туризму підкреслює його інтеграційну природу. Так, У.Я. Андрусів визначає кластер як «об'єднання підприємств, що розташовані у географічній близькості одне до одного, які формують і обслуговують туристичні потоки на основі використання рекреаційного потенціалу території» [10]. Подібне визначення близьке й до праць інших учених [6, с. 16; 11, с. 78], що розглядають туристичний кластер як міжгалузєвий господарський комплекс, об'єднаний єдиним технологічним процесом обслуговування споживачів або беруть участь у формуванні єдиного туристичного продукту підприємств і організацій. Причому багато вчених поділяють позицію про можливість використання інтеграційного потенціалу туристичної сфери в розвитку соціально-економічної системи регіону [12].

Зважаючи на вказане, на нашу думку, інтеграційна форма розвитку туристичного регіону на основі кластеризації є сукупністю інноваційних системних характеристик, що генеруються економічними суб'єктами у сфері туризму, і зумовлює регіональні фактори соціально-економічного розвитку.

Мета статті полягає у дослідженні інноваційних форм розвитку туристичного регіону на основі кластерного підходу та у визначенні умов його ефективної реалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історія економічного зростання багатьох регіонів світу свідчить про тісний зв'язок індустрії туризму з показниками соціально-економічного розвитку території. Туризм сприяє притоку іноземної валюти, забезпечує створення нових робочих місць, стимулює розвиток інфраструктури як регіону, так і країни загалом. Так, для прикладу, в табл. 1 відображено обсяг надходжень від сплати туристичного збору, який у I півріччі 2019 року становив 57,9 млн грн, що на 71,2% більше, ніж у I півріччі 2018 року (у I півріччі 2018 року – 33,8 млн грн).

До ТОП-5 областей України за найбільшими обсягами надходжень від сплати туристичного збору, що надійшли до місцевих бюджетів, у I півріччі 2019 року, увійшли: м. Київ – 22,8 млн грн (39,3% загальної суми); Львівська обл. – 7,7 млн грн (13,4% загальної суми); Одеська обл. – 3,4 млн грн (5,8% загальної суми); Дніпропетровська обл. – 3,1 млн грн (5,4% загальної суми); Івано-Франківська обл. – 2,9 млн грн (5,0% загальної суми) [13].

Водночас слід зазначити, що, з огляду на географічне положення, різноманітність природно-екологічних ландшафтів, рослинного і тваринного світу, акваторій водного дзеркала, наявність унікальних історичних пам'яток, туристичний сектор Південного регіону України має значний інноваційно-інтеграційний потенціал.

На нашу думку, туристична індустрія може стати тим рушієм, що сприяє підвищенню рівня суспільного життя. Наприклад, для підвищення конкурентоспроможності підприємств туристичного бізнесу є необхідним стрімкий розвиток харчової галузі, галузей з виробництва промислових товарів масового попиту, які визначають масштаби розвитку туризму. Разом з тим, ринок туристичних послуг можна розглядати як один з важливих індикаторів соціально-економічного розвитку регіону, оскільки попит на туристичні послуги визначається не тільки якістю самих послуг, але і рівнем розвитку транспортної інфраструктури, сфери громадського харчування, роздрібної торгівлі, тощо. Інноваційний розвиток регі-

Таблиця 1

**Інформація щодо сплати туристичного збору до місцевих бюджетів
у 2015–2018 рр. та I півріччі 2019 р., тис грн**

№ з/п	Назва області	2015	2016	2017	6'2018	2018	6'2019
1	Вінницька	394,7	483,8	163,5	209,3	767,4	266,6
2	Волинська	491,8	584,6	157,4	192,1	340,9	77,5
3	Дніпропетровська	2 084,9	2 523,5	813,1	1 099,4	3 099,5	181,9
4	Житомирська	452,2	544,8	215,9	246,9	776,9	214,7
5	Закарпатська	2 901,6	3 802,0	1 179,3	1 605,2	2 766,0	72,3
6	Запорізька	2 711,6	3 665,9	449,4	528,7	1 466,1	177,3
7	Івано-Франківська	3 021,6	3 699,4	1 886,7	2 359,9	2 881,9	22,1
8	Київська	1 560,0	2 326,9	637,7	1 026,8	2 561,2	149,4
9	Кіровоградська	203,3	259,3	98,4	110,6	178,9	61,8
10	Львівська	10 733,1	13 417,6	4 681,4	6 068,8	7 743,6	27,6
11	Миколаївська	1 429,1	1 832,6	220,8	373,0	678,0	81,8
12	Одеська	9 064,0	11 550,7	1 668,2	2 070,7	3 387,2	63,6
13	Полтавська	1 076,7	1 341,0	432,1	532,7	1 100,0	106,5
14	Рівненська	308,7	355,7	128,2	139,8	356,2	154,8
15	Сумська	289,2	332,2	128,5	154,9	435,8	181,5
16	Тернопільська	292,5	402,0	120,4	165,2	269,6	63,2
17	Харківська	2 495,6	2 979,6	1 118,6	1 405,1	1 990,3	41,7
18	Херсонська	2 702,9	3 690,4	169,1	270,0	876,6	224,7
19	Хмельницька	508,8	731,5	197,2	273,8	710,2	159,5
20	Черкаська	545,5	724,1	159,7	231,6	850,8	267,4
21	Чернівецька	418,8	527,2	177,0	218,4	363,3	66,4
22	Чернігівська	444,5	599,4	160,5	232,9	567,3	143,6
23	м. Київ	25 147,1	32 983,6	10 947,1	13 900,1	22 763,4	63,8
Усього по Україні		70 234,5	90 725,8	26 201,8	33 825,8	57 914,7	71,2

Джерело: за даними Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільськогосподарства України (без рахування даних по АР Крим та областей зони ООС), [13].

ону на основі кластеризації полягає також в можливості зниження різного роду економічних ризиків, пов'язаних із вузькою галузевою спеціалізацією територій. Особливо яскраво це проявляється для територій Центрального регіону України, що мають переважно сільськогосподарську орієнтацію. У контексті проблем раціональної просторової організації, з урахуванням мінливих конкурентних умов, і тих потреб підприємств туристичної індустрії, що інтегровані в кластер, стають перспективними ті аспекти зростання, що здатні генерувати всю економічну структуру регіону.

Структурно інноваційний розвиток регіону на основі кластеризації забезпечується наявністю базових чинників і умов, що може бути представлено в модельному вигляді (рис. 1).

Згідно рис. 1 до базуютьоруючих факторів розвитку туристичного кластера, в першу чергу, слід віднести фактори природного походження, що визначають географічне положення регіону, природно-кліматичні умови, а також наявність унікальних ландшафтів, історичних пам'яток, тощо. Також базовими факторами

розвитку туризму є трудові ресурси певного рівня кваліфікації, інвестиційні та матеріально-технічні ресурси.

Ефективна реалізація ресурсного потенціалу туристичної сфери забезпечується наявністю відповідної інфраструктури послуг. Причому слід зауважити, що роль даної інфраструктури полягає не тільки у створенні можливостей використання базових ресурсів, але й у підвищенні ступеня інноватизації технологій такого використання, зокрема таких, що забезпечують збереження природи, підтримання екологічного балансу. До забезпечувальної інфраструктури слід віднести: сферу охорони здоров'я та освіти, транспортну, інженерну та енергетичну інфраструктури, а також телекомунікаційну, виробничо-ділову і фінансову інфраструктури. З огляду на багатокладність галузевих і регіональних економік, для успішного розвитку кластерного потенціалу індустрії туризму необхідно є розробка таких механізмів розвитку інфраструктури, які б забезпечували виробничо-організаційну єдність локальних форм господарювання, можливість

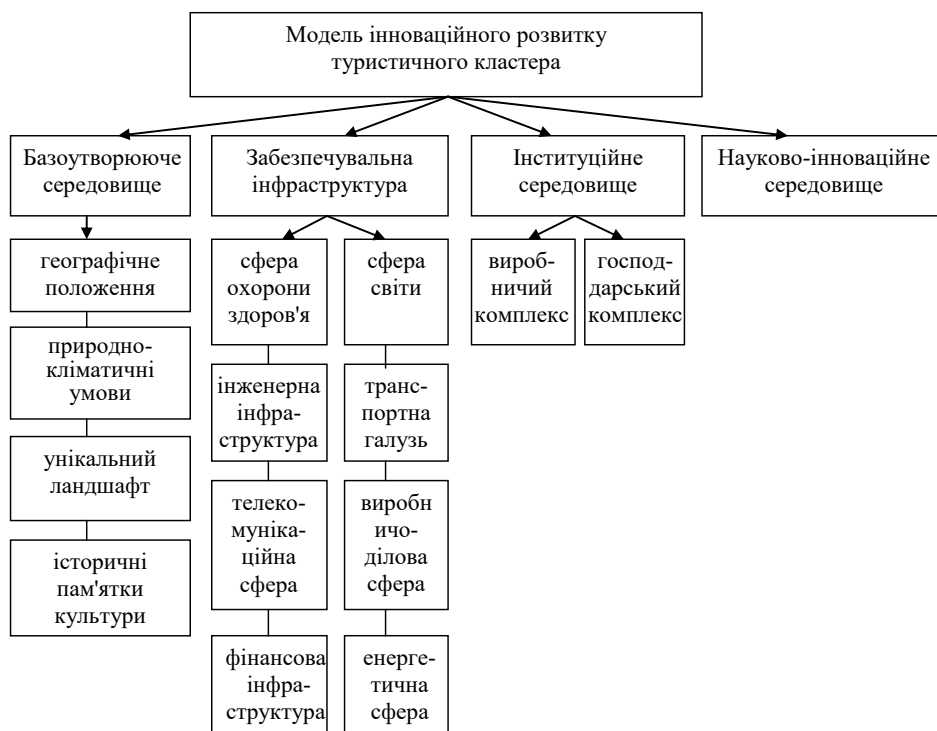

Рис. 1. Інфологічна модель інноваційного розвитку туристичного кластера

Джерело: запропоновано автором

гнучкого і мобільного внутрішнього регіонального розвитку.

Іншою необхідною умовою реалізації інтеграційного потенціалу індустрії туризму є наявність сприятливого інституційного середовища, орієнтованого на синергію виробничо-господарських комплексів регіону (туристично-рекреаційного, транспортно-логістичного, інфраструктурного, тощо). З огляду на неоднаковий соціально-економічний потенціал окремих територій регіону і їх різну галузеву спеціалізацію, необхідно, щоб регіональна політика містила інституційні механізми, що стимулюють не просто реалізацію сукупності одиничних проектів розвитку туристичної індустрії, а взаємопов'язаний комплекс таких проектів, які б дали змогу сконструювати просторову матрицю міжгалузевих взаємодій.

Для прискорення процесів модернізації та інноватизації індустрії туризму, запобігання консервації в ній застарілих технологій, на нашу думку є доцільним внесення до моделі інноваційного розвитку туристичного кластера науково-інноваційних чинників його розвитку. Слід зазначити, що нами кластер розглядається як інноваційна структура, функціонування якої спрямоване на підвищення конкурентоспроможності усіх господарюючих суб'єктів, що входять до нього, на основі наукоємності та технологічності своєї діяльності. У зв'язку з цим, слабе використання науково-інновацій-

них факторів розвитку туристичного бізнесу багато в чому стримує як можливості розвитку даного виду діяльності, так і можливості прояву синергетичних і мультиплікативний ефект в економіці регіону.

Узагальнюючи вищевикладене, можна зробити висновок про те, що для розвитку туристичного регіону на засадах кластеризації, слід забезпечити взаємопов'язаність окремих підсистем регіону (інституційної, інфраструктурної, виробничо-господарської, науково-дослідної, організаційно-управлінської, тощо) в єдину регіональну стратегічну систему. Указане дасть змогу розробити принципові механізми впливу, які стимулюватимуть і/або нівелюватимуть лімітуючі фактори розвитку туристичної сфери як перспективного елемента економічного розвитку регіону.

Висновки з проведеного дослідження.

Реалізація інтеграційного потенціалу індустрії туризму в розвитку економіки регіону забезпечує досягнення цілей його збалансованого розвитку в галузевому і територіальному розрізах. З теоретичних міркувань щодо створення синергетичних та мультиплікаційних ефектів туризму в економіці регіону, на нашу думку, необхідним є розроблення конкретних механізмів та інструментів у стратегіях соціально-економічного розвитку, що орієнтовані на:

– підвищення інфраструктурної облаштованості усієї території регіону;

– зниження інституційного дефіциту і залучення регіонів (галузей і сфер економічної діяльності) з відсталими технологічними укладами до проектів розвитку індустрії туризму;

– реалізацію кластерної політики в індустрії туризму як основного інструменту інноваційних перетворень, що дає змогу отримати синергетичні і мультиплікативні ефекти на основі узгодженого розвитку окремих галузевих сегментів регіональної економіки;

– орієнтацію стратегій розвитку індустрії туризму в регіоні на максимальне використання ендogenous потенціалу території за допомогою регіональної взаємодії.

Дотримання та використання вказаних ключових положень кластеризації сприятиме розвитку та реалізації туристичного потенціалу території, а також забезпечить фінансову та соціально-економічну стабільність населення туристичного регіону.

Список використаних джерел:

1. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 21.07.2006 р. № 1001. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/pras/247566248> (дата звернення: 24.09.2019).
2. Манн Р.В. Теоретико-методологічні засади формування кластерної політики. *Часопис економічних реформ*. 2013. № 4(12). С. 26–32.
3. Попело О.В. Підприємницькі кластери як інноваційна домінанта модернізації економіки регіону. *Регіональна економіка*. 2014. № 2. С. 95–105.
4. Fedulova S., Komirna V. Conceptual approaches to study the innovative development of regional socio-economic systems. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2017. 3(5). P. 412–420.
5. Рудь Н.Т. Інноваційний потенціал регіону: нові підходи до оцінки. *Регіональна економіка*. 2011. № 4. С. 140–150.
6. Безхлібна А.П. Еволюція сутності формування теоретичних основ конкурентоспроможності регіону. *Бізнес Інформ*. 2017. № 5. С. 14–19.
7. Беляев С.В. Системный подход к управлению экономикой региона. *Вестник Тамбовского университета. Серия «Гуманитарные науки»*. 2009. № 11(79). С. 119–123.
8. Gebhardt Ch. The transfer of corruptive routines from old industrial regions to innovation clusters: a blind spot in innovation studies. *A Journal of University-Industry-Government Innovation and Entrepreneurship*, 2017. URL: <https://triplehelixjournal.springeropen.com/articles/10.1186/s40604-017-0046-0> (дата звернення: 24.09.2019).
9. Fundeanua D., Badele C. The impact of regional innovative clusters on competitiveness. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 124, 2014, P.405–414.
10. Андрусів У.Я. Поняття «кластер» та його різноманітність трактування у працях зарубіжних вчених. IV Міжнародна науково-практична конференція «Проблеми формування нової економіки XXI століття» (22–23 грудня 2011 року). Дніпро, 2011. URL: <http://www.confcontact.com/20111222/5andrusiv.php> (дата звернення: 22.09.2019).
11. Porter M. Clusters and the new economics of competition. *Harvard Business Review*. 1998. 76(6). P. 77–90.
12. Kozhukhivska R., Parubok N., Petrenko N., Podzihun S., and Udovenko I. Methods of assessment of efficiency of creating regional innovative clusters for dynamic development of economics. *Investment Management and Financial Innovations*, 14(3), pp. 302–312, 2017. URL: <https://businessperspectives.org/component/zoo/methods-of-assessment-of-efficiency-of-creating-regional-innovative-clusters-for-dynamic-development-of-economics> (дата звернення: 23.09.2019).
13. Аналітика та статистика. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. 2019. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=be44a1a7-69b3-4a77-a86a-447499abcdd6&tag=Analitika&isSpecial=true> (дата звернення: 23.09.2019).

References:

1. Pro zatverdzhennya Derzhavnoyi strategiyi regionalnogo rozvitku na period do 2020 roku [On Approval of the State Regional Development Strategy for the Period up to 2020]. *Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine*. 21.07.2006. № 1001. Available at: <https://www.kmu.gov.ua/ua/pras/247566248> (дата звернення: 24.09.2019).
2. Mann R.V. (2013) Teoretyko-metodolohichni zasady formuvannia klasternoi polityky [Theoretical and methodological principles of cluster policy formation]. *Journal of Economic Reforms*. 4(12), pp. 26–32 (in Ukrainian)
3. Popelo O.V. (2014) Pidpryiemnytski klasteri yak innovatsiina dominanta modernizatsii ekonomiky rehionu [Entrepreneurial clusters as an innovative dominant in the modernization of the region's economy]. *Economics of Regional*, 2, p. 95–105 (in Ukrainian)

4. Fedulova S., Komirna V. (2017) Conceptual approaches to study the innovative development of regional socio-economic systems. *Baltic Journal of Economic Studies*. 3(5). p. 412–420 (in English)
5. Rud N.T. (2011) Innovatsiyni potentsial rehionu: novi pidkhody do otsinky [Innovative potential of the region: new approaches to evaluation]. *Economics of Regional*, 4, p. 140–150 (in Ukrainian)
6. Bezkhlibna A.P. (2017) Evoliutsiia sutnosti formuvannia teoretychnykh osnov konkurentospromozhnosti rehionu [Evolution of the essence of forming the theoretical foundations of the region's competitiveness]. *Business Inform*, vol. 5, pp. 14–19 (in Ukrainian)
7. Belyaev S.V. (2009) Sistemnyi podhod k upravleniyu ekonomikoy regiona [A systematic approach to managing the region's economy]. *Bulletin of the Tambov University. «Humanities» series*. 11(79), pp. 119–123 (in Russian)
8. Gebhardt Ch. (2017) The transfer of corruptive routines from old industrial regions to innovation clusters: a blind spot in innovation studies. *A Journal of University-Industry-Government Innovation and Entrepreneurship*, Available at: <https://triplehelixjournal.springeropen.com/articles/10.1186/s40604-017-0046-0> (accessed 24 September, 2019).
9. Fundeanua D., Badele C. (2014) The impact of regional innovative clusters on competitiveness. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 124. pp. 405–414 (in English)
10. Andrusiv U.I. (2011) Poniattia «klaster» ta yoho riznomanitnist traktuvannia u pratsiakh zarubizhnykh vchenykh [The concept of «cluster» and its variety of interpretation in the works of foreign scholars]. Proceedings of the *Problemy formirovaniya novoy ekonomiki XXI veka (Ukraine, Dnipro, 22–23 December, 2011)*, Available at: <http://www.confcontact.com/20111222/5andrusiv.php> (accessed 22 September, 2019).
11. Porter M. (1998) Clusters and the new economics of competition. *Harvard Business Review*, vol. 76, no. 6. pp. 77–90 (in English)
12. Kozhukhivska R., Parubok N., Petrenko N., Podzihun S. and Udovenko I. (2017) Methods of assessment of efficiency of creating regional innovative clusters for dynamic development of economics. *Investment Management and Financial Innovations*, vol. 14, no. 3, pp. 302–312, Available at: <https://businessperspectives.org/component/zoo/methods-of-assessment-of-efficiency-of-creating-regional-innovative-clusters-for-dynamic-development-of-economics> (accessed 23 September, 2019) (in English)
13. Analitika ta statistika (2019) [Analytics and statistics]. The Ministry of Economy, Trade and Agriculture of Ukraine. Available at: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=be44a1a7-69b3-4a77-a86a-447499abcdd6&tag=Analitika&isSpecial=true> (accessed 23 September, 2019)

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

УДК 332.3:352(1-21/-22)

DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-5-28>ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1050-7118>**Лазарєва О.В.**

доктор економічних наук, доцент,
доцент кафедри управління земельними ресурсами
Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Lazarieva Olena

Petro Mohyla Black Sea National University

ПОТЕНЦІАЛ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

POTENTIAL OF THE USE OF THE LANDED RESOURCES OF THE INCORPORATED TERRITORIAL COMMUNITIES

Метою статті є обґрунтування основних складників потенціалу використання земельних ресурсів об'єднаних територіальних громад, які би сприяли розвитку землекористувань. Запропоновано механізм формування міжгосподарських об'єднань, який базується на тому, що власник земельної ділянки об'єднується з іншими власниками землі та майна шляхом подальшого кооперування. З'ясовано, що політика розвитку об'єднаних територіальних громад має базуватися на основі децентралізації, що забезпечить надходження коштів до місцевих бюджетів та сприятиме розвитку територій. Зазначено, що господарювання на селі має бути результатом об'єднання земельних паїв і створення на цій основі сільськогосподарських кооперативів на засадах спільної часткової власності на землю, що сприятиме макроекономічній стабільності аграрного сектору економіки. З'ясовано, що переваги територіальних громад мають досягатися за рахунок масштабності сфер господарської діяльності. Визначено, що основними складниками потенціалу використання земельних ресурсів об'єднаних територіальних громад є виробництво сільськогосподарської продукції, підтримання родючості ґрунту, підвищення культури землеробства, збільшення продуктивного потенціалу, залучення інвестицій, запровадження диверсифікованих видів діяльності, стабілізація натуральних та вартісних показників використання землі.

Ключові слова: землекористування, потенціал використання земельних ресурсів, сільська територія, об'єднана територіальна громада, міжгосподарські об'єднання, диверсифікація, земельні паї.

Целью статьи является обоснование составляющих потенциала использования земельных ресурсов объединенных территориальных общин, которые бы способствовали развитию землепользований. Предложен механизм формирования межхозяйственных объединений, который базируется на том, что собственник земельного угодия объединяется с другими собственниками земли и имущества путем дальнейшего кооперирования. Определено, что политика развития объединенных территориальных общин должна базироваться на основе децентрализации, что обеспечит поступление средств в местные бюджеты и будет способствовать развитию территорий. Выяснено, что хозяйствование в селе должно быть результатом объединения земельных паев и создания на этой основе сельскохозяйственных кооперативов на принципах общей частичной собственности на землю, что будет способствовать макроэкономической стабилизации аграрного сектора экономики. Выяснено, что преимущества территориальных общин должны достигаться за счет масштабности сфер хозяйственной деятельности. Определено, что основными составляющими потенциала использования земельных ресурсов объединенных территориальных общин является производство сельскохозяйственной продукции, поддержание плодородия почвы, повышение культуры землепользования, увеличение продуктивного потенциала, привлечение инвестиций, внедрение диверсифицированных видов деятельности, стабилизация натуральных и стоимостных показателей использования земли.

Ключевые слова: землепользование, потенциал использования земельных ресурсов, объединенная территориальная община, межхозяйственные объединения, диверсификация, земельные паи.

The aim of the article is a ground of basic constituents of potential of the use of the landed resources of the incorporated territorial communities, that would assist to development of land-tenures. The methodological basis of the study is fundamental assumptions of modern economic theory, the latest scientific achievements in the field of agricultural economics in general and land in particular. The mechanism of forming of associations, that is based on that the proprietor of lot of land teams up with other proprietors of land and property by further cooperation is offered. It is found out, that politics of development of the incorporated territorial communities must be based on the basis of decentralization that will provide the receipt of money to the local budgets and will assist to development of territories. It is marked a manage on a village must be result of associations of the landed shares and creations on this basis of agricultural cooperative stores on principles of common partial property on land that will assist macroeconomic stability of agrarian sector of economy. It is found out, that advantages of territorial communities must be arrived at due to the scale of spheres of economic activity. It is set that decentralization has for an object creation of such mechanism of the political system, that allows to decide all important questions on places at active of territorial society without intervention from executive power. Certainly, that the basic constituents of potential of the use of landed resources of the incorporated territorial communities are a production of agricultural goods, maintenance of fertility of land, increase of culture of agricultural production, maintenance of fertility of soil, increase of culture of agricultural, increase of productive potential, bringing in of investments, input of the diversified types of activity, stabilizing of natural and cost indexes of the use of land.

Key words: land-tenure, potential of the landed resources, incorporated territorial community, economic associations, diversification, landed share.

Постановка проблеми. Земельні ресурси об'єднаних територіальних громад є джерелом наповнення місцевого бюджету відповідної громади, а управління і розпорядження ними здійснюють жителі відповідної громади. Хоча в умовах розвитку продуктивних сил суспільства потенціал використання земельних ресурсів на забезпечує раціональне використання та охорону земель. До того ж, незадовільний стан розв'язання соціально-економічних та екологічних проблем на селі є свідченням недосконалої політики у галузі земельних відносин, що негативно позначається на еколо-економічному розвитку територіальних громад, призводить до поглиблення проблем у землекористуванні, погіршення стандартів якості життя людей тощо. Виходячи з цього, потенціал використання земельних ресурсів об'єднаних територіальних громад має бути спрямований на вироблення стратегії розвитку землекористування, яка була б орієнтована на забезпечення сприятливого бізнес-середовища на землі, створення привабливого іміджу землекористувачів, який би підсилював ефективність розвитку сільських територій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, на які спирається автор, у яких розглядають цю проблему і підходи її розв'язання. Висвітленню особливостей використання земельних ресурсів присвячені роботи таких учених, як В.В. Горлачук [1], А.М. Третяк [2], П.Т. Саблук [3], О.М. Вишневська [4], А.Я. Сохнич, О.І. Яремко [5], О.П. Гаража [6], М.П. Талавири [7], Ю.Е. Губені [8] та інших.

У їхніх працях проаналізовано процес використання земельних ресурсів, розкрито особливості управління земельними ресурсами,

розкрито шляхи ефективності використання сільськогосподарських угідь.

Виділення не вирішених частин загальної проблеми. Незважаючи на вагомі теоретичні напрацювання вчених щодо проблем використання земельних ресурсів, на практиці їх вирішення сьогодні досягнуто не повною мірою, не окреслено підходи щодо використання земельних ресурсів в об'єднаних територіальних громадах.

Актуальність і значущість вказаної проблематики і зумовили вибір теми дослідження, визначили його мету.

Мета статті. Мета статті полягає в обґрунтуванні основних складників потенціалу використання земельних ресурсів об'єднаних територіальних громад, які би сприяли розвитку землекористувачів.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Україні 18 червня 2014 року підписано розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні». Цим документом передбачена передача значних повноважень від державних органів влади органам місцевого самоврядування. Тут йдеться про децентралізацію влади, що передбачає передачу прав і повноважень територіальним органам.

Державними органами земельних ресурсів передбачено обов'язкове врахування позицій органів місцевого самоврядування у питаннях розпорядження землями сільськогосподарського призначення державної власності. Територіальні органи земельних ресурсів повинні надсилати сільським, селищним та міським

радам за місцем розташування земельної ділянки запити про висловлення позиції щодо можливості надання дозволу на розроблення документації із землеустрою, на підставі якої зазначені земельні ділянки можуть бути передані у власність або користування.

Порядок виділення земельних ділянок (відчуження, оренди, користування) має бути вписаний у статутах територіальних громад через механізм обов'язкових громадських слухань, оскільки загальносуспільні інтереси у сфері землекористування захищені не тільки в Земельному, але і в Водному та Лісових кодексах. Крім Кодексів, для передачі повноважень органам влади на місцях їх слід наділити Загальнодержавним електронним земельним кадастром як джерелом інформації щодо призначення земельних ділянок. Децентралізація має на меті створення такого механізму державного устрою, який дає змогу вирішувати усі важливі питання на місцях за активної участі територіальної громади без втручання органів виконавчої влади.

Нині представницьким органам влади вже не досить прав для прийняття соціальних, економічних, екологічних та інших програм розвитку територій. Тому для вирішення цих та інших проблем постає необхідність створення умов для оптимальної економічної самостійності суб'єктів господарювання на землі. З огляду на те, що фінансово-економічну основу на місцевому рівні становлять такі природні ресурси, як земля, то вони самі мають забезпечувати соціально-економічний розвиток своєї об'єднаної територіальної громади. Тобто об'єднана територіальна громада має характеризуватися не як підсистема країни, а як самостійний господарюючий суб'єкт із внутрішнім механізмом відтворення, що включає самостійне виробництво і реалізацію виробленої продукції.

Подальший розвиток землекористувань ринкового типу має супроводжуватися формуванням міжгосподарських об'єднань. Механізм їх створення полягає в тому, що власник земельної ділянки об'єднується з іншими власниками землі та майна шляхом подальшого кооперування. Причому кооперування має здійснюватися як на виробничій основі, починаючи з виробництва сільськогосподарської продукції, так і на сервісно-обслуговуючій та постачальницько-збутовій, що створить умови для вчасного забезпечення сформованої асоціації кооперативів добривами, насінням, технікою, гарантуючи нормальні умови діяльності для агроформування.

З урахуванням цього земельна політика в Україні повинна формуватися на основі створення умов для підвищення ефективності сіль-

ськогосподарського виробництва в умовах децентралізації, що забезпечить надходження коштів до місцевого бюджету від суб'єктів господарювання на землі.

Крім того, технічна відсталість аграрного сектору економіки, необізнаність у сфері технологій виробництва сільськогосподарської продукції, байдужість до ефективного виробництва задля досягнення значно вищого результату через низьку зарплату значною мірою не дозволяло використовувати земельний потенціал повною мірою.

При цьому зростає розуміння того, що в умовах деформації економічного розвитку проведення земельної реформи повинно мати покроковий, але цілеспрямований характер, орієнтований на процвітання територіальних громад, позитивної динаміки сільськогосподарського землекористування.

Основу такої політики повинні становити виважені, упорядковані, гнучкі і цілеспрямовані інституційні перетворення, орієнтовані на використання високотехнологічного виробництва. Йдеться про створення організаційно-правових форм кооперативного типу, здатних взяти на себе роль локомотиву аграрної економіки. Це справить істотний вплив на забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарського землекористування та аграрного сектору економіки загалом.

Реалізація цього пріоритету є результатом об'єднання земельних паїв і створення на цій основі сільськогосподарських кооперативів на засадах спільної часткової власності на землю із властивою для них організаційною структурою, юридичним і фінансовим складниками.

Дослідження сучасних тенденцій розвитку сільськогосподарських кооперативів свідчить, що зараз до них в Україні підвищився інтерес, хоча уявлення про методологію організації їх створення залишаються поки що поверхневими, неточними і навіть просто суперечливими. Така суперечливість зумовлена тим, що селяни, з одного боку, позитивно ставляться до такої постановки питання, але, з іншого боку, в них є сумнів, чи вдається включити у процес об'єднання всіх земельних паїв під «один дах», оскільки появилася значна частина відумерлої спадщини, а обіг цих паїв вийшов за межі контролю.

Аналогічно з часом втрачено контроль за обігом паїв іншої частини сільського населення. Але роль держави і полягає в тому, щоб регулювати складний шлях обігу земельних ділянок з допомогою наділених повноважень.

Ефективність та надійність сільськогосподарських кооперативів визначається ступенем активізації процесу їх створення. Тут йдеться

про те, що чим активніше будуть створюватися такі кооперативи, тим і аграрний сектор економіки швидше імплементується у глобалізаційне економічне середовище, задовольняючи потреби споживача у якісній конкурентоспроможній продукції.

Така модернізація земельних відносин повинна бути частиною стратегії довгострокового розвитку аграрного сектору економіки, забезпечуючи макроекономічну стабільність.

Здійснення заходів, спрямованих на системне та послідовне формування сільськогосподарських кооперативів, має ту особливість, що земельна рента буде концентруватися не в руках орендарів землі, а в межах сільськогосподарського кооперативу. За своєю суттю створення сільськогосподарських кооперативів має за мету впровадження високих та єдиних стандартів у сфері земельних відносин, недопущення тіньового ринку землі, рівень якого нині становить майже 50%.

Аналітична оцінка аграрного сектору економіки свідчить, що висока ефективність агробізнесу територіальних громад досягається шляхом інтеграції сполучених галузей рослинництва і тваринництва, про що наші предки знали ще 12–15 тис. років тому, які визначають національну продовольчу та екологічну безпеку держави.

У цьому контексті одним із важливих показників ВВП агросфери, крім розвитку галузей рослинництва і тваринництва, є обсяги переробки сільськогосподарської продукції; торговельна діяльність; рибництво і бджільництво; транспортні послуги; меліоративна діяльність; будівництво та інші види діяльності, що відповідають можливостям природних, трудових, фінансових та інших ресурсів територіальної громади.

Без розвитку приведених та інших сфер діяльності на селі неможливою є позитивна динаміка показників розвитку та структурних перетворень економіки, задоволення потреб сільського населення.

Характерною особливістю створення інтегрованої мережі виробничих, обслуговуючих і споживчих кооперативів є те, що їх комбінація між собою дає змогу за менших інвестицій збільшувати обсяги реалізованих продуктів і послуг, ніж коли така діяльність здійснюється окремо. Йдеться про те, що конкурентні переваги територіальних громад за рахунок масштабності сфер господарської діяльності на їхній території є значно вищими, ніж у разі їх відсутності, в результаті чого відкриваються можливості виходу на зовнішні ринки, використовувати сучасні техніко-технологічні можливості, виконувати науково-дослідні і проектні роботи та ін.

Мультиплікативний ефект диверсифікованих видів діяльності є ключовою умовою і потужним джерелом економічної стабілізації, покращення стандартів якості життя людей на селі, створення додаткової кількості робочих місць, гармонії між людиною і природою, яка повинна опиратися на міжнародні норми і стандарти.

Тому потенціал використання земельних ресурсів об'єднаних територіальних громад має передбачати не тільки виробництво сільськогосподарської продукції з метою задоволення потреб у продуктах харчування, а й підтримання родючості ґрунту, запровадження диверсифікації виробництва на землі, збільшення продуктивного потенціалу земельних ресурсів (рис. 1).

Наведений потенціал використання земельних ресурсів об'єднаних територіальних громад за умови раціонального поєднання всіх його складників здатний прискорити еколого-економічний розвиток місцевості, домогтися збільшення рівня доходів жителів громад, сприятиме розвитку малого і середнього підприємництва та загалом створенню інвестиційно-сприятливих умов для ведення бізнесу на землі.

Висновки з цього дослідження і подальші перспективи в цьому напрямі. Таким чином, можна дійти висновку, що потенціал використання земельних ресурсів об'єднаних територіальних громад являє собою органічне поєднання таких складників, як виробництво сільськогосподарської продукції, підтримання родючості ґрунту та підвищення культури землеробства, збільшення продуктивного потенціалу, покращення показників ефективності використання виробничо-ресурсного потенціалу, залучення інвестицій та запровадження диверсифікованих видів діяльності.

У процесі дослідження визначено, що формуванню сільськогосподарських кооперативів на основі земельних паїв у контексті використання їх на засадах спільної часткової власності на землю альтернативи немає. Для досягнення високих цілей достатня увага повинна приділятися залученню до виробництва всіх членів сільськогосподарських кооперативів згідно з їхніми можливостями.

У цьому разі кардинальна програма модернізації земельних відносин є потужною силою створення на основі наявних сільських поселень містечок європейського типу, які синхронізують роботу у всіх сферах життєдіяльності територіальних громад із позиції їх цільової орієнтації на кінцеві результати, що відповідає сучасним викликам стратегії національної безпеки як однієї з найважливіших умов стабіль-

Рис. 1. Потенціал використання земельних ресурсів об'єднаних територіальних громад

Джерело: сформовано автором

ного розвитку конкурентоспроможного аграрного сектору економіки.

Обґрунтовано, що найважливішими ознаками сприятливого соціально-економічного та психологічного клімату в межах територіальних громад є ступінь диверсифікації виробництва, яке, з одного боку, замикає технологічний ланцюг у ланці виробництва – переробки – збуту виробленої продукції, а з іншого боку – доповнюється цілою мережею зрілих високоорганізованих виробництв, сформованих з урахуванням наявного трудового потенціалу, природних і фінансових

ресурсів, відкриваючи широкі перспективи розвитку високої ініціативи дрібних і середніх товаровиробників, що сформує сприятливі передумови вмотивованості сільського населення до участі у виробничому процесі. Це дасть змогу ефективно використовувати інвестиційні ресурси, оскільки сполучені сфери виробництва, які взаємодоповнюють стан справ у кожній із них.

Проведені дослідження виступають підґрунтям у подальших наукових дослідженнях щодо вивчення рівня диверсифікації виробництва на землі.

Список використаних джерел:

1. Горлачук В.В., Семенчук І.М., Лазарева О.В. Організаційно-економічні засади управління процесом раціоналізації використання земель в аграрній сфері: монографія. Миколаїв: Іліон, 2014. 214 с.
2. Третяк А.М., Третяк В.М., Третяк Н.А. Земельна реформа в Україні: тенденції та наслідки у контексті якості життя і безпеки населення: [монографія]. Під заг. ред. А.М. Третяка. Херсон: Грін Д.С., 2017. 522 с.
3. Саблук П.Т. Концептуальні засади аграрного виробництва та розвитку сільських територій в Україні. Економіка АПК. 2010. № 8. С. 3–9.
4. Вишневська О.М. Альбещенко О.С., Бобровська Н.В. Земельно-ресурсний потенціал сільських територій: теоретичні й практичні аспекти: [монографія]. Миколаїв, 2018. 184 с.
5. Яремко Ю.І. Теоретико-методологічні та практичні аспекти ефективності використання земельних ресурсів в Україні. Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. 2018. № 2. С. 82–90.
6. Гаража О.П. Види та показники ефективності використання сільськогосподарських угідь в управлінні земельними ресурсами України. Економіка і суспільство. Вип. № 3. 2016. С. 52–60.
7. Талавира М. П. Розвиток сільських територій на засадах сталості. Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Економіка. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла». 2016. Вип. 1 (47). Т. 2 С. 146–150.
8. Губені Ю.Е., Коверко Ю.А. Розвиток особистих селянських господарств в умовах адміністративної децентралізації. Економіка АПК. 2017. № 1. С. 68–73.

References:

1. Gorlachuk V.V., Semenchuk I.M., Lazariyeva O.V. (2014) Organizaciyno-ekonomicni zasady upravlinnya procesom racionalizacii vykoristannya zemel v agrarny sfery [Organizationally-economic principles of process control of rationalization of the use of the land are in an agrarian sphere]. *Monografia*. Mikolayv. Illion. 214 p. (in Ukrainian)
2. Tretyak A.M., Tretyak V.M., Tretyak N.A. (2017) Zemelna reforma v Ukraini: tendency ta naslidky u kontexty yakosti jyttya i bezpeky naselennya [Landed reform in Ukraine: tendencies and consequences in the context of quality of life and safety of population]. *Monografia*. Herson. Grin D.S. 522 p. (in Ukrainian)
3. Sabluk P.T. (2010) Konceptualny zasady agrarnogo virobnictva ta rozvitku silskih territory v Ukrainy [Conceptual principles of agrarian production and development of rural territories are in Ukrainian]. *Ekonomika APK, [Economic of APK]*. no 8, pp. 3–9. (in Ukrainian)
4. Vishnevskaya O.M., Albejenko O.S., Bobrovskaya N.V. (2018) Zemelno-resursny potential silskih territory: teoretychny i praktichny aspekty [Land-resource potential of rural territories: theoretical and practical aspects]. *Monografia*. Mikolayv. 184 p. (in Ukrainian)
5. Yaremko U.I. (2018) Teoretico-metodologichny ta praktichny aspekty efektyvnosti vykoristannya zemelnyh resursiv v Ukraini [Teoretico-metodologikal and practical aspects of the use of the landed resources are in Ukraine]. *Zemleustry, kadastr i monitoring zemel*. [Organization of the use of land, cadastre and monitoring of land], no 2, pp. 82–90. (in Ukrainian)
6. Garaga O.P. (2016) Vidy ta pokaznyky efektyvnosti vikorystannya silskogospodarskyh ugid v Upravlinny zemelnymy resursamy Ukrainy [Kinds and indexes of efficiency of the use of agricultural lands are in the management of Ukraine the landed resources]. *Ekonomika i suspilstvo*. [Economy and society]. no 3, pp. 52–60. (in Ukrainian)
7. Talavirya M.P. (2016) Rozvitok silskih territory na zasadah stalosty [Development of rural territories is on principles of constancy]. *Naukovy visnyk Uzhorodskoro universitetu. Seria Ekonomika*. [Scientific announcer of the Uzhhorod university: Series Economy]. vol. 1(47). no 2, pp. 146-150. (in Ukrainian)
8. Gubeny U.E., Koverko U.A. (2017) Rozvitok osobistyh selyanskih gospodarstv v umovah administrativnoy decentralizaciyi [Development of the personal peasant economies is in the conditions of administrative decentralization]. *Ekonomika APK, [Economic of APK]*. no 1, pp. 68–73. (in Ukrainian)

Опенько І.А.кандидат економічних наук, доцент кафедри геодезії та картографії
Національного університету біоресурсів і природокористування України**Степчук Я.А.**лаборант кафедри геодезії та картографії
Національного університету біоресурсів і природокористування України**Цвях О.М.**кандидат економічних наук, викладач кафедри земельного кадастру
Національного університету біоресурсів і природокористування України**Openko Ivan**

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

Stepchuk Yanina

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

Tsvyakh Oleg

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

КОРЕЛЯЦІЙНИЙ АНАЛІЗ ВПЛИВУ ЛІСОВИХ ПОЖЕЖ НА ВТРАТУ ЛІСОВОГО ПОКРИВУ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

CORRELATION ANALYSIS OF FOREST FIRE INFLUENCE ON LOSS OF FOREST ROOF: EUROPEAN EXPERIENCE

У статті за допомогою кореляційного аналізу визначено країни-члени ЄС в яких головною причиною втрати деревного покриву є лісові пожежі, які безпосередньо вплинули на скорочення площ лісових масивів. Дані системи EFFIS нами застосовувались для визначення причин втрат лісового покриву в країнах ЄС. Разом з тим, за допомогою інтернет-ресурсу Global Forest Watch по всім країнам-членам ЄС були визначенні динаміка втрат лісового покриву з 2001 по 2017 рр. За допомогою даних EFFIS, аналітичних щорічних Звітів Спільного дослідницького центру (Technical report by the Joint Research Centre – JRC), «Глобальна оцінка пожеж для лісових угідь» (Global Wildland Fire Assessment – GFMC) були визначені площі спалених територій внаслідок лісових пожеж в розрізі країн ЄС. За отриманими розрахунками (коефіцієнтами кореляції) нами було встановлено що однією із головних причин зниження деревного покриву стали лісові пожежі, в таких країнах ЄС: Португалія ($R = 0,93$); Греція ($R = 0,91$); Італія ($R = 0,77$); Хорватія ($R = 0,65$); Болгарія ($R = 0,49$); Іспанія ($R = 0,44$); Словенія ($R = 0,43$). Також згідно отриманих розрахунків в таких країнах-членах ЄС, як: Швеція, Фінляндія, Румунія, Латвія, Бельгія, Естонія, Угорщина, Франція, Швеція та інші коефіцієнт кореляції є низьким тобто кореляційний зв'язок відсутній. Це дає підстави нам стверджувати що лісові пожежі в цих країнах не є головним фактором зниження площі деревного покриву.

Ключові слова: лісові пожежі, лісовий покрив, коефіцієнт кореляції, лісові землекористування, лісове господарство.

В статье с помощью корреляционного анализа определены страны-члены ЕС в которых главной причиной потери древесного покрова являются лесные пожары, которые непосредственно повлияли на сокращение площадей лесных массивов. Данные системы EFFIS нами применялись для определения причин потерь лесного покрова в странах ЕС. Вместе с тем, с помощью интернет-ресурса Global Forest Watch по всем странам-членам ЕС были определены динамика потерь лесного покрова с 2001 по 2017 гг. Согласно помощи данных EFFIS, аналитических ежегодных отчетов Общего исследовательского центра (Technical report by the Joint Research Centre – JRC), «Глобальная оценка пожаров для лесных угодий» (Global Wildland Fire Assessment – GFMC) были определены площади сожженных территорий в результате лесных пожаров в разрезе стран ЕС. По полученным расчетам (коэффициентами корреляции) нами было установлено, что одной из главных причин снижения древесного покрова стали лесные пожары, в таких странах ЕС Португалия ($R = 0,93$); Греция ($R = 0,91$); Италия ($R = 0,77$); Хорватия ($R = 0,65$); Болгария ($R = 0,49$); Испания ($R = 0,44$); Словения ($R = 0,43$). Также согласно полученных расчетов в таких странах-членах

ЕС, як Швеція, Финляндія, Румунія, Латвія, Бельгія, Естонія, Венгрія, Франція, Швеція і другі коефіцієнт кореляції є низким, тобто кореляційна зв'язок відсутня. Це дає підстави нам утверджувати, що лісові пожежі в цих країнах не є головним фактором зменшення площі лісового покриття.

Ключевые слова: лісові пожежі, лісовий покрив, коефіцієнт кореляції, лісове землепольовання, лісове господарство.

The article identifies EU member states by means of correlation analysis, where forest fires are the main reason for the loss of wood cover, which directly affected the reduction of forest areas. We used the EFFIS data to determine the causes of forest cover loss in EU countries. At the same time, the dynamics of forest cover loss from 2001 to 2017 was determined with the help of the Global Forest Watch online resource for all EU Member States. The LUCAS project was introduced in the EU for the rational use of natural resources, including forest land. Land Use / Cover Area Frame Statistical Survey), which provides a set of field studies using aerial photography and remote sensing methods for the Earth's surface to provide consistent and harmonized statistics on land use and terrestrial cover in the European Union. Such information is necessary for the formation of effective management decisions in the field of economic and environmental policy, balanced environmental management. At the same time, protecting forest resources from fire is an important task of management in the forestry structure. Among the many sources of risk on forest land, wildfires are the most dangerous element, which also poses a risk to populations living near forest areas. Every year due to forest fires considerable areas of forest areas are lost, carbon monoxide emissions are increased, flora and fauna are being destroyed, environmental, economic and social losses are caused to the state. Data from EFFIS, Analytical Annual Reports of the Joint Research Center (JRC), Global Wildland Fire Assessment (GFMC), have determined the area of burned areas due to forest fires by country EU. According to the obtained calculations (correlation coefficients), we found that forest fires in one of the following EU countries were one of the main reasons for the decrease of wood cover: Portugal ($R = 0.93$); Greece ($R = 0.91$); Italy ($R = 0.77$); Croatia ($R = 0.65$); Bulgaria ($R = 0.49$); Spain ($R = 0.44$); Slovenia ($R = 0.43$). Also, according to the calculations obtained in such EU Member States as: Sweden, Finland, Romania, Latvia, Belgium, Estonia, Hungary, France, Sweden and other correlation coefficient is low, ie there is no correlation. This gives us reason to believe that forest fires in these countries are not a major factor in reducing the area of wood cover.

Key words: forest fires, forest cover, correlation coefficient, forest land use, forestry.

Постановка проблеми. Вивчення європейського досвіду щодо розвитку раціонального використання та охорони земель лісгосподарського призначення, головним чином пов'язане із знаковою подією 07.02.2019 року, зокрема, прийняття Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)» [1].

Нормами цього законодавчого документу [1] закріплена незворотність стратегічного курсу держави щодо набуття повноправного членства в Європейському Союзі (ЄС) та в Організації Північноатлантичного договору (НАТО), шляхом внесення відповідних змін до Конституції України [2].

Саме через ці зміни до Конституції України [2], в контексті «...незворотності європейського та євроатлантичного курсу України» [2, абзац 5 преамбули], країни ЄС (на момент дослідження загальна кількість країн-членів ЄС – 28 країн) були визначені нами для глибокого аналізу з метою адаптації перспективних напрямків європейського розвитку в системі управління землями лісгосподарського призначення в Україні.

В ЄС з метою раціонального використання природних ресурсів в тому числі і земель лісо-

господарського призначення був запроваджений проект LUCAS (англ. Land use / cover area frame statistical survey), який передбачає комплекс польових досліджень із застосуванням аерофотозйомки та дистанційних методів зондування земної поверхні з метою забезпечення узгодженої та гармонізованої статистики щодо землекористування та земельного покриття в Європейському Союзі. Така інформація є необхідною для формування ефективних управлінських рішень у сфері економічної та екологічної політики, збалансованого природокористування [3].

На основі даних проекту LUCAS було встановлено, що використання сільськогосподарських земель є найпоширенішою категорією основного землекористування в ЄС, частка цих земель від загальної площі становить 41,1% (див. рис. 1).

Площа земель, яка використовується для лісового господарства, охоплюють 32,6% площі ЄС (28 – країн), тоді як 15,8% площі ЄС не використовуються або покинуті землі (варто зазначити, що обстеження LUCAS базується на безпосередніх виїздах на місцевість і тип землекористування визначається на основі видимих ознак використання землі під час обстеження) [4].

Водночас захист лісових ресурсів від пожежі є важливим завданням управління у структурі лісового господарства. Серед численних джерел

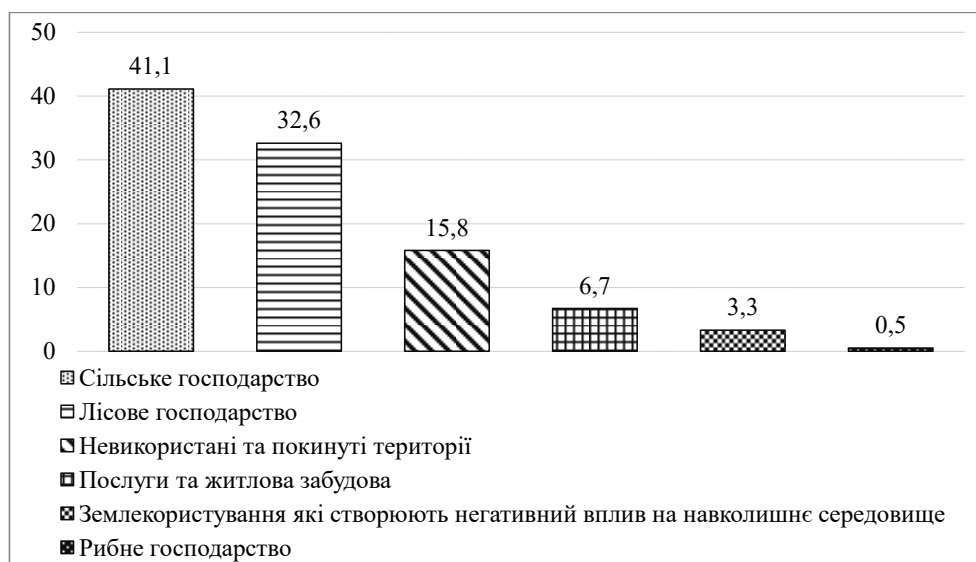

Рис. 1. Диференціація типів землекористувань в межах ЄС
 (% від загальної площі ЄС – 28 країн-членів) (станом на 2015 р.)

Джерело: створено за даними [4]

ризиків на землі лісогосподарського призначення, лісові пожежі є найнебезпечнішою стихією, яка також становить небезпеку для населення, які проживають поряд із лісовими угіддями. Щорічно через лісові пожежі втрачаються значні площі лісових масивів, збільшуються викиди оксиду вуглецю, знищується флора та фауна, завдаються еколого-економічні, соціальні збитки державі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Методологія отримання даних щодо втрат лісового покриву за допомогою ДЗЗ Global Forest Watch описана колективом науковців М. С. Хансен, П. В. Потапов, Р. А. Мур, М. А. Ханчер, С. А. Турубанова, А. В. Тюкавіна, С. В. Тхау, С. В. Стеман, С. Дж. Гетц, Т. Р. Ловеланд, А. Комераді, А. Єгоров, Л. Кіні, С. О. Джастіс та Дж. Р. Г. Тауншенд [5]. В той же час набір даних Global Forest Watch про втрату деревного покриття погоджений з низкою інституцій, зокрема, Університетом штату Меріленд, Google, USGS і NASA, а також цей ресурс використовує супутникові знімки Landsat для відображення втрат щорічного покриття дерева із роздільною здатністю 30 × 30 метрів [6 – 14].

Метою нашого дослідження було за допомогою кореляційного аналізу визначити країни-члени ЄС в яких головною причиною втрати деревного покриву є лісові пожежі, які безпосередньо вплинули на скорочення площ лісових масивів.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Розроблена в ЄС система моніторингу за лісовими пожежами, зокрема, Європейська інформаційна система лісових пожеж (EFFIS, The European Forest Fire Information System) [15], яка

підтримує служби, що відповідають за охорону лісів від пожеж в країнах ЄС, і надає службам Європейської Комісії та Європейському Парламенту оновлену та достовірну інформацію про пожежі в Європі, дозволяє оперативно реагувати відповідні служби для охорони земель лісогосподарського призначення від таких негативних явищ (рис. 2).

Система дозволяє визначити площі спалених земель від лісових пожеж та порівнювати ці дані із показниками попередніх років (усередненими). Приклад співвідношення даних між середніми показниками спалених територій в країнах-членах ЄС (2008-2018) та даними 2019 року представлений на рис. 3.

Дані системи EFFIS нами застосовувались для визначення причин втрат лісового покриву в країнах ЄС. Разом з тим, за допомогою інтернет-ресурсу Global Forest Watch [16] по всім країнам-членам ЄС були визначенні динаміка втрат лісового покриву з 2001 по 2017 рр.

За допомогою даних EFFIS [15], аналітичних щорічних Звітів Спільного дослідницького центру (Technical report by the Joint Research Centre – JRC) [17], «Глобальна оцінка пожеж для лісових угідь» (Global Wildland Fire Assessment – GFMC) [18] були визначені площі спалених територій внаслідок лісових пожеж в розрізі країн ЄС.

Загальновідомою мірою залежності двох величин є коефіцієнт кореляції Пірсона, який зазвичай називають спрощено – коефіцієнтом кореляції. Даний показник розраховується як відношення коваріації двох випадкових величин на добуток їх стандартних відхилень. У випадку коли відомі дві випадкові величини

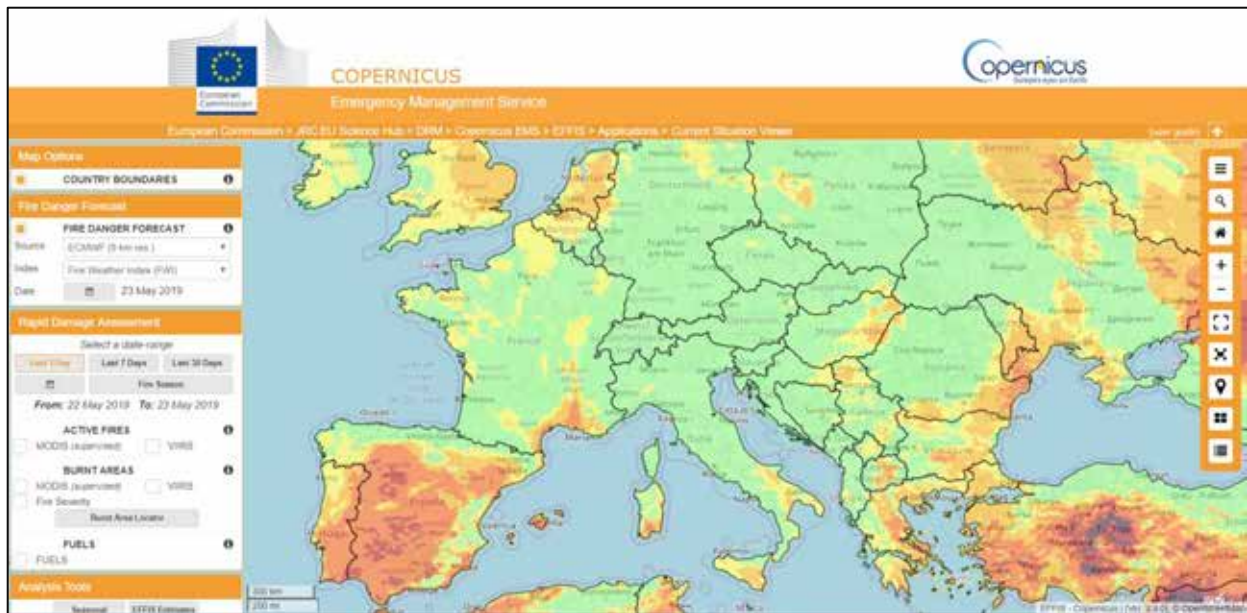

Рис. 2. Прогноз лісових територій із підвищеною пожежною небезпекою

Джерело: створено за даними EFFIS [15]

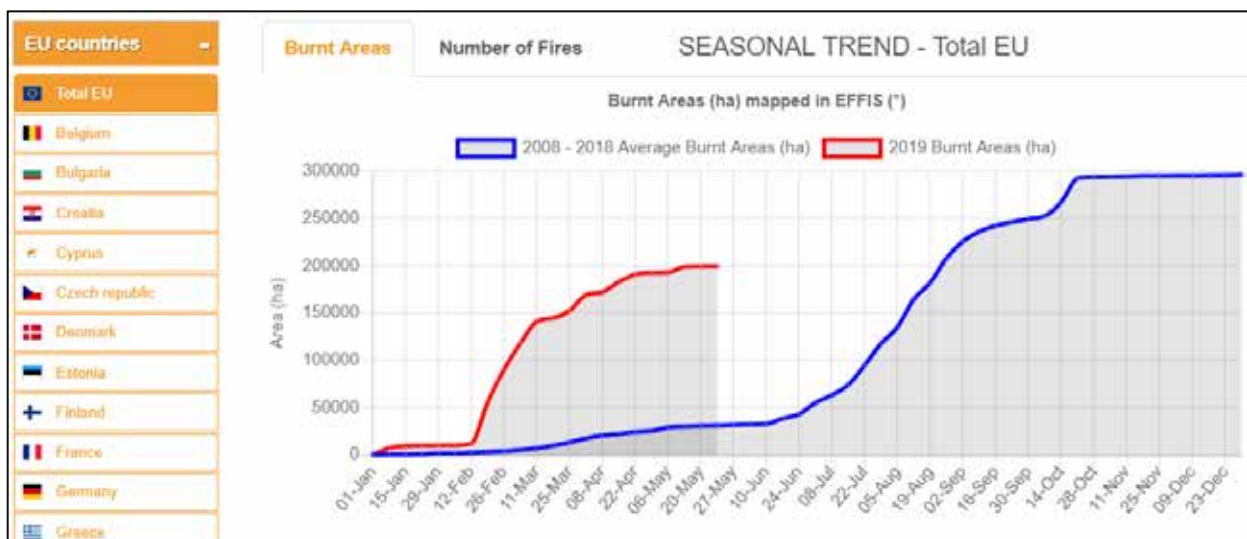

Рис. 3. Візуалізація площ спалених внаслідок лісових пожеж в ЄС, га

Джерело: створено за даними EFFIS [15]

X та Y – з відповідними математичними сподіваннями α_x та α_y та відхиленнями σ_x та σ_y , коефіцієнт кореляції буде визначатися за формулою 2.1 [19]:

$$\rho(X, Y) = \text{corr}(X, Y) = \frac{\text{Cov}(X, Y)}{\sigma_x \sigma_y} = \frac{E((X - \mu_x)(Y - \mu_y))}{\sigma_x \sigma_y}, \quad (2.1)$$

де $\text{Cov}(X, Y)$ – коваріація величин X та Y ;
 $\sigma_x \sigma_y$ – стандартне відхилення X та Y ;
 E – оператор математичного сподівання.

Водночас у випадку наявності n вимірювань для X та Y зазначені як X_i та Y_i для $i = 1, 2, \dots, n$, тоді для розрахунку кореляції Пірсона r між величинами X та Y для вибірки варто застосовувати коефіцієнт кореляції-вибірки, загальний вид якого представлений формулою 2.2 [19].

$$r_{xy} = \frac{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y})}{(n-1) S_x S_y} = \frac{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y})}{\sqrt{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2 \sum_{i=1}^n (y_i - \bar{y})^2}}, \quad (2.2)$$

де $\bar{x}$, $\bar{y}$ – середні значення для вибірки величин X і Y ;

S_x, S_y – є незміщеною (корегована) оцінкою стандартного відхилення для X і Y .

Некорегована форма розрахунку r (не типова) може бути визначена за формулою 2.3 [19].

$$r_{xy} = \frac{\sum x_i y_i - n \bar{x} \bar{y}}{n S_x S_y} = \frac{n \sum x_i y_i - \sum x_i \sum y_i}{\sqrt{n \sum x_i^2 - (\sum x_i)^2} \sqrt{n \sum y_i^2 - (\sum y_i)^2}}, \quad (2.3)$$

де S_x, S_y є некорегованими стандартними відхиленнями вибірки для X і Y .

Коефіцієнт кореляції змінює своє значення від -1 до +1 при сильних взаємозв'язках між факторами. У той же час інтерпретація величини коефіцієнту кореляції, які знаходяться в проміжку [-1; +1] наведена в таблиці 1 [20].

Таким чином в результаті кореляційного аналізу між площею знищеного деревного покриву в країнах-членах ЄС, визначених за даними ДЗЗ (Y), та площею землекористувань, в межах країн-членів ЄС, спалених внаслідок лісових пожеж (X) нами було отримано відповідні коефіцієнти кореляції по всім країнам-членам ЄС, які представлені в таблиці 2.

В таблиці 2 результати кореляційного аналізу по таким країнам ЄС, як: Данія, Люксем-

бург, Мальта – не зазначені. Причиною цьому є відсутність інформації щодо площі спалених землекористувань через лісові пожежі в розрізі цих держав [15; 17; 18].

За отриманими розрахунками (коефіцієнтами кореляції) нами було встановлено що однією із головних причин зниження деревного покриву стали лісові пожежі, в таких країнах ЄС: Португалія ($R = 0,93$); Греція ($R = 0,91$); Італія ($R = 0,77$); Хорватія ($R = 0,65$); Болгарія ($R = 0,49$); Іспанія ($R = 0,44$); Словенія ($R = 0,43$).

Також згідно отриманих розрахунків (табл. 2.7) в таких країнах-членах ЄС, як: Швеція, Фінляндія, Румунія, Латвія, Бельгія, Естонія, Угорщина, Франція, Швеція та інші коефіцієнт кореляції є низьким тобто кореляційний зв'язок відсутній. Це дає підстави нам стверджувати що лісові пожежі в цих країнах не є головним фактором зниження площі деревного покриву [21 – 23].

В цілому по ЄС (28-країн членів) фактор лісових пожеж впливає на зниження деревного покриву, підтвердженням цьому є коефіцієнт кореляції – 0,67.

Висновки з проведеного дослідження.

Таким чином, в ході дослідження нами були визначенні, та математично обґрунтовані країни-члени ЄС в яких лісові пожежі є головною причиною втрати лісового покриву.

Таблиця 1

Пояснення до величини коефіцієнту кореляції (R)

Кореляційний зв'язок	Негативний	Позитивний
Відсутній	-0,09 до 0,0	0,0 до 0,09
Низький	-0,3 до -0,1	0,1 до 0,3
Середній	-0,5 до -0,3	0,3 до 0,5
Високий	-1 до -0,5	0,5 до 1

Таблиця 2

Кореляційна залежність втрат лісового покриву та лісових пожеж

Коефіцієнт кореляції	Назва країни	Коефіцієнт кореляції	Назва країни
-0,3569	Австрія	-0,3664	Німеччина
-0,0724	Бельгія	-0,3085	Польща
0,4868	Болгарія	0,9303	Португалія
-0,2769	Велика Британія	0,0214	Румунія
0,9106	Греція	-0,2398	Словаччина
-0,0407	Естонія	0,4344	Словенія
-0,5785	Ірландія	0,0448	Угорщина
0,4446	Іспанія	-0,0076	Фінляндія
0,7692	Італія	0,0903	Франція
0,2491	Кіпр	0,6493	Хорватія
-0,0935	Латвія	-0,2399	Чехія
-0,2768	Литва	-0,0080	Швеція
-0,2332	Нідерланди	0,6682	ЄС (28-країн членів)

Джерело: розраховано автором

Варто зазначити що європейський досвід участі у світових грантах, екологічних програмах збереження довкілля, та фінансування електронних, загальнодоступних ресурсів щодо моніторингу, обліку, контролю за раціональним використанням земель лісгосподарського призначення, дозволяють оперативно

приймати управлінські рішення для охорони цих природних ресурсів.

Досвід ЄС є надзвичайно корисним для нашої держави, який дає змогу в майбутньому імплементувати існуючі ефективні заходи щодо охорони земель лісгосподарського призначення від лісових пожеж в Україні.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору): Закон України від 07 лютого 2019 р. № 2680-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19#n9> (дата звернення: 06.09.2019).
2. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. LUCAS – Land use and land cover survey. *Eurostat Statistics Explained* : веб-сайт. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=LUCAS_-_Land_use_and_land_cover_survey#Defining_land_use,2C_land_cover_and_landscape (дата звернення: 05.09.2019).
4. Land use statistics. *Eurostat Statistics Explained*: веб-сайт. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Land_use_statistics#Land_use (дата звернення: 05.09.2019).
5. Hansen M. C., Potapov P. V., Moore R., Hancher M. et al. High-Resolution Global Maps of 21st-Century Forest Cover Change. *American Association for the Advancement of Science*. 2013. Vol. 342, Issue 6160, pp. 850 – 853. URL: <http://earthenginepartners.appspot.com/science-2013-global-forest> (дата звернення: 23.08.2019).
6. Шевченко О. В., Опенько І. А. Теоретичні передумови раціонального сільськогосподарського землекористування. *Збалансоване природокористування*. 2017. № 3. С. 126 – 130.
7. Шевченко О. В., Опенько І. А., Цвях О. М. Економічні передумови чергування культур як способ запобігання деградації агроландшафту. *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель*. 2017. № 2. С. 58 – 65.
8. Tsvyakh O., Openko I. Main directions of urban land optimization in Kiev agglomeration. *Baltic Surveying International Scientific Journal*. 2017. Vol. 6, № 1. P. 60 – 65.
9. Цвях О. М., Опенько І. А. Промислові території, як просторовий базис оптимізації використання земель в місті Києві. *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель*. 2017. № 1. С. 83 – 91.
10. Опенько І. А., Шевченко О. В., Цвях О. М. Аналіз наукових-методичних підходів до грошової оцінки земельних ділянок із полезахисними лісовими насадженнями. *Збалансоване природокористування*. 2016. № 4. С. 137 – 142.
11. Опенько І. А., Євсюков Т. О. Удосконалення обліку кількості та якості земель під полезахисними лісовими насадженнями в кадастрово-реєстраційній системі. *Збалансоване природокористування*. 2014. № 3. С. 106 – 112.
12. Опенько І. А., Євсюков Т. О. Землі під полезахисними лісовими насадженнями: сучасний стан, проблеми, шляхи вирішення. *Збалансоване природокористування*. 2014. № 1. С. 125 – 131.
13. Опенько І. А. Порівняльний аналіз оприлюднення земельно-кадастрових відомостей у зарубіжних країнах та Україні. *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель*. 2013. № 3. С. 80 – 87.
14. Ievsiukov T., Openko I. An Inventory Database, Evaluation and Monitoring of Especially Valuable Lands at Regional Level in Ukraine. *The 3rd International Geography Symposium «GEOMED 2013»*: Procedia – Social and Behavioral Sciences, June 10 – 13, 2013, Kemer, Antalya – Turkey: Elsevier, 2013. URL: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042814016619> (дата звернення: 23.08.2019).
15. The European Forest Fire Information System. *EFFIS* : веб-сайт. URL: <http://effis.jrc.ec.europa.eu/> (дата звернення: 05.09.2019).
16. Tree Cover Loss in [selected area name]. *Global Forest Watch* : веб-сайт. URL: www.globalforestwatch.org (дата звернення: 23.08.2019).
17. San-Miguel-Ayaz J., Durrant T., Boca R. et al. Forest Fires in Europe, Middle East and North Africa 2017. *European Union*. 2018. URL: <http://gfmc.online/wp-content/uploads/EU-Forest-Fires-in-Europe-2017.pdf> (дата звернення: 23.08.2019).
18. National and regional landscape fire database. GFMC : веб-сайт. URL: <http://gfmc.online/inventory/statistic.html> (дата звернення: 23.08.2019).
19. Феллер У. Введение в теорию вероятностей и ее приложения. Москва: Издательство «Мир», 1967. Том 1. 498 с.
20. Buda A., Jarynowski A. Life-time of correlations and its applications vol.1, Wydawnictwo Niezalezne: 5-21, December, 2010 : веб-сайт. URL: https://www.researchgate.net/publication/258112239_Life-time_of_correlations_and_its_applications_Vol_1 (дата звернення: 23.08.2019).
21. Євсюков Т. О., Опенько І. А. Моніторинг особливо цінних земель із застосування технологій ДЗЗ та ГІС. *Вісник Львівського державного аграрного університету: економіка АПК*. 2013. № 20 (2). С. 231 – 242.

22. Опенько І. А. Еколого-економічна продуктивність використання земель лісгосподарського призначення в Україні. *Агросвіт*. № 13 – 14. 2019. С. 44 – 52.
23. Опенько І. А. Кореляційний аналіз впливу існуючої системи державного управління на використання земель лісгосподарського призначення в Україні. *Економіка та держава*. № 7. 2019. С. 55 – 62.

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2019), The Law of Ukraine “On amendments to the Constitution of Ukraine (concerning the strategic course of the state for the acquisition of full membership of Ukraine in the European Union and in the Organization of the North Atlantic Treaty)”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19#n9> (Accessed 29 August 2019).
2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2019), “Constitution of Ukraine”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
3. Eurostat (2018). LUCAS – Land use and land cover survey. Available at https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=LUCAS_-_Land_use_and_land_cover_survey#Defining_land_use.2C_land_cover_and_landscape
4. Eurostat (2018). Land use statistics. Available at https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Land_use_statistics#Land_use
5. Hansen M. C., Potapov P. V., Moore R., Hancher M. et al. (2013). High-Resolution Global Maps of 21st-Century Forest Cover Change. *American Association for the Advancement of Science*, 342, 6160, 850 – 853. doi: <https://doi.org/10.1126/science.1244693>
6. Shevchenko, O. V. & Openko, I. A. (2017). Theoretical prerequisites for rational agricultural land use. *Zbalansovane pryrodokorystuvannia*, 3, 126-130 [in Ukrainian].
7. Shevchenko, O. V. Openko, I. A. & Tsvyakh, O. M. (2017). Economic preconditions for alternating crops as a way to prevent degradation of the agro-landscape. *Zemleustrij, kadastr i monitorynh zemel'*, 2, 58-65 [in Ukrainian].
8. Tsvyakh, O. & Openko, I. (2017). Main directions of urban land optimization in Kiev agglomeration”, *Baltic Surveying International Scientific Journal*, 6 (1), 60-65.
9. Tsvyakh, O. M. & Openko, I. A. (2017). Industrial territories as a spatial basis for optimizing the use of land in the city of Kiev. *Zemleustrij, kadastr i monitorynh zemel'*, 1, 83-91 [in Ukrainian].
10. Openko, I. A., Shevchenko, O. V. & Tsvyakh, O. M. (2016). Analysis of scientific and methodical approaches to the monetary valuation of land with field-protective forest plantations. *Zbalansovane pryrodokorystuvannia*, 4, 137-142 [in Ukrainian].
11. Openko, I. A. & Ievsiukov, T. O. (2014). Improving accounting quantity and quality of land for shelter forest plantations in the cadastral registration system. *Zbalansovane pryrodokorystuvannia*, 3, 106-112 [in Ukrainian].
12. Openko, I. A. & Ievsiukov, T. O. (2014). Lands under field-protective forest plantations: current state, problems, solutions. *Zbalansovane pryrodokorystuvannia*, 1, 125-131 [in Ukrainian].
13. Openko, I. A. (2013). A comparative analysis of the publication of land cadastral data in foreign countries and Ukraine. *Zemleustrij, kadastr i monitorynh zemel'*, 3, 80-87 [in Ukrainian].
14. Ievsiukov, T. & Openko, I. (2013). An Inventory Database, Evaluation and Monitoring of Especially Valuable Lands at Regional Level in Ukraine, *The 3rd International Geography Symposium “GEOMED 2013”*. Kemer, Antalya: Elsevier, Procedia – Social and Behavioral Sciences, Available at <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042814016619>
15. EFFIS (2018). The European Forest Fire Information System. Available at <http://effis.jrc.ec.europa.eu/>
16. Global Forest Watch (2018). Tree Cover Loss in [selected area name]. Available at www.globalforestwatch.org
17. San-Miguel-Ayanz J., Durrant T., Boca R. et al. (2018) Forest Fires in Europe, Middle East and North Africa 2017. *European Union*. Available at <http://gfmco.online/wp-content/uploads/EU-Forest-Fires-in-Europe-2017.pdf> (accessed 23.08.2019).
18. GFMC (2019). National and regional landscape fire database. Available at <http://gfmco.online/inventory/statistic.html>
19. Feller U. (1967) *Vvedeniye v teoriyu veroyatnostey i yeye prilozheniya* [Introduction to probability theory and its applications]. Moscow: Izdatel'stvo «Mir». (in Russian)
20. Buda A., Jarynowski A. (2010). Life-time of correlations and its applications vol.1, Wydawnictwo Niezalezne: 5-21. Available at https://www.researchgate.net/publication/258112239_Life_time_of_correlations_and_its_applications_Vol_1
21. Ievsiukov, T. O. & Openko, I. A. (2013). Monitoring of especially valuable land from the application of remote sensing and GIS technologies. *Visnyk L'vivs'koho derzhavnoho ahrarnoho universytetu: ekonomika APK*, 20 (2), 231-242 [in Ukrainian].
22. Openko, I. A. (2019). Ecological and economic productivity of land use in Ukraine. *Ahrosvit*, 13-14, 44-52 [in Ukrainian].
23. Openko, I. A. (2019). Correlation analysis of the impact of the existing public administration system on forest land use in Ukraine. *Ekonomika ta derzhava*, vol. 7, pp. 55-62 [in Ukrainian].

Смирнова С.М.кандидат геологічних наук,
доцент (бвз) кафедри управління земельними ресурсами
Чорноморського національного університету імені Петра Могили**Косов П.Ю.**магістрант
Чорноморського національного університету імені Петра Могили**Smyrnova Svitlana**

Petro Mohyla Black Sea National University

Kosov Pavlo

Petro Mohyla Black Sea National University

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ЗЕМЕЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ

ORGANIZATIONAL FOUNDATIONS OF STATE MANAGEMENT OF LAND RESOURCES

Статтю присвячено актуальним питанням організації ефективного управління земельними ресурсами (ЗР). Проаналізовано організаційні засади державного управління ЗР за умови досягнення балансу в системі «суспільство – землевласник (землекористувач) – ґрунтова біогеосистема». Зорієнтовано увагу на економічні, екологічні та соціальні аспекти управління ЗР. Запропоновано організаційні вимоги до використання ЗР на засадах запровадження еколого-економічної моделі господарювання: єдність та спільність інтересів розвитку держави, регіону, окремих галузей та землевласників (землекористувачів); оптимізація дій людства з природним середовищем; просторово-часова організація територій; удосконалення технологій землеробства та методології спостереження за станом ЗР. Визначено інтегральний ефект організаційного складника землевпорядної діяльності на засадах функціональної здатності державного управління ЗР.

Ключові слова: державне управління земельними ресурсами, землекористування, землеустрій, еколого-економічна модель господарювання, моніторинг земель, організаційні засади.

Статья посвящена актуальным вопросам организации эффективного управления земельными ресурсами (ЗР). Проанализированы организационные основы государственного управления ЗР при условии достижения баланса в системе «общество – землевладелец (землепользователь) – почвенная биосистема». Ориентировано внимание на экономические, экологические и социальные аспекты управления ЗР. Предложены организационные требования к использованию ЗР на основе внедрения эколого-экономической модели хозяйствования: единство и общность интересов развития государства, региона, отдельных отраслей и землевладельцев (землепользователей); оптимизация действий человечества с природной средой; пространственно-временная организация территорий; совершенствование технологий земледелия и методологии наблюдения за состоянием ЗР. Определен интегральный эффект организационной составляющей землеустроительной деятельности на основе функциональной способности государственного управления ЗР.

Ключевые слова: государственное управление земельными ресурсами, землепользование, землеустройство, эколого-экономическая модель хозяйствования, мониторинг земель, организационные основы.

The article is devoted to pressing issues of organizing effective land management at the state level. The state land fund is used in the established system of territorial planning complexes, as well as land categories and various types of land users, taking into account the land and resource potential. Further economic transformations in Ukraine need to improve the organizational foundations of managing the country's land fund in different socio-economic formations. There is a need to improve the organizational foundations of public administration in order to achieve effective land use. The priority is to achieve a balance in the system "society – landowner (land user) – soil biogeosystem." Organizational requirements for the use of land resources are based on the introduction of an ecological and economic model of management are proposed: unity and common interests of the development of the state, region, individual industries and land-

owners (land users); optimization of the actions of mankind with the natural environment; spatio-temporal organization of land management of territories; improvement of agricultural technologies and methodology for monitoring the state of land resources. The integrated effect of the organizational component of land management determines the functional ability of state land management. So, the main goal of ensuring the integration effect is aimed at observing the requirements of the legislative sphere, achieving economic and social effects, achieving technological progress, creating cultural landscapes. Technological support for land management is an organizationally significant mechanism for land management and consists in the development of schemes, land management projects, feasibility studies for the use and protection of land, land monitoring. The organizational aspect involves monitoring the functioning of the formed process and its adjustment. Therefore, the land management process involves improving the organization of control over the use of land and compliance with land legislation, resolving land disputes related to the implementation of management decisions and the functioning of the existing system of organizing land use.

Key words: state management of land resources, land use, organization of land management of territories, ecological and economic model of management, land monitoring, organizational background.

Постановка проблеми. Подальші економічні трансформації в Україні потребують формування управління земельним фондом країни. Цей процес супроводжується встановленням та практичною реалізацією принципів, правил, нормативів щодо забезпечення соціального, екологічного, економічного та правового режиму земельних ресурсів (далі – ЗР), що являють собою просторово-територіальний базис життєзабезпечення всіх галузей народного господарства держави.

Будь-яка галузь народного господарства формується незалежно від форми господарювання. Отже, вдосконалення організаційних засад розвитку державної системи управління ЗР – досить вагомий механізм у різних соціально-економічних формаціях, оскільки вони чи не найголовніші в системі економічних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Законодавчим базисом системи управління ЗР виступає Конституція України, прийнята Верховною Радою 28 червня 1996 р. У ній зазначено, що земля є національним багатством і перебуває під особливою охороною держави, визначено принципи та засади її охорони та форми власності на землю (ст. ст. 14, 41) [1].

Земельний кодекс є основним законодавчим актом України та регламентує забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, правові засади раціонального використання й охорони земель із метою збереження та відтворення родючості ґрунтів (ст. ст. 14, 16) [2].

Останніми роками досить активно розвивається земельне законодавство України. Прийняті нормативно-правові акти започаткували період «модернізації», який спрямований на впровадження земельної реформи та розвиток земельних відносин, на формування правових, економічних та організаційних основ діяльності у сфері державного земельного кадастру як єдиної державної геоінформаційної системи відомостей про землі.

Науково-організаційним базисом розвитку системи управління ЗР є такі наукові праці: теоретичні аспекти дослідження управління земельними ресурсами територіальних громад (В.А. Малоокий [3]), динаміка розвитку нормативно-правової бази управління земельними ресурсами (Є.В. Бутенко [4]), технології раціонального землекористування (П.М. Дмитрик [5]), основи управління земельними ресурсами (А.М. Третяк, О.С. Дорош [6]), напрями вдосконалення державної політики щодо розвитку земельного ринку в Україні (В.А. Боклаг [7]) тощо.

Актуальним залишається питання організації державної політики у сфері управління ЗР.

Метою дослідження є розвиток науково-організаційних засад державної політики у сфері використання ЗР. Для досягнення зазначеної мети поставлені такі завдання: поглибити організаційний потенціал використання ЗР на засадах запровадження еколого-економічної моделі господарювання; сформулювати організаційні аспекти державної політики щодо упередження екстенсивного землекористування

Виклад основного матеріалу дослідження.

Нагальність соціально-екологічних проблем землекористування на ниві динамічного розвитку ринкової економіки в Україні зумовлює посилення дієздатності державного управління земельними ресурсами. Науковець А.М. Третяк [6, с. 30] підкреслює, що управління ЗР охоплює весь спектр суспільних відносин – від соціального до економічного, правового, екологічного та інших видів управління.

Інтереси суспільства у цілому та окремих землекористувачів мають спільний вектор розвитку. Це головна умова щодо досягнення балансу у системі «суспільство – землевласник (землекористувач) – ґрунтова біогеосистема». Так, на рівні суспільства у довгостроковій перспективі на майбутні покоління потрібно забезпечити збереження земель і відтворення ґрунтової родючості. На рівні окремого землевласника (землекористувача) виникає необхідність інтенсифікації використання земель із

метою отримання максимального прибутку. Слід зауважити на протилежну спрямованість власної зацікавленості в отриманні прибутку та прагненні щодо дотримання технологічних вимог користування землею, що зумовлює додаткові витрати. За умови обмеженого терміну використання ЗР землекористувач уникає можливих поліпшень і витрат, а саме: проведення меліоративних робіт, дотримання системи сівозмін, відстеження балансу гумусу у ґрунті та допустимих рівнів варіювання водно-фізичних, фізико-хімічних, теплових показників ґрунту тощо. Така ситуація є найбільшою перешкодою сталого землекористування.

З іншого боку, трансформована ґрунтова біогеосистема у агроценоз являє собою складну диференційовану систему на такі елементи: рілля, сіножаті, пасовища, багаторічні насадження, лісосмуги, протиерозійні гідротехнічні споруди, межі полів і сівозмін, польові дороги, гідрографічна мережа тощо. Агроценоз характеризується малою екологічною надійністю, тобто нездатністю до самовідтворення, самовідновлення, саморозвитку та саморегуляції. Продуктивність його залежить від економічних та технічних можливостей, але зберігається протягом нетривалого періоду.

Збалансованість інтересів усіх учасників земельних відносин дає змогу сформувати особливості процесу використання ЗР на організаційних засадах (рис. 1).

Отже, організаційний момент удосконалення системи управління ЗР повинен спиратися на еколого-економічну модель господарювання, яка передбачає активізацію економічної діяльності у сфері землекористування на умовах запровадження галузевої системи стандартів і нормативів у сфері охорони та використання земель. А. Мартин [9] вважає, що ефективна протидія порушенням земельного законодавства та недотриманню норм раціонального землекористування є головною запорукою збереження корисних властивостей землі для майбутніх поколінь, забезпечення високої якості довкілля та умов для проживання людей.

Дієвим механізмом, здатним просувати систему управління ЗР на всіх рівнях адміністративно-територіального устрою, виступає система землеустрою сукупно з Державним земельним кадастром. Ці механізми управління ЗР становлять інформаційний базис економічного регулювання земельних відносин, спираючись на злагоджену організаційну підтримки. Особливою вимогою до системи землеустрою є спроможність до лабільної організації, що посилює можливості адаптації в умовах становлення ринкових відносин та є досить актуальною під час розроблення схем землеустрою і

техніко-економічного обґрунтування використання та охорони земель адміністративно-територіальних одиниць.

Інтегральний ефект організаційного складника землевпорядної діяльності визначає функціональну здатність державного управління земельними ресурсами: з боку екологічної компоненти – охорона земель та екологічні обмеження якісних та кількісних показників землекористування; з боку нормативно-правової компоненти – дотримання вимог законодавства на засадах посвідчення та гарантії прав на землю, контроль над їх цільовим використанням; із боку економічної компоненти – грошова оцінка земель, економічне обґрунтування їх цільового використання на засадах ресурсозбереження; з боку технічної компоненти – інвентаризація сукупно всіх земель, їх розмежування за формами власності; з боку соціальної компоненти – розвиток територій загального користування (рекреаційних, історико-культурних, оздоровчих тощо); з боку технологічної компоненти – досягнення технологічного прогресу; з боку естетичної компоненти – організація культурних ландшафтів у контексті гуманістичного ресурсного потенціалу.

Інтегральний ефект організаційного складника є важливим кроком до упередження екстенсивного землекористування та дає змогу розширити горизонти сфери впливу державної політики на врегулювання земельних відносин: 1) упровадження науково обґрунтованої стратегії забезпечення збалансованого землекористування у довгостроковій перспективі; 2) інтенсифікація інноваційних технологій землекористування; 3) забезпечення розроблення схем землеустрою і техніко-економічних обґрунтувань використання та охорони земель адміністративно-територіальних утворень; 4) сприяння розробленню проектів землеустрою щодо створення нових та впорядкування існуючих землеволодінь та землекористувань, 5) зумовлення обов'язковості розроблення та реалізації власниками землі та землекористувачами робочих проектів землеустрою щодо рекультивації порушених земель ерозійними процесами, механічним ущільненням, засоленням, підтопленням, заболочуванням, забрудненням та засміченням промисловими та побутовими відходами тощо; 6) поширення консолідованих процесів на землях сільськогосподарського призначення з метою уникнення черезсмулля, малоземелля, далекоземелля, дрібноземелля, порушення сівозмін тощо; 7) широкомасштабне впровадження моніторингу земель за технічної підтримки національної автоматизованої інформаційної системи за уніфікованим переліком показників стану ґрунтів. Отже, організаційний складник у системі державного управління ЗР

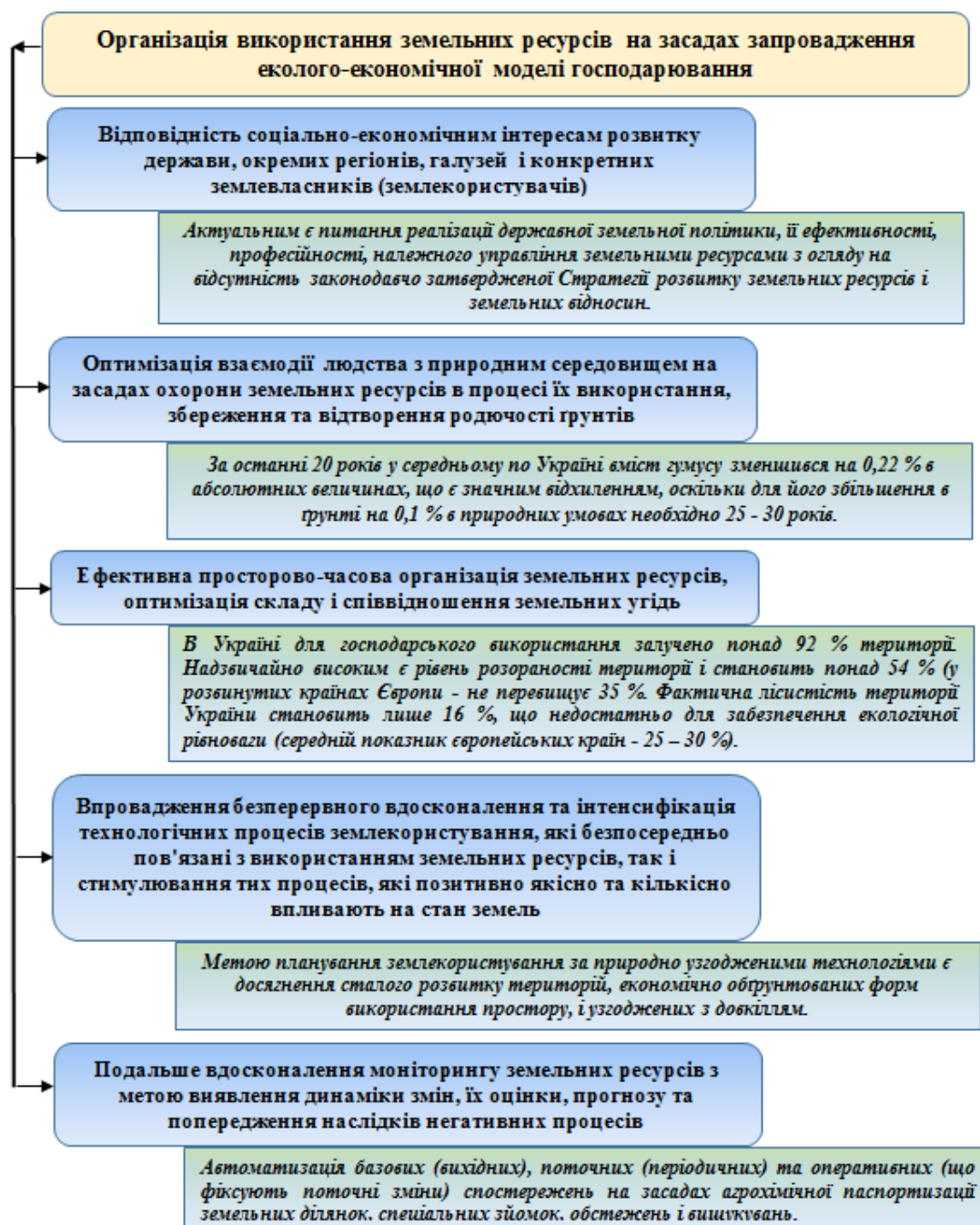

Рис. 1. Організаційні вимоги до використання земельних ресурсів

Джерело: адаптовано за [6; 5; 8]

спрямований на досягнення їх ефективного збалансованого використання за умови їх координації за часом та ресурсним потенціалом.

Висновки з проведеного дослідження.

Поглиблення, поширення та запровадження перспективних організаційних механізмів удосконалення системи управління ЗР дасть змогу досягти збалансованого розвитку землекористування. Наслідки реалізації організаційних засад державного управління ЗР провокують: у нормативно-правовій сфері – адаптацію та врегулювання законодавчої бази земельних відно-

син відповідно до вимог Європейського Союзу; в економічній сфері – інтенсифікацію ефективності землекористування на засадах сприяння інвестиційної привабливості українського землеробства; у соціальній сфері – забезпечення доступу громадян до землі як до ресурсу людського розвитку, історико-культурної спадщини та природно-лікувальних ресурсів; у науковій сфері – просування інноваційних технологій землекористування; в екологічній сфері – дотримання вимог та гарантування екологічної безпеки життєдіяльного простору людини.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 08.10.2019).
2. Земельний Кодекс України: поточна редакція від 09.08.2019. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3–4, Ст. 27. URL : <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2768-14/> (дата звернення: 08.10.2019).
3. Малоокий В.А. Теоретичні аспекти дослідження управління земельними ресурсами територіальних громад. *Державне будівництво*. 2016. № 1. С. 1–11. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2016_1_21 (дата звернення: 08.10.2019).
4. Бутенко Є.В., Зарічнюк С.М. Динаміка розвитку нормативно-правової бази управління земельними ресурсами. *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель*. 2015. № 1. С. 20–26. URL : <http://journals.nubip.edu.ua/index.php/Zemleustriy/article/view/6657/6513> (дата звернення: 10.10.2019).
5. Дмитрик П.М. Технології раціонального землекористування : курс лекцій. Івано-Франківськ, 2017. 103 с.
6. Третяк А.М., Дорош О.С. Управління земельними ресурсами: навчальний посібник / за ред. проф. А.М. Третяка. Вінниця : Нова Книга, 2006. 360 с.
7. Боклаг В.А. Напрями вдосконалення державної політики щодо розвитку земельного ринку в Україні. *Держава та регіони. Серія «Державне управління»*. 2014. № 3. С. 3–7. URL : <http://nbuv.gov.ua/UJRN/> (дата звернення: 10.10.2019).
8. Стратегія удосконалення механізму управління в сфері використання та охорони земель сільськогосподарського призначення державної власності та розпорядження ними : Постанова Кабінету Міністрів від 7 червня 2017 р. № 413. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/18-2018> (дата звернення: 08.10.2019).
9. Мартин А.Г. Механізм державного регулювання ринку земель сільськогосподарського призначення в Україні. *Земельне право України*. 2011. № 10. С. 18–20. URL : <https://zsu.org.ua/andrij-martin/94-2011-07-07-11-38-11> (дата звернення: 10.10.2019).

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996), The Law of Ukraine "Constitution of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (Accessed 08 October 2019).
2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2002), The Law of Ukraine "Land Code of Ukraine", available at: <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2768-14/> (Accessed 08 October 2019).
3. Malooky`j V.A. (2016) Teorety`chni aspekty` doslidzhennya upravlinnya zemel`ny`my` resursamy` tery`torial`ny`x gromad. [Theoretical aspects of the study of land management of territorial communities] *Derzhavne budivny`ctvo*. [State building] (electronic journal), vol. 1, pp. 1–11. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2016_1_21 (accessed 08 October 2019).
4. Butenko Ye.V., Zarichnyuk S.M. (2015) Dy`namika rozvy`tku normaty`vno-pravovoyi bazy` upravlinnya zemel`ny`my` resursamy` [Dynamics of development of the regulatory legal framework for land resources management] *Zemleustriy, kadastr i monitory`ng zemel`* [Land management, cadastre and land monitoring] (electronic journal), vol. 1, pp. 20–26. Available at: <http://journals.nubip.edu.ua/index.php/Zemleustriy/article/view/6657/6513> (accessed 10 October 2019).
5. Dmy`try`k P.M. (2017) *Texnologiyi racional`nogo zemlekory`stvannya*. [Rational land use technologies]. Ivano-Frankivs`k, 2017. (in Ukrainian)
6. Tretyak A.M., Dorosh O.S. (2006) *Upravlinnya zemel`ny`my` resursamy`* [Land Management]. Vinny`cya: Nova Kny`ga. (in Ukrainian)
7. Boklag V.A. Napryamy` vdoskonalennya derzhavnoyi polity`ky` shhodo rozvy`tku zemel`nogo ry`nku v Ukrayini [Areas of improvement of the state policy on development of the land market in Ukraine] *Derzhava ta regiony`*. *Seriya: Derzhavne upravlinnya*. [State and regions. Series: Public Administration] (electronic journal), vol. 3, pp. 3–7. Available at: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/> (accessed 10 October 2019).
8. The Verkhovna Rada of Ukraine (2017), Decree of the Cabinet of Ministers "Strategy for improving the management mechanism in the field of use and protection of agricultural land of state ownership and disposal", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/18-2018> (Accessed 08 October 2019).
9. Martyn A.H. Mekhanizmy derzhavnoho rehuliuвання rynku zemel silskohospodarskoho pryznachennia v Ukraini [Mechanism of state regulation of agricultural land market in Ukraine] *Zemel`ne pravo Ukrayiny`* [Land Law of Ukraine] (electronic journal), vol. 10, pp. 18–20. Available at: <http://zsu.org.ua/andrij-martin/94-2011-07-07-11-38-11> (accessed 10 October 2019).

Яков'юк В.А.

здобувач

Східноєвропейського національного університету
імені Лесі Українки**Yakovyuk Victor**

Lesia Ukrainka Eastern European National University

**ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ
ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ВОДНИМИ РЕСУРСАМИ В УКРАЇНІ****FEATURES OF CURRENT TRENDS
IN STATE WATER MANAGEMENT IN UKRAINE**

У статті проведено аналіз інституційних змін та основних тенденцій в управлінні водними ресурсами України, обґрунтовано сталий напрям переходу на інтегроване управління на основі басейнового принципу. Охарактеризовано сучасну систему управління поверхневими водними ресурсами в Україні та на основі аналізу стверджено, що визначальна роль в управлінських процесах лишається за центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері розвитку водного господарства. Виділено основні недоліки процесів управління водними ресурсами в Україні, якими визначено існуючий механізм фінансування заходів з охорони та відтворення водних ресурсів, недосконалу систему важелів впливу органів місцевої влади та місцевого самоврядування, а також органів громадського управління та контролю. Обґрунтовано доцільність створення в басейнових управліннях та регіональних офісах водних ресурсів окремих структур для координації дій транскордонних органів управління.

Ключові слова: державне управління, водні ресурси, державне управління водними ресурсами, органи державного управління, принципи управління.

В статье проведен анализ институционных изменений и основных тенденций в управлении водными ресурсами Украины, обоснованно устойчивое направление перехода на интегрированное управление на основе бассейнового принципа. Охарактеризовано современную систему управления поверхностными водными ресурсами в Украине и на основе анализа подтверждено, что определяющая роль в управленческих процессах остается за центральным органом исполнительной власти, реализующим государственную политику в сфере развития водного хозяйства. Выделены основные недостатки процессов управления водными ресурсами в Украине, которыми определены существующий механизм финансирования мероприятий по охране и воспроизводству водных ресурсов, несовершенная система рычагов влияния органов местной власти и местного самоуправления, а также органов общественного управления и контроля. Обоснована целесообразность создания в бассейновых управлениях и региональных офисах водных ресурсов отдельных структур для координации действий трансграничных органов управления.

Ключевые слова: государственное управление, водные ресурсы, государственное управление водными ресурсами, органы государственного управления, принципы управления.

The article analyzes the institutional changes and the main tendencies for reforming the mechanisms of water resources management in Ukraine, on the basis of which the sustainable direction of transition to integrated management based on the basin principle is substantiated. The modern system of surface water resources management in Ukraine is characterized. It is stated that it consists of several blocks of management vertical. Water management is most clearly seen in the management vertical, which is subordinated to the central body of executive power in the formulation and implementation of state water policy. The State Agency for Water Resources of Ukraine, which is part of the Ministry of Energy and Environmental Protection of Ukraine, its structural subdivisions and the relevant local authorities, is responsible for the management of water use and protection. Another management unit in the field of water management is local government and local self-government bodies, which ensure the implementation of state policy in the field of water use and protection and water resources reproduction. Public water management and public control bodies act as an independent water management unit. On the basis of the analysis of powers, it is stated that the decisive role in the management processes of the sphere of water use remains with the central body of executive power, which implements the

state policy in the sphere of water management development. The main shortcomings of the water management processes in Ukraine are identified, which defines the existing mechanism of financing measures for protection and reproduction of water resources, imperfect system of levers of influence of local authorities and local self-government, as well as public administration and control bodies, collective bodies of basin management. The basic directions of improvement of organizational and economic mechanism of water resources management are offered. The feasibility of creating in the basin administrations and regional offices of water resources separate structures to coordinate the actions of transboundary management bodies.

Key words: public administration, water resources, public water management, public authorities, management principles.

Постановка проблеми. Забезпечення соціальної та економічної сфери якісними водними ресурсами у достатній кількості, дотримання екологічних вимог водокористування, оптимальне використання водних ресурсів за умови неоднорідності їх розподілу за басейнами річок та у цілому по території України є важливими завданнями державного управління. Сучасний етап державного управління характеризується динамічними перетвореннями, основу яких складають нові підходи до реалізації механізмів впливу на суспільні відносини. Значні зміни проходять у системі управління водними ресурсами, тому аналіз сучасного стану засад державного управління такими ресурсами, тенденцій їх розвитку складають базисну основу для пошуку та розробки шляхів підвищення ефективності управління водними та пов'язаними з ними іншими природними ресурсами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню механізмів управління національними водними ресурсами, напрямків та перспектив удосконалення цих процесів присвячена велика кількість робіт як вітчизняних, так і закордонних науковців. Визначний доробок у цьому науковому напрямку внесли Н. Вострікова, В. Голян, Б. Данилишин, С. Дорогунцова, Т. Клауссен, В. Павлов, А. Сташук, М. Хвесик, А. Яцик, О. Яроцька та ін. Більшість праць стосуються оцінки стану використання водних ресурсів, техніко-технологічних та економічних аспектів управління водними ресурсами. Водночас, динаміка змін в системі управління водними ресурсами вимагає своєчасного та системного аналізу ефективності впровадження нових методів, пошуку шляхів їх удосконалення.

Метою статті є дослідження сучасних тенденцій державного управління водними ресурсами в Україні, виявлення негативних чинників, пошук шляхів їх усунення.

Виклад основного матеріалу. Державне управління в Україні визначається як вид діяльності держави, що полягає у здійсненні нею управлінського, тобто організуючого впливу на ті сфери і галузі суспільного життя, які вимага-

ють певного втручання шляхом використання повноважень виконавчої влади [1].

Забезпечення населення і галузей економіки якісними водними ресурсами у достатній кількості вимагають реалізації комплексу заходів, спрямованих на збереження, раціональне використання, відтворення та охорону водних ресурсів. Саме такі заходи складають суть управління цими природними ресурсами.

За визначенням В.І. Павлова та А.В. Сташука, управління водними ресурсами є невід'ємною функцією державного управління, оскільки саме від їх ефективної реалізації залежать перспективи розвитку національного господарства кожної країни світу [2, с. 8].

Суть процесу державного управління водними ресурсами вдало розкрито Н.В. Востріковою, яким вона вважає особливий вид діяльності держави, який передбачає цілеспрямований вплив державних органів влади через спеціально створений механізм державного управління на процеси водокористування, відтворення та збереження вод в межах окремих річкових басейнів і на території країни в цілому з метою забезпечення сталого і екологічно збалансованого розвитку її водоресурсного потенціалу [3, с. 144].

Процес управління водними ресурсами України пройшов значний шлях удосконалення та реформування від виключно адміністративно-територіального принципу у пострадянський період до стійкої тенденції переходу на інтегроване управління на основі басейнового принципу у сучасних умовах.

Так, для досягнення відповідності національного законодавства та системи управління водними ресурсами вимогам екологічно безпечного існування з початком 3 тисячоліття в Україні активізувалися процеси реформування механізмів водокористування. Насамперед, розроблено та прийнято ряд законодавчих та інших нормативних актів, якими вдосконалені питання регулювання відносин у сфері водних ресурсів.

З прийняттям Закону України «Про державну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» Україна

задекларувала та взяла на себе зобов'язання слідувати принципам, викладеним у Водній Рамковій Директиві [4].

Важливим кроком у розвитку законодавчої бази стосовно управління водними ресурсами в Україні за басейновим принципом стало прийняття Верховною Радою України Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впровадження інтегрованих підходів в управлінні водними ресурсами за басейновим принципом», яким внесено зміни до Водного кодексу України. Зокрема, головною одиницею управління у галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів визначено район річкового басейну, який складається з річкового басейну та пов'язаних з ним прибережних і підземних вод. Передбачено комплексне (інтегроване) управління водними ресурсами в межах районів річкових басейнів. Запроваджено гідрографічне і водогосподарське районування території України, визначено 9 районів річкових басейнів [5].

Міністерством екології та природних ресурсів України виділено суббасейни та водогосподарські ділянки у межах встановлених районів річкових басейнів [6].

Вбачається, що сучасна система управління поверхневими водними ресурсами в Україні, запроваджена в процесі адміністративної реформи, складається із декількох блоків управлінської вертикалі.

Так, реалізацію державної політики у сфері управління, використання та відтворення поверхневих водних ресурсів здійснює Державне агентство водних ресурсів України (Держводагенство), яке є структурним органом і підпорядковується Міністерству енергетики та захисту довкілля України [7]. Реалізуються ці функції як безпосередньо апаратом Держводагенства, так і його територіальними водогосподарськими організаціями.

Крім того, у структурі апарату Держводагенства створено сектори – територіальні органи, які у межах областей здійснюють повноваження у частині видачі документів дозвільного характеру, надання адміністративних послуг та інших владних функцій у сфері управління, використання та відтворення поверхневих водних ресурсів.

Як видно із наведеної структури (рис. 1), управління водними ресурсами на регіональному рівні здійснюється як басейновими управліннями, так і регіональними офісами водних ресурсів. За задумом, координацію і контроль за діяльністю регіональних офісів з питань реалізації державної політики у сфері розвитку водного господарства здійснюється Держводагенством через відповідні басейнові Управління.

Фактично, в сучасних умовах, діяльність регіональних офісів за своєю суттю не відрізняється від діяльності колишніх територіальних управлінь водних ресурсів. У разі віднесення території регіону до декількох басейнів або суббасейнів річок між басейновими управліннями і регіональними офісами укладаються відповідні угоди щодо співпраці у сфері управління водними ресурсами.

З іншого боку, у разі віднесення території області до басейнів декількох річок, у якій функціонує лише басейнове управління, такою водогосподарською організацією укладаються відповідні угоди з іншим басейновим управлінням з розподілом певних повноважень щодо виконання заходів з управління, використання та відтворення поверхневих водних ресурсів іншого басейну.

Крім того, до управління водними ресурсами долучаються обласні та районні державні адміністрації, обласні, районні, міські, селищні і сільські ради, об'єднані територіальні громади, які забезпечують реалізацію державної політики у галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів.

Заходи з реалізації державної політики у галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів здійснюються у рамках державних та регіональних програм за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів і фондів охорони навколишнього середовища. Розподіл коштів із державного бюджету для реалізації конкретних проектів здійснюється Держводагенством, з місцевих бюджетів – відповідними радами. Фактично, в нинішніх умовах басейнові управління не наділені повноваженнями приймати рішення у межах усього басейну. Тобто, реально має місце управління водними ресурсами в Україні на основі двох принципів: адміністративно-територіального та басейнового, з певним нахилом щодо переходу до басейнового.

Основним недоліком у забезпеченні процесів управління водними ресурсами в Україні лишається існуюча система фінансування таких заходів, яка поки що далека від проголошених Декларацією ООН з охорони довкілля та розвитку, Водною Рамковою Директивою ЄС 2000/60/ЄС сучасних принципів фінансового забезпечення відтворення водних ресурсів («вода повинна оплачувати воду»). На відміну від зарубіжних методик, де кошти, отримані від використання водних ресурсів та відшкодування витрат за їх забруднення, спрямовуються на екологічне оздоровлення водних басейнів, в Україні зараховуються до бюджетів різних рівнів.

Базовим основою державного фінансування природоохоронних програм, у тому

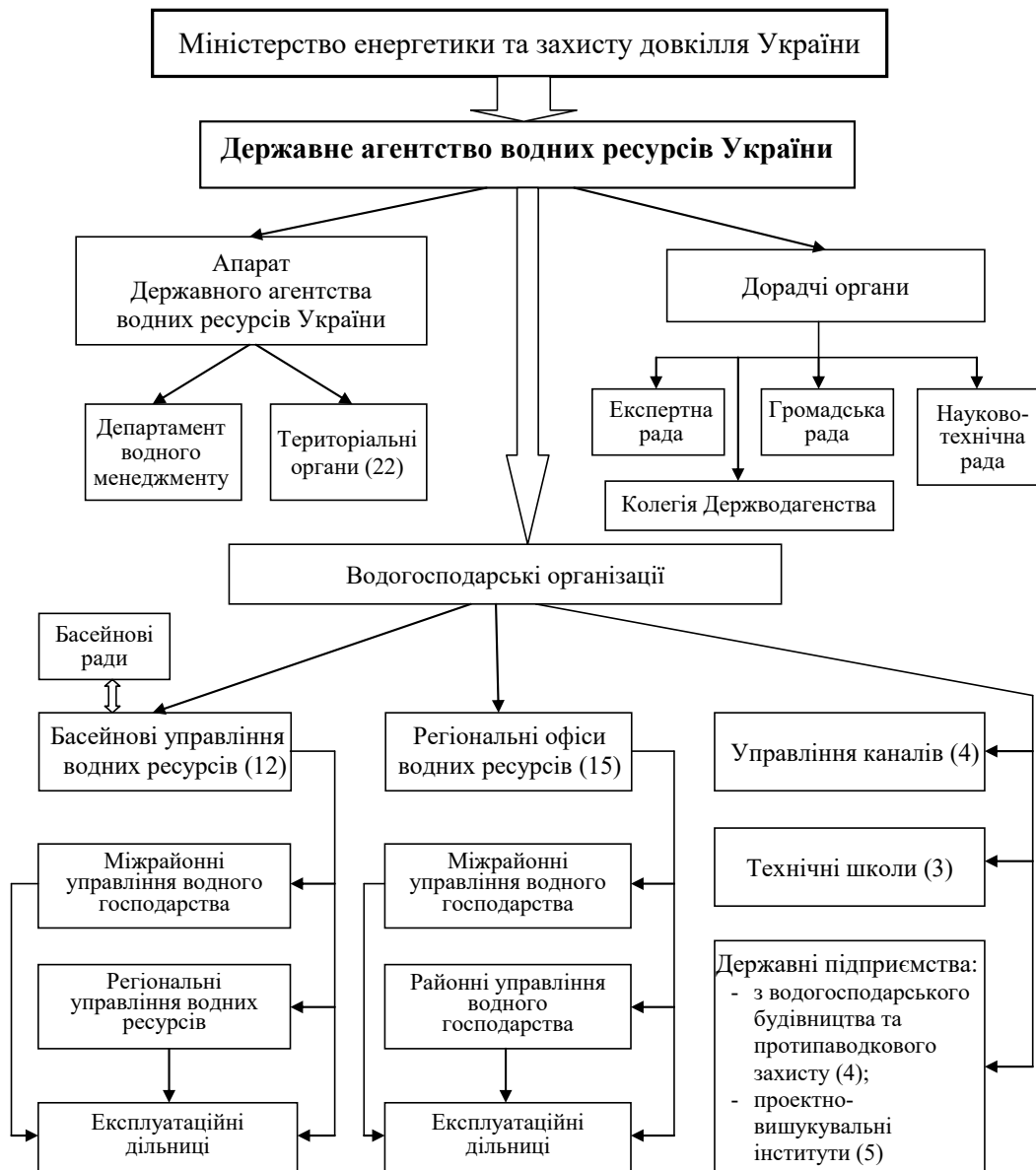

Рис. 1. Схема управління водними ресурсами України

числі у сфері водокористування, є Фонди охорони навколишнього природного середовища (Державний та місцеві), які є складовою частиною відповідно Державного бюджету України та місцевих бюджетів. При цьому, в умовах відсутності басейнової ієрархії виділені кошти розпорошуються, їх формування не поставлено у відповідність з використанням водних ресурсів і об'єктів.

Ще одним важливим елементом структури управління водними ресурсами є державні, цільові, міждержавні та регіональні програми використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів. В останні роки в Україні розроблено і прийнято до виконання низку важливих державних цільових екологічних програм. Однак, більшість з них не фінансується у повному обсязі.

Інший інститут управлінської системи – органи громадського управління та громадського контролю на сьогоднішній момент виконують суто номінальні функції і суттєвого впливу на темпи, масштаби та регулювання водокористування не мають, їх пропозиції щодо вдосконалення інструментальної бази регулювання охорони довкілля та використання водних ресурсів носять декларативний характер.

Прогнозний сценарій свідчить, що частину водогосподарських об'єктів планується передати об'єднаним територіальним громадам після завершення в Україні адміністративної реформи. Саме такий розвиток подій викликає певну занепокоєність, оскільки експлуатація гідротехнічних споруд та інших водогосподарських об'єктів, за умови що вони не приносять доходів, для таких громад ляже

фінансовим тягарем. Виділення коштів на їх експлуатацію з місцевого бюджету прогнозується по залишковому принципу. Проблемним вбачається і забезпечення процесів експлуатації таких об'єктів професійними кадрами.

Утворенням колективним органам у межах басейнів – басейновим радам відводиться роль не координації діяльності регіональних органів виконавчої влади, організацій водокористувачів і водоспоживачів, всього населення басейну, а консультативно-дорадчого органу, функцією якого буде лише сприяння забезпеченню інтегрованого управління водними ресурсами у межах території річкового басейну [8, п. 2].

Також ми вважаємо, що в існуючій структурі управління водними ресурсами України не закладена можливість управління транскордонними водними ресурсами, оскільки не відображено місця транскордонним органами управління. У межах суббасейнів виокремлено водогосподарські ділянки, які визначають державний кордон або перетинають кордон, однак їх статус як транскордонних, призначення, методи управління не виділені.

Висновки. Отже, сучасні підходи до управління водними ресурсами в Україні мають

стійку та законодавчо визначену тенденцію до інтегрованого управління за басейновим принципом. Між тим, дослідження показують наявність значних реальних та потенційних проблем, які негативно впливають на стан та результати забезпечення сталого водокористування, реалізацію заходів із підтримання екологічно безпечного використання та відтворення водних ресурсів. Доцільним вбачається перформатувати регіональні офіси водних ресурсів у регіональні офіси відповідних басейнових управлінь. Виокремити в басейнових управліннях та їх регіональних офісах, водні басейни яких відносяться до транскордонних, ділянки управління транскордонними водними ресурсами, делегувавши таким структурам певні повноваження щодо підготовки проектів угод та прийняття рішень. Також, доцільно переглянути систему формування бюджетів фондів охорони навколишнього середовища та порядку зарахування коштів до бюджетів різних рівнів. Зокрема, пропонується зараховувати кошти, які надходять у якості плати за використання водних ресурсів, нанесену шкоду таких ресурсам, на окремі бюджетні рахунки, з яких передбачити виділення фіксованого розміру для проведення водоохоронних заходів.

Список використаних джерел:

1. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні: Указ Президента України від 22.07.1998 р. № 810/98. *Законодавство України*: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/810/98> (дата звернення: 20.09.2019).
2. Павлов В.І., Сташук А.В. Басейнове управління водними ресурсами: досвід та пріоритети. Рівне: НУВГП, 2013. 334 с.
3. Вострікова Н.В. Системна модель механізму державного управління водними ресурсами. *Інвестиції: практика та досвід. Серія: Державне управління*. Київ, Чорноморський держ. унів. ім. П. Могили, ТОВ «ДКС Центр», 2015. № 4. С. 143–148.
4. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18.03.2004 р. № 1629-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15> (дата звернення: 21.09.2019).
5. Водний кодекс України: Закон України від 06.06.1995 р. № 213/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-вр> (дата звернення: 22.09.2019).
6. Про виділення суббасейнів та водогосподарських ділянок у межах встановлених районів річкових басейнів: Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 26.01.2017 р. № 25. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0208-17> (дата звернення: 22.09.2019).
7. Про затвердження Положення про Державне агентство водних ресурсів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.2014 № 393. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393-2014-%D0%BF> (дата звернення: 22.09.2019).
8. Про затвердження Типового положення про басейнові ради: Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 26.01.2017р. № 23. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0231-17> (дата звернення: 20.09.2019).

References:

1. Pro zakhody shchodo vprovadzhennya Kontseptsiyi administratyvnoyi reformy v Ukrayini: Ukaz Prezydenta Ukrayiny [On measures to implement the Concept of Administrative Reform in Ukraine: Decree of the President of Ukraine] (22.07.1998 No 810/98). *Zakonodavstvo Ukrayiny – The legislation of Ukraine*. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/810/98> (accessed 20 September 2019).
2. Pavlov V.I., Stashuk A. V. (2013). Baseynove upravlinnya vodnymy resursamy: dosvid ta priorytety [Basin water management: experience and priorities]. Rivne: NUVGP [in Ukrainian].

3. Vostrikova N.V. (2015). Systemna model' mekhanizmu derzhavnoho upravlinnya vodnyimi resursami [System model of the mechanism of state management of water resources]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid. Seriya: Derzhavne upravlinnya – Investment: practice and experience. Series: Public Administration*, no 4, pp. 143–148.
4. Pro Zahal'nodержavnu prohramu adaptatsiyi zakonodavstva Ukrayiny do zakonodavstva Yevropeys'koho Soyuzu [About the National Program of Adaptation of the Legislation of Ukraine to the Legislation of the European Union]. *Zakon Ukrayiny – Law of Ukraine* (18.03.2004 No 1629-IV). *Zakonodavstvo Ukrayiny – The legislation of Ukraine*. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15> (accessed 21 September 2019).
5. Vodnyy kodeks Ukrayiny [Water Code of Ukraine]. *Zakon Ukrayiny – Law of Ukraine* (06.06.1995 No 213/95-VR). *Zakonodavstvo Ukrayiny – The legislation of Ukraine*. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-вр> (accessed 22 September 2019).
6. Pro vydilennya subbaseyniv ta vodohospodars'kykh dilyanok u mezhakh vstanovlenykh rayoniv richkovykh baseyniv [On the allocation of sub-basins and water management areas within established areas of river basins]. *Nakaz Ministerstva ekolohiyi ta pryrodnykh resursiv Ukrayiny – Order of the Ministry of Ecology and Natural Resources of Ukraine* (26.01.2017 No 25). Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0208-17> (accessed 22 September 2019).
7. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro Derzhavne ahentstvo vodnykh resursiv Ukrayiny [On approval of the Regulation on the State Agency for Water Resources of Ukraine]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny – Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine* (20.08.2014 No 393). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393-2014-%D0%BF> (accessed 22 September 2019).
8. Pro zatverdzhennya Typovoho polozhennya pro baseynovi rady [On approval of the Model Regulation on the Basin Councils]. *Nakaz Ministerstva ekolohiyi ta pryrodnykh resursiv Ukrayiny – Order of the Ministry of Ecology and Natural Resources of Ukraine* (26.01.2017 No 23). Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0231-17> (accessed 20 September 2019).

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ,
СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

УДК 331.101.39

DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-5-32>**Яскал О.О.**кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича**Когут Н.О.**магістрант
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича**Yaskal Oksana**

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

Kohut Nazarii

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

**ОСНОВНІ НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ
ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ БУДІВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ****THE MAIN DIRECTIONS OF IMPROVING THE LABOR POTENTIAL
CONSTRUCTION ENTERPRISES' EFFICIENCY**

У статті запропоновані інструменти підвищення ефективності управління трудовим потенціалом будівельного підприємства. Для підвищення ефективності матеріальної складової мотивації працівників пропонується змінити існуючу систему оплати праці на нову систему грейдів, яка передбачає диференційований підхід, що стимулює до підвищення рівня результатів праці. Запропонована програма підвищення кваліфікації працівників будівельного підприємства забезпечить зростання продуктивності праці, що дасть додатковий економічний ефект. Використання запропонованої методики оцінки ефективності управління трудовим потенціалом будівельного підприємств дозволить оперативно оцінити динаміку його використання. Особливістю запропонованої методики є те, що вона не є складною для використання, включає як якісні, так і кількісні показники та дозволить досліджувати зміну інтегрального показника трудового потенціалу.

Ключові слова: трудовий потенціал, методика оцінки, управління, мотивація працівників, підвищення кваліфікації, система грейдів, будівельна промисловість.

В статье предложены инструменты повышения эффективности управления трудовым потенциалом строительного предприятия. Для повышения эффективности материальной составляющей мотивации работников предлагается изменить существующую систему оплаты труда на новую систему грейдов, которая предусматривает дифференцированный подход, стимулирующий к повышению уровня результатов труда. Предложенная программа повышения квалификации работников строительного предприятия обеспечит рост производительности труда, даст дополнительный экономический эффект. Использование предлагаемой методики оценки эффективности управления трудовым потенциалом строительного предприятия позволит оперативно оценить динамику его использования. Особенностью предлагаемой методики является то, что она не является сложной для использования, включает как качественные, так и количественные показатели и разрешит исследовать изменение интегрального показателя трудового потенциала.

Ключевые слова: трудовой потенциал, методика оценки, управления, мотивация работников, повышение квалификации, система грейдов, строительная промышленность.

Tools for improving the efficiency of managing the labour potential of a construction company: improvement of staff motivation, training, social developments of the team have been proposed in the article. Changing the existing pay system to a new grading system that provides a differentiated approach that encourages higher levels of work outcomes has been proposed to increase the effectiveness of the material component of employee motivation. Training program for employees of the

construction company (internal training; training mode online; special courses in schools, institutions) has been proposed. These measures will ensure productivity growth, which will give an additional economic benefit. Implementation of the Program of Social development team has been justified in order to improve social development team. Using the proposed methodology for assessing the effectiveness of labour potential construction companies allow to evaluate the dynamics of its use promptly. The integral indicator includes both qualitative and quantitative indicators. The quantitative approach to the labour potential is proposed to be evaluated by the following indicators: stimulating – labour productivity, average monthly wage, working time ratio; discouraging – the share of labour costs, the coefficient of staff turnover, complexity. Among the qualitative indicators of labour potential is the stimulating nature of the costs of social activities, the cost of training and upgrading, the number of advanced workers, the number of employees with tertiary education, incomplete and basic education, and the number of workers of working age. The proportion of workers of retirement age, the proportion of workers employed in conditions that do not meet the sanitary and hygiene standards has a disincentive effect. The feature of the proposed method is that it is not difficult to use and will explore changing the integral index of labour potential. Implementation of the proposed differentiated measures help to improve development processes and the formation of labour potential construction company, improve social welfare workers, increase productivity and performance of financial and economic condition. Described offers can be used in the practice of construction companies with similar internal and market parameters.

Key words: labour potential, methods of evaluation, management, motivation of employees, training, grade system, construction industry.

Постановка проблеми. Активізація людського чинника і прискорення науково-технічного прогресу – взаємозалежні проблеми динамічного розвитку та збалансованості. Сучасні технології мають ряд особливостей: вузько спеціалізовані, швидко застарівають, вимагають постійного удосконалення, їх неможливо впровадження без людини. За дослідженнями у А.І. Пісаревської: «У таких найрозвинутіших країнах світу, як Японія, США, Великобританія, Німеччина, Франція, необхідною умовою прогресу науки і техніки вважається розвиток і максимальне розкриття трудового потенціалу. Саме на них звертають особливу увагу і отримують відповідні результати. Ці країни залучають висококваліфіковані кадри з усього світу як об'єкт інноваційної та економічної діяльності, розуміючи важливість трудового капіталу. Джерелами нових знань, винаходів, технологій є фундаментальні дослідження і розробки, користь яких виявляється не тільки в тому, що фундаментальні знання ведуть до зниження витрат на прикладні дослідження внаслідок зменшення кількості спроб і помилок, а й у накопиченні цінних ідей, які можуть використовуватись у довгостроковій перспективі для розроблення інновацій» [1, с. 74].

Акцент на управління трудовим потенціалом змінює завдання управління, структуру та функції підрозділів на підприємстві. Так, розвиток трудового потенціалу підприємства стає однією з найважливіших функцій. Завдання розвитку персоналу, необхідність оцінки доцільності інвестицій підприємства у трудовий потенціал вимагають нового підходу до прийняття управлінських рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Нові моделі управління персоналом, відповідно до яких персонал розглядається як стратегічний ресурс, що здатен забезпечити більший прибуток та підвищити конкурентоспроможність підприємства на ринку, на думку І.Б. Дуранова, передбачають: «створення умов для розширення знань, підвищення кваліфікації, безперервного самовдосконалення; активне використання мотивації праці, у тому числі розширення повноважень робітників у прийнятті управлінських рішень; формування нових моральних цінностей для персоналу підприємства; гнучке використання «людських ресурсів», підвищення творчої та організаторської активності персоналу, формування гуманізованої організаційної культури» [2, с. 25]. Звідси впливає нова концепція якості трудового життя, що базується на таких основних принципах: «справедлива винагорода за працю та безпечні умови праці; безпосередня можливість для робітника використовувати й розвивати свої можливості, задовольняти свої потреби у самореалізації та самовираженні; можливість професійного зростання та впевненість у майбутньому; добрі взаємовідносини в трудовому колективі, правова захищеність робітників на підприємстві та громадська корисність роботи» [3, с. 212].

На думку А.В. Белоусова, у науковій літературі помітною тенденцією є «поширення досліджень науково-методичних основ розвитку трудового потенціалу підприємств, який є провідним чинником економічного розвитку суб'єктів господарювання. Проте, при цьому спостерігається недостатньо чітка визначеність методичного підходу до управління трудовим

потенціалом на промисловому підприємстві. Головним завданням кадрової політики є не тільки посилення адміністративних дій, але і використання широкого кола мотиваційних факторів, взаємозв'язку стратегії і тактики. Комплексне розуміння кадрової політики передбачає взаємозв'язок із зовнішнім і внутрішнім середовищами підприємства. Основними організаційно-методичними механізмами кадрової політики є фактори мотивації та стимулювання» [4, с. 5].

Важливий аспект політики управління трудовим потенціалом – її направленість на вирішення завдань ефективного його використання, створення нормативно-методичної бази, що регламентує діяльність кожного з учасників. Від управління трудовим потенціалом залежить ефективність діяльності підприємства. На думку В.М. Гриньової, А.М. Колота, О.Ф. Новікової, О.І. Амоша, В.П. Антонюк та інших, зараз гостро постає проблема мотивації працівників, яка є необхідною умовою розвитку та збереження рівня трудового потенціалу [5, с. 53; 6, с. 123; 7, с. 268; 8, с. 114]. Саме тому, необхідною умовою розвитку трудового потенціалу підприємства є оптимізація застосування різноманітних важелів за допомогою підвищення ефективності використання мотивів, удосконалення організації оплати праці, здійснення інших заходів.

У перспективі важливим стає завдання управління трудовим потенціалом через впровадження процедур з оцінки трудового потенціалу, оцінки потреби в персоналі, розвиток нормативно-методичної та інформаційної бази, у зв'язку із чим актуалізується потреба вдосконалення методики оцінки трудового потенціалу.

Метою дослідження є підвищення ефективності управління трудовим потенціалом будівельних підприємств (на прикладі ТОВ «Проектно-будівельна фірма «Ріка») шляхом вдосконалення методики його оцінювання, що дозволить оперативно оцінити динаміку використання трудового потенціалу та запропонувати дієві заходи щодо його покращення у перспективному періоді.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Для конкретизації дослідження, розрахунки здійснені на основі даних фінансової та статистичної звітності ТОВ «Проектно-будівельна фірма «РІКА», потужної будівельної організації, яка володіє сучасними методами будівництва в сейсмічних районах, до яких відноситься місто Чернівці та займається виготовленням монолітних каркасів та огорожувальних конструкцій зі штучних матеріалів.

Важливим завданням в управлінні трудовим потенціалом є оптимізація темпів зрос-

тання продуктивності праці і заробітної плати працівників. Діюча на будівельних підприємствах система преміювання має такі недоліки: наявність слабого зв'язку з кінцевими результатами праці, не достатня гнучкість, не достатня диференціація. Перш за все необхідно остаточно відмовитися від використання гарантованих квартальних премій, оскільки вони виступають головним демотиватором працівників. Крім того, такий розподіл премій не відповідає принципу соціальної справедливості, оскільки допускає рівну винагороду за нерівну працю, що підтвердилось результатами анкетування працівників. Такий механізм розподілу премій не сприяє поглибленню демократизації, розширенню самостійності трудового колективу.

Для підвищення ефективності матеріальної складової мотивації промислово-виробничого персоналу пропонується змінити існуючу систему оплати праці на нову систему грейдів. За Г. Ратне, «грейди є свого роду корпоративним «табелем про ранги», в якому кожному кластеру (грейду) посад відповідає свій рівень заробітної плати. Грейдинг – це метод створення універсальної ієрархії посад (рангів) для всього персоналу компанії; система оцінки, що дозволяє визначити прийнятні для всіх працівників рівні компенсації на основі зіставлення відносної цінності для компанії різних ділянок роботи (посад)» [9]. Ця система дозволить оптимізувати фонд оплати праці та зробить систему організації оплати праці більш гнучкою.

Відповідно до досліджень В. Рутицької, «усі наявні посади в компанії групуються по рівням позицій. На підставі оцінки груп позицій або окремих посад (в залежності від розмірів компанії) їм присвоюються певні грейди: Грейд А. У цей грейд потрапляють посади вищої ланки управлінців і фахівців, відповідальних за розробку стратегії компанії, корпоративних політик, нових програм, бізнес-планів. Робота на цих посадах припускає рішення складних завдань, характеризується високим ступенем самостійності та відповідальності. Грейд В. У цей грейд потрапляють посади менеджерів і фахівців середнього рівня. Робота на даних посадах перед'являє високі вимоги до управлінським навичкам, професійним знанням та особистісним якостям. Вона передбачає високий ступінь контактності, відповідальності і творчості. Грейд С. У цей грейд потрапляють посади, складові кістяк компанії. Робота на даних посадах спочатку не перед'являє високих вимог, проте передбачається, що в процесі діяльності працівники обов'язково отримають спеціальні знання, уміння і навички. Ця робота у великій мірі регламентована. Для кожного грейду встанов-

люється діапазон окладів, так звана вилка. Вона визначається не для кожної посади окремо, а для усього грейду. Діапазони задають верхній та нижній рівень. Розмір діапазону залежить від бачення підприємства того, яким чином ці діапазони підтримують кар'єрний зріст та інші цінності організації. Тому вилка має постійне значення» [10].

Діючі до 2018 р. на ТОВ «Проектно-будівельна фірма «Ріка» системи оплати праці передбачали встановлення однакових премій в межах професії згідно з розряду. Розглянемо приклад розрахунку заробітної плати за результатами періодичної оцінки (системою грейдів) працівників на прикладі ТОВ «Проектно-будівельна фірма «Ріка» табл. 1.

Порівняння заробітної плати, розрахованої за новою системою та заробітної плати, розрахованою за базовою системою оплати праці, здійснимо на основі заробітної плати бетоняра та вантажника ТОВ «Проектно-будівельна фірма «Ріка» (табл. 2).

В нашому дослідженні на прикладі ТОВ «Проектно-будівельна фірма «Ріка» запропо-

нована сучасна система оплати праці – система грейдингу, яка передбачає диференційований підхід (за результатами періодичної оцінки), що дає можливість матеріально заохотити працівників з високою результативністю праці, та стимулює до підвищення рівня результатів праці. Так, практика управління свідчить, що застосування системи грейдингу дозволить зекономити в середньому 8-10% фонду оплати праці, що у вартісному вимірі для ТОВ «Проектно-будівельна фірма «Ріка» становить від 489,96 тис. грн до 611,2 тис. грн і є надзвичайно актуальним, враховуючи зростаючу частку витрат на оплату праці. Також за дослідженням Л.О. Беззуб [11], така система оплати праці сприяє зростанню продуктивності праці працівників в середньому на 10-15%.

З метою підвищення ефективності мотивації працівників будівельного підприємства пропонується застосувати наступні заходи: моральне стимулювання шляхом публічного вручення грамот та нагород; видача мотиваційних подарунків (годинники, ручки, оргтехніка тощо); організація змагань за отримання

Таблиця 1

Вихідні дані для розрахунку заробітної плати робітників

Професія	Базовий оклад, грн.	Премія, %
Бетоняр	6250	20 (А)
Вантажник	4200	15 (В) На відсоток інфляції (С)

Джерело: розроблено авторами на основі [9]

Таблиця 2

Порівняльна таблиця систем оплати праці будівельного підприємства (на прикладі ТОВ «Проектно-будівельна фірма «Ріка») за 2018 рік

№ п/п	Назва	Бетоняр		Вантажник	
		Базова система	Нова система	Базова система	Нова система
1	Базовий оклад				
	група А	6250	6250	4000	4000
	група В				
	група С				
2	Премія				
	група А	1250	1250	840	840
	група В		938		630
	група С		688		462
3	Доплати				
	група А	602,6	602,6	371,5	371,5
	група В		501,5		340,5
	група С		405		309,6
4	Усього з/п 1 працівника				
	група А	8102,6	8102,6	5211,5	5211,5
	група В		7689,5		4970,5
	група С		7343		4771,6

Джерело: розроблено авторами на основі [9]

права відвідати мотиваційні навчання за кордоном; преміальне заохочення; перспективи кар'єрного росту.

Сучасні програми по підвищенню кваліфікації мають за мету навчити працівника самостійно вирішувати комплексні проблеми, працювати в команді, застосувати підприємницький підхід до вирішення завдань. Практика господарювання свідчить, що протягом останніх років скорчується чисельність осіб, які навчалися новим професіям та підвищували кваліфікацію. Така ситуація є негативною, оскільки є ризик не тільки подальшого зниження продуктивності праці, але і збільшення плинності кадрів, що призводить до пастки подальшого зниження продуктивності праці.

Основними заходами щодо підвищення кваліфікації працівників будівельного підприємства є: внутрішні тренінги; курси підвищення кваліфікації в режимі online; курси в спеціальних закладах, установах. Нами запропонована програма підвищення кваліфікації персоналу, яка забезпечить підтримку необхідного рівня конкурентоспроможності, скороченні витрат. Плановий кошторис витрат ТОВ «Проектно-будівельна фірма «Ріка» на підвищення кваліфікації за трьома можливими описаними вище варіантами наведено в таблиці 3.

В загальному витрати на підвищення кваліфікації трьох працівників складуть 18,6 тис. грн., а пропонується здійснити таке підвищення кваліфікації раз у квартал, отже річні витрати складуть 74,4 тис. грн. Дослідження М.В. Афанасьєва, М.В. Володькіна, А.Б. Гончарова, Ю.В. Пономарьової, В.А. Судіна доводять, що підвищення кваліфікації 1 працівника на 1% забезпечує приріст продуктивності праці на 0,2–0,4% [12, с. 150; 13, с. 23; 14, с. 211]. Визначимо економічний ефект внаслідок підвищення кваліфікації 12 працівників протягом року:

$$\begin{aligned} \text{Епп} &= (\text{Відсоток зростання продуктивності праці після підвищення кваліфікації} \times \text{Кількість осіб} \times \\ &\times \text{Обсяг виручки (тис. грн.)} - \text{Витрати (тис. грн.)} = \\ &= 0,3\% \times 12 \times 11244 - 74,4 = 330,38 \text{ тис. грн.} \end{aligned}$$

Зростання продуктивності праці внаслідок застосування програм продуктивності праці дасть додатковий економічний ефект у розмірі 330,38 тис. грн.

Підвищення ефективності управління трудовим потенціалом залежить від соціального розвитку колективу, який пов'язаний з умовами праці, кліматом у колективі, його згуртованістю, тощо. З метою вдосконалення соціального розвитку колективу будівельного підприємства необхідно запровадити розробку Програми соціального розвитку колективу, а саме системи заходів, що сприяють підвищенню ефективності використання трудового потенціалу; удосконалення структури трудового потенціалу; удосконалення відносин в трудовому колективі; розширення можливостей працівників.

В таблиці 4 представлені управлінські рішення щодо забезпечення позитивної зміни ефективності управління трудовим потенціалом будівельного підприємства.

Впровадження запропонованих організаційно-економічних заходів підвищення ефективності управління трудовим потенціалом будівельного підприємства (на прикладі ТОВ «Проектно-будівельна фірма «Ріка») дозволить науково обґрунтовано підійти до вирішення завдання покращення використання трудового потенціалу а та ефективності діяльності в цілому з урахуванням сучасних особливостей господарювання і дотримання принципів оплати праці і соціальної справедливості.

На підставі отриманих результатів пропонуються наступні рекомендації для підвищення ефективності використання трудового потенціалу будівельного підприємства (на прикладі ТОВ «Проектно-будівельна фірма «Ріка»):

- посилення взаємозв'язку між продуктивністю праці та оплатою праці (за допомогою запропонованої у попередньому підрозділі зміни системи оплати праці на систему грейдингу);
- підвищення коефіцієнту використання робочого часу (за допомогою збільшення

Таблиця 3

Кошторис витрат на підвищення кваліфікації в розрахунку на трьох працівників

Стаття затрат	Курси в спеціальних закладах	Курси підвищення кваліфікації в режимі online	Внутрішні тренінги
Оплата навчання	5000	4000	2500
Проживання	3000	0	0
Проїзд	1200	0	0
Добові витрати	1400	0	0
Непередбачувані витрати	500	500	500
Всього	11100	4500	3000

Джерело: розроблено авторами

Таблиця 4

**Управлінські рішення щодо забезпечення позитивної зміни ефективності
управління трудовим потенціалом будівельного підприємства**

Назва показника, який характеризує об'єкт дослідження	Управлінське рішення
Підбір персоналу	Залучення на підприємство висококваліфікованих працівників із значним досвідом роботи, високим рівнем відповідальності.
Організація праці	Чітка організація робочого місця, контроль за виконанням завдань, стимулювання продуктивності праці.
Оплата праці і мотивація	Тісний зв'язок між оплатою та результатами праці. Стимулювання за виконання завдань, зростання продуктивності.
Розвиток персоналу	Підвищення кваліфікації спрямоване на розвиток стрижневих компетентностей.
Соціальний розвиток і захист	Соціальний розвиток спрямований формування стабільного трудового потенціалу та зниження конфліктності в колективі.

Джерело: розроблено авторами на основі [15, с. 197]

Таблиця 5

**Прогноз ефективності використання трудового потенціалу будівельного підприємства
(на прикладі ТОВ «Проектно-будівельна фірма «Ріка») за допомогою інтегральної методики**

Показники	Еталон	Прогноз	
		Значення	Індекс
Кількісні: стимулюючі			
Продуктивність праці, тис. грн	250	200,8	0,80
Середньорічна заробітна плата, тис. грн	50-80	87,35	1,03
Коефіцієнт використання робочого часу	0,9	0,85	0,85
Кількісні: дестимулюючі			
Частка витрат на оплату праці у виробничих витратах, %	15	42,08	0,36
Рівень плинності кадрів	9,90	18	0,55
Трудомісткість	0,3	0,50	0,60
Інтегральний показник кількісних характеристик трудового потенціалу	X	X	0,66
Якісні: стимулюючі			
Витрати на соціальні заходи, тис грн	40, 20	100	5,00
Витрати на навчання та підвищення кваліфікації, тис грн.	20, 10	74,4	3,72
Кількість працюючих, що підвищили кваліфікацію, осіб	10, 5	12	2,40
Кількість працівників з вищою освітою, осіб	20, 15	9	0,60
Кількість працівників з неповною та базовою освітою, осіб	40, 30	32	1,07
Якісні: дестимулюючі			
Кількість працівників пенсійного віку, осіб	8,6	4	1,50
Частка працівників зайнятих в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним вимогам, %	2,5	2	0,50
Інтегральний показник якісних характеристик трудового потенціалу	X	X	1,55
Інтегральний показник можливостей і використання трудового потенціалу	X	X	1,01

Джерело: розроблено авторами на основі [6; 7; 15]

мотиваційної складової частки заробітної плати та зниження непродуктивних витрат);

– здійснення витрати на соціальні заходи, зниження плинності кадрів (за допомогою першочергового залучення працівників з неповною та базовою освітою у віці 35-49 років, оскільки саме ця категорія є найменш схильною до зміни робочого місця);

– зниження трудомісткості виробництва (за допомогою підвищення кваліфікації працівників, модернізації виробничих процесів).

Всі ці зміни враховані та здійснено прогноз інтегрального показника можливостей і використання трудового потенціалу будівельного підприємства (на прикладі ТОВ «Проектно-будівельна фірма «Ріка») (табл. 5).

Для здійснення розрахунків було визначено еталонні показники для групи будівельних підприємств регіону. Зокрема, дані про еталонний розмір продуктивності праці, розмір середньомісячної заробітної плати, коефіцієнт використання робочого часу, частку витрат на оплату праці, трудомісткість сформовані виходячи із практик господарювання відповідно до статистичної інформації та інформації про обстеження суб'єктів господарювання за даними Державної служби статистики України [16] та Головного управління статистики у Чернівецькій області [17].

Еталонні значення сформовані на основі аналізу наукової літератури [18; 19; 20; 21; 22]: коефіцієнт плинності кадрів (не більше 10%), витрати на соціальні заходи (не менше 20 тис. грн для підприємства із чисельністю працівників 40-60 осіб та 40 тис. для підприємства із чисельністю працівників 80-100 осіб), витрати на навчання та підвищення кваліфікації працівників (не менше 10 тис. грн для підприємства із чисельністю працівників 40-60 осіб та 20 тис. для підприємства із чисельністю працівників 80-100 осіб), кількість працюючих, що підвищили кваліфікацію (не менше 10% від загальної кількості працюючих), кількість працівників з вищою освітою (не менше 25% від загальної кількості працюючих), неповною та базовою освітою (не менше 50% від загальної кількості працюючих), частка працівників пенсійного віку (не більше 10% від загальної кількості працюючих), частка працівників, зайнятих в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам (не більше 2,5% від загальної кількості працюючих).

За допомогою реалізації запропонованих змін, інтегральний показник можливостей і використання трудового потенціалу ТОВ «Проектно-будівельна фірма «Ріка» збільшиться на 0,24 порівняно із значення 2018 року за рахунок зростання кількісних характеристик на 0,04 та якісних на 0,58. Графічно ці зміни представлені на рис. 1.

Висновки. Для підвищення ефективності матеріальної складової мотивації промислово-виробничого персоналу будівельних підприємств пропонується змінити існуючу систему оплати праці на нову систему грейдів, яка передбачає диференційований підхід, що стимулює до підвищення рівня результатів праці. Застосування системи грейдингу дозволить зекономити в середньому 8-10% фонду оплати праці. Запропонована програма підвищення кваліфікації працівників забезпечить зростання продуктивності праці. Для дослідження стану трудового потенціалу підприємства варто виділити показники, що характеризують усі його аспекти. У зв'язку з цим об'єктивно виміряти трудовий потенціал підприємства можна лише за допомогою системи показників. Особливістю запропонованої методики є те, що вона не є складною для використання, включає як якісні, так і кількісні показники та дозволить досліджувати зміну інтегрального показника можливостей і використання трудового потенціалу. Крім того, здійснення пропонуваніх диференційованих заходів сприятиме удосконаленню процесів розвитку та формування трудового потенціалу будівельного підприємства, поліпшенню соціального добробуту працівників, зростанню продуктивності праці та показників фінансово-економічного стану.

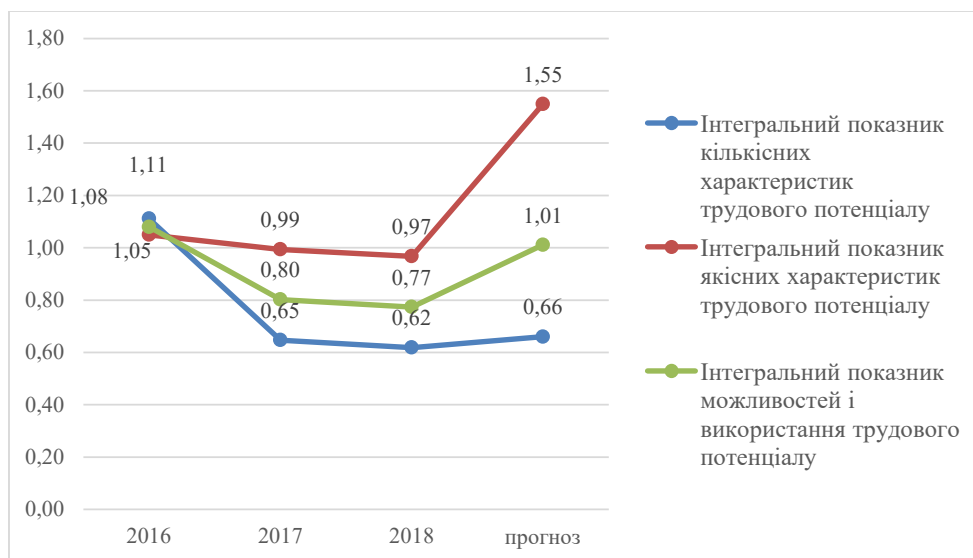

Рис. 1. Прогноз ефективності використання трудового потенціалу ТОВ «Проектно-будівельна фірма «Ріка»

Список використаних джерел:

1. Писаревская А.И. Проблемы управления кадровым потенциалом на стадиях реализации инвестиционных строительных проектов. *Стратегічні напрямки підвищення економічної ефективності реалізації інвестиційних будівельних проектів в умовах трансформації України до ринкових відносин*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. (Харків, 21–23 жовтня 2008 р.). Коммунальное хозяйство городов. 2008. № 1. С. 74–75.
2. Дуранова И.Б. Управление персоналом: отбор и найм. Исследование зарубежного опыта. Москва : Центр, 1998. 168 с.
3. Федорова Н.В., Минченкова О.Ю. Управление персоналом организации. Москва : КноРус, 2008. 512 с.
4. Белоусов А.В. Формирование маркетинговой стратегии управления кадровым потенциалом : автореф. дис. канд. экон. наук : 08.06.02. Донецк : Донецкая гос. академия управления, 2001. 18 с.
5. Гриньова В.М., Грузина І.А. Проблеми мотивації праці персоналу підприємства : монографія. Харків : ІНЖЕК, 2007. 182 с.
6. Колот А.М. Соціально-трудові відносини: теорія і практика регулювання. Київ : КНЕУ, 2003. 230 с.
7. Новікова О.Ф., Амоша О.І., Антонюк В.П. Людський потенціал: механізми збереження та розвитку : монографія. Донецьк : НАН України ; Ін-т екон. пром-сті, 2008. 468 с.
8. Верхоглядова Н.І., Ільїна С.Б., Іваннікова Н.А. Управління розвитком людських ресурсів. Донецьк-Жовті Води : Наука і освіта, 2006. 316 с.
9. Кросман Ф. Современные системы оплаты труда. URL: https://www.cfin.ru/management/people/motivation/payment_system.shtml (дата звернення: 11.06.2019).
10. Рутицкая В. Модель оплаты труда: грейды. URL: http://www.hrliga.com/index.php?module=prof_ession&or=view&id=1006 (дата звернення: 11.06.2019).
11. Беззуб Л.О. Мотивування персоналу за допомогою впровадження системи грейдів. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Uproz/2012_15/u1215bez.pdf (дата звернення: 10.05.2019).
12. Афанасьев М.В., Гончаров А.Б. Экономика предприятия. Харків : ВД «ШЖЕК», 2003. 410 с.
13. Володькіна М.В. Экономика промышленного предприятия. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 196 с.
14. Судін В.А., Пономарьова Ю.В. Экономика предприятия. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 356 с.
15. Родіонова І.В. Формування ціннісних орієнтацій працівників як фактор підвищення соціально-трудового потенціалу. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2018. Т. 1, № 5. С. 194–198.
16. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 15.07.2019).
17. Головне управління статистики у Чернівецькій області. URL: <http://www.cv.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 15.07.2019).
18. Безтелесна Л.І. Шляхи поліпшення якості формування людського капіталу на рівні громади. *Економічний форум*. 2018. № 3. С. 259–263.
19. Гриньова В.М., Писаревська Г.І. Управління кадровим потенціалом підприємства : монографія. Харків : Вид. ХНЕУ, 2012. 228 с.
20. Дибач І.Л. Макроекономічний аналіз трудового потенціалу вітчизняних закладів вищої освіти. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2019. Т. 1. С. 163–168.
21. Мацькевич О.Ю. Управління людським капіталом підприємства з позиції інтегрованого підходу: сутність та складові елементи. *Регіональна економіка та управління*. 2019. № 2, ч. 2. С. 18–25.
22. Михальченко І. Як зберегти людський капітал і розвивати потенціал? *Освіта*. 2019. 3–10 квіт. (№ 13/14). С. 1.

References:

1. Pysarevskaia A.Y. (2008) Problemy upravleniya kadrovym potencialom na stadijah realizacii investicionnyh stroitel'nyh projektov [Problems of management of personnel potential at the stages of realization of investment construction projects]. Proceedings of the Stratehichni napriamky pidvyshchennia ekonomichnoi efektyvnosti realizatsii investytsiinykh budivelnnykh projektiv v umovakh transformatsii Ukrainy do rynkovykh vidnosyn (Ukraine, Kharkiv, October 21-23, 2008). Kommunal'noe hozjajstvo gorodov. 2008. № 1. P. 74–75.
2. Duranova Y.B. (1998) Upravlenie personalom: otbor i najm. Issledovanie zarubezhnogo opyta [Personnel management: selection and hiring. Study of foreign experience]. Moscow: Centr. (in Russian)
3. Fedorova N.V., Minchenkova O.Ju. (2008) Upravlenie personalom organizacii [Organization management]. Moscow: KnoRus. (in Russian)

4. Belousov A.V. (2001) Formirovanie marketingovoy strategii upravleniya kadrovym potencialom [Formation of marketing strategy for HR management]. (PhD Thesis), Donetsk: Doneckaja gos. akademiya upravlenija (in Ukrainian).
5. Hrynova V.M., Hruzina I.A. (2007) Problemy motyvatsii pratsi personalu pidpriemstva [Problems of motivation of work of personnel of the enterprise]. Kharkiv: INZhEK (in Ukrainian).
6. Kolot A.M. (2003) Sotsialno-trudovi vidnosyny : teoriia i praktyka rehuliuвання [Social-labor relations: theory and practice of regulation]. Kyiv: KNEU (in Ukrainian).
7. Novikova O.F., Amosha O.I., Antoniuk V.P. (2008) Liudskyi potentsial: mekhanizmy zberezhenia ta rozvytku [Human potential: mechanisms of conservation and development]. Donetsk: NAN Ukrainy ; In-t ekon. prom-sti (in Ukrainian).
8. Verkhohliadova N.I., Ilin S.B., Ivannikova N.A. (2006) Upravlinnia rozvytkom liudskykh resursiv [Human Resource Management]. Donetsk-Zhovti Vody: Nauka i osvita (in Ukrainian).
9. Krosman F. (2006) Sovremennye sistemy oplaty truda [Modern pay systems]. Available at: https://www.cfin.ru/management/people/motivation/payment_system.shtml (accessed 11 June 2019).
10. Rutickaja V. (2008) Model' oplaty truda: grejdy [Model pay: Grady]. Available at: https://www.cfin.ru/management/people/motivation/payment_system.shtml (accessed 11 June 2019).
11. Bezzub L.O. (2012) Motyvuvannia personalu za dopomohoiu vprovadzhennia systemy hreidiv [Motivate staff by implementing a grading system]. Available at: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Uproz/2012_15/u1215bez.pdf (accessed 10 May 2019).
12. Afanasiev M.V., Honcharov A.B. (2003) Ekonomika pidpriemstva [Economy of the enterprise]. Kharkov: SHZHEK (in Ukrainian).
13. Volodkina M.V. (2004) Ekonomika promyslovoho pidpriemstva [Economics of industrial enterprise]. Kyiv: Center for Educational Literature (in Ukrainian).
14. Sudin V.A., Ponomarova Yu.V. (2006) Ekonomika pidpriemstva [Economy of the enterprise]. Kyiv: Center for Educational Literature (in Ukrainian).
15. Rodionova I.V. (2018) Formuvannia tsinnisnykh oriientsii pratsivnykiv yak faktor pidvyshchennia sotsialno-trudovoho potentsialu [Formation of value orientations of employees as a factor of increase of social and labor potential]. *Bulletin of Khmelnytsky National University. Economic sciences*, vol. 1, no. 5, pp. 194–198.
16. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed 15 July 2019).
17. Holovne upravlinnia statystyky u Chernivetskii oblasti [Main Department of Statistics in Chernivtsi Oblast]. Available at: www.cv.ukrstat.gov.ua (accessed 15 July 2019).
18. Beztesna L.I. (2018) Shliakhy polipshennia yakosti formuvannia liudskoho kapitalu na rivni hromady [Ways to improve the quality of community-based human capital formation]. *Economic Forum*, no. 3, pp. 259–263.
19. Hrynova V.M., Pysarevska H.I. (2012) Upravlinnia kadrovym potentsialom pidpriemstva [Management of personnel potential of the enterprise]. Kharkov: KNEU (in Ukrainian).
20. Dybach I.L. (2019) Makroekonomichniy analiz trudovoho potentsialu vitchyznianskykh zakladiv vyshchoi osvity [Macroeconomic analysis of the employment potential of domestic higher education institutions]. *Bulletin of Khmelnytsky National University. Economic sciences*, vol. 3, pp. 163–168.
21. Matskevych O.Yu. (2019) Upravlinnia liudskym kapitalom pidpriemstva z pozytsii intehrovanoho pidkhodu: sutnist ta skladovi element [Enterprise human capital management from the point of view of integrated approach: essence and constituents]. *Regional Economics and Management*, no. 2, vol. 2, pp. 18–25.
22. Mykhalchenko I. (2019) Yak zberehty liudskyi kapital i rozvyvaty potentsial? Education, no. 13/14, p. 1.

УДК 336.14

DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-5-33>**Балацький Є.О.**доктор економічних наук,
професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування
Сумського державного університету**Лаврик В.В.**аспірант кафедри фінансів, банківської справи та страхування
Сумського державного університету**Balatskyi Yevgen**
Sumy State University**Lavryk Volodymyr**
Sumy State University

АНАЛІЗ РІВНЯ ЗАБОРГОВАНOSTІ СФЕРИ ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ

DEBT LEVEL ANALYSIS OF HOUSING AND UTILITIES SECTOR IN UKRAINE

У статті проведено аналіз заборгованості та рівня оплати за спожиті житлово-комунальні послуги в Україні за 2005–2017 рр. З'ясовано, що середній темп заборгованості за житлово-комунальні послуги становить майже три місяці, а рівень платежів, що були оплачені вчасно, – 83%; загальна заборгованість населення у 2015–2016 рр. зросла у чотири рази. Станом на 2017 р. структура заборгованості за послуги ЖКГ становить: централізоване опалення та гаряче водопостачання – 68%, утримання будинків споруд та прибудинкової території – 18%, водопостачання та водовідведення – 11%, вивезення побутових відходів – 3%. Доведено, що важливою причиною погіршення стану житлово-комунального господарства є відсутність досконалого законодавства щодо регулювання відносин між споживачами та підприємствами, що надають послуги. Відповідно до чинних законів, головна відповідальність покладена на населення, а підприємство, яке постачає послуги, залишається майже безвідповідальним.

Ключові слова: житлово-комунальне господарство, заборгованість, місцеві бюджети, послуги житлово-комунального господарства, відшкодування заборгованості.

В статье проведен анализ задолженности и уровня оплаты потребленных жилищно-коммунальных услуг в Украине за 2005–2017 гг. Выяснено, что средний темп задолженности за жилищно-коммунальные услуги составляет почти три месяца, а уровень платежей, которые были оплачены вовремя, – 83%; общая задолженность населения в 2015–2016 гг. выросла в четыре раза. По состоянию на 2017 г. структура задолженности за услуги ЖКХ составляет: централизованное отопление и горячее водоснабжение – 68%, содержание домов, сооружений и придомовой территории – 18%, водоснабжение и водоотведение – 11%, вывоз бытовых отходов – 3%. Доказано, что важной причиной ухудшения состояния жилищно-коммунального хозяйства является отсутствие совершенного законодательства по регулированию отношений между потребителями и предприятиями, предоставляющими услуги. Согласно существующим законам, главная ответственность возложена на население, а предприятие, которое поставляет услуги, остается почти безответственным.

Ключевые слова: жилищно-коммунальное хозяйство, задолженность, местные бюджеты, услуги жилищно-коммунального хозяйства, возмещение задолженности.

The article analyzes the debt and the level of payment for consumed housing and communal services in Ukraine for 2005–2017. It was found that the average rate of arrears for housing and communal services is almost 3 months, and the level of payments paid on-time – 83%, the total debt of the population in 2015–2016 has quadrupled. As of 2017, the debt structure for utilities is centralized heating and hot water supply – 68%, maintenance of buildings and outlying areas – 18%, water supply, and sewerage – 11%, domestic waste removal 3%. It is proved that an important reason for the deterioration of the

state of housing and communal services is the lack of perfect legislation on the regulation of relations between consumers and enterprises providing services. The housing stock in Ukraine is deteriorating rapidly. Maintenance of networks and structures is in a critical state. Lack of funds, reduced energy efficiency and lack of upgrades contribute to a worn-out 80% of utility infrastructure. According to the existing laws, the main responsibility lies with the population and the service provider remains almost irresponsible. Modernization of the housing and communal services industry in Ukraine is practically impossible, as utilities are unprofitable. The constant rise in prices not only for utilities but also for the whole range of other goods and services, as the National bank of Ukraine mentioned in the Inflation Report, contributed to the depletion of the family budgets of Ukrainians and the destruction of their savings. The authors conclude that all types of activity of housing and communal services enterprises in Ukraine are in poor condition and need reforms to meet the interests of enterprises and the population. Which will, in turn, create a competitive environment, stimulate the establishment of economically reasonable prices, reduce the burden on the state in general.

Key words: housing and utilities, debt, local budgets, housing and utilities services, repayment of debt.

Постановка проблеми. Житлово-комунальне господарство відіграє значну роль у житті країни, міста, підприємства чи домогосподарства. Особливої актуальності набуває питання встановлення ціни на послуги ЖКГ, а також рівня їх оплати. Відповідно до постанов Кабінету Міністрів України від 21.10.1995 № 848 та від 27.06.2003 № 976, у січні-грудні 2018 р. з населенням було укладено 74,5 тис договорів щодо погашення реструктуризованої заборгованості на загальну суму 505,4 млн грн. Сума внесених платежів з урахуванням довгострокових договорів становила 289,7 млн грн.

Стан житлового фонду в Україні стрімкими темпами погіршується. Технічне забезпечення мереж та споруд знаходиться у критичному стані. Брак коштів, зниження енергоефективності та відсутність оновлення сприяють тому, що зношеність інфраструктури комунального господарства досягла рекордних 80%. Модернізація галузі практично неможлива, оскільки підприємства ЖКГ є збитковими. Постійне зростання цін не лише на комунальні послуги, а й на весь асортимент інших товарів та послуг, як зазначає НБУ в Інфляційному звіті, сприяло виснаженню сімейних бюджетів українців, знищенню їхніх заощаджень. Платоспроможність постійно падає, а обсяги споживання значними темпами випереджають зростання доходів населення. З 2014 р. спостерігається тенденція до погіршення ситуації з оплатою комунальних послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зауважити, що дослідженням специфіки діяльності ЖКГ займалися багато вітчизняних дослідників, серед яких – О.С. Вавричук [1], О.П. Кириленко [2], О.Ю. Коцюрба [3], К.А. Мамонова, О.О. Конопліна [4], А. Московчук [5] та ін. Відзначаючи значущість праць сучасних дослідників із даної проблематики, необхідно зазначити, що через обмеженість статистичних даних недостатньо висвітленими, на нашу думку, залишаються питання аналізу заборгованості сфери житлово-комунального господарства та

дослідження причин її виникнення, що могло б виступити підґрунтям стабільного функціонування ЖКГ-сфери в майбутньому.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є аналіз заборгованості та рівня оплати житлово-комунальних послуг в Україні й дослідження причин їх виникнення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проведено аналіз заборгованості та рівня оплати за спожиті житлово-комунальні послуги в Україні за 2005–2017 роки. Варто відзначити, що загальна заборгованість за досліджуваній період зросла на 10 315,80 млн грн, найбільші значення цього показника характерні для 2014, 2016 та 2017 рр., коли сума заборгованості порівняно з попереднім роком зросла на 2 238,50 млн грн, 2 757,30 млн грн та 2 659,80 млн грн відповідно. Позитивним є той факт, що станом на 31.12.2017 цей показник становив 10 977,80 млн грн, що на 1224,30 млн грн менше, ніж у попередньому періоді.

Зазначимо, що основна статистична інформація у процесі дослідження була сформована авторами на основі офіційних запитів до Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України.

Середній термін заборгованості у 2015 р. становив 2,1 місяці. Динаміку зміни середнього терміну заборгованості за період 2012–2017 рр. представлено на рис. 1.

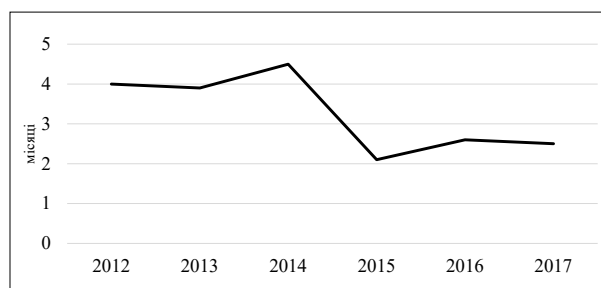

Рис. 1. Середній термін заборгованості за ЖКГ-послуги у 2012–2017 рр., місяці

Як видно з рис. 1, із 2014 по 2015 р. стався різкий спад середнього терміну заборгованості, це можна пов'язати з існуючими на той рік штрафами у частині заборгованості за послуги ЖКГ. Загалом порівняно з 2012 р. середній темп заборгованості скоротився на 1,5 місяці, що, без сумніву, є позитивним явищем, проте різке збільшення на 0,5 місяці у 2016 р. і незначне зниження на 0,1 пункт у 2017 р. говорить про неможливість чи відсутність бажання українців розраховуватися за зобов'язаннями.

Проте заборгованість усе ж варто розглядати не в термінах, а в грошових коштах. На рис. 2 відображено дані щодо загальної суми заборгованості за послуги ЖКГ за 2005–2017 рр.

Станом на 2017 р. структура заборгованості за послуги ЖКГ становить: централізоване опалення та гаряче водопостачання – 68%, утримання будинків споруд та прибудинкової території – 18%, водопостачання та водовідведення – 11%, вивезення побутових відходів – 3%

(рис. 3). За 2005–2017 рр. структура суттєво не змінювалася.

Загальна динаміка заборгованості є коливаючою, але з 2015 р. до кінця аналізованого періоду – стабільно зростаючою, що можна характеризувати як негативну тенденцію. Заборгованість спостерігалася у всіх регіонах країни. Це може бути викликано зростанням тарифів і, як наслідок, неплатоспроможністю населення. Плата за послуги ЖКГ зростає, тоді як пенсії й заробітні плати населення відносно першого топчуться на місці.

За 2005–2017 рр. заборгованість за централізоване опалення та гаряче водопостачання найбільшого значення набула у 2017 р. – 11 148,2 млн грн, тоді як у 2006 р. вона становила 2 860,0 млн грн. Варто відзначити, що відбулося стрімке зростання заборгованості за вивезення побутових відходів – у 23,8 рази, або на 392,2 млн грн, на кінець 2017 р. цей показник дорівнював 409,4 млн грн.

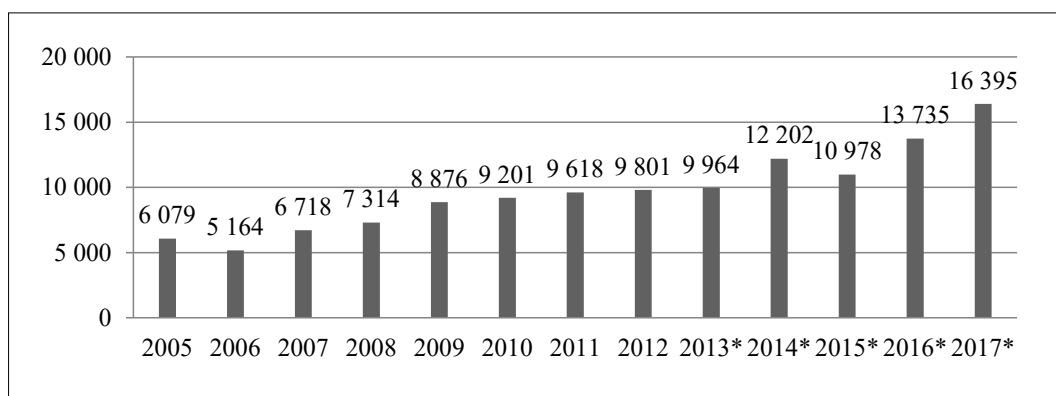

Рис. 2. Загальна сума заборгованості за послуги ЖКГ за 2005–2017 рр., млн грн

*Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції

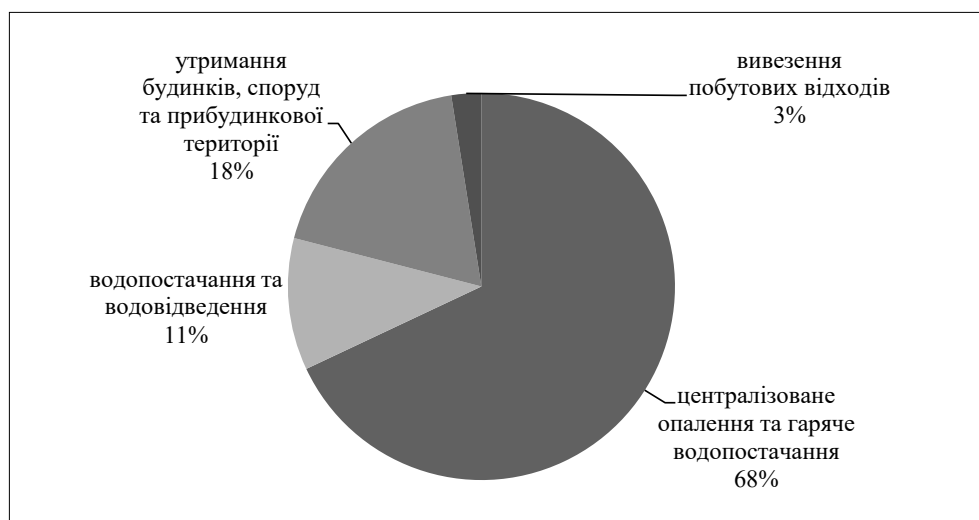

Рис. 3. Структура заборгованості за послуги житлово-комунального господарства, млн грн

Для заборгованості за водопостачання та водовідведення найвищий показник характерний для 2014 р. – 2 128,4 млн грн, він є вищим на 514,16 млн грн за середнє значення протягом 2005–2017 рр. Показник заборгованості за утримання будинків, споруд та прибудинкової території досягнув максимального значення у 2017 р. – 3 029,1 млн грн та найбільше зріс у період із 2016 по 2017 р. – 597,1 млн грн, або 125% (табл. 1).

Зауважимо, що зростання заборгованості в розрізі систем інженерного забезпечення відповідає загальному показнику, і найменших

значень воно досягало у 2006 та 2015 рр. Водночас рівень оплат за спожиті житлово-комунальні послуги знаходиться на досить високому рівні. Найбільшого значення цей показник набуває на початку досліджуваного періоду і становить 111,2%, а в 2017 р. – 94,7%. Найнижчий рівень оплат зафіксований у 2007 р. – 77,8%.

Протягом 2005–2017 рр. найнижчий показник рівня оплати послуг житлово-комунального господарства зафіксований для ланки вивезення побутових відходів і становить у середньому за досліджуваний період 89,1%, водночас в останні два роки він був на рівні з

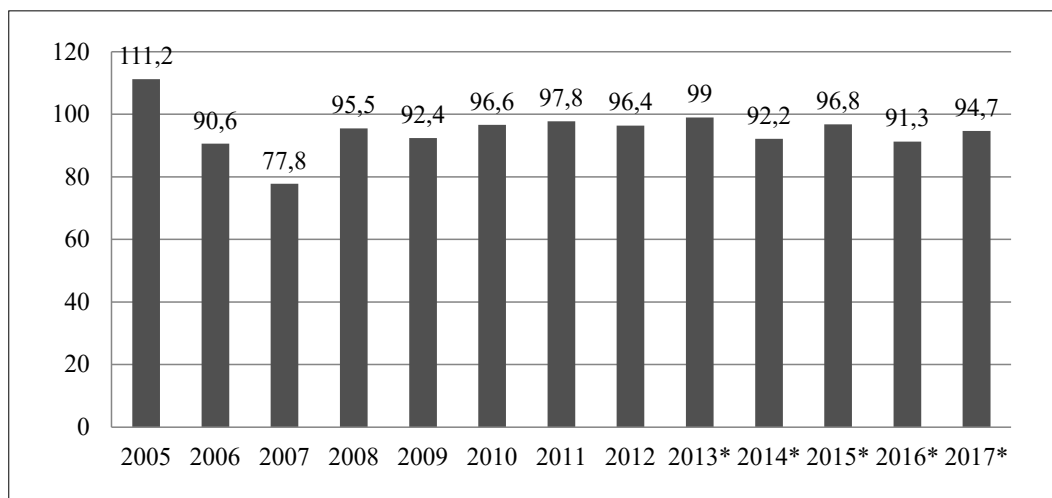

Рис. 4. Рівень оплати за послуги житлово-комунального господарства за 2005–2017 рр., %

Таблиця 1

Заборгованість за послуги житлово-комунального господарства за 2005–2017 рр., млн грн

Рік	Загальна сума заборгованості за житлово-комунальні послуги	у тому числі:			
		централізоване опалення та гаряче водопостачання	водопостачання та водовідведення	утримання будинків, споруд та прибудинкової території	вивезення побутових відходів
	млн грн	млн грн	млн грн	млн грн	млн грн
2005	6 079,10	3 447,1	1 226,2	1 388,6	17,2
2006	5 164,20	2 860,0	1 055,0	1 225,3	23,9
2007	6 718,30	4 028,1	1 231,5	1 408,3	50,4
2008	7 313,60	4 069,5	1 653,8	1 497,7	92,6
2009	8 875,50	5 164,9	1 690,6	1 892,0	128,0
2010	9 201,20	5 487,4	1 690,5	1 876,3	147,0
2011	9 618,10	5 725,9	1 709,9	2 004,3	178,0
2012	9 801,30	5 734,7	1 771,7	2 045,1	249,8
2013*	9 963,60	5 734,0	1 800,8	2 126,4	302,4
2014*	12 202,10	7 197,7	2 128,4	2 492,1	383,9
2015*	10 977,80	6 692,2	1 692,3	2 241,8	351,5
2016*	13 735,10	9 390,0	1 526,2	2 432,0	386,9
2017*	16 394,90	11 148,2	1 808,2	3 029,1	409,4

*Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції

іншими: у 2016 р. – 95,1%, у 2017 р. – 94,1%. Аналізуючи середні показники рівня оплати для вибраних ланок, найбільший притаманний для водопостачання та водовідведення – 96,9%, а також утримання будинків, споруд і прибудинкових територій – 96,2%.

Відповідно до табл. 2, рівень оплати за послуги житлово-комунального господарства становив у 2017 р.: централізоване опалення та гаряче водопостачання – 94,4%, водопостачання та водовідведення – 96,5%, утримання будинків, споруд та прибудинкових територій – 93,9%, вивезення побутових відходів – 94,1%.

У зв'язку з тим, що відбулося зростання вартості послуг підприємств житлово-комунального господарства, було ухвалено відшкодування заборгованості в різницях тарифів. Проведемо аналіз у розрізі чотирьох областей

щодо суми відшкодувань на основі двох показників: передбачено постановою та профінансовано (рис. 5).

Найбільші обсяги відшкодувань зафіксовані у 2014 р.: Чернігівська область – 276 710,30 тис грн, Сумська область – 239 309,10 тис грн, Полтавська область – 464 290,60 тис грн, Житомирська область – 227 262,20 тис грн. За 2014–2017 рр. розмір відшкодувань скоротився, а найбільше передбачено фінансування для Полтавської області – 168 257,00 тис грн.

Фактично відшкодування відбулося в меншому розмірі, ніж передбачено було постановами КМУ. Найвищі показники зафіксовано у 2014 р., а саме: Чернігівська область – 276 366,91 тис грн, Сумська область – 222 421,02 тис грн, Полтавська область – 387 494,51 тис грн, Житомирська область – 215 007,79 тис грн.

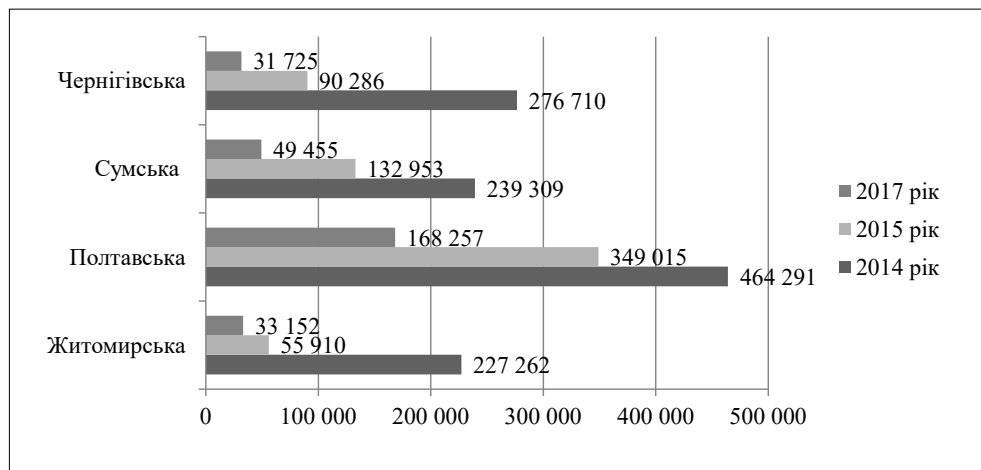

Рис. 5. Обсяги відшкодування заборгованості з різниці в тарифах за 2014–2017 рр., згідно з постановами КМУ, в розрізі областей, тис грн

Таблиця 2

Рівень оплати за послуги житлово-комунального господарства за 2005–2017 рр., %

Рік	Рівень оплати	централізоване опалення та гаряче водопостачання	водопостачання та водовідведення	утримання будинків, споруд та прибудинкової території	вивезення побутових відходів
2005	111,2	115,5	109,5	105,9	83,5
2006	90,6	86,1	94,2	94,3	83,0
2007	77,8	68,1	86,4	89,1	86,7
2008	95,5	94,2	95,7	95,9	84,1
2009	92,4	89,8	92,7	91,9	87,4
2010	96,6	95,9	98,2	97,5	94,4
2011	97,8	96,3	97,9	96,8	93,9
2012	96,4	96,1	96,8	97,1	90,3
2013	99	97,2	98,2	98,4	95,0
2014	92,2	86,7	92,8	94,6	90,4
2015	96,8	94,7	100,7	98,3	91,5
2016	91,3	86,0	99,9	96,7	95,1
2017	94,7	94,4	96,5	93,9	94,1

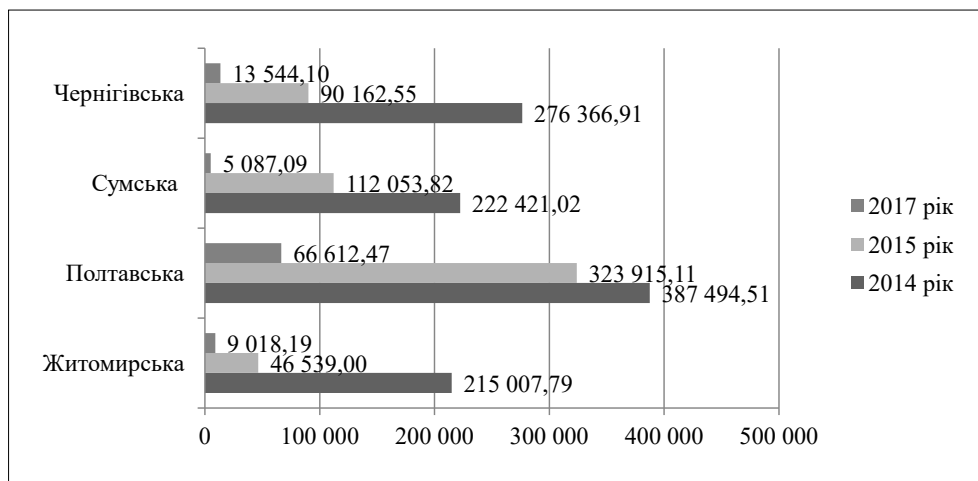

Рис. 6. Обсяги профінансованих відшкодувань заборгованості з різниці в тарифах за 2014–2017 рр. у розрізі областей, тис грн

Частка відшкодувань у 2014–2015 рр. становила понад 83%. У 2014 р. найбільший показник був зафіксований для Чернігівської області – 100%, а найменший – для Полтавської області – 83%. Водночас частка відшкодувань у 2017 р. зменшилася: Чернігівська область – 43%, Полтавська область – 40%, Житомирська область – 20%, Сумська область – 10%.

Висновки з даного дослідження. Отже, можна дійти висновку, що всі види діяльності підприємств житлово-комунального господарства знаходяться в незадовільному стані та потребують проведення реформ для задоволення як інтересів підприємств, так і населення. Своєю чергою,

це створить конкурентне середовище, стимулюватиме встановлення економічно обґрунтованих цін, зменшить навантаження на державу.

Загалом проблемою підприємств житлово-комунального господарства є відсутність інформації про зношеність основних засобів, аналізу основних фондів і фактичної суми, яка була б необхідна на модернізацію всіх основних засобів підприємства. Житлово-комунальні господарства за рахунок відсутності інформації і плану вирішення нагальних проблем забезпечують собі самі відтік інвестицій та державне фінансування на рівні 4% від тієї суми, що необхідна.

Список використаних джерел:

1. Вавричук О.С. Фінанси житлово-комунального господарства як складова місцевих фінансів. URL : <http://intkonf.org/vavrichuk-o-s-finansi-zhitlovo-komunalnogo-gospodarstva-yak-skladova-mistsevih-finansiv/>. (дата звернення: 14.09.2019).
2. Кириленко О.П. Місцеві фінанси : навчальний посібник. Київ : Знання, 2006. 677 с.
3. Коцюрба О.Ю. Методичні положення управління фінансовим забезпеченням діяльності підприємств житлово-комунального господарства. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Вип. 8. С. 1007–1012.
4. Мамонова К.А., Конопліна О.О. Стан та особливості функціонування житлово-комунального комплексу України. *Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики*. 2013. № 2(22). С. 29–39.
5. Московчук А. Організація аналізу операційної діяльності підприємств ЖКГ. URL : http://sophus.at.ua/publ/2013_04_18_19_kampodilsk/sekcija_3_2013_04_18_19/organizacija_analizu_operacijnoj_dijalnosti_pidpriemstv_zhkg/23-1-0-503 (дата звернення: 14.09.2019).
6. Про спрощення порядку надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива : Постанова Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 1995 р. № 848. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-95-%D0%BF> (дата звернення: 14.09.2019).
7. Про затвердження Порядку погашення реструктуризованої заборгованості та внесення поточних платежів за житлово-комунальні послуги : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.06.2003 № 976. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/976-2003-%D0%BF> (дата звернення: 14.09.2019).

References:

1. Vavrychuk O. S. Finansy zhytlovo-komunal'noho hospodarstva yak skladova mistsevykh finansiv [Finances of housing and communal services as a component of local finances]. Retrieved from: <http://intkonf.org/vavrichuk-o-s-finansi-zhitlovo-komunalnogo-gospodarstva-yak-skladova-mistsevih-finansiv/>. [in Ukrainian] (accessed 14 September 2019).
2. Kyrylenko O. P. *Mistsevi finansy* [Local finance] : navchal'nyy posibnyk. K. : Znannya, 2006. 677 p. [in Ukrainian]
3. Kotsyurba O. YU. Metodychni polozhennya upravlinnya finansovym zabezpechenniam diyal'nosti pidpryyemstv zhytlovo-komunal'noho hospodarstva [Methodical provisions of management of financial support of activity of the enterprises of housing and communal services]. *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky*. 2015. № 8. P. 1007-1012. [in Ukrainian]
4. Mamonova K. A. Konoplina O. O. Stan ta osoblyvosti funktsionuvannya zhytlovo-komunal'noho kompleksu Ukrayiny [State and features of functioning of the housing and communal complex of Ukraine]. *Ekonomika ta upravlinnya pidpryyemstvamy mashynobudivnoyi haluzi: problemy teorii ta praktyky*. 2013. № 2 (22). P. 29-39. [in Ukrainian]
5. Moskovchuk A. Orhanizatsiya analizu operatsiynoyi diyal'nosti pidpryyemstv ZHKH [Organization of analysis of operational activities of utilities]. URL: http://sophus.at.ua/publ/2013_04_18_19_kampodilsk/sekcija_3_2013_04_18_19/organizacija_analizu_operacijnoji_dijalnosti_pidpriemstv_zhkg/23-1-0-503. [in Ukrainian] (accessed 14 September 2019).
6. Pro sproshchennya poryadku nadannya naselennyu subsydiy dlya vidshkoduвання vytrat na oplatu zhytlovo-komunal'nykh posluh, prydbannya skraplenoho hazu, tverdoho ta ridkoho pichnoho pobutovoho palyva : Postanova Kabinetu ministriv Ukrayiny vid 21 zhovtnya 1995 r. № 848 [On simplifying the procedure for providing subsidies to the public for reimbursement of the costs of housing and communal services, purchase of liquefied gas, solid and liquid stove fuel: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of October 21, 1995 No. 848]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-95-%D0%BF>. (accessed 14 September 2019).
7. Pro zatverdzhennya Poryadku pohashennya restrukturyzovanoyi zaborhovanosti ta vnesennya potochnykh platezhiv za zhytlovo-komunal'ni posluhy: Postanova Kabinetu ministriv Ukrayiny vid 27.06.2003 roku № 976 [On Approval of the Procedure for Repayment of Restructured Debt and Making Current Payments for Housing and Communal Services: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 976 of June 27, 2003]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/976-2003-%D0%BF>. (accessed 14 September 2019).

Voronkova Olena

University of State Fiscal Service of Ukraine

Воронкова О.М.доктор економічних наук, професор,
професор кафедри фінансових ринків
Університету державної фіскальної служби України

DEVELOPMENT PRIORITIES OF MEDICAL INSURANCE IN UKRAINE

ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ МЕДИЧНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ

Actual problems of medical insurance in Ukraine are investigated in the study. Strengths and weaknesses, opportunities and threats of the domestic medical insurance market are analyzed. The influence of the newest factors on the state of the Ukrainian medical insurance market is described. The priority directions of the medical insurance development in current national realities are substantiated. Based on the analysis of the problematic aspects of the functioning of the medical insurance system in Ukraine, the priority directions of its development in the current national realities are substantiated. There are improvement and modernization of products of voluntary medical insurance; gradual and balanced implementation of compulsory medical insurance; to attract more insurants through effective marketing; to increase transparency in the medical insurance market and to develop its infrastructure, stimulating the investment activity of insurance companies by improving the regulatory framework. As a result of the implementation of these measures, citizens will be able to receive high-quality medical care, the government will receive an effect of the budget expenditures reduction, and insurance companies providing medical insurance will be able to increase the efficiency of their activities.

Key words: medical insurance, insurance market, compulsory medical insurance, voluntary medical insurance, insurance companies, insurance services, insurer, insurant.

В статье исследованы актуальные проблемы медицинского страхования в Украине. Проанализированы сильные и слабые стороны, возможности и угрозы отечественного рынка медицинского страхования. Охарактеризовано влияние современных факторов на состояние украинского рынка медицинского страхования. Обоснованы приоритетные направления развития медицинского страхования в современных украинских реалиях. На основе анализа проблемных аспектов функционирования системы медицинского страхования в Украине обоснованы приоритетные направления ее развития. Среди них совершенствование и модернизация продуктов добровольного медицинского страхования; постепенное и сбалансированное внедрение обязательного медицинского страхования; привлечение страхователей с помощью эффективного маркетинга; повышение прозрачности рынка медицинского страхования и развитие его инфраструктуры путем стимулирования инвестиционной активности страховых компаний на основе совершенствования нормативно-правовой базы. В результате реализации этих мер граждане смогут получать качественную медицинскую помощь, правительство – эффект от сокращения бюджетных расходов, а страховые компании, предоставляющие медицинское страхование, – повышение эффективности своей деятельности.

Ключевые слова: медицинское страхование, страховой рынок, обязательное медицинское страхование, добровольное медицинское страхование, страховые компании, страховые услуги, страховщик, страхователь.

Створення стабільної та ефективної системи охорони здоров'я, що забезпечує громадянам кваліфіковану медичну допомогу та підтримує здоров'я людей, є одним із ключових суспільних завдань для нашої країни. Сьогодні в Україні медична сфера переживає кризу, спричинену не лише недостатнім фінансуванням, а й неефективним його використанням. Медичне страхування в Україні має високий потенціал розвитку, але відсутні дієві механізми його реалізації. Мета даної роботи – проаналізувати проблемні аспекти медичного страхування в Україні та обґрунтувати пріоритети його розвитку. Під час дослідження використовувались загальнонаукові та спеціальні методи. Актуальні проблеми медичного страхування в українських реаліях досліджено за допомогою системного та порівняльного аналізу, а також спостереження та аналогії. Використовуючи метод SWOT-аналізу, проаналізовано сильні та слабкі сторони, а також можливості та загрози

ринку медичного страхування в Україні. Методи логічного узагальнення та екстраполяції використовувались при обґрунтуванні пріоритетів розвитку медичного страхування в Україні. У роботі проведено дослідження актуальних проблем медичного страхування в Україні. Проаналізовано сильні та слабкі сторони, можливості і загрози вітчизняного ринку медичного страхування. Охарактеризовано вплив сучасних чинників на стан українського ринку медичного страхування. На основі аналізу проблемних аспектів функціонування системи медичного страхування в Україні обґрунтовано пріоритетні напрями її розвитку. Серед них модернізація продуктів добровільного медичного страхування; поступове і збалансоване впровадження обов'язкового медичного страхування; залучення страхувальників за допомогою ефективного маркетингу; підвищення прозорості ринку медичного страхування і розвиток його інфраструктури шляхом стимулювання інвестиційної активності страхових компаній на основі вдосконалення нормативно-правової бази. В результаті реалізації цих заходів громадяни зможуть отримати якісну медичну допомогу, уряд – скорочення бюджетних витрат, а страхові компанії, що надають медичне страхування, – підвищення ефективності своєї діяльності. Оцінка ефективності запропонованих заходів є перспективним напрямком подальших досліджень у страховій сфері. Результати дослідження можуть бути використані для підготовки заходів державної фінансової політики, розробки змін та доповнень до законодавства України, що регулює сферу страхування, підготовки державних програм розвитку фінансових та страхових ринків.

Ключові слова: медичне страхування, страховий ринок, обов'язкове медичне страхування, добровільне медичне страхування, страхові компанії, страхові послуги, страховик, страхувальник.

Formulation of the problem. Formation of the stable and effective health care system providing citizens with qualified medical assistance and supporting people's health is one of the key public tasks in our country. Nowadays in Ukraine the medical sphere is experiencing a crisis caused not only by inadequate funding, but also ineffective use of it. Medical insurance in Ukraine has a high potential for development, but there are no effective mechanisms for its implementation. The problems of the health insurance system improvement in general, the effectiveness of voluntary medical insurance increase and compulsory medical insurance implementation are being updated in modern Ukrainian realities.

Nowadays in the world there are three basic models of the medical sphere funding: state, budgetary, private. Despite the different forms of financial providing health care systems in developed countries provide effective medical care, high quality health care and access to a wide range of people. The world experience in health insurance systems reformation states that the financial mechanism of healthcare can be improved both within budgetary financing and health insurance.

A lot of key health issues are being solved in the area of compulsory medical insurance, the introduction of which has encountered in Ukraine with many problems of an objective and subjective nature. In our country only voluntary forms of medical insurance operates, and the sphere of its functioning is also characterized by many problematic aspects. An actual analysis of these problems in the field of medical insurance will enable to determine the key priorities of its development in current national realities. It determines the actuality, scientific and practical importance of this work.

Analysis of recent research and publications.

Key issues of the formation and development of the medical insurance industry have been researched by such Ukrainian and foreign scientists in particular Buchkevich M., Vnukova N., Gamankova O., Danilchenko L., Drobot Ya., Koval O., Manzhosova O., Nagaichuk N., Petrushka O., Prikazjuk N., Fedorova N., Shevchuk Yu., Chernov S., Chumachenko I.

Among recent researches on medical insurance issues, devoted to the prospects and priority directions of its development, it is worth noting the works of Bihovchenko V., Ivanoyuk O. and Gorodnichoy Yu.[1]; Koval O. and Nochvaj O. [2]; Kostenko T., Stokolyuk V. and Zavoloki L. [3] etc.

However, highly dynamic and high-risk Ukrainian realities have a significant impact on the functioning of the insurance market in general and its medical insurance segment in particular. It necessitates constant updating of determinants of their actual state and development taking into account the influence of the newest factors.

Consequently, in spite of the significant work of these specialists, researches of the latest trends in the field of medical insurance in particular in problems identifying and the priorities of its development justification in the current Ukrainian realities does not disappear.

The aim of the study is to analyze the actual problems of medical insurance in Ukraine and to substantiate the priorities of its development.

Presentation of the main research results. Medical insurance has acquired a modern look not so long ago although it has developed for several centuries. The legal definition of "medical insurance" in Ukraine is not defined, and therefore it is the subject of many discussions. Taking into account the available findings of the relevant spe-

cialists and the results of our own research, we propose to define medical insurance as a combination of insurance forms that provide for the insurer's obligations to make insurance payments for partial or full compensation of expenses for medical aid in the insured event, determined by the current legislation or insurance contract, due to the formation of special funds.

Medical insurance may be compulsory and voluntary. Compulsory medical insurance is one of the most important elements of the social protection system of the population in terms of health care and receiving of necessary medical aid in case of illness. Voluntary medical insurance is a commercial type of insurance that is based not on the principle of insurance solidarity but on the principle of equivalence. Voluntary medical insurance gives citizens the opportunity to receive additional medical services beyond the guarantee of compulsory medical insurance programs.

Currently only voluntary medical insurance is in Ukraine. The active process of transferring the Ukrainian health care system to the insurance model began in 2017. On 30.11.2016 the Cabinet of Ministers of Ukraine approved the concept of the health care system reformation [4]. The main principle of the funding system change according to the approved concept was the payment by the state of a guaranteed package of medical services to every citizen. It proposed a model of the national health insurance system, which included three main directions: 1) fund raising through general taxation to the state budget; 2) creation of a national insurer – National Health Service; 3) payment for each medical service.

It should also be noted that the leaders of the insurance market in insurance payments include medical insurance and insurance of medical expenses. Payments for medical insurance in 2018 are UAH 1002.6 million (2017 – UAH 1571.6 million), and for insurance of medical expenses are UAH 311.5 million (2017 – UAH 261.4 million) [5]. By types of insurance in the structure of net insurance premiums, medical insurance has a share of about 10%, in the structure of net insurance compensations – about 17%, and it is despite the fact that its volumes are constantly growing. The domestic insurance market is still being developed and improved. There are many issues that point to the need to change priorities in the main areas of health care organization.

First of all, insufficient financing of medicine, imperfect legislative framework, outdated requirements for the training of medical professionals, unsuccessful strategy of social and economic policy, unequal conditions for the implementation of medical activities for various subjects are among these problematic issues.

The legislation of Ukraine stipulates that budget expenditures for the development of the healthcare sector should amount to not less than 10% of the country's GDP. However, this norm is not implemented in Ukraine, and expenditures are only 6-7% of GDP [6, p. 77]. As practice experience shows, the government provides medicine for its citizens at the minimum level. Ukrainians pay their own funds for necessary medicines, medical services, examinations, etc. In Germany the number of health care facilities is significantly lower than in Ukraine, and the expenses of patients are several times higher. Due to the outdated approach and technology, in-patient treatment in our country is twice as long as in many European countries.

In most cases the healthcare industry problems are argued for inadequate funding. However, foreign experience shows that the increase in expenditures on health care is not enough, structural changes are needed in this area as well. For example, Russia made medical insurance compulsory, but the structural part of the transformations remained unnoticed, so the positive result is almost imperceptible.

Medical insurance is a specific type of insurance activity. Therefore, it is not easy for insurers to combine it with other types of insurance. Despite the positive trends in voluntary medical insurance there are many problems in this sector.

Firstly, insurance companies generally do not want to provide medical insurance services, because according to their own research the level of insurance claims in this area of insurance is at least 45-60%, which is economically unjustified, unprofitable, and cost-effective for the insurer [7, p. 623]. In addition citizens themselves are uncommonly purchasing voluntary medical insurance policies because of their high prices.

One more problematic issue is the structure of the client base. Nowadays provision of insurance services for medical insurance to individuals is not profitable. There are few physical persons among existing and/or potential clients, and they try to get the most benefit from the insurance contract at the time of the conclusion of an agreement they have had potential health problems. Legal enterprises insure basically not less several hundred employees and choose average cost or expensive insurance products with a wide range of services, and insurance cases compared with the number of insured are rare, so they are safe and convenient to insure. It is thanks to corporate insurance the voluntary medical insurance market annually has a stable growth.

The next factor, also of a financial character, concerns the cooperation of insurers with health care institutions. In order to minimize costs and maximize profits, they seek to work with state

medical institutions, which usually do not have highly qualified staff, effective drugs, advanced equipment and qualitative diagnostics. It is clear that any person with negative experience of treatment in such institution will not conclude the contract of voluntary medical insurance. In general medical insurance around the world is quite expensive, only for quite rich citizens. They will want to buy such a policy only if they are confident in the quality of the health service and the reputation of the healthcare institution.

It is also difficult for insurers to control the quality of services rendered to insured in the insured event and to improve the quality of service at public health facilities. The sphere of state medicine, namely the inadequate level of healthcare infrastructure, constrains the development of voluntary medical insurance. It makes insurers to deal with private clinics.

An important issue is the reliability of Ukrainian insurance companies providing medical insurance services and their enhancement. It is necessary to maintain a competitive environment among insurers, which will result in the improvement of the offered insurance products while simultaneously setting their optimal price.

Regarding reliability all insurance companies guarantee the provision of medical care anywhere in the territory of Ukraine when selling a medical insurance product, although in practice few of them are actually ready to meet the terms of the contract in remote areas.

It should also be noted the low level of insurance culture of Ukrainian society. The problem of fraud both insurers and insureds is actual. Insurers try to refuse payment for the treatment of their clients in the insurance event; insureds try to deceive the price of medical services for more compensation.

Also, the problem of choosing a well-reputed medical institution and high-quality medical care is still topical. Among the institutions with which an insurer cooperates and to which insured has the right to apply for the terms of the insurance contract, it is necessary to choose independently and in a random way.

Among the theoretical and normative problems it is necessary to highlight the problems of the interpretation and standardization of key medical terms, in particular: medical services, medical care, medical insurance, insurance medicine, etc.

There are also general problems, but no less significant, as they affect the development and conditions of the functioning of the medical insurance market. They are national problems: political, economic and social instability, low living standards, distrust of non-state financial institutions, imperfect tax policy, etc.

In addition to the above, the regulatory framework remains unregulated, fundamental laws of Ukraine regarding the rights of the patient and health care workers, health care institutions, standardization in the sphere of health care, and the guaranteed basic unpaid medical aid are not adopted. Since important laws have not been adopted, there is no single approach to the form of ownership of insurance funds – they can be public, private, mixed, or even co-existing with one another. The draft Law of Ukraine "On Compulsory State Social Medical Insurance" is under development.

However, if the introduction of compulsory medical insurance in Ukraine will be without appropriate preparatory changes, taxes on personal incomes in particular salary will increase. It will cause the transition of payers to the shadow sector. Also, the introduction of compulsory medical insurance is impossible without organizational infrastructure to provide health insurance services, sufficient experience and level of knowledge of medical professionals, modern and advanced information technologies [8]. That's why Ukraine is extremely interested in the intensive development of voluntary medical insurance, which is currently poorly developed in comparison with other countries as shown in Table 1.

The data of Table 1 shows that in developed insurance markets medical insurance is one of the most effective sectors, unlike Ukraine. Insurers in developed countries stimulate the demand for insurance services for medical insurance, increase the cost of medical care, thereby increasing the amount of medical insurance premiums.

Ukrainian insurance companies are also trying to develop and apply new ways of strategic management, improve the quality of health insurance services and their own competitiveness. The reason for this is the new information flows, customer demand for quality of medical services, technology development in the diagnostic and therapeutic areas.

An important strategic management tool that can assess the opportunities, threats, strengths and weaknesses of a particular medical insurance company, and the medical insurance market in general, is the SWOT analysis. This analysis shows a comprehensive picture of the functioning of the medical insurance market, predicts its directions for development in the future and ways to increase the efficiency of companies providing medical insurance services. Basing on the available results of relevant studies [10; 11] and taking into account the current domestic realities of the insurance market, the matrix of SWOT analysis of the medical insurance market in Ukraine was constructed (Table 2).

Table 1

The prevalence of voluntary medical insurance in Ukraine and some developed countries

Country	The share of the population in the VMI, %	VMI, % of GDP	VMI in expenditures on health care, %
Ukraine	1,00	0,01	0,25
Germany	10,00	1,34	12,50
Canada	70,00	1,03	11,20
USA	70,10	4,59	34,80
France	86,00	1,20	12,80

Source: given on [9]

Table 2

Matrix of SWOT analysis of the Ukrainian medical insurance market

	Opportunities	Threats
	introduction of compulsory health insurance; development of specific insurance mediation; growth of insurance investments; high level of education of the population; orientation towards the European lifestyle; increase of corporate culture in the aspect of health insurance.	political, social and economic instability; high inflation and rise of services prices; unfair competition; shadow calculations with doctors; low staff level; constant reduction of population; low insurance culture.
Strengths	Strengths and opportunities	Strengths and threats
fast development; raise of the capitalization level of the insurance market; creation of assistant centers; a wide range of medical insurance programs; flexible price policy; compulsory medical insurance of foreign citizens who are in Ukraine on a temporary basis.	improvement and modernization of medical insurance programs; gradual and weighted introduction of compulsory medical insurance; improvement of financial instruments for placement of insurance investments; formation of demand for insurance products; increase the number of clients.	exclusion of certain risks from insurance policies; lobby the interests of individual insurers in the competent authorities; creation of competitive insurance products; professional development of staff; formation of an insurance culture of the population; indexation of premiums and payments.
Weaknesses	Weaknesses and opportunities	Weaknesses and threats
imperfection of the legislative framework; high level of market concentration; limited investment opportunities; low level of competitiveness of national insurers; absence of a state strategy for the development of medical insurance.	improvement of the legal base of insurance; creation of a highly competitive and transparent insurance environment; strengthening of the competitiveness of domestic insurers; development of effective marketing strategies; development of the insurance market infrastructure.	manipulation of the provisions of legislation, unjustified use of preferential regimes; introduction of compulsory medical insurance; creation of marketing departments in insurance companies; introduction of risk management in insurance activity.

Source: built by author using [5; 10; 11]

The SWOT matrix focuses on the following priority measures: improvement and modernization of voluntary medical insurance products, gradual and well-meaningful introduction of compulsory medical insurance; attracting more insurants through effective marketing strategies,

improvement of the regulatory framework in terms of increase of the medical insurance market transparency and development of its infrastructure, as well as stimulation of the investment activity of insurance companies, in particular combining insurance investments with insurance

protection through construction of new financial instruments.

As a result of the implementation of such measures, citizens will be able to receive affordable and quality medical care, the shadow component in the healthcare system will be significantly reduced, corresponding expenditures from the budget will be reduced and the effectiveness of the life insurance companies will increase.

Conclusions and perspectives for further research in this field. Medical insurance is a combination of forms of insurance to provide citizens with guarantees for medical care in the insurance case at the expense of accumulated insurance funds. According to sources of funding, medical insurance is divided into compulsory medical insurance based on public funding principles, and voluntary, based on personal contributions of individuals, the sizes of which depend on the level of medical risk. The volume of health care within the scope of voluntary insurance depends on the chosen insurance program.

The experience of developed countries confirms that the basis of insurance medicine is compulsory medical insurance. The transition to the insurance model of the health care system began in 2017 in Ukraine. This transition involves such measures: definition of the volume and structure of the state guaranteed medical services package; the transition of healthcare providers to contract services; creation of institutional and legal conditions for introduction of new methods of payment of medical services to suppliers; practical use of new methods of primary care financing using the standard per capita; creation of e-Health tools for collection and processing medical, financial and managerial data; updating of the program classification of budget expenditures on health care. However, the introduction of compulsory medical insurance in our country has not yet been completed.

Nowadays only voluntary medical insurance is in Ukraine. We support the idea that an effective medical insurance system should provide for three determinants: a minimum size budget fund that provides free medical care for all citizens without exception; compulsory medical insurance covering basic medical services; voluntary medical insurance that covers additional medical services. In addition, Ukraine should take into account its own social features, trends in social and economic development and advanced world experience to develop an effective mechanism for the introduction of compulsory medical insurance.

The analysis of the results of the research of Ukrainian specialists in the field of medical insurance allowed to systematize the main proposals

for its prospective improvement in Ukraine and to conclude that they have general nature as a rule. The main of these proposals is to develop a national strategy for the development of the insurance market; improvement of the domestic insurance law bringing it to European standards; amending the draft law on compulsory medical insurance with its subsequent adoption; effective state regulation of the insurance market and increase of trust in insurance companies; popularization of insurance among the population; the adoption of a positive world experience, etc. [1; 2; 7].

Specific proposals are in particular to expand the range and quality assurance of medical insurance services, to train medical and insurance professionals, and to create a competitive mixed medical insurance system that would ensure the inflow of foreign investment in the medical sector and insurance [3, pp. 724–725].

Supporting the above-mentioned proposals, we consider it worthwhile to note that simultaneous implementation of them is currently impossible due to the lack of appropriate opportunities and political will, and Ukrainian society is simply unprepared to the introduction of compulsory medical insurance. Considering the limited possibilities for reforming the medical insurance and insurance industry, we consider it appropriate to determine its priority directions taking into account current national realities.

Based on the results of the analysis of the problematic aspects of the functioning of the medical insurance system in Ukraine, it is advisable to focus its development on the priority areas: improvement and modernization of existent voluntary medical insurance products, gradual and balanced introduction of compulsory medical insurance; attracting of more insurers through effective marketing, increase of transparency in the medical insurance market and development of its infrastructure, as well as stimulation of the investment activity of insurance companies improving the regulatory framework.

The improvement and modernization of existent voluntary medical insurance products in Ukrainian realities remains the key priority of the development of medical insurance. Typically, insurance companies operating in the medical insurance market have a standard list of services and can change their combination only at the request of the consumer of such services. Therefore, it is worth to pay attention to the special needs of policyholders and their ideas. To optimize the development of new generation insurance products in the field of voluntary medical insurance it is necessary to introduce individualized insurance plans that will be developed for each insurant and will contain the basic and specific characteristics

of medical insurance: the main and additional risks, available options, the period of validity of the insurance product, the frequency of introduction insurance premiums, conditions for the implementation of insurance compensations.

As a result of the abovementioned measures citizens will be able to receive high-quality medi-

cal care, the state will receive the effect of reduction of the corresponding budget expenditures, and insurance companies that provide medical insurance services will be able to increase the efficiency of their activities. Evaluation of the proposed measures effectiveness is a perspective direction for further research.

References:

1. Byhovchenko V.P., Ivanyuk O.V., Gorodnycha Yu.V. (2016). The state of health insurance in Ukraine and its priorities aries. *Global and national problems of economy*, no. 10, pp. 733–735.
2. Koval O.A., Nochvai O.I. (2014). Problems and perspectives of medical insurance introduction in Ukraine. *Electronic scientific journal «Efektyvna ekonomika»*, no. 4, pp. 1–7.
3. Kostenko T.A., Stokolyuk V.V., Zavaloka L.O. (2018). State and perspectives of medical insurance development in Ukraine with consideration of foreign experience. *Young Scientist*, no. 5 (57), pp. 721–725.
4. On Approval of the concept of financing reform of the health care system. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated November 30, 2016. № 1013-p. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1013-2016-p>
5. Official site of the National Commission, which carries out state regulation in the field of financial services markets. URL: <http://nfp.gov.ua>
6. Fedorovych I.M. (2017). Theoretical and practical principles of realization of medical insurance in Ukraine. *Scientific Bulletin of the International humanitarian university. Series: Economics and Management*, no. 23(2), pp. 76–80.
7. Hrynchyshyn J.M., Prokopyuk A.V. (2017). Status and prospects of the insurance market in Ukraine. *Young Scientist*, no. 3 (43), pp. 622–626.
8. Homon D.O. (2014). Compulsory medical insurance as an alternative to budgetary financing of the health sector. *Southern Ukrainian law magazine*, no. 1, pp. 102–104.
9. Golovanova I.A., Krasnova O.I. (2015). Actual problems of development medical insurance during the period of market reformation. *Economics and health Law*, no. 1 (1), pp. 16–21.
10. Chumachenko I.L. (2017). Analysis of the system of medical insurance in Ukraine. *Young Scientist*, no. 10 (50), pp. 1096–1100.
11. Chernov S.I., Voronina O.O. (2016). Assessment of the state of health care and the level of health insurance in Kharkiv region. *Social economy*, no. 2, pp. 80–85.

Дудкіна Т.В.аспірантка кафедри економіки та соціально-трудових відносин
Університету митної справи та фінансів**Dydkina Tatiana**

University of Customs and Finance

СТАН ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ АПК УКРАЇНИ**THE STATE AND EFFICIENCY OF GOVERNMENT SUPPORT
OF THE UKRAINIAN AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX**

У статті доведено зростання рівня ефективності державної підтримки АПК України. Починаючи з 2017 р. завдяки розширенню інструментів з урахуванням різноманітних потреб та проблем окремих галузей АПК державне фінансування набуло більш прозорого характеру завдяки введенню реєстрів отримувачів фінансової допомоги. Зростаючі обсяги фінансового забезпечення та використання інструментів прямого й непрямого впливу дають змогу вирішити ключові проблеми галузі. Проте вони недостатні для вирішення системних проблем: відсутності прозорості механізму державної підтримки, відсутності інновацій, наявності численних проблем малого та середнього бізнесу, зокрема фермерських господарств. Доведено антициклічність державної підтримки АПК, що відображена у лагованому впливі на більшість показників розвитку АПК. Останнє дає підстави стверджувати про важливість упровадження системного макроекономічного планування та прогнозування впливу фінансування АПК на середньостроковий період.

Ключові слова: державна підтримка АПК, ефективність фінансування АПК, методи державної підтримки, програми підтримки, цільове фінансування АПК.

В статье доказан рост уровня эффективности государственной поддержки АПК Украины. Начиная с 2017 г. с расширением инструментов с учетом различных потребностей и проблем отдельных отраслей АПК государственное финансирование приобрело более прозрачный характер благодаря введению реестров получателей финансовой помощи. Растущие объемы финансового обеспечения и использования инструментов прямого и косвенного воздействия позволяют решить ключевые проблемы отрасли. Однако они недостаточны для решения системных проблем: отсутствия прозрачности механизма государственной поддержки, отсутствия инноваций, наличия многочисленных проблем малого и среднего бизнеса, фермерских хозяйств. Доказано антициклическую государственную поддержку АПК, отраженную в лаговом воздействии на большинство показателей развития АПК. Последнее дает основания утверждать о важности внедрения системного макроэкономического планирования и прогнозирования влияния финансирования АПК на среднесрочный период.

Ключевые слова: государственная поддержка АПК, эффективность финансирования АПК, методы государственной поддержки, программы поддержки, целевое финансирование АПК.

The purpose of the article is to evaluate the effectiveness of government support of the agro-industrial complex (AIC) on the basis of development indicators of the agrarian industry and to determine the relationship between financing and performance of the industry. Over the last few years, Ukraine has seen an increase in financing the AIC through various methods of government support. A continuous improvement in the mechanism of the government support takes place, but a number of systemic problems are observed. As a result, an increasing funding volumes do not provide a significant level of the AIC development, businesses face problems of inefficient distribution, access to funds, low transparency, and insufficient performance in their use. Another essential issue is the unavailability of loans on account of their cost, that requires a study of the government support effectiveness. These problems lead to a study of the state and effectiveness of the government support of the Ukrainian AIC. The anti-cyclical government support of the AIC is revealed, which is reflected in the lagged influence on most indicators of the AIC development. The conducted research makes it possible to establish the efficiency level of government support of the Ukrainian AIC starting from 2017, due to the expansion of state financing instruments taking into account the different needs and problems of particular AIC branches. The easing of credit remains a relatively inefficient instrument of government support. The most effective tool is the reimbursement of the facilities building cost. The current system of funds utili-

zation under budget programs does not provide for the majority of small producers any access to those, and therefore does not allow developing new AIC directions. The analysis of AIC indicators confirms the impact of state regulation and support on the state of the Ukrainian AIC. Given the anti-cyclical nature of the governmental support flow the state of the Ukrainian AIC, it is important to introduce systemic macroeconomic planning and forecasting of the impact of the AIC financing in the medium term.

Key words: government support for the AIC, efficiency of the AIC financing, methods of government support, support programs, targeted financing of the AIC.

Постановка проблеми. Останні кілька років в Україні спостерігається зростання фінансування АПК за рахунок різних методів державної підтримки. Відбувається постійне вдосконалення механізму державної підтримки, проте спостерігається низка системних проблем. Як наслідок, зростаючі обсяги фінансування не забезпечують суттєвий рівень розвитку АПК, підприємства стикаються з проблемами неефективного розподілу, доступу до коштів, низьким рівнем прозорості, недостатнім рівнем ефективності їх використання. Інша суттєва проблема – недоступність кредитів через їхню вартість – потребує дослідження ефективності методів державної підтримки. Зазначені проблеми зумовлюють дослідження стану та ефективності державної підтримки АПК України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оцінці ефективності державної підтримки АПК України присвячено низку праць таких науковців, як: А.М. Галайко [2], В.П. Гмиря [3], І.Ю. Думанська [5], Х.І. Іваськевич [6], А.С. Музиченко, Т.І. Голуб [8], С.А. Пташник [9], П.Р. Пуцентейло [10], О. Радченко [11], О.С. Ткаченко [14], В.С. Шебанін [16]. Авторами досліджено причини, особливості, наслідки та шляхи вирішення проблем державної підтримки АПК, проте відсутній аналіз сучасного стану фінансування АПК, показників ефективності за деталізованою оцінкою обсягів фінансування та напрямів спрямування коштів.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає в оцінці ефективності державної підтримки АПК на основі показників розвитку аграрної галузі та визначенні залежності між фінансуванням та результативністю галузі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Землі сільськогосподарського призначення в Україні становлять 72% площі землі (на 2016 р. за даними Світового банку) [1]. Про ефективність використання сільськогосподарських земель свідчить динаміка показників розвитку АПК України у 2008–2018 рр. (табл. 1), яка також відображає ефективність державної підтримки, адже регулюючий вплив держави, прямі та непрямі методи впливу безпосередньо впливають на аграрний сектор.

За 2008–2018 рр. експорт сільськогосподарської сировини суттєво зріс (на 127%), позитивною є тенденція до його скорочення у 2016–2018 рр. (на 4,42%). Водночас відбулося суттєве скорочення імпорту – на 14,45% за останні три роки, проте за десять років відбувся несуттєвий ріст імпорту сировини АПК. Ці тенденції свідчать про ефективність державного регулювання, що сприяє зростанню внутрішнього ринку АПК України. Скорочення рівня зайнятості в АПК на 24,75% може свідчити про техніко-технологічне переоснащення, що може відбуватися за рахунок державних програм підтримки (зокрема, активізації програм компенсації вартості техніки й обладнання у 2017–2019 рр.), що передбачають компенсацію вартості техніки, будівництва, обладнання, здешевлення кредитів тощо. За 2008–2018 рр. додана вартість зросла на 47,82%, проте за період 2016–2018 рр. вона скоротилася на 13,55%. Річні темпи доданої вартості характеризуються різновекторною динамікою: якщо у 2008 р. відбулося зростання на 16,6%, то в 2016 та 2018 рр. – на 6,33% та 7,79% відповідно, а в 2017 р. – скорочення на 2,34%. Це може бути наслідком скасування спеціального режиму оподаткування та скорочення обсягів виробництва та підтверджує дієвість державної підтримки АПК і важливість державного регулювання.

Перевищення доданої вартості сільського господарства, лісового господарства та рибальства у фактичних цінах над цінами 2010 р. указує на вплив монетарної політики, інфляції, девальвації на стан АПК, можливість залучення кредитів на фінансування діяльності. У 2016–2017 рр. додана вартість у фактичних цінах суттєво перевищувала додану вартість у цінах 2010 р., відповідно, прибутковість АПК була нижчою через девальвацію національної валюти. Додана вартість на одного працівника при цьому за десять років суттєво зросла, зокрема за рахунок скорочення рівня зайнятості в АПК. Таким чином, аналіз показників підтверджує вплив державного регулювання та підтримки на стан АПК України.

Державна підтримка АПК передбачає державне регулювання у формі непрямої підтримки (податкові пільги) та прямої підтримки

Таблиця 1

Динаміка показників розвитку АПК України у 2008–2018 рр.

Показник	Роки				Зростання, %	
	2008	2016	2017	2018	2018/2008	2018/2016
Експорт сільськогосподарської сировини (% товарного експорту)	0,86	2,05	1,69	1,96	127,03	-4,42
Імпорт сільськогосподарської сировини (% від імпорту товарів)	0,90	1,21	1,16	1,04	15,64	-14,45
Зайнятість у сільському господарстві (% від загальної кількості зайнятості) (за підрахунками МОП)	20,38	15,60	15,41	15,33	-24,75	-1,72
Сільське господарство, лісове господарство та рибальство, додана вартість (% від ВВП)	6,86	11,73	10,19	10,14	47,82	-13,55
Сільське господарство, лісове господарство та рибальство, додана вартість (річний % зростання)	16,60	6,33	-2,34	7,79	-53,09	22,97
Сільське господарство, лісове господарство та рибальство, додана вартість (у цінах 2010 р., млн дол. США)	10472,54	13646,98	13327,16	14365,01	37,17	5,26
Сільське господарство, лісове господарство та рибальство, додана вартість (млн дол. США)	12331,42	10946,64	11428,11	13262,88	7,55	21,16
Сільське господарство, лісове господарство та рибальство, додана вартість на одного працівника (у цінах 2010 р., дол. США)	2517,82	4665,49	4661,41	5099,26	102,53	9,30

Джерело: складено на основі [1]

(асигнування, позики). Державну підтримку можна визначити як цільове фінансування з бюджету на основі бюджетних програм, що спрямовується на підтримку ключових напрямів діяльності економічних агентів АПК, цільові заходи в умовах низької ефективності їх функціонування [10].

У 2017 р. за вимогами МВФ було скасовано пільговий режим оподаткування ПДВ та запроваджено бюджетні дотації з метою розвитку виробників АПК, які реалізують продукцію на внутрішньому ринку більшою мірою. Також було впроваджено компенсацію вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняних виробників. Разом із цим починаючи з 2017 р. уряд постійно розширює спектр інструментів державної підтримки. У цілому фінансування АПК щорічно зростає, проте системні проблеми галузі залишаються невирішеними.

Сьогодні пріоритетним завданням уряду є стимулювання розвитку фермерства та формування ефективної моделі соціально відповідального, продуктивного власника гос-

подарства. Зокрема, на 2019 р. передбачено фінансову державну підтримку на основі діючих раніше урядових програм (табл. 2).

Варто відзначити, що умови надання державної підтримки відрізняються залежно від форми ведення господарської діяльності. Для кооперативів (об'єднань агровиробників) надається компенсація 70% вартості техніки та обладнання. Для великих виробників, що потребують допомоги іншого характеру, надаються дешеві кредити, компенсується вартість техніки у розмірі 25%.

У табл. 3 відображено фактичні розміри фінансування державної підтримки розвитку підприємств АПК України у 2017–2019 рр. за різними бюджетними програмами.

У 2018 р. відбувся суттєвий ріст обсягів фінансування в межах бюджетних програм підтримки розвитку АПК. Здешевлення кредитів залишається порівняно неефективним інструментом державної підтримки, адже обсяги фінансування за цією програмою не змінюються та становлять лише 6% у 2018 р. від усього обсягу фінансування підприємств АПК. Значно

Таблиця 2

Урядові програми державної підтримки АПК

Галузь АПК	Сутність державної підтримки
Тваринництво	Дотації за утримання ВРХ у сумі 900 грн на 1 одиницю Часткове відшкодування вартості племінних тварин (50%) Компенсація будівництва тваринних комплексів (фінансування за рахунок банківських кредитів) у розмірі не більше 25% кредитних коштів до п'яти років
Техніка та обладнання	Компенсація вартості придбаної техніки: 25% за рахунок бюджетної програми «Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників» та 15% за рахунок БП «Фінансова підтримка розвитку фермерських господарств»
Рослинництво	Компенсація 80% вартості (без ПДВ) насіння вітчизняного виробництва (не більше ніж на суму 80 тис грн на одне господарство) Компенсація 80% вартості на купівлю садивного матеріалу галузей виноградарства, хмелярства та садівництва, будівництва холодильників, об'єктів із заморожування, придбання ліній обробки товарів. Компенсація вартості будівництва об'єктів із зберігання, переробки зерна (30% вартості)
Субсидії	60 000 грн на створене фермерське господарство / 3000 грн. на 1 га 12 000 грн. на одного члена фермерського господарства, проте не більше 40 000 грн
Кредити	Часткова компенсація процентної ставки терміном до 12 місяців для покриття виробничих витрат, 36 місяців – для капітальних витрат. Здешевлення кредитів (компенсація 1,5% облікової ставки: до одного року – до 500 тис грн; до трьох років – до 9 тис грн). Кредити для галузей тваринництва (компенсація 1,5% облікової ставки за 1 короткостроковим та/або 1 середньостроковим кредитом)

Джерело: складено на основі [4]

Таблиця 3

Динаміка фінансування державної підтримки розвитку підприємств АПК України у 2017–2019 рр., млн грн

КПКВК	Програма/напрямок	2017	2018	2019 (на 18.09)	Темп росту, %, 18/17
2801030	Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів	263,40	265,91	80,59	0,95
2801230	Фінансова підтримка розвитку фермерських господарств, у т. ч.	101,13	203,26	136,23	101,00
2801350	Державна підтримка розвитку хмелярства, закладення молодих садів, виноградників та ягідників і нагляд за ними	224,90	394,33	119,12	75,34
2801540	Державна підтримка галузі тваринництва, у т. ч.	166,47	2389,84	14,07	1335,58
2801580	Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників, у т. ч.	47,10	912,86	1036,19	1838,13
Разом, в тому числі:		803,00	4166,22	1386,19	418,83

Джерело: складено на основі [13; 15]

зросла фінансова підтримка фермерських господарств (на 101% у 2018 р.), а питома вага її становила лише 5%, зокрема компенсація вартості техніки та обладнання – 3%, субсидія на 1 га новоствореним фермерствам – 1%, здешевлення кредитів – лише 0,20%. Помітно зріс обсяг фінансування за програмою «Державна підтримка розвитку хмелярства, закладення молодих садів, виноградників та ягідників і нагляд за ними» – на 75%, а частка становила у 2018 р. 9,5%. Найбільший обсяг фінансування

припав на тваринництво – 57%, а ріст обсягів – на 1335%, що вказує на ефективність програми. Варто відзначити ефективність бюджетних дотацій на утримання корів (12,29%), за вирощування молодняка ВРХ (7,7%), відшкодування вартості племінних тварин (5%), відшкодування вартості об'єктів – 31%. Таким чином, найбільш ефективним інструментом є відшкодування вартості будівництва об'єктів. Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників шляхом здешевлення сільськогосподар-

ської техніки та обладнання також є ефективним інструментом, адже у 2018 р. ріст становив 1838%, а частка – 22%. Отже, спостерігаємо зростання ефективності державної підтримки підприємств АПК, адже забезпечено підвищення купівельної спроможності фермерських господарств, оновлено техніку, здійснено будівництво об'єктів. Варто відзначити, що станом на 18.09.2019 обсяги державної підтримки є суттєво нижчими за 2018 р., у цілому становлячи лише одну третину обсягів фінансування 2018 р. Фінансування здійснювали ПАТ «КБ «ПриватБанк», ПАТ «Ощадбанк», ПАТ «Укресімбанк», ПАТ «АБ «Укргазбанк».

Незважаючи на зростання обсягів фінансування, порівняно з країнами ЄС, де 21% валової продукції АПК компенсується державою, у країнах ОЕСР – 19%, в Україні у 2018 р. частка становила 9,5% [6].

Недоліками фінансування розвитку підприємств АПК є непрозорий механізм доступу, розподілу коштів, зокрема для малих та середніх виробників, неефективність використання коштів (відсутність системних інновацій, нових технологій), порушення об'єктивності розподілу та невідповідність кінцевих отримувачів заявленим. Реальні обсяги фінансування АПК становлять менше 5% й є менші за планові. При цьому науковці відзначають системність недофінансування АПК [11; 16]. Наприклад, 41% – 0,942 млрд грн – усіх виплачених дотацій із початку 2017 р., як свідчать дані Держказначейства, отримав «Миронівський хлібопродукт». Друге місце у державній підтримці займав ГК «Укрлендфармінг», якому виплачено 0,236 млрд грн (10%). При цьому було дотримано вимог, відповідно до яких щомісячний розмір бюджетної дотації для товаровиробників у сфері птахівництва не може перевищувати 50% виділених асигнувань на бюджетну дотацію в поточному місяці. Тобто практично не отримали державної підтримки малі фермерські господарства. Хоча чинний механізм розподілу бюджетних коштів «виключає людський фактор», цього виявилось недостатнім для логічності та ефективності. Отже, реалізована за перше півріччя 2017 р. підтримка аграрного сектору свідчить, що новий механізм не позбувся попередніх системних проблем і набув власних, які зводять нанівець заявлені зусилля державної політики [5].

Діюча система використання коштів за бюджетними програмами не надає доступу більшості малих виробників до них, а тому не дає змоги розвивати нові напрями АПК (органічне виробництво зокрема). В Україні відсутня розгалужена система регіональних дорадчих служб, діяльність яких полягає у

розширенні професійних знань виробників, навичок як працівників державної влади, так і суб'єктів господарювання [9], тому одним із напрямів поліпшення механізму державної підтримки є децентралізований розподіл коштів для забезпечення рівного доступу всіх виробників до коштів.

Здешевлення кредитів для підприємств АПК – один з ефективних інструментів державної підтримки, проте в Україні він характеризується низьким рівнем ефективності через бюрократизацію та обмеженість банківських установ, які виступають партнерами.

У роботі [2] побудовано регресійну модель оцінки чинників впливу на формування чистого прибутку та ефективності АПК. Доведено, що чистий прибуток залежить від витрат, обсягів реалізованої та виробленої продукції, податків на прибуток, розміру державної підтримки АПК, податків на продукти. На основі даних про рівень рентабельності операційної та всієї діяльності підприємств сільського, лісового та рибного господарства, даних про щорічні темпи зростання державної підтримки АПК побудовано криву залежності між цими показниками (рис. 1). Дані відображають часову непослідовність впливу державної підтримки на стан АПК: у періоди зростання фінансування (2011 р. порівняно з 2010 р., 2013 р. порівняно з 2012 р., 2016–2017 рр. порівняно з 2014–2015 рр.) рентабельність АПК скорочувалася, проте під час різкого падіння обсягів фінансування у 2014–2015 рр. рентабельність АПК почала зростати. Зі зростанням фінансування у 2016–2017 рр. рентабельність суттєво скоротилася. Це вказує на середньостроковий та довгостроковий вплив державної підтримки на розвиток АПК України. У періоди росту фінансування підприємства мають змогу наростити рівень обігових коштів, забезпечити ріст обсягів виробництва, а отже, реалізації продукції. Через сезонність виробництва державна підтримка забезпечує ефективність через два-три роки її надання.

Крім того, зростання обсягів фінансування позитивно позначається на сплаті податків до державного бюджету, які зростають у періоди збільшення обсягів реалізації. Такі тенденції свідчать про важливість системності державної підтримки, планування та прогнозування довгострокових впливів державного регулювання на стан АПК. Зазначені тенденції підтверджуються даними табл. 4, де відображено кореляційні залежності між обсягом фінансування АПК та показниками розвитку АПК.

Кореляційна залежність державної підтримки з показниками розвитку АПК указує на те, що рентабельність, обсяги експорту та

імпорту, зростання доданої вартості зростають за скорочення обсягів фінансової підтримки аграрного сектору, тоді як рівень зайнятості та річне зростання галузі є проциклічними, що означає їх зростання у разі зростання обсягів державної підтримки.

Зазначені особливості державної підтримки АПК дають змогу виділити напрями поліпшення механізму фінансування, зокрема:

– стимулювання кредитних інструментів через забезпечення сприятливих умов розви-

тку аграрних спеціалізованих банків, які забезпечуватимуть високий ступінь надійності для підприємств;

– розвиток фінансово-кредитних установ із метою фінансування програм державної підтримки;

– розвиток страхування кредитів під державні програми для АПК;

– розроблення банківськими установами спеціальних кредитних програм для додаткового фінансування інновацій у галузі;

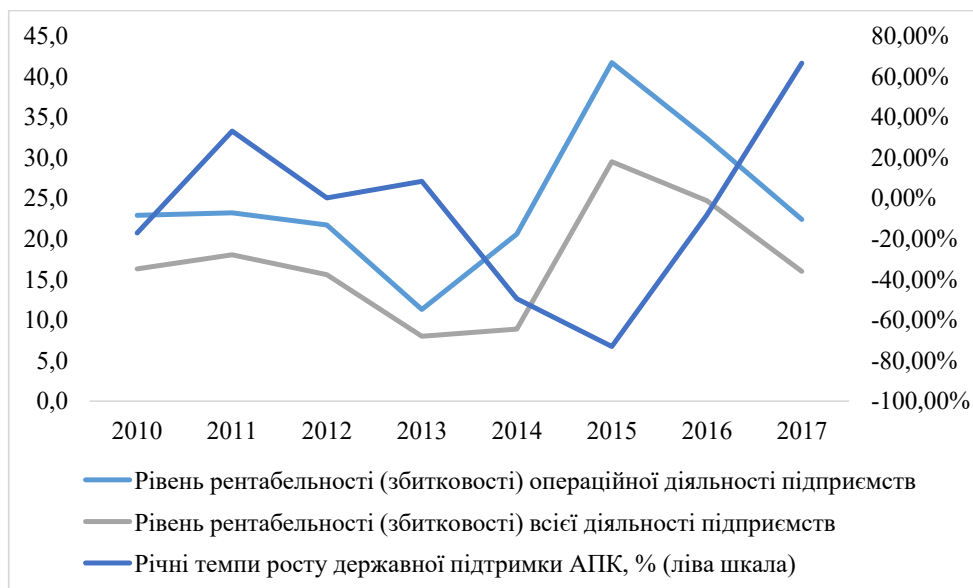

Рис. 1. Динаміка рівня рентабельності операційної та всієї діяльності підприємств сільського, лісового та рибного господарства, даних про щорічні темпи зростання державної підтримки АПК, %

Джерело: складено на основі [2; 12–13; 15]

Таблиця 4

Кореляційні залежності між обсягом фінансування АПК та показниками розвитку АПК

	Коефіцієнт кореляції з обсягом фінансування АПК	Циклічність державного фінансування АПК
Обсяги фінансування АПК, млн грн	1	-
Рівень рентабельності (збитковості) всієї діяльності підприємств	-0,639	Антициклічні
Експорт сільськогосподарської сировини (% товарного експорту)	-0,920	Антициклічні
Імпорт сільськогосподарської сировини (% від імпорту товарів)	-0,915	Антициклічні
Зайнятість у сільському господарстві (% від загальної кількості зайнятості) (за підрахунками МОП)	0,882	Проциклічні
Сільське господарство, лісове господарство та рибальство, додана вартість (% від ВВП)	-0,873	Антициклічні
Сільське господарство, лісове господарство та рибальство, додана вартість (річне % зростання)	0,477	Проциклічні

Джерело: розраховано автором на основі [1–2; 12]

– стимулювання розвитку лізингу для зростання обсягів придбання інноваційної техніки та обладнання [3];

– запровадження конкурентних умов згідно з правилами ринкової економіки для стимулювання найбільш продуктивних галузей та виробників АПК на основі принципів прозорості та відкритості [8].

Останнє можна забезпечити через удосконалення бази реєстрів отримувачів та користувачів програмами державної підтримки АПК та розвиток електронного урядування. Це означає, що діючі програми потребують підвищення рівня прозорості розподілу коштів, що можна досягти шляхом упровадження електронного врядування, електронних реєстрів отримувачів державної допомоги, що забезпечить доступ усього суспільства до інформації про спрямування коштів. Сьогодні такі реєстри містяться на сайті Міністерства аграрної політики та продовольства України [7] і відображають інформацію про отримувачів компенсації вартості техніки, обладнання, вартості закупленого у

суб'єктів насінництва, про отримувачів коштів за корів, компенсації відсоткової ставки тощо.

Висновки з даного дослідження. Проведене дослідження дає змогу констатувати зростання рівня ефективності державної підтримки АПК України починаючи з 2017 р. завдяки розширенню інструментів державного фінансування з урахуванням різноманітних потреб та проблем окремих галузей АПК. Зростаючі обсяги фінансового забезпечення дають змогу вирішити ключові проблеми галузі, проте вони недостатні для вирішення системних проблем: відсутності прозорості механізму державної підтримки, відсутності інновацій, численних проблем малого та середнього бізнесу, зокрема фермерських господарств. Державна підтримка АПК характеризується антициклічністю, що відображено у лагованому впливі на більшість показників розвитку АПК. Останнє дає підстави стверджувати про важливість упровадження системного макроекономічного планування та прогнозування впливу фінансування АПК на середньостроковий період.

Список використаних джерел:

1. TheWorldBank. Ukraine. URL : <https://data.worldbank.org/indicator> (accessed: 18.09.2019).
2. Галайко А.М. Оцінка ефективності державної підтримки розвитку агропромислового комплексу. *Агросвіт*. 2019. № 3. С. 79–88.
3. Гмиря В.П. Державна підтримка фінансування аграрного виробництва України. *Фінансовий простір*. 2016. № 3. С. 101–106.
4. Державна підтримка сільського господарства: урядові програми 2019. *Міністерство аграрної політики та продовольства України*. URL : <https://dotacii2019.minagro.gov.ua/ua>.
5. Думанська І.Ю. Оптимізація видатків держави для фінансового забезпечення інноваційного процесу АПК. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2018. № 3. Т. 1. С. 104–109.
6. Іваськевич Х.І. Оцінка державної підтримки аграрного сектору як об'єкта фінансового контролю. *Науковий вісник Херсонського університету*. 2018. Вип. 28. Ч. 2. С. 63–66.
7. Міністерство аграрної політики та продовольства України. Звіти 2018. URL : <https://minagro.gov.ua/ua/pidtrimka/zvitnist> (дата звернення: 17.09.2019).
8. Музиченко А.С., Голуб Т.І. Сучасний стан державної підтримки розвитку аграрного сектору України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 6. Ч. 2. С. 112–115.
9. Пташник С.А. Організаційно-економічні критерії державної підтримки сільськогосподарських підприємств. *Економіка АПК*. 2017. Вип. 2. С. 74–78.
10. Пуцентейло П.Р. Вектори удосконалення державної підтримки аграрного сектору України. *Аграрна наука та освіта Поділля* : збірник наукових праць міжнар. наук.-практ. конф., м. Кам'янецьПодільський, 14–16 березня 2017 р. Тернопіль : Крок, 2017. Ч. 2. 405 с.
11. Радченко О. Державна підтримка сільського господарства України в період системних реформ. *Економічний дискурс*. 2016. Вип. 2. С. 47–53.
12. Рентабельність операційної та усієї діяльності підприємств за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства (2010–2017). URL : <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 17.09.2019).
13. Стан фінансування програм підтримки АПК у 2019 році. *Міністерство аграрної політики та продовольства України*. URL : <https://minagro.gov.ua/ua/pidtrimka/stan-finansuvannya-program-pidtrimki-apk-u-2019-roci> (дата звернення: 17.09.2019).
14. Ткаченко О.С. Державна підтримка сільськогосподарських підприємств – реалії сьогодення. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. Вип. 12. С. 27–30.
15. Урядові програми державної підтримки у 2018. *Міністерство аграрної політики та продовольства України*. URL : <https://minagro.gov.ua/ua/pidtrimka/zvitnist> (дата звернення: 17.09.2019).
16. Шебанін В.С. Державне регулювання розвитку аграрного підприємництва. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2018. Вип. 1(97). С. 3–18.

References:

1. The World Bank. Ukraine. URL: <https://data.worldbank.org/indicator> (accessed 09/18/2019)
2. Galayko A. M. (2019) Otsinka efektyvnosti derzhavnoyi pidtrymky rozvytku ahropromyslovoho kompleksu [Evaluation of the effectiveness of state support for the development of agro-industrial complex]. *Agrosvit*, Vol. 3, pp. 79–88.
3. Gmyrya V. P. (2016) Derzhavna pidtrymka finansuvannya ahrarnoho vyrobnytstva Ukrayiny [State support for financing agricultural production in Ukraine]. *Financial Space*, Vol. 3, pp. 101–106.
4. State support for agriculture: Government programs 2019. Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine. URL: <https://dotacii2019.minagro.gov.ua/en>
5. Dumanskaya, I. Yu. (2018) Optymizatsiya vydatkiv derzhavy dlya finansovoho zabezpechennya innovatsiynoho protsesu APK [Optimization of state expenditures for financial support of the innovative agro-industrial process]. *Bulletin of Khmelnitsky National University. Economic Sciences*, Vol. 3, no. 1, pp. 104–109.
6. Ivaskevich Khl. (2018) Otsinka derzhavnoyi pidtrymky ahrarnoho sektoru yak obyekta finansovoho kontrolyu [Assessment of state support of the agrarian sector as an object of financial control]. *Kher-son University Scientific Bulletin*, no. 28, Part 2, pp. 63–66.
7. Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine. Reports 2018 URL: <https://minagro.gov.ua/en/pidtrimka/zvitnist> (accessed 09/17/2019)
8. Muzychenko A. S., Golub T. I. (2016) Suchasnyy stan derzhavnoyi pidtrymky rozvytku ahrarnoho sektoru Ukrayiny [The current state of state support for the development of the agrarian sector of Ukraine]. *Uzhgorod National University Scientific Bulletin*, Vol. 6, part 2, pp. 112–115.
9. Ptashnik S. A. (2017) Orhanizatsiyno-ekonomichni kryteriyi derzhavnoyi pidtrymky sil'skohospodars'kykh pidpryyemstv [Organizational and economic criteria of state support of agricultural enterprises]. *APK Economics*, Vol. 2, pp. 74–78.
10. Puzentillo P. R. (2017) Vektory udoskonalennya derzhavnoyi pidtrymky ahrarnoho sektoru Ukrayiny [Vectors of improvement of state support of the agrarian sector of Ukraine]. Agrarian science and education in Podillya: a collection of scientific works intern. Research Practice Conf. Part 2. (March 14–16, 2017, Kamianets-Podilskyi). Ternopil: Step, 405 p.
11. Radchenko O. (2016) Derzhavna pidtrymka sil'skoho hospodarstva Ukrayiny v period systemnykh reform [State support of agriculture of Ukraine in the period of systemic reforms]. *Economic Discourse, International Journal of Science*, Vol. 2, pp. 47–53.
12. Profitability of operating and all activity of enterprises by types of economic activity with division into large, medium, small and micro enterprises (2010–2017). URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed 09/17/2019)
13. Financing status of agribusiness support programs in 2019. Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine. URL: <https://minagro.gov.ua/en/pidtrimka/stan-finansuvannya-program-pidtrimki-apk-u-2019-roci> (accessed 09/17/2019)
14. Tkachenko O.S. (2019) Derzhavna pidtrymka sil'skohospodars'kykh pidpryyemstv – realiyi s'ohodennya [State support of agricultural enterprises – the realities of today]. *Investments: Practice and Experience*, Vol. 12, pp. 27–30.
15. Government Support Programs in 2018. Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine. URL: <https://minagro.gov.ua/en/pidtrimka/zvitnist> (accessed 09/17/2019)
16. Shebanin V. S. (2018) Derzhavne rehulyuvannya rozvytku ahrarnoho pidpryyemnytstva [State regulation of agrarian entrepreneurship development]. *Bulletin of Agrarian Science of the Black Sea*, Vol. 1 (97), pp. 3–18.

Карпетян О.М.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри безпеки, правоохоронної діяльності
та фінансових розслідувань
Тернопільського національного економічного університету

Karapetian Olga

Ternopil National Economic University

МЕТОДОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ КОШТІВ СУВЕРЕННИХ ФОНДІВ: ГЛОБАЛЬНИЙ ВИМІР

METHODOLOGY OF FORMATION AND USE OF SOFTWARE FUNDS: A GLOBAL DIMENSION

У статті досліджено методологічні засади формування і використання коштів суверенних фондів, утворених за рахунок золотовалютних резервів органами грошово-кредитного регулювання, та суверенних фондів, сформованих у результаті реалізації фіскальної політики. Визначено, що суверенні фонди здебільшого залежать від концепції управління сировинними доходами, а також від конкретних бюджетних правил і методик. Аргументовано, що вказані правила та методики мають низку переваг і недоліків. При цьому доведено, що країни, які володіють суверенними фондами, використовують одночасно кілька правил із метою пошуку оптимального рішення для зваженого та ефективного управління бюджетними надлишками. За підсумками проведеного дослідження сформовано засади формування та використання коштів суверенних фондів. Визначено принципи формування і використання коштів суверенних фондів: принцип стратегічної координації, принцип цілеспрямованості в управлінні, принцип ефективного управління, принцип повноти формування та використання коштів фонду, принцип соціальної відповідальності, принцип ефективного інвестування, принцип незалежності, принцип прозорості.

Ключові слова: суверенний фонд, золотовалютні резерви, валовий внутрішній продукт, бюджет, дефіцит бюджету, заощадження, фіскальна політика, грошово-кредитна політика.

В статье исследованы методологические основы формирования и использования средств суверенных фондов, образованных за счет золотовалютных резервов органами денежно-кредитного регулирования, и суверенных фондов, сформированных в результате реализации фискальной политики. Определено, что суверенные фонды в основном зависят от концепции управления сырьевыми доходами, а также от конкретных бюджетных правил и методик. Аргументировано, что указанные правила и методики имеют ряд преимуществ и недостатков. При этом доказано, что страны, которые обладают суверенными фондами, используют одновременно несколько правил с целью поиска оптимального решения для взвешенного и эффективного управления бюджетными излишками. По итогам проведенного исследования определены основы формирования и использования средств суверенных фондов. Определены принципы формирования и использования средств суверенных фондов: принцип стратегической координации, принцип целеустремленности в управлении, принцип эффективного управления, принцип полноты формирования и использования средств фонда, принцип социальной ответственности, принцип эффективного инвестирования, принцип независимости, принцип прозрачности.

Ключевые слова: суверенный фонд, золотовалютные резервы, валовой внутренний продукт, бюджет, дефицит бюджета, сбережения, фискальная политика, денежно-кредитная политика.

The article investigates the methodological principles of the formation and use of the sovereign wealth funds created at the expense of gold and foreign exchange reserves by monetary authorities and the sovereign wealth funds formed as a result of fiscal policy implementation. the formation and use of sovereign wealth funds created through gold and foreign exchange reserves by monetary authorities is directly related to the mechanism of managing gold and foreign currency reserves, such sovereign wealth funds have low organizational and infrastructure integration with the country's budget system. The sovereign wealth funds formed as a result of fiscal policy implementation are fully integrated into the budgetary system. These sovereign wealth funds largely depend on the concept of commodity income management applied to the budgetary system, from specific budgetary rules and techniques to

the generation and use of commodity income within the budget. In the practice of managing commodity incomes in countries that depend on the export of raw materials, there are three basic rules: the rule of "full savings", the rule of "constant consumption" and the rule of "optimal management". It is argued that these rules and techniques have several advantages and disadvantages. At the same time, some countries that own sovereign wealth funds use several rules at the same time to find the optimal rule that allows for a balanced and effective management of budget surpluses. Analysis of the foreign experience of creation and use of sovereign wealth funds showed that the structure of the sovereign wealth investment portfolio changes towards risky assets. Based on the results of the research, the principles of formation and use of sovereign wealth funds were determined. The principles of formation and use of sovereign wealth funds are defined in the article: the principle of strategic coordination, the principle of purposeful management, the principle of effective management, the principle of completeness of formation and use of funds of the fund, the principle of social responsibility, the principle of effective investing, the principle of independence, the principle of transparency.

Key words: sovereign wealth fund, gold and currency reserves, gross domestic product, budget, budget deficit, savings, fiscal policy, monetary policy.

Постановка проблеми. Нові виклики ХХІ ст. зумовили необхідність формування нових інститутів забезпечення фінансово-економічної безпеки держави. Передусім це стосується країн, що мають обмежений економічний потенціал.

Формування фондів державних фінансових резервів пов'язане з необхідністю економічного регулювання країн, що залежать від експлуатації природних ресурсів. Економічний розвиток країн не має стійкого характеру, отже, зумовлює циклічний характер практично всіх відтворювальних показників економічної системи. Найчастіше використання коштів суверенних фондів залишається єдиним можливим антикризовим інструментом, що дає змогу збільшити недоотримані в період кризи доходи бюджету, стабілізувати фінансові ринки, забезпечити прийнятний рівень ліквідності в кредитній системі держави, відновити споживчий попит і довіру громадян до фінансової системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічні основи формування суверенних фондів закладено у працях Ф. Бутинця, О. Василика, Ю. Вериги, М. Козлової, В. Кудряшова, І. Нагорної, О. Пархомчука, Ю. Пікуша.

Окремі питання формування й управління суверенними фондами досліджували зарубіжні вчені, зокрема М. Виллафуерте, Ф. Гартон, Р. Грава, Д. Джонсон-Каларі, Д. Лернер, К. Маркс, Д. Рікардо, Р. Ройтман, А. Сміт.

Незважаючи на численні дослідження і наукові публікації, присвячені питанням формування та використання суверенних фондів, існує необхідність поглиблення теоретико-методологічних уявлень про роль і місце суверенних фондів на сучасному етапі економічного розвитку.

Метою дослідження є розширення теоретичних і методологічних уявлень про формування та використання суверенних фондів фінансових резервів крізь призму глобального виміру з метою адаптації до вітчизняних реалій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правила формування та використання коштів

суверенних фондів, що застосовуються в конкретній країні, залежать від ступеню впливу різних чинників. До них належать: природно-кліматичні чинники, соціально-економічний стан країни, демографічна ситуація, ефективність реалізації грошово-кредитної і бюджетної політики, а також специфіка та призначення самого суверенного фонду.

Більшість країн має чіткі правила накопичення і витрачання коштів суверенних фондів (Чилі, Казахстан, Норвегія та ін.). Винятком тут виступають країни Близькосхідного регіону (Катар, ОАЕ), які, ймовірно, можуть дозволити собі елемент непрозорості, зважаючи на великий обсяг коштів державних фондів у масштабах національної економіки. Для забезпечення ефективності вкладень поширеною практикою є інвестування коштів суверенних фондів виключно в іноземні активи (Норвегія, Чилі). Методологія формування та використання коштів суверенних фондів, утворених за рахунок золотовалютних резервів, безпосередньо пов'язана з принципами та підходами, що застосовуються до управління золотовалютними резервами. Так, весь портфель золотовалютних резервів ділиться на дві частини. Одна частина всього пулу золотовалютних резервів залишається в розпорядженні управління органу грошово-кредитного регулювання і розміщується традиційним для золотовалютних резервів способом – у високонадійні та ліквідні активи. Частина, що залишилася, може перераховуватися у суверенний фонд для управління або спеціально створеної для цих цілей корпорації, або для управління спеціально сформованого для цих цілей відділу при виконавчому органі влади, або при органі грошово-кредитного регулювання на окремому балансі. Обсяг частини золотовалютних резервів, що перераховується в суверенні фонди, визначається залишковим принципом з урахуванням проведеної в країні монетарної політики. Початковим джерелом формування даних фондів є золо-

товалютні резерви, що формуються Центральним банком у результаті регулювання курсу національної валюти, у зв'язку з надходженням виручки від експорту товарів і сировини на внутрішній ринок [1].

Першоджерелом формування коштів суверенних фондів, утворених за рахунок золотовалютних резервів, є доходи країни від зовнішньоекономічної діяльності. Описаний вище порядок формування коштів фондів характерний, як правило, для країн, в яких спостерігається низьке податкове навантаження на експортерів товарів і сировини, високий рівень розвиненості органів грошово-кредитного регулювання, застосовуються методи монетарної політики як основні заходи впливу на макроекономічні процеси в країні.

У країнах – експортерах сировини основним джерелом формування коштів суверенних фондів є доходи від зовнішньоекономічної діяльності, але сировинні надходження переважно акумулюються у фондах у рамках реалізації фіскальної політики. Як правило, у такій країні спостерігається висока ступінь податкового навантаження на експортерів сировини.

Коливання доходів бюджету від експорту сировини за зміни цін на світових ринках призводять до необхідності перманентного підвищення та зниження витрат, змінювати податкові ставки, проводити запозичення для фінансування дефіциту, тим самим створювати необґрунтовану конкуренцію на фінансових ринках що, безумовно, призводить до негативних наслідків. До того ж у результаті високих світових цін пом'якшуються бюджетні обмеження, в умовах профіциту бюджету фінансуються різні великомасштабні бюджетні проекти [1].

Після того як світові ціни на сировину знижуються, припиняється фінансування даних проєктів, значна частина державних витрат утрачає свою ефективність. У період несприятливих світових цін на сировину податкове навантаження підвищується, посилюється соціальна напруженість у країні. Зазначене вище зумовлює необхідність використання особливих принципів побудови бюджету, заснованих на обліку сировинних доходів, орієнтованих на створення бюджетного резерву для використання в періоди несприятливих зовнішньоекономічних умов [2]. Істотна частина сировинних доходів у довгостроковій перспективі за своєю природою обмежена. Обмеженість даних доходів вимагає спеціального режиму управління, спрямованого на забезпечення макроекономічної стабільності. Основний підхід до реалізації цих завдань заснований на рівномірному розподілі доходів від використання природних ресурсів на період їх експлуатації. Управління сировин-

ними доходами передбачає їх збереження в періоди інтенсивної експлуатації і використання в період зниження видобутку або падіння цін на сировину – перерозподіл сировинних доходів бюджету в часі. Основна мета даного перерозподілу – забезпечення стабільності державних видатків бюджету. У практиці управління сировинними доходами в країнах, що залежать від експорту сировини, застосовується три основних правила: в одному випадку зберігаються абсолютно всі сировинні доходи – правило «повного заощадження», в іншому – зберігається частина сировинних доходів, а решта використовується на фінансування дефіциту бюджету – правило «постійного споживання» і правило «оптимального управління» (табл. 1).

Правило «повного заощадження» передбачає збереження всіх сировинних доходів у суверенному фонді. При цьому несировинний дефіцит бюджету або трансферт, що спрямовується із суверенного фонду на покриття несировинного дефіциту бюджету, не повинен перевищувати реального доходу від розміщення коштів суверенного фонду. Для зручності контролю сировинної залежності бюджету розмір несировинного дефіциту бюджету повинен обчислюватися у відсотках від ВВП, а для виконання правила «повного заощадження» потрібно доведення розміру суверенного фонду до розміру ВВП країни. Норвегія використовує дане правило стосовно до власного суверенного фонду [3].

Обсяг суверенного фонду Норвегії перевищив 1 трлн дол. США, що фактично у два з половиною рази перевищує річний обсяг внутрішнього валового продукту країни. У 2017 р. Норвегія завдяки суверенному фонду отримала додатково 141 млрд дол. США прибутку [3].

Правило «повного заощадження» ефективно у разі виконання таких умов:

- 1) наближення обсягу суверенного фонду до обсягу ВВП країни;
- 2) наявність ефективної системи інвестування коштів фонду (професійна команда керуючих, сучасні та ефективні технології інвестування);
- 3) високий ступінь бюджетної дисципліни;
- 4) ефективна реалізація антициклічної бюджетної політики [4].

Правило «постійного споживання» засноване на щорічному витрачанні тільки частини сировинних доходів бюджету. Головна умова застосування даного правила – трансферт до бюджету за рахунок сировинних доходів залишається незмінним щодо несировинного ВВП (ВВП за мінусом сировинного сектору). Дане правило жорстко обмежує витрати бюджету за рахунок сировинних доходів і дає змогу здійснювати антициклічну бюджетну політику. Якщо знижується ВВП, знижуються витрати за рахунок сировин-

Таблиця 1

Основні характеристики суверенних фондів у країнах світу [5]

	Правило заощадження	Правило споживання	Правило оптимального управління
<i>Норвегія</i>	Всі нафтові доходи надходять до фонду	Щорічні трансфери в бюджет (максимум 4% від обсягу фонду, близько 6% від ВВП)	Інвестиції в акції, облігації та нерухомість різних країн за винятком Норвегії
<i>Казахстан</i>	Частина нафтових доходів, визначена бюджетом, спрямовується у фонд	Щорічні трансфери в бюджет (близько 4,5% від ВВП). Незнижуваний залишок фонду – 30% від ВВП	Стабілізаційний портфель (5–6% від ВВП). Ощадний портфель: 60% – облігації, 30% акції, 5% – золото, 5% – інші активи
<i>Азербайджан</i>	Бюджетне правило з базовою ціною 55 дол. США	Використовується для фінансування національних проектів	Переважно іноземні фінансові активи з фіксованим доходом
<i>Чилі</i>	Бюджетне правило структурного балансу. Мінімум 0,2% (максимум 0,5%) від ВВП щорічно спрямовується до ощадного фонду, решта – до стабілізаційного	Трансфери в бюджет за структурного дефіциту. Щорічні трансфери до пенсійного фонду	Інвестиції тільки в іноземні фінансові активи (інструменти із фіксованим доходом і інструменти грошового ринку)
<i>Саудівська Аравія</i>	Немає наявного правила. За планами уряду активи фонду до 2020 р. зростуть до 1,5 трлн дол. США	Використовується для фінансування національних проектів і для зниження залежності країни від нафти	Д 2022 р. фонд буде інвестувати 25% своїх коштів в іноземні активи (проти наявних 5%)
<i>Кувейт</i>	1. До інвестиційного фонду спрямовуються всі нафтові доходи. 2. У фонд майбутніх поколінь спрямовуються 10% від доходів державного бюджету і 10% від доходів інвестиційного фонду	1. Інвестиційний фонд здійснює трансфери відповідно до проекту бюджету. 2. У фонд майбутніх поколінь не використовується, а реінвестується	Ціль інвестування – отримання прибутку, інвестування здійснюється у ті проекти, які апелюють прибутковістю

винних доходів, підвищується ВВП – підвищуються витрати бюджету за рахунок сировинних доходів. Оптимальною величиною трансферту до бюджету за рахунок сировинних доходів у такому разі є прибутковість приведеної вартості сировинного багатства країни. Недолік цього правила полягає у складності оцінки вартості національного сировинного багатства.

Деякі скандинавські країни (Швеція, Швейцарія та ін.) використовують у своїй практиці фінансові правила, які дають змогу коригувати бюджет на циклічність. Правила містять такі постулати: слід використовувати бюджетні надлишки, що створюються в періоди економічного піднесення, щоб у періоди депресії допускати дефіцити, які покриваються надлишками, реалізованими в сприятливі роки. Перевагою цієї системи є можливість регулювати економічні цикли. Однак існують великі труднощі в практичному її застосуванні. Ці труднощі відносяться, перш за все, до нерегулярності еко-

номічних циклів і до складності їх розрахунку. Бюджет країни – експортера сировини постійно знаходиться під впливом циклічного чинника – світової ціни на експортовану сировину. Тоді застосування концепції структурного балансу бюджету для країни – експортера сировини зводиться до такого: необхідно забезпечувати баланс бюджету, за якого сировинні надходження, оцінені нижче розрахункової середньої ціни на сировину, витрачаються, інші надходження зберігаються (якщо фактична ціна на сировину вище розрахункової середньої ціни на сировину).

У рамках даних фондів здійснюється короткострокове і середньострокове регулювання доходів бюджетів у результаті коливань світових цін на сировину, а також здійснюється компенсація втрат бюджету в результаті фактичних цін на сировину нижче розрахункової середньої ціни. У спеціальних ощадних фондах здійснюється довгострокове збереження сировинних

доходів і перерозподіл на користь майбутніх поколінь. Нормативна величина стабілізаційного або резервного фонду встановлюється виходячи з оцінки критичного розміру несировинного дефіциту бюджету. Для реалізації концепції «несировинного бюджету» використовуються такі поняття. Несировинний дефіцит бюджету (НДБ) – різниця між несировинними доходами бюджету і витратами бюджету. Саме несировинний дефіцит бюджету характеризує здатність держави виконувати свої витратні зобов'язання без використання сировинних доходів. Даний показник розраховується за формулою (1):

$$\text{НДБ} = (\text{ДБ} - \text{СДБ}) - \text{РБ}, \quad (1)$$

де ДБ – сукупні доходи бюджету;

СДБ – сировинні доходи бюджету;

РБ – витрати бюджету, включаючи витрати на обслуговування державного боргу.

Первинний несировинний дефіцит бюджету (ПНДБ) – несировинний дефіцит бюджету без урахування витрат на обслуговування державного боргу. Даний показник розраховується за формулою (2):

$$\text{ПНДБ} = \text{НДБ} + \text{ВОДБ}, \quad (2)$$

де ВОДБ – витрати на обслуговування державного боргу [5].

Несировинний ВВП дорівнює сукупному ВВП за мінусом доданої вартості, створеної в сировинний сектор (видобуток, переробка).

Співвідношення несировинного дефіциту бюджету до несировинного ВВП найбільш точно відображає стан бюджету без урахування доходів від сировини. Для бюджетного планування в Україні доцільніше використовувати відношення несировинного дефіциту бюджету до сукупного ВВП країни. Сировинні доходи бюджету (СДБ) дорівнюють сумі «базових сировинних доходів бюджету» і «кон'юнктурних сировинних доходів бюджету», розраховуються за формулою (3):

$$\text{СДБ} = \text{БСДБ} + \text{КСДБ}, \quad (3)$$

де БСДБ – базові сировинні доходи бюджету або доходи бюджету, що формуються за розрахункового середнього рівня цін на сировину;

КСДБ – кон'юнктурні сировинні доходи бюджету або доходи бюджету, що формуються в результаті відхилення фактичної або прогнозованої ціни на сировину від середньої ціни [5].

Таким чином, формування і використання коштів суверенних фондів, утворених за рахунок золотовалютних резервів органами грошово-кредитного регулювання, безпосередньо пов'язані з механізмом управління золотовалютними резервами, у подібних суверенних фондів спостерігається низька організаційна та

інфраструктурна інтеграція з бюджетною системою країни [6].

За підсумками проведеного дослідження сформулюємо засади формування та використання коштів суверенних фондів:

1) Принцип стратегічної координації. Даний принцип означає, що цілі й завдання суверенних фондів доцільно поєднувати з фіскальною і грошово-кредитною політикою.

2) Принцип повноти формування та використання коштів: для зниження залежності бюджету від кон'юнктурного фактора необхідно управляти всіма кон'юнктурними доходами, а не їх окремою частиною.

3) Принцип ефективного управління передбачає, що для ефективного досягнення цілей і завдань, поставлених перед суверенними фондами, необхідно вибудовувати зрозумілу та прозору структуру управління з розмежованими повноваженнями.

4) Принцип соціальної відповідальності. Даний принцип означає, що кошти суверенних фондів повинні спрямовуватися на досягнення цілей державної соціально-економічної політики.

5) Принцип ефективного інвестування вимагає, щоб кошти суверенних фондів розміщувалися відповідно до розроблених інвестиційними стратегіями і з урахуванням потенційно можливих ризиків інвестування.

6) Принцип незалежності. Даний принцип означає, що під час управління суверенними фондами доцільно забезпечувати незалежність формування, використання та інвестування коштів суверенних фондів від політичної кон'юнктури.

7) Принцип прозорості, тобто діяльність суверенних фондів повинна бути інформаційно прозорою для підвищення довіри інвестиційного співтовариства і населення до операцій фондів [6].

Висновки з проведеного дослідження. Результати аналізу зарубіжного досвіду створення та використання коштів суверенних фондів свідчать про наявність таких тенденцій у розвитку фондів: переважає зростання кількості суверенних фондів, що виникають у ресурснезалежних країнах; усе більше фондів формуються за рахунок несировинних джерел; основним регіоном виникнення нових фондів залишається Азія з її значними золотовалютними резервами; структура інвестиційного портфеля суверенних фондів змінюється в бік більш ризикованих активів, тобто поєднання співвідношення «ризик/доходність»; у складі суверенних фондів створюються інфраструктурні фонди, кошти яких спрямовуються на інвестиції всередині країни.

Список використаних джерел:

1. Дем'янчук Д.О. Фонди суверенного добробуту як антикризовий стабілізатор економіки (світовий досвід та перспективи функціонування в Україні). *Науковий вісник Академії муніципального управління*. 2013. Вип. 1. С. 184–192.
2. Global Financial Stability. *International Monetary Fund Report*. 2017. URL : <http://www.imf.org/external/pubs/ft/gfsr/pdf/chap1.pdf> (дата звернення: 20.09.2018).
3. Government Pension Fund Global (GPGF). URL : <https://www.regjeringen.no/en/topics/the-economy/the-government-pension-fund/government-pension-fund-global-gpfg/id697027> (дата звернення: 30.03.18).
4. Підгурська О. Сутність та етапи розвитку фондів суверенного добробуту. *Ефективна економіка*. 2012. № 10.
5. An Introduction To Sovereign Wealth Funds. URL : <https://www.investopedia.com/articles/economics/sovereign-wealth-fund.asp> (дата звернення: 01.04.18).
6. Офіційний сайт міжнародної робочої групи суверенних фондів добробуту. URL : <http://www.iwg-swf.org> (дата звернення: 12.04.2018).

References:

1. Demianchuk D. (2013) Funds of sovereign welfare as anticrisis stabilizer of economy (world experience and prospects of functioning are in Ukraine). The Scientific announcer of Academy of municipal management: Series «ECONOMY» Producing 1. 2013, 184–192 [in Ukrainian].
2. Global Financial Stability International Monetary Fund Report (2017) Available at: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/gfsr/pdf/chap1.pdf>. (accessed 10 January 2017).
3. Government Pension Fund Global (GPGF) (2018). Available at: <https://www.regjeringen.no/en/topics/the-economy/the-government-pension-fund/government-pension-fund-global-gpfg/id697027> (accessed 17.03.2018).
4. Pidgurska O. (2012) Essence and stages of development of funds of sovereign welfare. *Effective economy*, Vol. 10 [in Ukrainian].
5. An Introduction To Sovereign Wealth Funds (2018) Available at: <https://www.investopedia.com/articles/economics/sovereign-wealth-fund.asp>. (accessed 10 January 2018).
6. Official website of the International Working Group on Sovereign Wealth Funds URL: <http://www.iwg-swf.org> (accessed 04.12.2018).

Мельник С.І.

кандидат економічних наук, доцент,
заступник декана факультету № 2
(підготовка фахівців для підрозділів кримінальної поліції)
Львівського державного університету внутрішніх справ

Melnyk Stepan

Lviv State University of Internal Affairs

ОСНОВНІ ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА ФІНАНСОВУ СТАБІЛЬНІСТЬ У КОНТЕКСТІ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВА

THE MAIN FACTORS INFLUENCING FINANCIAL STABILITY IN THE CONTEXT OF MANAGING THE FINANCIAL SECURITY OF THE ENTERPRISE

Визначено сутність поняття «фінансова стабільність підприємства». Під фінансовою стабільністю в контексті управління фінансовою безпекою підприємства слід розуміти такий фінансовий стан соціально-економічної системи, за якого зберігається високий рівень безпеки і здійснюється постійний розвиток підприємства. Доведено важливість виділення спершу основних зовнішніх і внутрішніх чинників впливу на фінансову стабільність в контексті управління фінансовою безпекою підприємства. Охарактеризовано особливості цього процесу. Встановлено залежність та вплив фінансової стабільності на діяльність підприємства. Виділено основні ознаки фінансової стабільності в контексті управління фінансовою безпекою підприємства. Охарактеризовано типи фінансової стабільності. За результатами проведеного дослідження виокремлено основні чинники впливу на фінансову стабільність у контексті управління фінансовою безпекою підприємства.

Ключові слова: фінансова стабільність, управління фінансовою безпекою підприємства, зовнішні чинники, внутрішні чинники.

Определена сущность понятия «финансовая стабильность предприятия». Под финансовой стабильностью в контексте управления финансовой безопасностью предприятия следует понимать такое финансовое состояние социально-экономической системы, при котором сохраняется высокий уровень безопасности и осуществляется постоянное развитие предприятия. Доказана важность выделения сначала основных внешних и внутренних факторов влияния на финансовую стабильность в контексте управления финансовой безопасностью предприятия. Охарактеризованы особенности этого процесса. Установлена зависимость и влияние финансовой стабильности на деятельность предприятия. Выделены основные признаки финансовой стабильности в контексте управления финансовой безопасностью предприятия. Охарактеризованы типы финансовой стабильности. По результатам проведенного исследования выделены основные факторы влияния на финансовую стабильность в контексте управления финансовой безопасностью предприятия.

Ключевые слова: финансовая стабильность, управление финансовой безопасностью предприятия, внешние факторы, внутренние факторы.

To effectively manage the financial security of the enterprise, it is necessary to ensure financial stability. That is why, today, the issue of highlighting the main officials of influence on these categories in the context of financial security management is relevant. The importance of first distinguishing the main external and internal factors of influence on financial stability in the context of managing the financial security of the enterprise is proved. The features of each of the processes are characterized. The dependence and influence of financial stability on the activities of the enterprise. The main signs of financial stability in the context of enterprise financial security management are highlighted. The types of financial stability are characterized. The main objective of the study is to determine the main external and internal factors of influence on financial stability in the context of managing the financial security of an enterprise. The essence of the concept of «financial stability of the enterprise». Under financial stability in the context of managing the financial security of an enterprise, one should understand the financial condition of the socio-economic system in which a high level of security is maintained and the

enterprise is constantly developing. According to the results of the study, the main factors of influence on financial stability in the context of managing the financial security of the enterprise are identified. According to the results of the study, it can be argued that the effective management of the financial security of the enterprise conditionally consists of strategic and tactical goals, the achievement of which will contribute to this process. If tactical, we understand the effective management of its main glass components, the strategic goals are the processes of ensuring financial stability, stability and achieving financial equilibrium and reliability. It is in this context, in the future, that most attention should be paid when determining the methodology for assessing the financial security of an enterprise.

Key words: financial stability, enterprise financial security management, external factors, internal factors.

Постановка проблеми. Трансформаційні процеси – це явище в економіці, яке приводить до зміни в окремих галузях і системи загалом. Для української економіки трансформаційні процеси в окремо взятих галузях можуть погіршувати соціально-економічний розвиток, оскільки нові зміни перетворюють спочатку позитивний вплив окремого чинника на негативний. Середовище функціонування окремо взятого підприємства в Україні характеризується невизначеністю та нестабільністю, що приводить до того, що система управління безпекою повинна постійно враховувати все нові і нові чинники впливу.

Для ефективного управління фінансовою безпекою підприємства необхідно забезпечити фінансову стабільність. Саме тому нині є актуальним питання виокремлення основних чинників впливу на цю категорію в контексті управління фінансовою безпекою підприємства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемі удосконалення управління фінансовою безпекою підприємства присвячена значна кількість наукових праць, зокрема таких учених, як: О. Барановський, О. Василик, В. Вітлінський, В. Геєць, К. Горячева, О. Захаров, М. Букін, І. Козаченко, В. Коваленко, М. Копитко, В. Мунтіян, А. Мельников, О. Силкін, В. Франчук, І. Шумпетер, А. Штангрет та інші.

З огляду на накопичений науковий здобуток провідних вітчизняних науковців, слід відмітити, що в сучасних умовах розвитку практично не досліджувався процес забезпечення фінансової стабільності саме в контексті управління фінансовою безпекою підприємства.

Мета статті. Основною метою дослідження є визначення основних зовнішніх і внутрішніх чинників впливу на фінансову стабільність у контексті управління фінансовою безпекою підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фінансова стабільність підприємства вважається однією з найважливіших характеристик його фінансового стану, і її забезпечення дає змогу суттєво підвищити ефективність управління фінансовою діяльністю і безпекою зокрема.

Поняття «фінансова стабільність» набагато частіше розглядають саме як стан підприємства загалом. Наприклад, Ю. Цал-Цалко [1, с. 315] трактує це поняття як такий стан підприємства, за якого забезпечується стабільна фінансова його діяльність, здійснюється безперервний процес виробництва та ефективне управління фінансовими ресурсами. Трохи іншої думки І. Топій [2, с. 509], який вважає, що фінансова стабільність – це більше характеристика цього стану, яке є запорукою виживання підприємства загалом.

З ефективною роботою фінансової системи підприємства пов'язує фінансову стабільність І. Висоцька [3, с. 33], яка стверджує, що цей тип стабільності є наслідком її злагодженого функціонування.

Взаємозалежність понять «стійкість» та «стабільність» можна побачити у трактуванні Л. Короліщука [4]. Він вважає, що фінансова стабільність – це явище, що охоплює велику кількість факторів, які забезпечують стійкість і спроможність до сталого розвитку. Подібної думки і Т. Керанчук [5, с. 85], який розглядає це поняття як свого роду можливість підприємства зберегти фінансову стійкість за контрольованої фінансової рівноваги.

Узагальнюючи проведений аналіз, на нашу думку, під фінансовою стабільністю в контексті побудови механізму забезпечення фінансової безпеки слід розуміти такий фінансовий стан соціально-економічної системи, за якого зберігається високий рівень безпеки і здійснюється постійний розвиток підприємства.

З метою визначення основних чинників впливу на забезпечення фінансової стабільності підприємства для початку необхідно охарактеризувати, від чого саме залежить цей процес і на що в подальшому впливає.

Як зазначає Н. Чаленко [6, с. 137], фінансова стабільність підприємства залежить від стану фінансової системи загалом, умов кредитування, обсягу ресурсів та політики підприємства. При цьому високий рівень фінансової стабільності дає змогу суттєво вплинути на стабілізацію основних макроекономічних показників і на ефективність діяльності підприємства загалом.

Ми частково погоджуємося, що поточний стан фінансової системи суттєво впливає на процес забезпечення фінансової стабільності, та вважаємо, що правильним є твердження про вплив на загальні показники діяльності. Попри це, на нашу думку, фінансова стабільність залежить від середовища функціонування підприємства. Окрім цього, досягнення фінансової стабільності неминуче впливатиме і на рівень фінансової безпеки підприємства (рис. 1).

Розглядаючи детальніше особливості забезпечення фінансової стабільності на підприємстві, необхідно врахувати фактор часу, за яким найбільш частіше її класифікують. Так, Я. Проценко [7, с. 24] під час свого дослідження якраз і наголошує на тому, що фінансову стабільність підприємства слід розділяти на короткострокову і довгострокову (відображається стабільний фінансовий стан підприємства у короткостроковій і довгостроковій перспективі, відповідно).

На нашу думку, фінансову стабільність підприємства також слід розглядати і за рівнем стабільності: максимальна фінансова стабільність підприємства (показники фінансово-господарського стану суттєво перевищують нормативні значення, і підприємство має в наявності значну кількість ресурсів для свого розвитку); висока фінансова стабільність підприємства (поточний фінансовий стан характеризується висо-

ким рівнем показників і безпеки); допустима фінансова стабільність підприємства (поточний фінансовий стан характеризується допустимим за нормами рівнем безпеки); низька фінансова стабільність підприємства (поточний фінансовий стан характеризується низьким рівнем показників і рівнем безпеки).

Забезпечення фінансової стабільності неможливе без основних принципів, які дають змогу максимально детально охарактеризувати сам процес. До таких принципів віднесемо: комплексність (під час формування і реалізації прийнятих управлінських рішень); плановість (здійснення планування під час реалізації будь-яких стратегічних або тактичних заходів); орієнтованість (процес забезпечення фінансової стабільності повинен бути націлений на загальну стратегію розвитку підприємства і систему управління фінансовою діяльністю та безпекою); варіативність (процес забезпечення повинен супроводжуватися прогнозуванням варіантів фінансового розвитку).

Фінансова стабільність підприємства – дуже складний стан, який включає різноманітну кількість ознак, що дають змогу в повному обсязі охарактеризувати його сутність.

Цікавою є позиція Л. Олійника [8, с. 121], який стверджує, що основними ознаками фінансової стабільності підприємства є низький рівень

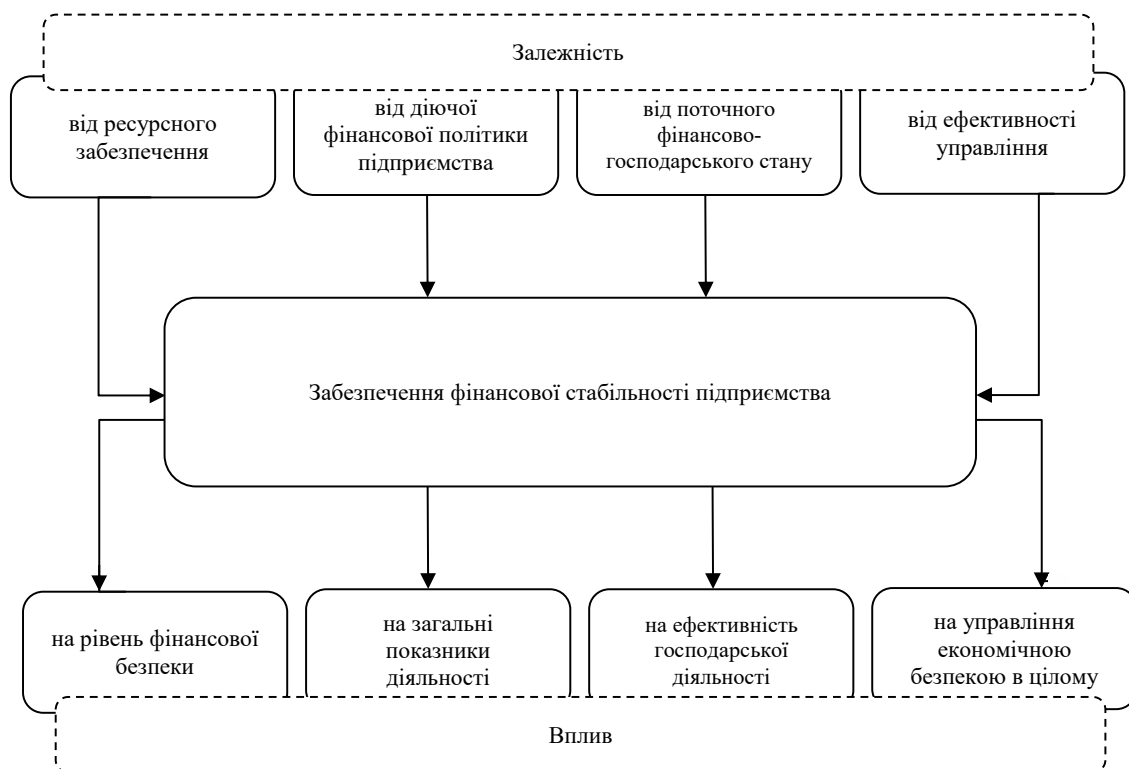

Рис. 1. Залежність та вплив фінансової стабільності на діяльність підприємства

Складено автором

ризик, забезпеченість власним капіталом, вільне маневрування грошовими коштами і стабільні джерела фінансування.

Ми частково погоджуємося із запропонованими ознаками, але вважаємо, що в контексті забезпечення фінансової безпеки підприємства їх слід розширити. Так, на нашу думку, основними ознаками фінансової стабільності в процесі управління фінансовою безпекою підприємства є такі:

- низький рівень ризику та впливу загроз;
- високий рівень фінансової безпеки на підприємстві;

– наявність фінансових ресурсів на розвиток підприємства загалом;

– збалансований стан власного і позикового капіталів;

– забезпечується фінансова стійкість кожного структурного елементу фінансового стану підприємства;

– досягається фінансова рівновага і надійність.

Основними чинниками впливу на процес забезпечення фінансової стабільності підприємства також є ті, що сприяють або, навпаки, стримують спроможність розвиватися загалом.

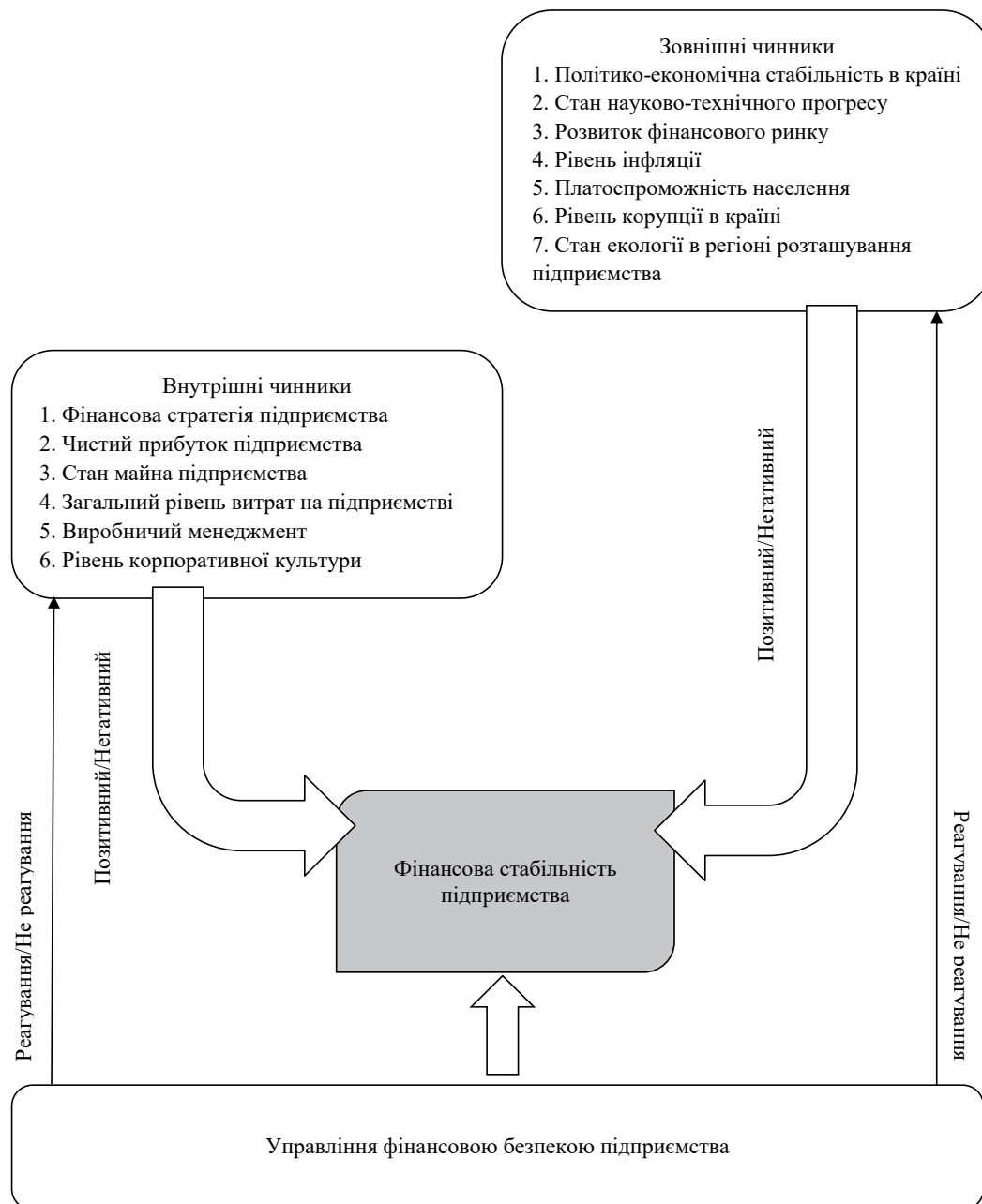

Рис. 2. Основні чинники впливу на фінансову стабільність у контексті управління фінансовою безпекою підприємства

Складено автором

На думку І. Грабовського та А. Якименко [9, с. 65] основними чинниками впливу є: амортизаційна політика, політика використання основних фондів, політика в сфері матеріально-технічного забезпечення, політика щодо дебіторської заборгованості та політика щодо оплати поставальниками сировини. Окремо вони наголошують і на важливості впливу таких чинників, як надходження витрат.

На нашу думку, не завжди враховують ключові аспекти, які характеризують саму сутність фінансової стабільності. Саме тому ми виокремили ключові зовнішні і внутрішні чинники впливу, які найбільш суттєво впливають саме на загальний фінансово-господарський стан підприємства та спроможність постійно розвиватися (рис. 2).

На нашу думку, основними заходами суб'єктів фінансової безпеки підприємства щодо сприяння позитивному впливу зовнішніх і внутрішніх чинників на фінансову стабільність є:

- уточнення плану платежів, які здійснює підприємство;
- моніторинг політико-економічних змін в країні;
- участь у формуванні і розподілі прибутку підприємства;

- участь у розробленні фінансової стратегії підприємства;
- адаптація до зміни рівня інфляції в країні;
- контроль і перевірка за витратами підприємства.

Забезпечення фінансової стабільності підприємства передбачає, що цей процес неминуче зіштовхнеться із впливом виділених нами внутрішніх і зовнішніх чинників. Не обов'язково, що цей вплив має бути винятково негативним або навпаки. Все залежить від окремо взятих обставин і умов функціонування, які в певній ситуації можуть привести до того, що вплив у поточній ситуації буде саме позитивним або ж негативним.

Висновки. За результатами проведеного нами дослідження можна стверджувати, що ефективне управління фінансовою безпекою підприємства умовно складається зі стратегічних і тактичних цілей, досягнення яких сприятиме цьому процесу. Якщо під тактичними ми розуміємо ефективне управління її основними складниками, то стратегічними цілями є процеси забезпечення фінансової стійкості, стабільності та досягнення фінансової рівноваги і надійності. На нашу думку, саме в такому контексті в подальшому слід визначати методики оцінювання фінансової безпеки підприємства.

Список використаних джерел:

1. Цал-Цалко Ю.С. Фінансова звітність підприємства та її аналіз: посібник. К.:ЦУЛ, 2002. 359 с.
2. Топій І.І. Фінансова стабільність підприємства як запорука його розвитку в умовах ринкової економіки. Глобальні та національні проблеми економіки. Миколаївський національний університет ім. В.О. Сухомлинського. Випуск 6. 2016. С. 505–509.
3. Висоцька І.Б. Проблеми забезпечення стабільності та стійкості фінансової системи України / І.Б. Висоцька // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна. 2012. Випуск 2. С. 33.
4. Короліщук Л.П. Фінансова стійкість акціонерного товариства як умова його економічного розвитку // Економіка АПК. 2006. № 9. С. 81–87.
5. Керанчук Т.Л. Фінансова стабільність підприємства і методичні аспекти її оцінки // Економіка України. 2000. № 1. С. 83–87.
6. Чаленко Н.В. Шляхи забезпечення фінансової стабільності підприємства. Формування ринкових відносин в Україні № 6 (157)/2014. С. 135–139.
7. Проценко Я.В. Управління фінансовою стабільністю підприємства готельного господарства. Дис. на зд. наук. ст. к.е.н. за спец. 08.00.04. Київський національний торговельно-економічний університет, Київ, 2018, с. 236.
8. Олійник Л.В. Стратегічні напрями забезпечення фінансової стабільності підприємства. Фінанси, облік, банки № 1 (22). 2017, С. 118–124.
9. Грабовський І.С., Якименко А.М. Методичні аспекти формування та оцінки зони фінансової стабільності підприємства. Економічна наука. Економіка та держава № 1/2016. С. 64–70.

References:

1. Czal-Czalko Yu.S. (2002) Finansova zvitnist pidpryemstva ta yiyi analiz [The financial statements of the enterprise and its analysis]: posibnyk. K.:CzUL. [in Ukr.]
2. Topij I.I. (2016) Finansova stabilnist pidpryemstva yak zaporuka jogo rozvytku v umovakh rynkovoyi ekonomiky [The financial stability of the enterprise as a guarantee of its development in a market economy]. Globalni ta nacionalni problemy ekonomiky. Mykolayivskiy nacionalnyj universytet im. V.O. Sukhomlynskogo. Vypusk 6. [in Ukr.]

3. Vysoczka I.B. (2012) Problemy zabezpechennya stabilnosti ta stijkosti finansovoyi systemy Ukrainy [Problems of ensuring stability and sustainability of the financial system of Ukraine] // Naukovy visnyk Lvivskogo derzhavnogo universytetu vnutrishnix sprav. Seriya ekonomichna. Vypusk 2. [in Ukr.]
4. Korolishhuk L.P. (2006) Finansova stijkist akcionernogo tovarystva yak umova jogo ekonomichnogo rozvytku [The financial stability of a joint stock company as a condition of its economic development] // Ekonomika APK. #9. [in Ukr.]
5. Keranchuk T.L. (2000) Finansova stabilnist pidpryemstva i metodychni aspektyyi ocinky [Financial stability of the enterprise and methodological aspects of its assessment] // Ekonomika Ukrainy. # 1. [in Ukr.]
6. Chalenko N.V. (2014) Shlyaxy zabezpechennya finansovoyi stabilnosti pidpryemstva [Ways to ensure the financial stability of the enterprise]. Formuvannya rynkovykh vidnosyn v Ukraini #6 (157) [in Ukr.]
7. Prochenko Ya.V. (2018) Upravlinnya finansovoyu stabilnistyu pidpryemstva gotelnogo gospodarstva [Management of financial stability of the hotel industry]. Dys.na zd. nauk. st. k.e.n. za specz. 08.00.04. Kyivskiy nacionalnyj torgovelnо-ekonomichnyj universytet, Kyiv, 2018, [in Ukr.]
8. Oliynyk L.V. (2017) Strategichni napryamy zabezpechennya finansovoyi stabilnosti pidpryemstva [Strategic directions of ensuring the financial stability of the enterprise]. Finansy, oblik, banky #1 (22). [in Ukr.]
9. Grabovskyi I.S., Yakymenko A.M. (2016) Metodychni aspekty formuvannya ta ocinky zony finansovoyi stabilnosti pidpryemstva [Methodological aspects of the formation and assessment of the zone of financial stability of the enterprise]. Ekonomichna nauka. Ekonomika ta derzhava #1. [in Ukr.]

УДК 340.13

DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-5-38>**Мельничук Н.Ю.**

доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри фінансів,
банківської справи та страхування
Національної академії статистики, обліку та аудиту

Melnychuk Nataliia

National Academy of Statistics, Accounting and Auditing

ЕЛЕКТРОННЕ УРЯДУВАННЯ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСТОСУВАННЯ У БЮДЖЕТНІЙ СФЕРІ

ELECTRONIC GOVERNMENT: CURRENT STATE AND PROSPECTS OF APPLICATION IN PUBLIC SECTOR

У статті досліджено окремі історичні аспекти розвитку електронного урядування в Україні. Виокремлено напрями розвитку електронного урядування в Україні, досліджено головні його складники. Проаналізовано рейтинг розвитку електронного урядування в окремих країнах світу та в Україні. З'ясовано, що система електронного бюджету в Україні на загальнодержавному та місцевому рівнях не використовується і не є дослідженою. Запропоновано ввести у науковий обіг економічне поняття «е-бюджет» під яким запропоновано розуміти систему організації державного управління, яка передбачає взаємодію органів державної влади між собою, з органами місцевого самоврядування і населенням незалежно від місця їх розташування, з використанням інтегрованих інформаційних технологій з метою підвищення ефективності формування й використання бюджетних коштів і забезпечення результативності бюджетного менеджменту в системі державного регулювання. Перераховано перспективні напрями впровадження системи е-бюджету в Україні. Обґрунтовано, що її запровадження сприятиме прозорості та відкритості діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування перед зовнішніми користувачами.

Ключові слова: бюджет, електронне урядування, бюджетні кошти, уряд, бюджетна сфера, електронний бюджет.

В статье исследованы некоторые исторические аспекты развития электронного управления в Украине. Выделены направления развития электронного управления в Украине, исследованы главные его составляющие. Проанализирован рейтинг развития электронного управления в отдельных странах мира и в Украине. Выяснено, что система электронного бюджета в Украине на общегосударственном и местном уровнях не используется и не является исследованной. Предложено ввести в научный оборот экономическое понятие «е-бюджет», под которым предложено понимать систему организации государственного управления, предусматривающей взаимодействие органов государственной власти между собой, с органами местного самоуправления и населением независимо от места их расположения, с использованием интегрированных информационных технологий с целью повышения эффективности формирования и использования бюджетных средств и обеспечения результативности бюджетного менеджмента в системе государственного регулирования. Перечислены перспективные направления внедрения системы э-бюджет в Украине. Обосновано, что ее введение будет способствовать прозрачности и открытости деятельности органов государственной власти и органов местного самоуправления перед внешними пользователями.

Ключевые слова: бюджет, электронное управление, бюджетные средства, правительство, бюджетная сфера, электронный бюджет.

Within the article, historical aspects of the e-government development in Ukraine are studied. It is determined that e-government is mainly implemented to improve the efficiency of the public sector, system improvement of the management and maintenance of sustainable development of the country as a whole. It enables governments to achieve a number of ambitious goals and, as a rule, improve the quality of service and efficiency of public service delivery, reducing the cost of providing public services, improving democratic processes by enhancing dialogue between the government and its citizens. Directions of the e-government development in Ukraine are distinguished. It is substantiated that the main structural components of the e-government model are the systems of e-services, e-ecology, e-education, e-social protection, e-medicine, e-finance, e-banks, e-budget, e-justice, e-transport, e-elections and e-archive. It is found that the electronic budget system in Ukraine at the national and local levels is not used and has not been investigated. It is proposed to introduce in the academic language the economic concept of «e-budget». It is determined that the creation of the e-budget system should be regulated by relevant regulatory documents (The Concept of an Integrated E-Budget Information System in Ukraine; Message from the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine «On the Internal and External Situation of Ukraine in 2019»; Action Plan for the Implementation of the Communication Strategy for the Prevention and Suppression of Corruption in 2020). Perspective directions on the implementation of electronic budgeting in Ukraine are defined, i.e. processes automation in the budget sphere in 11 directions: (budget planning, revenue management, expenditure management, public procurement management, accounting and reporting, management of public debt and its maintenance costs, personnel management, non-financial asset management, budget control, regulatory and reference information and analytical support); separation of an individual chapter in the Budget Code of Ukraine "Information Systems in the Budget". It is substantiated that introduction of electronic budgeting system in Ukraine shall promote high quality of budget management, transparency and openness of activity of public authorities and local self-government bodies in face of external users.

Key words: budget, e-government, budget funds, government, budget sphere, e-budget.

Постановка проблеми. В останні роки Україна зробила вже чимало кроків у розвитку інформаційних технологій, що й зумовило зростання їхньої ролі у соціально-економічному процесі. Але, як показує практичний досвід, нині цього не досить. Постає нагальна потреба у розвитку таких технологій, які б відповідали завданню побудови нової системи державного управління. Щоб іти у ногу з темпами технологічних змін, багато країн використовують новітні технології. Розвиток електронного урядування нерідко є одним із пріоритетів держави, згідно з основними стратегічними цілями та пріоритетами національного розвитку. В Україні останніми роками відбуваються глибокі структурні реформи з метою реалізації проектів електронного урядування. Найваж-

ливішим напрямом розвитку стали електронні послуги, що стосуються кожного громадянина: з боку бізнесу та громадян, оформлення допомоги при народженні дитини, в земельній та будівельній сферах, для водіїв та перевізників, про початок будівельних робіт для класу СС1, тощо. Незважаючи на підвищену увагу органів державної влади до електронного урядування, питання його застосування саме у бюджетній сфері залишається не досить дослідженим. З огляду на це, виняткової актуальності набуває дослідження сучасного стану та перспектив застосування електронного урядування у бюджетній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі теоретичні аспекти розвитку електронного урядування розглядаються у працях

таких вітчизняних фахівців, як В. Дрешпак, К. Кислюк, Г. Леліков, А. Семенченко, Н. Нижник та інші. Також вагомий внесок у сучасну теорію і практику розвитку електронного урядування та його складників зробили зарубіжні науковці F. Asbjorn, Y. Chen, H. Chen, R. Ching, W. Huang, J. Krogstie, K. Layne, J. Lee, Y. Long, J. Moon, I. Moser, L. Risan, H. Singh, K. Siau, D. West.

Метою статті є дослідження теоретико-практичних засад розвитку електронного урядування та виокремлення перспективних напрямів його застосування у бюджетній сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні важко знайти сферу діяльності, де б не застосовувались інформаційні технології. Присутність гаджетів, Інтернету, онлайн-ресурсів у житті кожного є невід'ємними складниками її соціально-економічного процесу. З 1990-х років інформаційні технології почали поступово входити в усі галузі економіки. Це породило нову світову економіку, яка дістала назву «електронна економіка» [23, с. 409–410]. Суб'єкти інформаційних відносин стали усвідомлювати і виконувати свою роль у цьому процесі, а сама держава – активно впливати на якісний аспект трансформаційних процесів, залучати до співпраці політиків, науковців, практиків і громадянськість. Адже, щоб залишатися конкурентоспроможними на світовому ринку, усі країни повинні піклуватися про розвиток інформаційного суспільства [13, с. 159].

Сьогодні спостерігаємо динамічне зростання ролі та важливості інформаційних технологій. Вони присутні в усіх аспектах нашого повсякденного життя, стають важливими у політиці та економіці. Як зазначають теоретики, розвиток інформаційного суспільства є неминучими, адже відставання в цьому питанні може спричинити негативні наслідки у багатьох аспектах життя і функціонування країни [17, с. 22]. Використовуючи переваги нових інформаційних технологій, держави можуть створювати якісно нові способи взаємодії між органами державної влади та населенням, підвищуючи, тим самим, ефективність управління в цілому [3, с. 157].

Сьогодні надзвичайно актуальним питанням є введення електронної взаємодії в умовах стрімкого розвитку е-урядування. Насправді багато країн світу живуть уже в нових вимірах цифрового суспільства та економіки. Головними перевагами застосування е-урядування [17, с. 346–347] є, зокрема, економія часу та адміністративних витрат; можливість вирішити відповідні питання в будь-який час і практично скрізь; створення умов для людей з обмеженими можливостями; необмежена електронна діяльність.

Іноземними дослідниками пропонуються напрями розвитку е-урядування (уряд для громадян (G2C), уряд для бізнесу (G2B) і уряд для уряду (G2G) [17, с. 343–344]) та його фактори (політичні, економічні, соціальні і технологічні [10; 12; 16; 19; 20; 21; 22; 24; 26]). Політичні фактори характеризують рівень управління політичною ситуацією у країні. Економічні фактори відображають головні аспекти, що сприяють і перешкоджають економічному зростанню країни. Соціальні фактори пов'язані з низьким рівнем освіти, високим рівнем корупції, недостатньою прозорістю в управлінні державними фінансами. А технологічні фактори, у свою чергу, визначають недостатній розвиток інформаційних технологій.

Основними структурними складниками моделі е-урядування є такі системи, як е-послуги, е-екологія, е-освіта, е-соціальний захист, е-медицина, е-фінанси, е-банки, е-бюджет, е-судочинство, е-транспорт, е-вибори та е-архів. Кожна з перелічених структурних складових частин моделі е-урядування відповідає принципам прозорості та підзвітності, які в сукупності забезпечують реалізацію принципів результативності та ефективності. Саме такі її структурні складові частини здатні забезпечити значне покращення якості обслуговування фізичних і юридичних осіб, а також підвищити відкритість, прозорість та ефективність діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Е-урядування є базовою передумовою для розбудови в Україні ефективних цифрової економіки і цифрового ринку та для їх подальшої інтеграції в єдину цифрову економіку та єдиний цифровий ринок ЄС (EU Digital Single Market Strategy) [7].

В Україні е-урядування уперше застосовано у 2000 р. Але його стрімкий розвиток розпочався лише у 2014–2019 рр. із створенням у 2014 р. Державного агентства з питань електронного урядування України (на тепер Міністерство цифрової трансформації України); розробленням і схваленням Концепції розвитку електронного урядування в Україні за відповідним Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20 вересня 2017 р. № 649-р. [7] і Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки [8]; затвердженням Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 січня 2019 р. № 37-р «Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції розвитку системи електронних послуг в Україні на 2019–2020 рр.»; створенням 2 вересня 2019 р. Міністерства цифрової трансформації України [4]. Згідно з Концепцією розвитку електронного урядування в Україні, е-урядування – це форма організації державного управління, яка сприяє

підвищенню ефективності, відкритості та прозорості діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування з використанням інформаційно-телекомунікаційних технологій для формування нового типу держави, орієнтованої на задоволення потреб громадян [7]. Тим часом це не єдина думка з приводу трактування досліджуваного економічного поняття. К. Кислюк пропонує власний підхід до

визначення поняття, під яким розуміє форму організації державного управління з використанням інформаційних технологій [2, с. 229]. Вважаємо такий підхід значно вужчим, ніж наведено урядом.

Розглянемо досвід України з розвитку е-урядування в останні роки (рис. 1). Здійснивши аналіз онлайн-ресурсів, ми дійшли висновку, що органи державної влади вжили

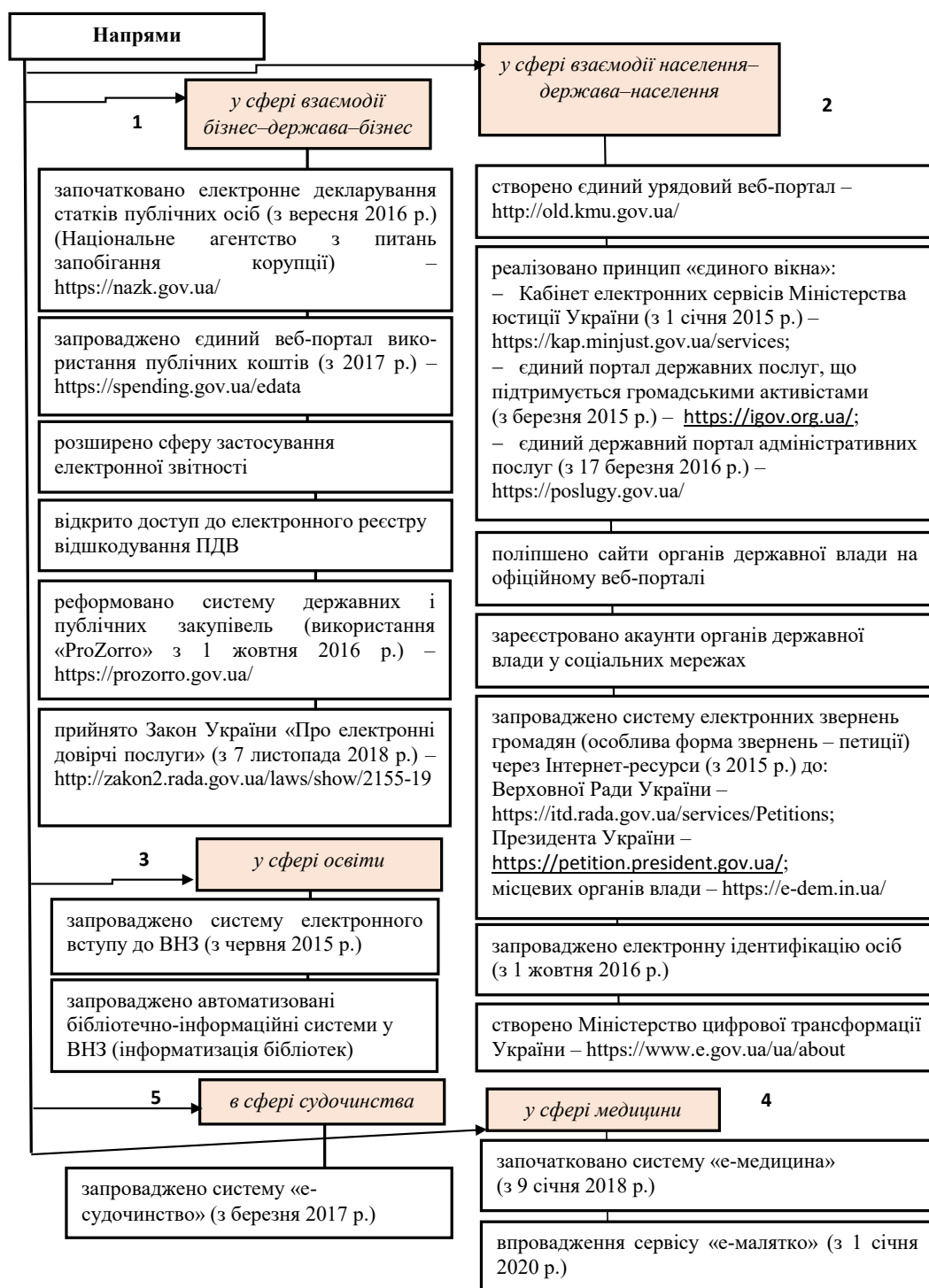

Рис. 1. Напрями розвитку е-урядування в Україні станом на 01.10.2019 р.

Джерело: систематизовано автором

значний спектр заходів (напрямів) щодо розвитку е-урядування в Україні. В Україні розвиток е-урядування здійснюється, головним чином, за такими напрямками: бізнес – держава – бізнес, населення – держава – населення, сфера освіти, сфера медицини, сфера судочинства. Найбільша увага приділяється саме взаємодії населення з органами державної влади, що свідчить про успіхи в демократизації українського суспільства. Значний внесок зроблено також у розвиток відносин бізнесу та держави, що відповідає основним засадам принципу прозорості.

В Україні розвиток е-урядування на місцевому рівні розпочався у 2010 р. Згідно з Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 березня 2010 р. № 360-р «Питання реалізації пілотного проекту впровадження технологій електронного урядування» [5], було вибрано 2 області – Дніпропетровську та Одеську. Головною метою такого експерименту стало відпрацювання єдиних стандартів обміну електронними документами. Надалі формат обміну було затверджено наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 20 жовтня 2011 р. № 1207 «Про вимоги до форматів даних електронного документообігу в органах державної влади. Формат електронного

повідомлення» [6]. Сьогодні моніторинг упровадження інструментів е-урядування в органах місцевого самоврядування найбільших міст України здійснюється коаліцією громадських організацій з ініціативи ГО «Подільська Агенція Регіонального Розвитку» [1].

Але слід зазначити: що хоча е-урядування стрімко розвивається, все ж в Україні його рівень є набагато нижчим, ніж у провідних країнах світу, про що свідчить Індекс розвитку е-уряду (*E-Government Development Index*). У рейтингу розвитку е-урядування ООН, який міститься у дослідженнях *E-Government Survey*, позиції 193 країн розподіляються на основі отриманого ними загального індексу. Він, у свою чергу, складається з трьох підіндексів, що характеризують стан онлайн-сервісу; телекомунікаційної інфраструктури; людського капіталу [9] (табл. 1.).

Згідно з даними табл. 1., найбільшим Індекс розвитку е-уряду, який є складовим індикатором для вимірювання готовності та здатності урядів використовувати інформаційні технології з метою надання послуг населенню, виявився у Данії – 0,915 при максимальному його значенні – 1. При цьому у 2016 р. ця держава перебувала на 9-й позиції. Австралія та Респуб-

Таблиця 1

Рейтинг розвитку е-урядування в окремих країнах світу станом на 20.07.2019 р.

№	Місця у рейтингу 2018 р	Місця у рейтингу 2016 р	Назви країн	Індекси розвитку е-уряду	Складові Індексу е-уряду		
					Індекси онлайн-сервісу	Індекси телекомунікаційної інфраструктури	Індекси розвитку людського капіталу
1	1	8	Данія	0,9153	1	0,7978	0,9472
2	2	2	Австралія	0,9053	0,9722	0,7436	1
3	3	3	Республіка Корея	0,9013	0,9792	0,8496	0,8743
4	4	1	Великобританія	0,8999	0,9792	0,8004	0,9223
5	5	6	Швеція	0,8882	0,9444	0,7835	0,9366
6	11	12	США	0,8769	0,9861	0,7564	0,8883
7	12	15	Німеччина	0,8765	0,9306	0,7952	0,9036
8	15	28	Швейцарія	0,8523	0,8472	0,8428	0,8663
9	16	13	Естонія	0,8486	0,9028	0,7613	0,8818
10	20	16	Австрія	0,8301	0,8681	0,7716	0,8505
11	23	13	Канада	0,8258	0,9306	0,6724	0,8744
12	33	36	Польща	0,7926	0,9306	0,5805	0,8668
13	36	64	Кіпр	0,7736	0,7847	0,7279	0,8083
14	38	49	Беларусь	0,7641	0,7361	0,6881	0,8681
15	39	33	Казахстан	0,7597	0,8681	0,5723	0,8388
16	42	42	Чилі	0,7353	0,8333	0,5377	0,8339
17	47	52	Болгарія	0,7177	0,7639	0,5785	0,8106
18	57	45	Латвія	0,6996	0,6667	0,6188	0,8132
19	82	62	Україна	0,6165	0,5694	0,4364	0,8436

Джерело: складено автором на основі [9]

бліка Корея залишилися на своїх місцях – відповідно, на 2-му і 3-му. Іноземні дослідники характеризують країни такого високого рівня як «багаті країни, що мають високий рівень ресурсів людського капіталу, перебувають в авангарді освіти свого населення та надання різних можливостей для розвитку людського капіталу, необхідного для полегшення соціальних змін і прогресу [11; 15]. Великобританія, яка у 2016 р. очолювала рейтинг, сьогодні розташувалася на 4-му рядку [9].

При цьому Україна зайняла лише 82-у позицію, яка є на 20 позицій нижчою, ніж у 2016 р. Інакше кажучи, нашу державу можна охарактеризувати, як країну з не надто хорошими показниками розвитку е-урядування. На наш погляд, це пов'язано насамперед не з тим, що е-урядування недосконале, а з тим, що воно є тією сферою дослідження, яка лише нещодавно почала розвиватися в Україні та використовуватись органами державної влади як прогресивна інтегрована інформаційна технологія. Становить інтерес думка з цього приводу іноземних дослідників. Як зазначає Д. Вест, для того, щоб е-урядування стало ефективним, воно має бути насамперед зрілим. Зрілість е-урядування визначається ступенем прогресу, досягнутим країною в його розвитку, та вишуканістю особливостей, наявних на веб-сайтах своїх урядів [25, с. 16]. Тим часом С. Срівастава і Т. Тео пов'язують зрілість е-урядування з розробленням і впровадженням електронних заходів, тобто веб-сайти урядів повинні містити додаткові функції, здатні надавати своїм громадянам та іншим заінтересованим сторонам більш ефективні послуги. Зовнішні користувачі оцінюють спроможність і готовність держави сприяти участі своїх громадян у прийнятті рішень та готовності до цього кожного [24]. Інші дослідники [14; 18] вважають, що зріле е-урядування – це певний стан у безперервному процесі.

Як уже було зауважено, невід'ємною структурною складовою частиною і продовженням е-урядування є система електронного бюджету (далі – е-бюджет). Побудова цієї системи повинна відповідати не тільки тенденціям у розвитку суспільства окремої країни, але й загальносвітовим засадам. В Україні на загальнодержавному та місцевому рівнях ця система не використовується і є не дослідженою. На нашу думку, «е-бюджет» – це система організації державного управління, яка передбачає взаємодію органів державної влади між собою, з органами місцевого самоврядування і населенням незалежно від місця їх розташування, з використанням інтегрованих інформаційних технологій з метою підвищення

ефективності формування і використання бюджетних коштів і забезпечення результативності бюджетного менеджменту в системі державного регулювання.

Як показує зарубіжний досвід, система е-бюджет є широковідомою і використовується багатьма країнами (зокрема, такими, як Республіка Корея, Австралія, Великобританія, Швеція, Канада, Болгарія, Сінгапур), завоювавши там ключові позиції в системі управління державними фінансами. Проте найбільший інтерес викликав досвід запровадження системи е-бюджету у Сінгапурі (місто-держава у Південно-Східній Азії), Канаді (держава, що займає північну частину Північної Америки), Болгарії (держава у Південно-Східній Європі). З огляду на важливість системи е-бюджету в управлінні бюджетними коштами в Україні вважаємо за необхідне запропонувати головні концептуальні засади створення й розвитку системи е-бюджету, яка значно підвищить результативність бюджетного менеджменту у державному регулюванні. На нашу думку, створення системи е-бюджету повинне регламентуватись відповідними нормативними документами (розробленням Концепції інтегрованої інформаційної системи е-бюджету в Україні; Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2019 році»; Плану заходів з реалізації Стратегії комунікацій у сфері запобігання та протидії корупції на 2020 рік).

Також для створення й розроблення системи е-бюджету необхідно автоматизувати процеси в бюджетній сфері за 11 напрямками (бюджетне планування, управління доходами, управління видатками, управління публічними закупівлями, облік і звітність, управління державним боргом і витратами на його обслуговування, управління кадрами, управління нефінансовими активами, бюджетний контроль, нормативно-довідкова інформація та інформаційно-аналітичне забезпечення), що, у свою чергу, сприятиме високій якості бюджетного менеджменту, прозорості та відкритості діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування перед зовнішніми користувачами. Зокрема, необхідно до Бюджетного кодексу України внести зміни, виокремивши главу «Інформаційні системи в бюджеті», якою б регламентувалися головні засади створення й розвитку інтегрованої інформаційної системи е-бюджету.

Висновки із цього дослідження і дальші перспективи в цьому напрямку. Визначено, що в Україні е-урядування вперше застосовано у 2000 р. Його розвиток здійснюється головним чином за такими напрямками, як: бізнес – дер-

жава – бізнес, населення – держава – населення, сфера освіти, сфера медицини, сфера судочинства. Найбільша увага приділяється саме взаємодії населення з органами державної влади, що свідчить про успіхи в демократизації українського суспільства. Доведено, що невід’ємним складником і продовженням е-урядування є система е-бюджету. В Україні на загальнодержавному рівні ця система не використовується і не є дослідженою. З огляду на важливість е-урядування в управлінні дер-

жавними фінансами України, запропоновано авторський підхід до трактування економічного поняття «е-бюджет» та визначено перспективні напрями його розвитку. Однак створення такої системи без відповідної нормативно-правової бази є неможливим. Тому є нагальна потреба в розробленні концептуальних положень розвитку системи «е-бюджет» в Україні, яка значно підвищить прозорість у бюджетній сфері, що і є подальшим напрямом дослідження.

Список використаних джерел:

1. Впровадження інструментів е-урядування в органах місцевого самоврядування найбільших міст України. ГО «Подільська Агенція Регіонального Розвитку»: веб-сайт. URL: <http://pard.org.ua> (дата звернення: 21.09.2019).
2. Кислюк К.В. Розвиток електронного урядування в Україні як фактор соціокультурної динаміки. *Культурологія*. 2018. Вип. 60. URL: <http://ku-khsac.in.ua/article/download/133766/130225> (дата звернення: 01.05.2019).
3. Нижник Н.Р., Леліков Г.І. Інформаційні технології в структурах державної служби: навч. посіб. Київ, 2003. 220 с.
4. Офіційний сайт Міністерства цифрової трансформації України. URL: <https://www.e.gov.ua/> (дата звернення: 03.10.2019).
5. Питання реалізації пілотного проекту впровадження технологій електронного урядування: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 березня 2010 р. № 360-р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/360-2010-%D1%80> (дата звернення: 09.10.2019).
6. Про вимоги до форматів даних електронного документообігу в органах державної влади. Формат електронного повідомлення: Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 20.10.2011 № 1207. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1306-11> (дата звернення: 08.10.2019).
7. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 вересня 2017 р. № 649-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/pras/250287124> (дата звернення: 10.07.2019).
8. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 67-р. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80> (дата звернення: 21.09.2019).
9. Рейтинг електронного правительтва ООН. Совместный проект Tadvise: веб-сайт. URL: http://www.tadvise.ru/index.php/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%8C%D1%8F%D0%A0%D0%B5%D0%B9%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B3_%D1%8D%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0_%D0%9E%D0%9E%D0%9D (дата звернення: 20.07.2019).
10. Azad B., Faraj S. & Goh J. F. hat Shapes Global Diffusion of e Government: Comparing the Influence of National Governance Institutions, *Journal of Global Information Management*. 2010. Vol. 18, No. 2. P. 85-104.
11. Barker C. *Cultural Studies: Theory and Practice*. London, 2012. 552 p.
12. Chen Y.N., Chen H.M., Huang W. & Ching R. K. H. E-Government Strategies in Developed and Developing Countries: An Implementation Framework and Case Study. *Journal of Global Information Management*. 2006. Vol. 14, No. 1. P. 23-46.
13. Doktorowicz K., *Europejski model społeczeństwa informacyjnego*. Katowice, Wyd. UŚ. 2005.
14. Galliers, R.D. & Sutherland, A.R. Information Systems Management and Strategy Formulation: The Stages of Growth Model Revisited. *Journal of Information Systems*. 1991. Vol. 1, No. 2. P. 89-114.
15. Goldthorpe J.H., Lockwood D., Bechhofer F., Platt J. The Affluent Worker: Industrial Attitudes and Behaviour. *The Economic Journal*. 1969. Vol. 79, No. 313. P. 167-169.
16. Ifinedo P. & Davidrajuh R. Digital Divide in Europe: Assessing and Comparing the E-readiness of a Developed and an Emerging Economy in the Nordic Region. *Electronic Government: An International Journal*. 2005. Vol. 2, No. 2. P. 111 – 133.
17. Kasprzyk B. Aspekty funkcjonowania e-administracji dla jakości życia obywateli, in: «Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy», C.F. Hales (red.), Rzeszów, Wyd. URz. 2011.
18. Layne K., Lee J. Developing Fully Functional e-Government: A Four Stage Model. *Government Information Quarterl.* 2011. Vol. 8, No. 2. P. 122-136.

19. Moon J. M. The Evolution of E-government among Municipalities: Rhetoric or Reality? *Public Administration Review*. 2002. Vol. 62, No. 4. P. 424–433.
20. Moon M.J., Welch E.W. & Wong W. What Drives Global E governance? An Exploratory Study at a Macro level. *38th Hawaii International Conference on System Sciences*. Big Island, HI, United States, 2005. 131 p.
21. Siau K. & Long Y. Using Social Development Lenses to Understand E-Government Development. *Journal of Global Information Management*. 2006. Vol. 14, No. 1. P. 47–62.
22. Singh H., Das A. & Joseph D. Country-Level Determinants of E-Government Maturity. *Communications of the Association for Information Systems*. 2007. No. 40. P. 632–648
23. Społeczeństwo informacyjne / J. Papińska-Kacperek (Ed.). Warszawa: PWN, 2008. P. 43.
24. Srivastava S. C. & Teo T. S. H. E-Government Payoffs: Evidence from Cross-Country Data. *Journal of Global Information Management*. 2007. Vol. 15, No. 4. P. 20–40.
25. West D. M. E-government and The Transformation of Service Delivery and Citizen Attitudes. *Public Administration Review*. 2004. Vol. 64, No. 1. P. 15–27.
26. Wong W. & Welch E. (2004). Does E-Government Promote Accountability? A Comparative Analysis of Website Openness and Government Accountability. *Governance: An International Journal of Policy, Administration, and Institutions*. 2004. Vol. 17, No. 2. P. 275–297.

References:

1. Vprovadzhennia instrumentiv e-uriaduvannia v orhanakh mistsevoho samovriaduvannia naibilshykh mist Ukrainy. HO «Podilska Ahentsiia Rehionalnoho Rozvytku»: veb-sait [Implementation of e-government tools in local self-government bodies of major cities of Ukraine. Podil Regional Development Agency: website]. *pard.org.ua*. Retrieved from <http://pard.org.ua> [in Ukrainian].
2. Kysliuk, K. V. (2018). Rozvytok elektronnoho uriaduvannia v Ukraini yak faktor sotsiokulturnoi dynamiky [Development of e-governance in Ukraine as a factor of socio-cultural dynamics]. *Kulturolohiia – Cultural Studies*, 60, 228–237. Retrieved from <http://ku-khsac.in.ua/article/download/133766/130225> [in Ukrainian].
3. Nyzhnyk, N. R., Lelikov, H. I. (2003). *Informatsiini tekhnologii v strukturakh derzhavnoi sluzhby* [Information Technologies in Civil Service Structures]. Kiev: Center for Educational Literature [in Ukrainian].
4. Ofitsiynyi sait Ministerstva tsyfrovoi transformatsiyi Ukrainy [Official site of the State Agency for Electronic Governance of Ukraine]. *www.e.gov.ua*. Retrieved from <https://www.e.gov.ua/> [in Ukrainian].
5. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy № 360-r «Pytannia realizatsii pilotnoho proektu vprovadzhennia tekhnologii elektronnoho uriaduvannia» [Ordinance No. 360-r of the Cabinet of Ministers «Issues of Implementation of the Pilot Project on Implementation of E-Governance Technologies»]. (2010). *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/360-2010-%D1%80> [in Ukrainian].
6. Nakaz Ministerstva osvity i nauky, molodi ta sportu Ukrainy № 1207 «Pro vymohy do formativ danykh elektronnoho dokumentoobihu v orhanakh derzhavnoi vlady» [Order of the Ministry of Education and Science, Youth and Sports of Ukraine № 1207 «Requirements for electronic document circulation formats in public authorities»]. (2011). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1306-11> [in Ukrainian].
7. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy № 649-r «Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku elektronnoho uriaduvannia v Ukraini» [Ordinance of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 649-p]. (2017). *www.kmu.gov.ua*. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/250287124> [in Ukrainian].
8. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy № 67-r «Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku tsyfrovoi ekonomiky ta suspilstva Ukrainy na 2018-2020 roky ta zatverdzhennia planu zakhodiv shchodo yii realizatsii» [Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 67-p «On approval of the Concept of development of the digital economy and society of Ukraine for 2018-2020 and approval of the plan of measures for its implementation»]. (2018). *zakon0.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80> [in Ukrainian].
9. Reitynh elektronnoho uriadu OON. Spilnyi proekt Tadviser: veb-sait [Rating of the UN e-Government. Tadviser Joint Project: Website]. *www.tadviser.ru*. Retrieved from http://www.tadviser.ru/index.php/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%8C%D1%8F:%D0%A0%D0%B5%D0%B9%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B3%D1%8D%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0_%D0%9E%D0%9E%D0%9D [in Russian].
10. Azad, B., Faraj, S. & Goh, J.F. (2010). Formy hlobalnoi dyfuzii elektronnoho uriadu: Porivniannia vplyvu natsionalnykh orhaniv upravlinnia [that Shapes Global Diffusion of e-Government: Comparing the Influence of National Governance Institutions]. *Zhurnal hlobalnoho upravlinnia informat-siiei* – *Journal of Global Information Management*, 18, 2, 85–104 [in English].

11. Barker, C. (2012). *Kulturolohiia: teoriia ta praktyka* [Cultural Studies: Theory and Practice]. London: SAGE Publications Ltd [in English].
12. Chen, Y. N., Chen, H. M., Huang, W. & Ching, R. K. H. (2006). *Strategii elektronnoho uriaduvannia v krainakh, shcho rozvyvaiutsia ta krainakh, shcho rozvyvaiutsia: Ramka implementatsii ta tematychnie doslidzhennia* [E-Government Strategies in Developed and Developing Countries: An Implementation Framework and Case Study]. *Zhurnal hlobalnoho upravlinnia informatsiieiu – Journal of Global Information Management*, 14, 1, 23-46 [in English].
13. Doktorovych, K. (2005). *Yevropeiska model informatsiinoho suspilstva* [European model of the information society]. Katowice: Wyd. UŚ [in Polish].
14. Galliers, R.D. & Sutherland, A. R. (1991). *Upravlinnia informatsiinykh systemamy ta formuliuvannia strategii: perehliana stadiia modeli zrostantia* [Information Systems Management and Strategy Formulation: The Stages of Growth Model Revisited]. *Zhurnal informatsiinykh system – Journal of Information Systems*, 1, 2, 89-114 [in English].
15. Goldthorpe, J.H., Lockwood, D., Bechhofer, F. & Platt, J. *Zainiatyi pratsivnyk: stavlennia do promyslovosti ta povedinka* [The Affluent Worker: Industrial Attitudes and Behaviour]. *Ekonomichnyi zhurnal – The Economic Journal*, 79, 313, 167-169 [in English].
16. Ifinedo, P. & Davidrajuh, R. (2005). *Tsyfrovyi rozpodil u Yevropi: otsinka ta porivniannia elektronnoi hotovnosti rozvynenoi ta novoi ekonomiky u Pivnichnomu rehioni* [Digital Divide in Europe: Assessing and Comparing the E-readiness of a Developed and an Emerging Economy in the Nordic Region]. *Elektronnyi uriad: Mizhnarodnyi zhurnal – Electronic Government: An International Journal*, 2, 111-133 [in English].
17. Kasprzyk, B. (2011). *Aspekty funktsionuvannia elektronnoho uriadu shchodo yakosti zhyttia hromadian u: «Sotsialna nerivnist ta ekonomichne zrostantia»* [Aspects of functioning of e-government in this life of the population in: «Social inequality and economic need»]. C.F. Hales (red.). Rzeszów: Wyd. URz [in Polish].
18. Layne, K., Lee, J. (2011). *Rozrobka povnistiu funktsionalnoho elektronnoho uriadu: model na chotyry etapy. Informatsiinyi kvartal uriadu* [Developing Fully Functional e-Government: A Four Stage Model]. *Informatsiinyi kvartal uriadu – Government Information Quarterly*, 8, 2, 122-136 [in English].
19. Moon, J. M. (2002). *Evolutsiia elektronnoho uriadu sered munitsypalitetiv: rytoryka chy realnist?* [The Evolution of E-government among Municipalities: Rhetoric or Reality?]. *Ohliad derzhavnoho upravlinnia – Public Administration Review*, 62, 4, 424-433 [in English].
20. Moon, M. J., Welch, E. W. & Wong, W. (2005). *Chy spryiaie elektronnomu uriadu pidzvitnist? Porivnialnyi analiz vidkrytosti veb-saitiv ta pidzvitnosti uriadu* [What Drives Global E-governance? An Exploratory Study at a Macro level]. Big Island: HI, United States [in English].
21. Siau, K. & Long, Y. (2006). *Vykorystannia linz sotsialnoho rozvytku dlia rozuminnia rozvytku elektronnoho uriadu* [Using Social Development Lenses to Understand E-Government Development]. *Zhurnal hlobalnoho upravlinnia informatsiieiu – Journal of Global Information Management*, 14, 1, 47-62 [in English].
22. Singh, H., Das, A. & Joseph, D. (2007). *Determinanty zrilosti uriadu na rivni krainy* [Country-Level Determinants of E Government Maturity]. *Zviazok Asotsiatsii informatsiinykh system – Communications of the Association for Information Systems*, 40, 632-648 [in English].
23. Papińska-Kacperek, J. (Eds.). (2008). *Informatsiine suspilstvo* [Information Society]. Warszawa: PWN [in Polish].
24. Srivastava, S. C. & Teo, T. S. H. (2007). *Vyplaty za elektronnyi uriad: dani, otrymani za mezhamy krainy* [E-Government Payoffs: Evidence from Cross-Country Data]. *Zhurnal hlobalnoho upravlinnia informatsiieiu – Journal of Global Information Management*, 15, 4, 20-40 [in English].
25. West, D. M. (2004). *Elektronnyi uriad ta transformatsiia nadannia posluh ta stavlennia do hromadian* [E-government and The Transformation of Service Delivery and Citizen Attitudes]. *Ohliad derzhavnoho upravlinnia – Public Administration Review*, 64, 1, 15-27 [in English].
26. Wong, W. & Welch, E. (2004). *Chy spryiaie elektronnomu uriadu pidzvitnist? Porivnialnyi analiz vidkrytosti veb-saitiv ta pidzvitnosti uriadu* [Does E-Government Promote Accountability? A Comparative Analysis of Website Openness and Government Accountability]. *Upravlinnia: Mizhnarodnyi zhurnal z pytan polityky, administratsii ta instytutsii – Governance: An International Journal of Policy, Administration, and Institutions*, 17, 2, 275-297 [in English].

Нечипоренко А.В.кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів імені Л.Л. Тарангул
Університету державної фіскальної служби України**Качула А.Г.**студентка
Навчально-наукового інституту фінансів, банківської справи
Університету державної фіскальної служби України**Nechyporenko Alina**

University of the State Fiscal Service of Ukraine

Kachula Anastasiia

University of the State Fiscal Service of Ukraine

**ПРАКТИКА ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОНАННЯ
МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ УКРАЇНИ
(НА ПРИКЛАДІ БЮДЖЕТУ МІСТА ЛУЦЬК)****PRACTICE OF FORMATION AND EXECUTION
OF LOCAL BUDGETS OF UKRAINE
(ON THE EXAMPLE OF THE BUDGET OF THE CITY OF LUTSK)**

У статті розглянуто особливості формування та виконання місцевих бюджетів (на прикладі бюджету міста Луцьк). У розрізі структури доходів проаналізовано складники податкових надходжень за найбільшими податками та неподаткові надходження місцевого бюджету. Досліджено питому вагу міжбюджетних трансфертів у процесі формування доходів місцевих бюджетів. Визначено основні проблеми, що виникають під час формування доходної частини місцевих бюджетів. Провівши аналіз структури і динаміки доходів і видатків місцевого бюджету, запропоновано напрями удосконалення механізму управління коштами місцевих бюджетів. Доведено, що для підвищення ефективності використання коштів місцевих бюджетів необхідно здійснювати своєчасне фінансування видатків, а також із боку держави варто здійснити комплекс заходів для посилення соціальної, стимулюючої та регулюючої ролі податків.

Ключові слова: бюджет, місцевий бюджет, доходи місцевого бюджету, видатки місцевого бюджету, міжбюджетні трансферти.

В статье рассмотрены особенности формирования и исполнения местных бюджетов (на примере бюджета города Луцк). В разрезе структуры доходов проанализированы составляющие налоговых поступлений по основным налогам и неналоговые поступления местного бюджета. Исследован удельный вес межбюджетных трансфертов в процессе формирования доходов местных бюджетов. Определены основные проблемы, существующие при формировании доходной части местных бюджетов. На основе проведенного анализа структуры и динамики доходов и расходов местного бюджета предложены направления совершенствования механизма управления средствами местных бюджетов. Доказано, что для повышения эффективности использования средств местных бюджетов необходимо осуществлять своевременное финансирование расходов, а также со стороны государства следует осуществить комплекс мероприятий для усиления социальной, стимулирующей и регулирующей роли налогов.

Ключевые слова: бюджет, местный бюджет, доходы местного бюджета, расходы местного бюджета, межбюджетные трансферты.

Ensuring stable and sufficient financial resources of the territorial communities is a guarantee of the establishment of a capable and efficient local government. Increasing the importance of local budgets in implementing social and economic regulation is the basis for building and developing an effective national economy. The purpose of the article is to analyze the revenues and expenditures of local budgets and to develop proposals for improving the mechanism of managing local budget funds. The problem of optimal redistribution of powers and financial resources between central government and

local self-government is one of the most important in the context of improving the efficiency of the country's budgetary system. The article deals with the peculiarities of formation and implementation of local budgets (on the example of the Lutsk city budget). The sources of formation are described city budget revenues and directions of their use. In a section of revenue breakdown components of tax revenues on the main taxes and non-tax receipts of the local budget are analyzed. Specific weight of the intergovernmental transfers in the course of formation of income of local budgets is investigated. Analyses directions of use of budgetary resources by local governments. The main problems existing when forming revenues of local budgets are defined. On the basis of the carried-out analysis of structure and dynamics of income and expenses of the local budget the directions of improvement of the mechanism of management of means of local budgets are offered. It is proved that for increase in efficiency of use of means of local budgets it is necessary to carry out timely financing of expenses and also from the state it is necessary to carry out a complex of actions for strengthening of the social, stimulating and regulating role of taxes. The article defines perspective directions of formation and using of local budgets of Ukraine.

Key words: budget, local budget, income of the local budget, expenses of the local budget, inter-governmental transfers.

Постановка проблеми. Одним з основних питань, яке постає на сучасному етапі розвитку місцевих громад, є пошук шляхів удосконалення механізму формування та використання фінансових ресурсів місцевих бюджетів та активізація резервів збільшення доходів із метою підвищення ефективності реалізації власних повноважень. Наявність достатньої кількості фінансових ресурсів місцевих бюджетів закріплює економічну самостійність органів місцевого самоврядування, сприяє активізації господарської діяльності на підвідомчій території, створює можливості для розширення інфраструктури з метою забезпечення високого рівня життя населення.

Чинна вітчизняна система акумулювання грошових коштів до бюджету характеризується низьким рівнем частки власних доходів місцевих бюджетів, що відображається у збільшенні частки міжбюджетних трансфертів. За таких умов знижується і слабо використовується фінансовий потенціал відповідної території, що є стримуючим чинником перетворень у державі на шляху до фінансової децентралізації. Саме тому пильної уваги заслуговує питання щодо пошуку та виявлення потенційних резервів збільшення фінансових ресурсів для забезпечення ефективного виконання функцій місцевими органами влади, що уможливить задоволення потреб певної територіальної громади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням щодо особливостей формування та використання коштів місцевих бюджетів присвячено наукові праці вітчизняних науковців В. Андрущенка, О. Кириленко, І. Луніної, Л. Тарангул, І. Чугунова та ін. У своїх роботах учені досліджували процес формування і виконання місцевих бюджетів, а також проблеми міжбюджетних відносин. Проте у зв'язку з бюджетними новаціями на місцевому рівні ці питання потребують детального аналізу для

визначення їхнього впливу на формування та виконання місцевих бюджетів.

Мета статті – аналіз доходів та видатків місцевих бюджетів та розроблення пропозицій щодо удосконалення механізму управління коштами місцевих бюджетів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема оптимального перерозподілу повноважень і фінансових ресурсів між центральними органами влади та місцевим самоврядуванням є однією з найбільш важливих у контексті підвищення ефективності бюджетної системи країни. Об'єктивною необхідністю формування нових економічних відносин в Україні є надання гарантій фінансової незалежності місцевим органам влади [3].

Нині в Україні фінансова самостійність територій має низку проблем. Формально відповідно до законодавства України місцеві бюджети наділені необхідною ресурсною базою, володіють низкою повноважень у частині розпорядження наявними коштами, земельними ділянками, іншими об'єктами комунальної власності [4]. Фактично ж фінансові можливості територіальних громад істотно обмежені, не відповідають установленим нормам забезпечення соціальних гарантій та зумовлюють значні касові розриви під час виконання місцевих бюджетів. При цьому найвагомішим джерелом фінансових ресурсів місцевого самоврядування є доходи місцевих бюджетів.

До основних джерел доходів місцевих бюджетів належать податкові надходження, кошти, отримані від власних засобів муніципального утворення, які створюються за рахунок діяльності підприємств та організацій, що перебувають у власності територіальних громад, та оплата за послуги, які надають органи місцевого самоврядування, а також місцеві позики [1].

Розглянемо доходи місцевих бюджетів України за 2014–2018 рр. (табл. 1).

Таблиця 1

Доходи місцевих бюджетів України за 2014–2018 рр.

Види доходів	Рік					Темп зростання, %
	2014	2015	2016	2017	2018	
Податкові надходження, млрд. грн	75,3	98,2	146,9	201,0	229,8	3,1
Неподаткові надходження, млрд. грн	12,3	20,1	21,7	26,0	29,1	2,4
Доходи від операції з капіталом, млрд. грн	1,5	2,1	2,0	2,5	2,5	1,7
Офіційні трансферти, млрд. грн	130,6	174,0	195,4	272,9	308,9	2,4
Всього, млрд. грн	219,7	294,4	366,0	502,4	570,3	2,6

Джерело: складено авторами на основі даних [6].

Таблиця 2

Доходи бюджету м. Луцьк за 2014–2018 рр.

Види доходів	Рік					Темп зростання, %
	2014	2015	2016	2017	2018	
Податкові надходження, млн. грн	521,9	723,4	952,9	1102,1	1168,7	2,2
Неподаткові надходження, млн. грн	98,1	119,2	123,6	149,2	161,0	1,6
Доходи від операції з капіталом, млн. грн	2,5	3,6	4,0	4,4	4,6	1,8
Трансферти, млн. грн	735,6	928,4	1198,0	1276,5	1318,9	1,8
Цільові фонди, млн. грн	0,3	0,5	0,8	1,0	1,2	4
Всього, млн. грн	1358,2	1775,1	2279,3	2533,2	2654,4	1,2

Джерело: складено авторами на основі даних [5].

З таблиці 1 видно, що упродовж 2014–2018 рр. доходи місцевих бюджетів зростали. У структурі доходів місцевих бюджетів традиційно переважали офіційні трансферти та податкові надходження, питома вага яких у 2018 р. становила 54,2% і 40,3% відповідно. Неподаткові надходження, які займають третє місце у структурі доходів місцевих бюджетів, упродовж 2014–2018 рр. також зростали і у 2018 році становили 29,1 млрд. грн.

Розглянемо дохідну частину місцевих бюджетів на прикладі м. Луцьк упродовж 2014–2018 рр. (табл. 2).

З таблиці 2 можна дійти висновку, що у структурі бюджету м. Луцьк упродовж 2014–2018 рр. переважали офіційні трансферти, які становили 1318,9 млн. грн. у 2018 р. Податкові надходження займають друге місце у структурі місцевого бюджету й упродовж досліджуваного періоду щорічно зростали.

Реальний стан фінансового забезпечення органів місцевого самоврядування на виконання функцій і завдань у межах власної компетенції та реалізації доручених центральною владою повноважень є надзвичайно складним. Аналіз статистичних даних підтверджує, що найбільша питома вага належить надходженням від загальнодержавних податкових платежів, які фактично не пов'язані зі власною діяль-

ністю територіальних громад. Натомість обсяг ресурсів, що передаються місцевій владі для виконання делегованих повноважень у вигляді трансфертів, не відповідає їхній компетенції. Це неабиякою мірою суперечить демократичним механізмам ринкової економіки, принципам планування та управління фінансовими ресурсами територіальних громад, задекларованих у вітчизняному бюджетно-податковому законодавстві та європейських нормах права [2].

Проаналізуємо динаміку частки трансфертів у доходах бюджету м. Луцьк упродовж 2014–2018 рр. (рис. 1).

Аналізуючи дані рис. 1, можемо дійти таких висновків. Упродовж 2014–2018 рр. найбільшу питому вагу у структурі доходів бюджету займали трансферти – це половина всіх доходів місцевого бюджету. Проте динаміка частки трансфертів у доходах бюджету м. Луцьк за 5 років скоротилась і у 2018 році становила 49,7%. Це свідчить про підвищення фінансової самостійності місцевого бюджету.

Розглянемо динаміку податкових надходжень місцевих бюджетів України (рис. 2) та бюджету м. Луцьк (рис. 3).

З рисунку 2 видно, що упродовж 2014–2018 рр. у структурі податкових надходжень місцевих бюджетів перше місце займав податок на доходи фізичних осіб, тобто доходи

місцевих бюджетів не диверсифіковані. Як наслідок, місцеві податки не виконують функцію фіскального інструменту органів місцевого самоврядування.

Щодо податкових надходжень бюджету м. Луцьк (рис. 3), то варто зауважити, що найбільшу питому вагу займав податок на доходи фізичних осіб. Так, у 2014 р. зазначений податок становив 62,4 %, а у 2018 р. – 68,3 %.

У структурі неподаткових надходжень місцевих бюджетів України упродовж 2014–2018 рр. найбільшу частку займали надходження бюджетних установ (78,1% у 2014 р. та 65,4 % у 2018 р.). Друге місце займали адміністративні збори та платежі, а третє – надходження державних підприємств [6].

У структурі неподаткових надходжень бюджету м. Луцьк упродовж 2014–2018 рр. зберігалася загальнодержавна тенденція. У 2018 р. доходи від власності та підприємницької діяльності становили 6,2 млн. грн., адміністративні збори і платежі – 30 млн. грн., інші неподаткові надходження – 45,7 млн. грн., власні надходження бюджетних установ – 79 млн. грн. [5].

Самостійність бюджетів можлива лише за наявності достатніх власних доходних джерел. Як свідчить досвід економічно розвинених країн, частка власних доходів у бюджетах органів самоврядування повинна становити принаймні 40%. В Україні ж спостерігається негативна тенденція до зменшення частки власних доходів у структурі доходів місцевих бюджетів (в останні роки цей показник не перевищує 5%) і, як результат, збільшення кількості дотаційних бюджетів [1]. Недостатність власних стабільних доходів значно обмежує вплив місцевих органів влади на соціально-економічний розвиток територій.

Проаналізуємо співвідношення власних та делегованих повноважень з основними джерелами їх формування (табл. 3).

З таблиці 3 можна спостерігати, що показники співвідношення закріплених та власних повноважень бюджету м. Луцьк указують на те, що місцеві органи влади виконують переважно

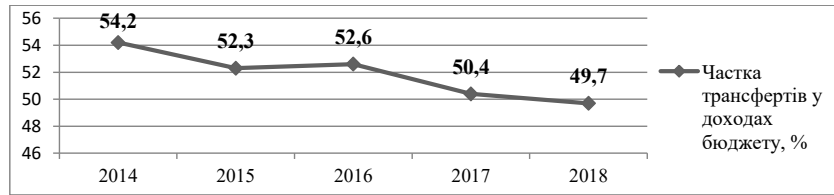

Рис. 1. Динаміка частки трансфертів у доходах бюджету м. Луцьк упродовж 2014–2018 рр., %

Джерело: складено авторами на основі даних [5]

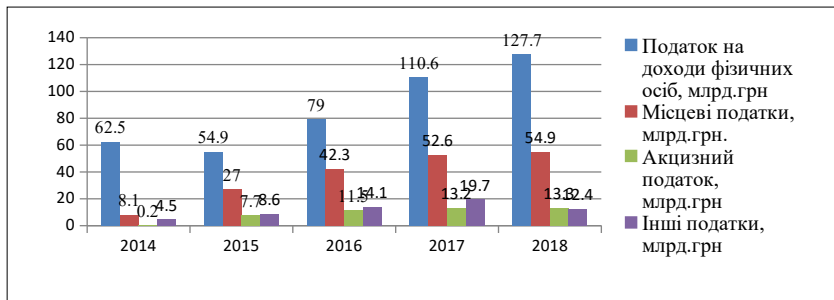

Рис. 2. Динаміка податкових надходжень місцевих бюджетів України за 2014–2018 рр.

Джерело: складено авторами на основі даних [6]

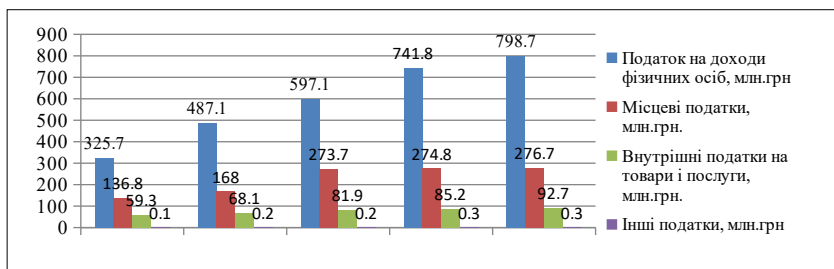

Рис. 3. Динаміка податкових надходжень бюджету м. Луцьк за 2014–2018 рр.

Джерело: складено авторами на основі даних [5]

делеговані повноваження, тобто їхня фінансова незалежність є декларованою, а не фактичною. Загалом можемо дійти висновку, що трансфертів не вистачає для здійснення органам місцевого самоврядування делегованих повноважень, отже, рівень фінансової автономії є низьким. Але позитивним є те, що частки власних доходів упродовж досліджуваного періоду зростає. Це свідчить про збільшення фінансових можливостей територій щодо виконання власних повноважень, спрямованих на фінансування місцевих економічних та соціальних потреб, а це в майбутньому повинно привести до збільшення фінансової самостійності місцевих органів влади у виконанні різних програм.

Значна частка міжбюджетних трансфертів у структурі доходів місцевих бюджетів свідчить про посилення централізації бюджетних ресурсів, що суперечить принципам бюджетної децентралізації.

Таблиця 3

Співвідношення власних та делегованих повноважень із власними доходами та трансфертами бюджету м. Луцьк, млрд. грн.

Показник	Рік					Темп зростання, %
	2014	2015	2016	2017	2018	
Делеговані повноваження	1690,3	2200,2	2780,7	3112,8	3300,7	2,0
Трансферти	735,6	928,4	1198,0	1276,5	1318,9	1,8
Власні повноваження	342,1	432,3	512,2	642,1	721,9	2,1
Власні доходи	622,5	846,2	1080,5	1255,7	1334,3	2,1

Джерело: складено авторами на основі даних [5].

Таблиця 4

Видатки місцевих бюджетів України (за функціональною класифікацією)

Напрями видатків	Рік					Темп зростання, %
	2014	2015	2016	2017	2018	
Освіта, млрд. грн	71,4	84,0	94,6	136,6	162,3	2,3
Соціальний захист, млрд. грн	53,4	67,8	101,3	134,5	145,5	0,3
Пенсії, млрд. грн	4,0	4,8	5,0	6,7	7,6	1,9
Медицина, млрд. грн	46,6	59,5	62,9	85,7	85,3	1,8
Чинівницький апарат, млрд. грн	9,6	12,8	15,9	23,7	27,8	2,9
Транспорт, млрд. грн	4,3	8,0	13,9	28,8	36,8	8,6
Інші галузі економіки, млрд. грн	34,2	32,9	52,6	74,1	80,9	2,4
Всього, млрд. грн	223,5	276,9	346,2	490,1	546,2	2,4

Джерело: складено автором на основі даних [6].

Далі розглянемо видатки місцевих бюджетів України (табл. 4), що використовуються для реалізації програм соціально-економічного розвитку.

Серед видатків місцевих бюджетів за функціональною класифікацією упродовж 2014–2018 рр. переважали видатки на фінансування освіти. Так, у 2018 році вони становили 162,3 млрд. грн, а їхня питома вага – 29,7%. Друге і третє місце у структурі видатків припадало на соціальний захист та медицину. Найбільший темп зростання упродовж 2014–2018 рр. спостерігався серед видатків на транспорт – 8,6%.

Розглянемо структуру видатків загального фонду бюджету м. Луцьк за галузями на 2018 рік. У структурі видатків бюджету м. Луцьк найбільша питома вага належала видаткам на фінансування на освіту – 32,2% (865,0 млн. грн), соціальний захист – 31,7% (852,2 млн. грн) та охорону здоров'я – 13,7% (368,9 млн. грн.). Міжбюджетні трансферти займали лише 2,3%, що свідчить, що місцевий бюджет набуває самостійності у виконанні місцевого бюджету [5].

Отже, провівши аналіз формування та використання фінансових ресурсів місцевих бюджетів, можна виділити такі проблеми: недостатність коштів для фінансування розвитку місцевого самоврядування; зростання частки міжбюджетних трансфертів у складі доходів

місцевих бюджетів та значний ступінь централізації фінансових ресурсів у державному бюджеті. Вищезазначені проблеми зумовлюють потребу пошуку способів збільшення доходної бази місцевих бюджетів та вдосконалення системи міжбюджетних відносин.

Висновки з проведеного дослідження. Чинна практика формування та виконання місцевих бюджетів України свідчить про наявність низки проблем попри певні позитивні зрушення. Зокрема, процес управління коштами місцевих бюджетів як основної складової частини фінансового забезпечення територій характеризується недостатністю доходної бази, залежністю від міжбюджетних трансфертів, значним ступенем централізації фінансових ресурсів у державному бюджеті та неможливістю місцевих бюджетів повністю фінансувати виконання своїх обов'язків. Тому важливим завданням є збільшення доходної частини місцевих бюджетів, що сприятиме покращенню роботи місцевих органів влади та зміцненню їхньої самостійності.

У сучасних умовах удосконалення механізму управління коштами місцевих бюджетів має проводитися, на нашу думку, за такими напрямками, як: надання більшої самостійності органам місцевого самоврядування; застосування ефективних методів контролю

якості надання місцевих послуг з метою не порушення національних стандартів; розмежування витрат органів місцевого самоврядування на виконання делегованих державою і власних повноважень.

Для підвищення ефективності використання коштів місцевих бюджетів необхідно здійсню-

вати своєчасне фінансування видатків, а також із боку держави варто здійснити комплекс заходів для посилення соціальної, стимулюючої та регулюючої ролі податків. Ці заходи забезпечать прогресивний соціально-економічний розвиток країни та сприятимуть гармонізації інтересів держави та регіонів.

Список використаних джерел:

1. Конева І.І. Формування та використання місцевих бюджетів України в умовах децентралізації. Економіка і суспільство. 2018. № 2. С. 751–757.
2. Коцюберенко Г.М., Щербатюк А.В. Практика та проблематика формування місцевих бюджетів (на прикладі обласного бюджету Одеської області). Науковий вісник. 2018. № 1 (253). С. 83–97.
3. Кужелев М.О., Плахотнюк В.В. Формування місцевих бюджетів в умовах бюджетної децентралізації. Економічний вісник університету: Збірник наукових праць учених та аспірантів. 2018. Вип. 36/1. С. 302–312.
4. Нечипоренко А.В., Качула А.Г. Бюджетна децентралізація в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. «Економічні науки». 2018. № 29 (2). С. 95–98.
5. Офіційний сайт Державного веб-порталу бюджету для громадян. URL: <https://openbudget.gov.ua> (дата звернення: 01.09.2019).
6. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: www.minfin.gov.ua/ (дата звернення: 01.09.2019).

References:

1. Konieva I.I. (2018). Formuvannya ta vykorystannya mistsevykh byudzhativ Ukrainy v umovakh detsentralizatsiyi [Formation and use of local budgets of Ukraine in the conditions of decentralization]. *Ekonomika i suspil'stvo*, 2, 751–757. [in Ukrainian]
2. Kotsyuberenko H.M., Shcherbatyuk A.V. (2018). Praktyka ta problematyka formuvannya mistsevykh byudzhativ (na prykladi oblasnoho byudzhetu Odes'koyi oblasti) [Practice and problems of formation of local budgets (on the example of the regional budget of Odessa region)]. *Naukovyy visnyk*, 1 (253), 83–97. [in Ukrainian]
3. Kuzheliev M.O., Plakhotnyuk V.V. (2018). Formuvannya mistsevykh byudzhativ v umovakh byudzhetnoyi detsentralizatsiyi [Formation of local budgets in terms of budget decentralization]. *Ekonomichnyy visnyk universytetu: Zbirnyk naukovykh prats' uchenykh ta aspirantiv*, 36/1, 302–312. [in Ukrainian]
4. Nechyporenko A.V., Kachula A.H. (2018). Byudzhetna detsentralizatsiya v Ukraini: suchasnyy stan ta perspektyvy rozvytku [Budget decentralization in Ukraine: current state and prospects for development]. *Naukovyy visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*. Ser. «Ekonomichni nauky», 29(2), 95–98. [in Ukrainian]
5. Ofitsiynyy sayt Derzhavnoho veb-portalu byudzhetu dlya hromadyan [The official website of the State Budget Web Portal for Citizens]. Retrieved from: <https://openbudget.gov.ua> (accessed 01 September 2019).
6. Ofitsiynyy sayt Ministerstva finansiv Ukrainy [Official site of the Ministry of Finance of Ukraine]. Retrieved from: www.minfin.gov.ua/ (accessed 01 September 2019).

Федишин М.П.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри публічних, корпоративних фінансів
та фінансового посередництва
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Білявська А.В.

магістр
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Fedyshyn Maiia

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

Bilyavska Anastasiia

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

ДЕПОЗИТНІ ОПЕРАЦІЇ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

DEPOSIT OPERATIONS OF COMMERCIAL BANKS: TRENDS AND CURRENT SITUATION

У статті визначено роль депозитних операцій у формуванні ресурсної бази банківських установ, проведено аналіз структури пасиву банківської системи, оцінено фактори впливу на динаміку депозитних операцій комерційних банків України. Побудовано рейтинги банків за кількістю вкладів фізичних осіб, за обсягами депозитного портфеля, за сумами депозитного портфеля фізичних та юридичних осіб. Досліджено вартість депозитів за видами та оцінено її вплив на банківську діяльність та розширення спектру послуг банків України. Виявлено, що ринок депозитних ресурсів продовжує розвиватися в напрямі збільшення його обсягів і кількості пропозицій. Однак ефективність банківської діяльності залежить не тільки від обсягів і структури банківських ресурсів, основну частку яких становлять тимчасово вільні кошти фізичних та юридичних осіб, але й від забезпечення надійності та стійкості функціонування депозитного ринку і зведення до мінімуму можливостей його непередбачених коливань. Проведене дослідження дало змогу окреслити способи забезпечення раціональної структури та стабільності ресурсної бази комерційних банків.

Ключові слова: депозитні операції, ресурси банків, пасиви, депозитний портфель, вклади фізичних осіб, вклади юридичних осіб, рейтинг.

В статье определена роль депозитных операций в формировании ресурсной базы банковских учреждений, проведен анализ структуры пассива банковской системы, оценены факторы влияния на динамику депозитных операций коммерческих банков Украины. Построены рейтинги банков по количеству вкладов физических лиц, по объемам депозитного портфеля, по суммам депозитного портфеля физических и юридических лиц. Исследована стоимость депозитов по видам и оценено ее влияние на банковскую деятельность и расширение спектра услуг банков Украины. Выведено, что рынок депозитных ресурсов продолжает развиваться в направлении увеличения его объемов и количества предложений. Однако эффективность банковской деятельности зависит не только от объемов и структуры банковских ресурсов, основную долю которых составляют временно свободные средства физических и юридических лиц, но и от обеспечения надежности и устойчивости функционирования депозитного рынка и сведения к минимуму возможностей его непредвиденных колебаний. Проведенное исследование позволило определить способы обеспечения рациональной структуры и стабильности ресурсной базы коммерческих банков.

Ключевые слова: депозитные операции, ресурсы банков, пассивы, депозитный портфель, вклады физических лиц, вклады юридических лиц, рейтинг.

The article defines the role of deposit operations in the formation of the resource base of banking institutions, analyzes the structure of liabilities of the banking system, assesses the factors influencing the dynamics of deposit operations of commercial banks of Ukraine. The ratings of banks by the number of deposits of individuals, by the volume of the deposit portfolio, by the sum of the deposit portfolio of individuals and legal entities were constructed. During the period under review, the national cur-

rency deposits accounted for the lion's share of deposits by economic entities. Their share has steadily increased (from 59,8% in 2016 to 64,4% in 2018). Funds raised from individuals in 2016–2017 were mostly in foreign currency. This was probably due to the people's distrust of the hryvnia and their belief in the volatility of the national currency. The situation has improved in 2018–2019 with an increase in both the volume and the number of deposits of individuals. In 2018, more than half (52,7%) of individuals' deposits were denominated in national currency. This change can be explained by the artificial change in deposit rates during these periods. There is a positive upward trend in interest rates on deposits of individuals by 9–12 months in hryvnia in the studied period, but interest rates on time deposits in national and foreign currencies tend to decrease. The analysis confirms that banks slightly differentiate deposit rates by maturity: the value of deposits in UAH for 6,9,12 months is at the level of 14,2% per annum. The value of 12 monthly deposits in USD is unchanged throughout 2018 and is fixed at 3,4% per annum. The value of deposits by type has a decisive impact on banking and drive to expansion of banking services. It is revealed that the deposit market continues to grow in the direction of increasing its volume and quantity of offers. However, the effectiveness of banking depends not only on the volume and structure of banking resources, the bulk of which are temporarily free funds of individuals and legal entities, but also on ensuring the reliability and stability of the functioning of the deposit market and minimizing the possibility of its unforeseen fluctuations. The study made it possible to outline ways to ensure the rational structure and stability of the commercial banks' resource base.

Key words: deposit operations, bank resources, liabilities, deposit portfolio, deposits of individuals, deposits of legal entities, rating.

Постановка проблеми. Нині вітчизняна банківська система характеризується недостатнім рівнем капіталізації. У зв'язку з цим українські банки здійснюють пошук оптимального варіанту формування банківських ресурсів. З метою забезпечення стабільності ресурсної бази і діяльності банку загалом необхідним є те, щоб найбільшу частку його ресурсів становили строкові вклади. Однак в умовах незначної стабілізації економіки України досі відчутним є рівень недовіри вкладників до формування строкових вкладів. Хоча, за оцінками вітчизняних експертів, «на руках» у населення є значний потенціал грошових ресурсів, що становить значну частку грошового обороту і може бути розміщеним у комерційних банках України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Характеристику та класифікацію депозитів банку детально досліджували у своїх працях О.В. Васюренко [1–2], А.О. Єпіфанов [3], Л.П. Снігурська [4] та інші. Аналізу депозитних операцій банку присвячено наукові дослідження О.В. Васюренко, К.О. Волохати, А.М. Герасимовича, І.М. Парасій-Вергуненко [5], у яких визначено основні методичні підходи до аналізу, його інформаційне забезпечення та послідовність здійснення. Проте для визначення сучасного стану депозитних операцій банку як складника ресурсної бази банків України з позиції забезпечення її стабільності необхідно дослідити взаємозв'язок теоретичних аспектів депозитних операцій із практичними результатами діяльності вітчизняних банківських установ.

Метою дослідження є аналіз впливу депозитів фізичних та юридичних осіб на діяльність та розширення спектру послуг банків України.

Аналіз депозитних операцій банку переважно проводять із метою визначення раціональності формування ресурсної бази банку та шляхів оптимізації їхньої структури, на що і можуть бути використані в подальшому результати цього дослідження. Під час розрахунків використано статистичні методи аналізу структури та динаміки показників депозитного сегменту банківських послуг, застосовано також методи теоретичних узагальнень, порівняння та фінансового аналізу для побудови розрахунково-аналітичних таблиць та діаграм; абстрактно-логічний метод – для узагальнень та формулювання висновків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Джерелами формування фінансових ресурсів є пасиви банку. За своїм складом вони неоднорідні і складаються з капіталу і зобов'язань банку перед вкладниками та кредиторами. Темпи приросту обсягу пасивів та зміна їхньої структури свідчать, що ситуація на ринку депозитних послуг перебуває у стані коливань. Основними джерелами фінансування активних операцій, які становлять найбільшу питому вагу у структурі банківських пасивів, виступають строкові депозити та кошти на поточних рахунках. Останнє джерело ресурсів, на відміну від строкових депозитів, є більш дешевим, але водночас становить групу зобов'язань, яка характеризується підвищеним рівнем ризику.

Розглянемо детальніше структуру пасиву банківської системи України у динаміці за 2016–2018 роки (табл. 1).

Як бачимо, капітал становить порівняно невелику частку пасиву – 9,9% у 2016 році, 12,1% у 2017 році та 8,8% у 2018 році. Структурні коливання складників банківських зобов'язань за досліджувані три роки є незначними. Най-

Таблиця 1

Динаміка структури пасиву банківської системи України

	Періоди						Абсолютне відхилення					
	2016		2017		2018		2017 до 2016		2018 до 2017			
	тис. грн.	%	тис. грн.	%	тис. грн.	%	тис. грн.	%	тис. грн.	%	тис. грн.	%
Капітал	123 784	9,9	161 108	12,1	155 650	8,8	37 324	2,2	-5 458	-3,2		
Строкові вклади (депозити) інших банків та кредити, що отримані від інших банків	73 938	5,9	50 240	3,8	42 178	2,4	-23 698	-2,1	-8 062	-1,4		
Кошти суб'єктів господарювання	369 913	29,4	403 955	30,3	406 166	23,1	34 042	0,8	2 211	-7,2		
кошти суб'єктів господарювання в іноземній валюті	148 733	40,2	156 906	38,8	144 504	35,6	8 173	-1,4	-12 402	-3,3		
кошти суб'єктів господарювання в національній валюті	221 180	59,8	247 049	61,2	261 662	64,4	25 869	1,4	14 613	3,3		
Кошти фізичних осіб (з ощадними (депозитними) сертифікатами)	437 152	34,8	478 100	35,8	508 869	28,9	40 948	1,0	30 769	-6,9		
кошти фізичних осіб (з ощадними (депозитними) сертифікатами) в іноземній валюті	238 964	54,7	243 525	50,9	240 896	47,3	4 561	-3,7	-2 629	-3,6		
кошти фізичних осіб (з ощадними (депозитними) сертифікатами) в національній валюті	198 189	45,3	234 575	49,1	267 973	52,7	36 386	3,7	33 398	3,6		
Кошти небанківських фінансових установ	42 813	3,4	22 907	1,7	23 794	1,4	-19 906	-1,7	887	-0,4		

За даними [6]

більша питома вага стабільно припадає на кошти фізичних осіб (із депозитними сертифікатами), а найменша – на кошти небанківських фінансових установ.

Банківський депозит користується серед населення попитом, оскільки він є менш ризикованим інструментом порівняно з іншими способами інвестування. Це пов'язано насамперед з існуванням Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (ФГВФО), учасниками якого є банківські установи, крім Ощадбанку.

Впродовж усіх досліджуваних років левову частку депозитів суб'єктів господарювання становили депозити, залучені в національній валюті. Питома вага їх стійко збільшувалася (з 59,8% у 2016 році до 64,4% у 2018 році).

Як бачимо, кошти, залучені від фізичних осіб, у 2016–2017 роках були більшою мірою в іноземній валюті. Це, ймовірно, було наслідком недовіри населення до гривні та переконаність у нестійкості національної валюти. Окрім того, вкладаючи переважно іноземну валюту, вкладники сподівалися дещо «згладити» значні темпи інфляції, які, по суті, «з'їдали» накопичений за час користування депозитом пасивний дохід.

Ситуація покращилася у 2018–2019 роках зростанням як обсягів, так і кількості вкладних рахунків фізичних осіб. Побудуємо рейтинг банків за кількістю вкладів фізичних осіб, відкритих клієнтами комерційних банків – учасників Фонду гарантування вкладів фізичних осіб у національній валюті, за виключенням Ощадбанку, оскільки повернення вкладів фізичних осіб у цьому банку гарантується не Фондом, а державою.

Станом на кінець першого кварталу 2019 року в “Ощадбанку” налічується 96 803 371 рахунків клієнтів – фізичних осіб [7]; ця кількість у 4,5 разу більша за кількість вкладів “Приватбанку”, який займає перше місце у рейтингу, наведеному на рис. 1.

Варто відзначити, що у банку за найбільшою кількістю відкритих вкладів у гривні – “Приватбанку” – 25% вкладів становлять вклади до 10 грн, у “Райффайзен Банку Аваль” таких рахунків – 28%, в “Укрсиббанку” – 38%, у решти банків з рейтингу частка вкладів до 10 гривень коливається на рівні 64–67%, що пояснюється політикою банків щодо відкриття клієнтських рахунків з метою доступу до ширшого переліку пропонованих установами банківських послуг.

Найбільша кількість вкладів у банківських установах за діапазоном від 10 до 100 тис. грн, однак за кількістю вкладів понад 500 тис. грн лідируючі позиції теж займає “ПриватБанк” (у його установі 14 195 таких вкладів), далі у “Райффайзен Банк Аваль” сконцентровано 5115 вкладів, в “Укрексімбанку” – 4663, у Альфабанку – 2299, в “Укрсиббанку” – 1693, у “ПУМБ” – 1473, в “ОТП Банку” – 1468, в “Укргазбанку” – 1236 відкритих вкладів на суму понад 500 тис. грн.

У 2018 році більша половина (52,7%) депозитів фізичних осіб були залучені у національній валюті. Такій зміні можна дати пояснення через штучну зміну депозитних ставок за ці періоди. Розглянемо зміну середніх відсоткових ставок за депозитами фізичних осіб у 2018 році (табл. 2) та динаміку середніх відсоткових ставок за строковими депозитами (табл. 3).

Як бачимо, спостерігається позитивна тенденція до зростання відсоткових ставок за депозитами фізичних осіб на 9–12 місяців тільки у гривні в досліджуваному періоді, однак відсоткові ставки за терміновими вкладами в національній та іноземних валютах мають тенденцію до зниження. Аналіз підтверджує, що банки незначно диференціюють депозитні ставки за терміновістю вкладу: вартість депозитів у гривні на 6,9, 12 місяців знаходиться на рівні 14,2% річних. Вартість 12 місячних депозитів у доларах США є незмінною протягом усього 2018 року та зафіксована на рівні 3,4% річних.

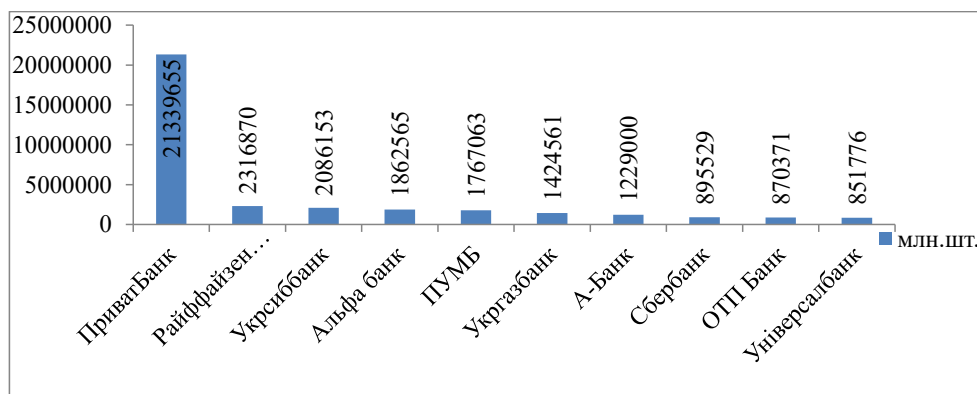

Рис. 1. Рейтинг банків за кількістю вкладів фізичних осіб у національній валюті

Джерело: За даними [8]

З наведених даних у табл. 3 бачимо, що в середньому за два роки відсоткова ставка на короткострокові вклади у національній валюті зросла на 3 відсоткові пункти, а в іноземній валюті – навпаки, скоротилася на 3,2%. Довгострокові валютні вклади теж стали приносити своїм вкладникам на 3,7 відсоткові пункти менше прибутку.

Щоб оцінити ризики, пов'язані з формуванням строкових вкладів клієнтам (як компаніям, так і фізичним особам), завжди слід мати якісь певні орієнтири, якими часто слугують певного виду рейтинги.

Як видно з рис. 2, у 2017 році, незважаючи на недавню для того часу націоналізацію (у грудні 2016 року), лідером рейтингу виступає “ПриватБанк”, розміри депозитного портфеля якого були майже у 5 разів більшими від депозитного портфеля банку, який посідає друге місце (“Райффайзен Банк Аваль”), а третю позицію лідерів займав “Альфа-Банк” із розмірами

портфеля вкладів фізичних та юридичних осіб 28,6 млрд. грн.

У 2018 році топ-десятька дещо змінилася, хоча представником першої позиції залишився “ПриватБанк”. Загалом спостерігаємо тенденцію скорочення обсягу депозитного портфеля десятки банківських установ, наведених у рейтингу (рис. 3). Одним із факторів, що впливає на таку тенденцію, є відсоткова політика кожного з банків. У “ПриватБанку”, для прикладу, впродовж останніх 4 років стабільно були найвищі відсоткові ставки за депозитами для фізичних осіб порівняно з іншими банківськими установами. До того ж, із метою довгострокового залучення капіталу “ПриватБанк” заохочував своїх клієнтів до пролонгації їхніх вкладів у національній валюті шляхом підвищення відсоткової ставки на деякі з них на 0,5% через півроку з моменту оформлення вкладу.

Розглянемо десятку банків-лідерів за обсягом депозитів фізичних осіб у 2017 році (табл. 4).

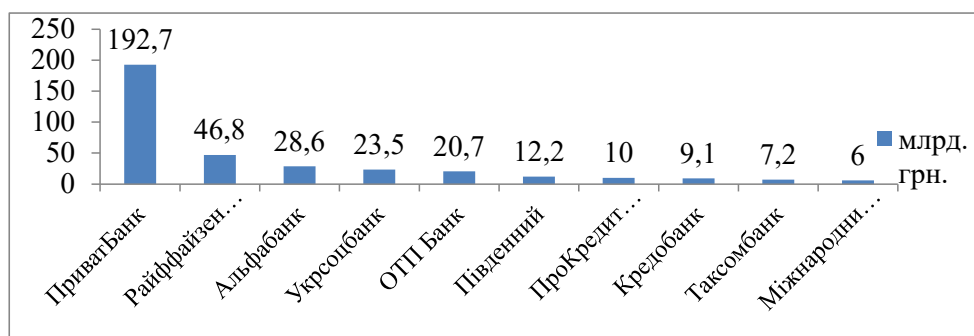

Рис. 2. Рейтинг банків України за обсягами депозитного портфеля за підсумками 2017 року [6]

Таблиця 2

Середні відсоткові ставки в банківських установах за депозитами фізичних осіб у 2018 році, % річних

Період	За депозитами в гривні	За депозитами в доларах США	За депозитами в євро
3 місяці	↓13,41	↓2,13	↓1,05
6 місяців	↓14,19	↓2,75	↓1,43
9 місяців	↑14,21	↓3,04	↓1,99
12 місяців	↑14,29	↓3,35	↓1,91

За даними [9]

Таблиця 3

Динаміка середніх відсоткових ставок за строковими депозитами за 2016–2018 роки, % річних

Рік	Національна валюта			Іноземна валюта		
	усього	коротко-строкові	довго-строкові	усього	коротко-строкові	довго-строкові
2016	10,5	10,2	18,0	6,7	5,9	8,5
2017	9,9	9,8	14,6	3,0	2,8	4,6
2018	13,5	13,5	14,5	2,8	2,7	4,8

За даними [6]

Як бачимо, першу трійку становлять державні банки. Беззаперечним лідером залишається “ПриватБанк”. Вклади “ОТП Банку”, який займає останнє місце рейтингу, становлять 9 142 769 тис. грн., що майже у 18 разів менше від депозитів “ПриватБанку”. Таким чином, “ПриватБанк” пропонує своїм клієнтам найпривабливіші депозитні програми з різними умовами, завдяки яким кожен вкладник може підібрати для себе найбільш вигідний продукт, враховуючи можливості та побажання. При цьому робота з банком за бажанням клієнта може здійснюватися з використанням Інтернету [10, с. 176].

Варто зауважити, що з банківського ринку масово зникають депозити з правом поповнення та можливістю дострокового розірвання. Схоже, депозитний ринок прямує у бік спрощення, за якого залишиться лише два види депозитів: строкові без права зняття та ощадні з вільним рухом коштів.

Ще рідкіснішим різновидом є накопичувальний депозит із правом дострокового розірвання договору, що залишився лише у 10 установах.

Розглянемо топ-10 банків за обсягами депозитів юридичних осіб (табл. 5) [9].

Як простежується у рейтингу, найбільш привабливим банком для юридичних осіб виявився “Ощадбанк”, а останню сходинку цього рейтингу посідає “Альфа-Банк”.

На високі рейтингові позиції найбільших банків України у 2017 році мав значний вплив так званий фактор власника, оскільки стабільність і стійкість під впливом стресових умов багато в чому забезпечує вчасне поповнення капіталу і ліквідних ресурсів. І великим тому підтвердженням є відсутність фактів визнання неплатоспроможним жодного банку, що належить міжнародним фінансовим холдингам або державі.

Висновки з проведеного дослідження. Стан ринку депозитних послуг України був досить нестабільним у 2016–2017 роках, а у 2018 році дещо стабілізувався, наслідком чого є поповнення депозитних портфелів банківських установ. Варто зазначити, що ринок депозитних ресурсів фізичних осіб продовжує розвиватися в напрямі збільшення його обсягів та кількості пропозицій.

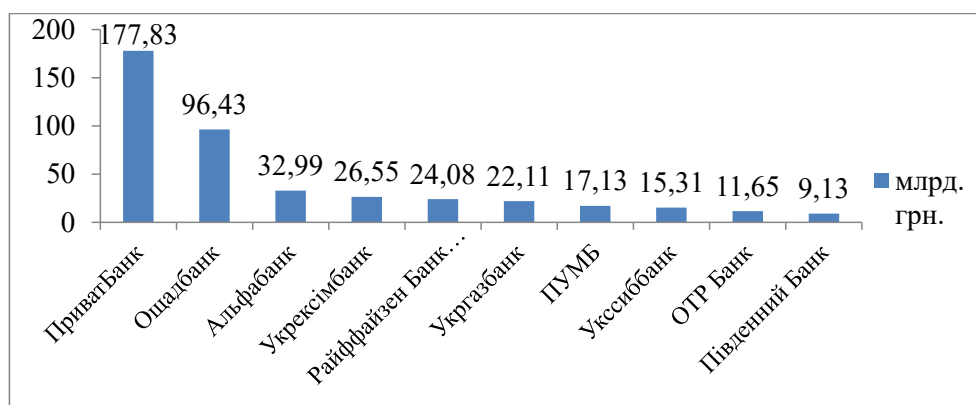

Рис. 3. Рейтинг банків України за обсягами депозитного портфеля за підсумками 2018 року [6]

Таблиця 4

Рейтинг банків України за сумами депозитного портфеля фізичних осіб у 2017 році (тис. грн)

№	Банк	Депозити фізичних осіб	у т.ч. до запитання
1	Приватбанк	159 561 569	40 457 303
2	Ощадбанк	74 603 999	17 452 423
3	Укресімбанк	23 833 267	6 785 572
4	Райффайзен Банк Аваль	18 342 288	12 188 004
5	Альфа-Банк	17 642 822	3 156 410
6	Укргазбанк	15 603 119	3 688 050
7	Укрсоцбанк	15 315 647	4 481 489
8	ПУМБ	14 341 302	3 815 535
9	УкрСиббанк	11 849 687	10 170 287
10	ОТП Банк	9 142 769	6 789 443

За даними [9]

Таблиця 5

Рейтинг банків України за сумами депозитного портфеля юридичних осіб у 2017 році, тис. грн.

№	Банк	Депозити юридичних осіб	в т.ч. до запитання
1	Ощадбанк	73 932 281	29 167 207
2	Укрексімбанк	64 568 757	54 224 573
3	Укргазбанк	42 301 361	23 044 684
4	Приватбанк	39 875 434	19 827 482
5	Райффайзен Банк Аваль	29 214 610	25 317 936
6	УкрСиббанк	22 096 360	19 662 901
7	СІТІБанк	19 071 553	18 537 378
8	ПУМБ	18 460 769	12 578 811
9	Креді-Агріколь Банк	18 294 697	10 380 482
10	Альфа-Банк	13 573 756	5 998 015

Необхідність нарощувати ресурсний потенціал змушує банки підвищувати ставки за депозитами, що приводить до подорожчання цього виду ресурсу та зменшення потенційного прибутку. Проте збільшення частки строкових вкладів населення позитивно впливає на стабільність ресурсної бази банку, знижуючи при цьому його ліквідність.

Для покращення ситуації з боку банківських установ необхідно докласти значних зусиль, щоб завоювати довіру громадян як до самих депозитних послуг банків (вкладники добре пам'ятають введені мораторії на зняття коштів зі вкладів у 2008–2009 та у 2014 роках та наслідки введення оподаткування відсотків за депозитами [11]), так і до гривні як національної валюти. Для клієнтів банку важливою є надійність збереження, стабільний дохід та чітке виконання умов договору банківського вкладу обома сторонами – саме ці чинники формують довіру вкладників до банківських установ. З метою залучення більшої кількості клієнтів для розміщення вільних коштів у формі банківських депозитів нині необхідно

пропонувати ще більш вигідні та оптимальні умови залучення коштів у вклади, що визначені маркетинговою стратегією розвитку банку; усі зусилля менеджерів банку максимізувати для належного управління депозитним портфелем банківської установи; вжити заходи впливу на економічну поведінку потенційних вкладників, всіляко заохочувати підтримування стабільних залишків і стимулювання притоку коштів на поточних рахунках шляхом надання додаткових банківських послуг та підвищення якості обслуговування. За покращення умов залучення вільних коштів громадян потенційним вкладникам варто скористатися цим шансом, адже після тривалої кризи ситуація в банківській сфері та економіці загалом стабілізується.

Результати проведеного дослідження демонструють позитивну динаміку в організації депозитної діяльності українських банків. Обсяг депозитних ресурсів за останні роки збільшився, що свідчить про поступове, хоч і незначне, відновлення довіри вкладників до банківської системи.

Список використаних джерел:

1. Васюренко О.В., Волохата К.О. Економічний аналіз діяльності комерційних банків / за ред. О.В. Васюренко. Київ: «Знання», 2006. 463с.
2. Васюренко О.В. Банківський менеджмент: навч. посібник. Київ: Академія. 2001. 320 с.
3. Єпіфанов А.О., Маслак Н.Г., Сало І.В. Операції комерційних банків: навч. посіб. Суми : ВТД «Університетська книга», 2007. 523 с.
4. Снігурська, Л. П. Банківські операції і послуги: навч. посібн. Київ: МАУП, 2006. 456 с.
5. Алексеєнко М.Д. Аналіз банківської діяльності: навч. посібник / за ред. А.М. Герасимовича. Київ: КНЕУ, 2004. 599 с.
6. Основні показники діяльності банків / Офіційний сайт Національного банку України. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593 (дата звернення 11.08.2019 р.).
7. Офіційний сайт ПАТ «Державний ощадний банк України». URL: <https://www.oschadbank.ua/ua/about/reporting> (дата звернення 22.09.2019 р.).
8. Розподіл вкладів фізичних осіб та сума можливого відшкодування Фондом гарантування вкладів фізичних осіб / Офіційний сайт Національного банку України. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593 (дата звернення 22.09.2019 р.).

9. Офіційний сайт веб-журналу «Forinsurer». URL: <https://forinsurer.com/rating-banks> (дата звернення 28.09.2019 р.).
10. Росола У.В., Кузьма Н.М. Оцінка сучасного стану депозитного ринку України. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Економіка»*. 2018. Випуск 1 (19). С. 174–180.
11. Бартош О.М. Депозити фізичних осіб: проблеми сьогодення. *Ефективна економіка: електронне наукове фахове видання*. 2017. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5599> (дата звернення 12.08.2019 р.).

References:

1. Vasyurenko O.V., Volokhata K.O. (2006) Economic analysis of commercial banks. Kyiv: Knowledge. 463 p. (in Ukraine)
2. Vasyurenko O.V. (2001) Banking management. Kyiv: Academy. 320 p. (in Ukraine). Kyiv: Knowledge. (in Ukraine)
3. Iepifanov A.O., Maslak N.H., Salo I.V. (2007) Operatsii komertsiiynykh bankiv: navch. posib. [Commercial Banking Operations]. Sumy : VTD «University Book». 523 p. (in Ukraine)
4. Snihurska L.P. (2006) Bankiski operatsii i posluhy [Banking operations and services]. Kyiv: MAUP. 456 p. (in Ukraine)
5. Alekseienko M.D. (2004) Analiz bankivskoi diialnosti: navch. posibnyk / za red. A.M. Herasymovycha [Analysis of banking activities]. Kyiv: KNEU. (in Ukraine)
6. Osnovni pokaznyky diialnosti bankiv / Oficiijnyj sayt Nacionalnogho banku Ukrainy [Official site of the National Bank of Ukraine]. *bank.gov.ua*. Retrived from https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593 [in Ukrainian] (accessed 11august 2019)
7. Oficiijnyj sayt PAT «Derzhavnyi oshchadnyi bank Ukrainy» [The Official Website of the PJSC «State Savings Bank of Ukraine»]. Available at: <https://www.oschadbank.ua/ua/about/reporting> (accessed 22 september 2019)
8. Rozpodil vkladiv fizychnykh osib ta suma mozhlyvoho vidshkoduvannia Fondom harantuvannia vkladiv fizychnykh osib / Oficiijnyj sayt Nacionalnogho banku Ukrainy [Official site of the National Bank of Ukraine]. *bank.gov.ua*. Retrived from https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593 (accessed 22 september 2019)
9. Ofitsiyni sait veb-zhurnalu «Forinsurer». [Official site of «Forinsurer»]. *forinsurer.com*. Retrived from: <https://forinsurer.com/rating-banks> (accessed 28 september 2019)
10. Rosola U.V., Kuzma N.M. (2018) Otsinka suchasnoho stanu depozytnoho rynku Ukrainy [Assessment of the current state of the deposit market of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Mukachivskoho derzhavnoho universytetu. Seriiia «Ekononika»* [Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Economy series]. Vol. 1 (19).pp.174–180.
11. Bartosh O.M. (2017) Depozyty fizychnykh osib: problemy sohodennia [Deposits of physical persons: problems of the present]. *Efektivna ekonomika: elektronne naukovye fakhove vydannia [Effective Economics: An Electronic Scientific Professional Edition]*. Vol. 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5599> (accessed 12 august 2019)

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

УДК 657

DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-5-41>**Акименко О.Ю.**

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри бухгалтерського обліку, оподаткування та аудиту
Чернігівського національного технологічного університету

Жолобецька М.Б.

аспірант кафедри бухгалтерського обліку, оподаткування та аудиту
Чернігівського національного технологічного університету

Akymenko Olena

Chernihiv National Technological University

Zholobetska Marina

Chernihiv National Technological University

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБЛІКУ
В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ****EFFECTIVE PROVIDING OF AN ACCOUNTING ORGANIZATION
IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION**

У статті узагальнено науковий матеріал із досліджуваної теми, доведено, що сучасна система організації бухгалтерського обліку повинна відповідати стратегічним цілям підприємства, що пов'язані з процесом входження України в європейський простір, який має стати для держави основою для модернізації економіки, залучення на внутрішній ринок іноземних інвестицій, підвищення конкурентоспроможності. Обґрунтовано ідею про те, що на сучасному етапі це можливе завдяки вдосконаленню правової системи держави шляхом імплементації європейських норм та стандартів. Доведено, що науковий статус організації бухгалтерського обліку підтверджується критеріями науковості, серед яких: системність, достовірність, критичність, загальнонаукова значимість, спадкоємність, прогнозованість, детермінованість, незавершеність, раціональність, нейтральність, універсальність. Наведено складники ефективної організації обліку на національному рівні (інституційне, правове, методологічне, методичне, бюджетно-фінансове, організаційно-інформаційне, кадрове, соціально-економічне, ресурсно-просторове, науково-технічне забезпечення; міжнародне співробітництво та контрольне забезпечення). Доведено, що синергія забезпечення організації обліку і міжнародного співробітництва може створити підґрунтя для запровадження та підвищення ефективності нових підходів до регулювання й організації обліку на державному рівні.

Ключові слова: організація обліку, критерії науковості, національна система обліку, складники ефективної організації обліку, інтеграція, синергія.

В статье обобщен научный материал по исследуемой теме, доказано, что современная система организации бухгалтерского учета должна соответствовать стратегическим целям предприятия, связанным с процессом вхождения Украины в европейское пространство, которое должно стать для государства основой для модернизации экономики, привлечения на внутренний рынок иностранных инвестиций, повышения конкурентоспособности. Обоснована идея о том, что на современном этапе это возможно благодаря совершенствованию правовой системы государства путем имплементации европейских норм и стандартов. Доказано, что научный статус организации бухгалтерского учета подтверждается критериями научности, среди которых: системность, достоверность, критичность, общенаучная значимость, преемственность, прогнозируемость, детерминированность, незавершенность, рациональность, нейтральность, универсальность. Приведены составляющие эффективной организации учета на национальном уровне (институциональное, правовое, методологическое, методическое, бюджетно-финансовое, организационно-информационное, кадровое, социально-экономическое, ресурсно-пространственное, научно-техническое обеспечение, международное сотрудничество и контрольное обеспечение). Доказано, что синер-

гия обеспечения организации учета и международного сотрудничества может создать основу для внедрения и повышения эффективности новых подходов к регулированию и организации учета на государственном уровне.

Ключевые слова: организация учета, критерии научности, национальная система учета, составляющие эффективной организации учета, интеграция, синергия.

The article summarizes the scientific material on the topic studied, it is proved that the modern system of accounting organization should meet the strategic goals of the enterprise, connected with the process of Ukraine's entry into the European space, which should become for the state the basis for modernization of the economy, attraction to the internal market of foreign ones. investments, increase of competitiveness. Is substantiated the idea that at the present stage it is possible due to the improvement of the legal system of the state through the implementation of European norms and standards. It is proved that the scientific status of accounting organization is confirmed by the criteria of scientificity, among which are: systematicity, reliability, criticality, general scientific significance, continuity, predictability, determination, incompleteness, rationality, neutrality, universality. Thus, systematic determines the nature of knowledge about the national accounting system, produced by the accounting organization, with the definition of theoretical provisions, principles, concepts, the construction of generalized models and developments. Reliability, in turn, reflects the completeness, validity, impartiality of the practical information that is verified in practice. Equally important criterion, criticality – provides an opportunity to define and improve the structure of the national accounting system on the basis of a critical understanding of models of accounting systems of different countries, scientific theories and concepts, review of fundamental theoretical foundations. The components of effective accounting organization at the national level (institutional, legal, methodological, methodological, budgetary – financial, organizational – informational, personnel, socio – economic, resource – spatial, scientific – technical support; international cooperation and control support) are presented. It is proved that the synergy of providing accounting organization and international cooperation can create the basis for introducing and improving the efficiency of new approaches to regulation and organization of accounting at the state level.

Key words: accounting organization, scientific criteria, national accounting system, components of effective accounting organization, integration, synergy.

Постановка проблеми. Процес входження України в європейський економічний, політичний та правовий простір має стати для держави основою для модернізації економіки, залучення на внутрішній ринок іноземних інвестицій, підвищення конкурентоспроможності (як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках). Однак це буде можливе завдяки вдосконаленню правової системи держави шляхом імплементації європейських норм та стандартів. Задекларовані Законом України «Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» вимоги поклали початок формуванню нової реформуючої ідеології, спрямованої на вдосконалення не тільки законодавчої бази щодо бухгалтерського обліку, а й зміну його мети – від інформаційного джерела подання звітності статистичним, контролюючим і іншим органам до інструменту ефективного управління діяльністю [1]. Відповідно, дане рішення накладає відбиток на методологію, організацію та практику ведення обліку, що, своєю чергою, вимагає формування організаційних і законодавчих засад, які відповідають міжнародним і європейським вимогам. Отже, євроінтеграційні процеси відіграють досить суттєву роль, оскільки за допомогою них наша держава має

реальну змогу підвищити ефективність функціонування системи управління.

У цій площині питання, що пов'язані з ефективністю регулювання та організації бухгалтерського обліку, набувають стратегічного значення. Створення державою сприятливих умов для виконання системою бухгалтерського обліку підприємства поставлених завдань є визначальним для запровадження нових підходів до організації бухгалтерського обліку в контексті європейської інтеграції та сучасних тенденцій світового досвіду у цій сфері.

Водночас науковий статус організації бухгалтерського обліку підтверджується специфікою ознак та критеріями науковості, серед яких: системність, достовірність, критичність, загальнонаукова значимість, спадкоємність, прогнозованість, детермінованість, незавершеність, раціональність, нейтральність, універсальність. Наукові дослідження, присвячені проблемам науковості організації обліку, глибоко піднімають питання про класифікацію національних систем бухгалтерського обліку, поділ їх на групи, виділення характерних однорідних ознак науковості, що дає змогу виявити характер розвитку системи обліку на міжнародному рівні.

Так, системність визначає характер знань про національну систему бухгалтерського

обліку, що виробляються організацією бухгалтерського обліку, із визначенням теоретичних положень, принципів, концепцій, побудовою узагальнених моделей та розробок. Достовірність, своєю чергою, відображає повноту, достовірність, неупередженість отриманої на основі практичних даних інформації, що перевіряються на практиці. Не менш важливий критерій – критичність, забезпечує можливість визначити та вдосконалити структуру національної системи бухгалтерського обліку на основі критичного осмислення моделей облікових систем різних країн, наукових теорій та концепцій, перегляду основоположних теоретичних засад [2]. Отже, наукові знання про організацію бухгалтерського обліку мають практичну спрямованість, є об'єктивними, системними, достовірними та правдиво відображають складники її системи, які вважаємо за необхідне проаналізувати.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню актуальної теми національної системи обліку та її організації на макро- та мікрорівні присвятили свої праці відомі вчені, а саме: М.І. Бондар, Ф.Ф. Бутинець, Б.І. Валуєв, В.М. Жук, С.Ф. Голов, З.В. Гуцайлюк, Д.В. Долбнєва, Г.Г. Кірейцев, М.В. Кужельний, А.М. Кузьмінський, С.О. Левицька, В. Моссаковский, Я.В. Олійник, М.С. Пушкар, В.В. Сопко, В.І. Ткач, М.Г. Чумаченко, В.Г. Швець та ін. Зусиллями цих та інших учених за останні роки сформовано й удосконалено теоретичні положення національної системи обліку та її організації, однак аналіз організаційно-технічних та методичних аспектів наукових праць показує обмеженість дослідження науковцями сфери застосування організації бухгалтерського обліку тільки рамками окремого суб'єкта господарювання.

Так, В.І. Ткач та М.С. Пушкар доводили наявність базових системних основ організації бухгалтерського обліку на макро- і мікрорівнях, виділяючи логічні ув'язки та синергетичний ефект взаємодії елементів системи [3; 4].

На аналізі сучасного стану обліку та уточненні організаційних і методологічних аспектів функціонування існуючої облікової системи в Україні та в інших країнах наполягав В. Моссаковский, пропонуючи розробити шляхи поліпшення та напрями подальшого вдосконалення інформаційного забезпечення управління економікою України та його окремих ланок [5]. Своєю чергою, Я.В. Олійник обґрунтовано доводить доцільність дослідження процесу впорядкування та вдосконалення національної системи бухгалтерського обліку на загальнодержавному рівні [2, с. 81].

Таким чином, у дослідженнях науковців смислове навантаження категорії «організація

бухгалтерського обліку» вміщує у себе головний момент: організація бухгалтерського обліку вивчає механізми функціонування системи бухгалтерського обліку з метою раціонального поєднання в часі і просторі її елементів загальнодержавного та локального рівнів. Ураховуючи, що проблема дослідження побудови системи обліку на мікро- і макрорівні набуває все більшої актуальності, вбачаємо за необхідне дослідити складники ефективної організації обліку на національному рівні.

У контексті цього набуває актуальності та стратегічного значення питання забезпечення ефективності й удосконалення державного та незалежного регулювання, нормативно-правового забезпечення та організації обліку, а також запровадження нових підходів до організації обліку на вітчизняних підприємствах з обов'язковим урахуванням найкращого досвіду провідних європейських країн [6, с. 330].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Ураховуючи, що практично поза увагою науковців залишається процес створення, впорядкування та вдосконалення управління національною системою бухгалтерського обліку та її функціонування на макрорівні, вбачаємо за необхідне дослідити ці питання та приділити увагу дослідженню основних складників ефективної організації обліку на національному рівні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загалом усі проблеми, що пов'язані з організацією обліку в умовах імплементації вимог міжнародних стандартів та застосування європейських підходів, можна систематизувати так:

- проблеми нормативно-правового регулювання обліку – визначення шляхів включення міжнародних стандартів у правове поле України за аналогією з Регламентом ЄС № 1606/2002 від 19.07.2002 про застосування міжнародних стандартів бухгалтерського обліку; необхідність мати стійкі джерела інформації про всі зміни, які вносяться в діючі міжнародні стандарти та нові стандарти, що приймаються; співпраця з міжнародними бухгалтерськими організаціями;

- проблеми професійного навчання та підвищення кваліфікації практикуючих бухгалтерів – визначення цінностей та принципів бухгалтерської професії; визначення етапів приведення національних систем науки й освіти в країнах ЄС до єдиних критеріїв і стандартів; організація навчання працівників бухгалтерських служб відповідно до Стратегії розвитку системи управління державними фінансами;

- внутрішньо-господарські проблеми – часові розриви між формуванням облікової інформації в системі бухгалтерської документації, у тому

числі у звітності, та використанням цих даних для потреб управління; забезпечення своєчасного подання встановлених форм контролюючим органам для оперативного аналізу та розроблення заходів, спрямованих на усунення негативних моментів в організації діяльності [7].

Наведені проблеми вказують на важливість наукових пошуків подолання ускладнень, які виникають на шляху гармонізації обліку на макrorівні, які передбачають формування політики державних органів щодо розвитку обліку в Україні за такими напрямками: визначення загальнонаціональної облікової політики; організація розроблення національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку, інших нормативно-правових актів щодо ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності; удосконалення організаційних форм і методів бухгалтерського обліку в Україні; методологічне забезпечення впровадження сучасної технології збору й обробки обліково-економічної інформації; розроблення рекомендацій щодо вдосконалення системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації бухгалтерів [7; 8]. Відповідно, визначаємо організацію обліку на макrorівні одним із ключових майданчиків для глобального і регіонального діалогу у сфері розвитку економіки країни.

Важливими аспектами предметної сфери організації бухгалтерського обліку на макrorівні є врахування специфіки функціонування різних інституціональних секторів економіки, галузевої належності, об'єктивних тенденцій розвитку бухгалтерського обліку в напрямі міжнародної інтеграції та відповідне конструювання тактики і стратегії організації бухгалтерського обліку. Макrorівень організації бухгалтерського обліку має вивчати не тільки національну систему бухгалтерського обліку у цілому з урахуванням специфіки ведення бухгалтерського обліку у різних інституціональних секторах економіки та галузевих особливостей, а й сукупність формальних правил і норм ведення бухгалтерського обліку та складання звітності підприємств та організацій; умови і передумови поведінки агентів, які формують та реалізують політику у сфері бухгалтерського обліку; загальну ефективність національної системи бухгалтерського обліку; можливість адаптації національної системи до зовнішніх умов задля досягнення певних цілей [2].

Головною метою організації бухгалтерського обліку є створення, впорядкування та вдосконалення національної системи бухгалтерського обліку з урахуванням соціально-економічних та нормативно-правових відносин агентів, які забезпечують формування та реалізацію полі-

тики у сфері бухгалтерського обліку на загальнодержавному рівні та рівні підприємства [2].

Дотримуємося думки, що ефективна організація національної системи обліку виступає важливим ключовим чинником забезпечення економічного зростання і створення умов для саморозвитку національної економіки. У цілому погоджуючись із думками вчених, вважаємо основними складниками ефективної організації обліку на національному рівні:

- інституційне та правове забезпечення, що полягає у наявності формальних і неформальних інститутів; цілеспрямовану діяльність інституціональних агентів, що формують та реалізують політику у сфері бухгалтерського обліку через створення нормативно-правових актів, які регулюють бухгалтерський облік [2]; створення законодавчих та організаційних передумов для надання користувачам повної, правдивої та неупередженої інформації про фінансове становище, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства [8]; створення законодавчих та організаційних передумов для запровадження МСФЗ під час складання вітчизняними суб'єктами господарювання фінансової звітності; вирішення питань відносно рівня регламентації обліку, розроблення національного плану рахунків та затвердження форм звітності [9]; законодавче закріплення і реалізацію програми професійної сертифікації бухгалтерів на підтвердження знань із МСФЗ, а також програм сприяння розвитку системи професійної підготовки й постійного вдосконалення знань фахівців у сфері бухгалтерського обліку та аудиту, а також моніторингу здобутого практичного досвіду [6]; законодавче врегулювання місця та функцій професійних організацій бухгалтерів та аудиторів у процесі формування та реалізації політики у сфері бухгалтерського обліку [10]; відповідність вітчизняного законодавства міжнародним нормам і правилам; оперативне внесення всіх необхідних змін відповідно до поточної ситуації; згуртованість у функціонуванні та адаптивність до навколишніх змін;

- методологічне забезпечення, під яким розуміємо впровадження сучасної технології збору й обробки обліково-аналітичної інформації економічного змісту; розвиток регуляторних, наукових інститутів з урахуванням галузевої ознаки; фундаментальні складники, які розкривають концептуальні засади організації бухгалтерського обліку, націлюють побудову облікової системи на перспективу з використанням вітчизняних стандартів або МСФЗ з урахуванням національних традицій;

- методичне забезпечення, що містить розвиток інститутів науки, освіти, консалтингу; формування професії – розвиток поряд із про-

фесійними бухгалтерськими організаціями і неформальними інститутами [11];

- бюджетно-фінансове забезпечення, що здійснюється з метою поліпшення рівня фінансування наукової діяльності на дослідження властивостей організації обліку, зростання витрат на науково-дослідні роботи, розробки на визначення шляхів розвитку й удосконалення організації обліку; цільове спрямування бюджетних коштів; регулювання оплати праці; поліпшення рівня фінансування наукової діяльності;

- організаційно-інформаційне забезпечення, метою якого є цільове використання ресурсів на вдосконалення організації обліку; розвиток інформаційних технологій; створення інформаційного забезпечення, організація комунікаційних зв'язків та логістичних процесів; створення умов, необхідних для побудови комплексної організаційної структури національної системи обліку; підвищення ступеня організованості і раціональності організації обліку; залучення професійних громадських об'єднань та іншої зацікавленої громадськості, включаючи користувачів фінансової звітності, до розроблення стандартів, норм та правил регулювання бухгалтерського обліку для зниження директивного регулювання з боку держави [8]; координації дій державних органів влади, професійних організацій бухгалтерів та аудиторів, вищих навчальних закладів та інших зацікавлених осіб із питань професійної підготовки бухгалтерів та аудиторів [6]; сприяння підготовці кадрів та розвитку наукових досліджень з обліку, забезпечення методичною літературою бухгалтерів-практиків [9]; модернізація у сфері освіти, науки, інформативності для створення умов для інформаційної безпеки та архівного збереження документів;

- кадрове забезпечення, недооцінювання важливості якого призведе до спотворення умов для підготовки сучасних кадрів у сфері бухгалтерського обліку та підвищення їхньої кваліфікації; законодавчого закріплення і реалізації програми професійної сертифікації бухгалтерів на підтвердження знань із МСФЗ, а також програм сприяння розвитку системи професійної підготовки і постійного вдосконалення знань фахівців у сфері бухгалтерського обліку та аудиту [6];

- соціально-економічне забезпечення, під яким розуміємо законодавче визначення категорії «професійний бухгалтер» відповідно до законодавства Європейського Союзу [11]; удосконалення діючої системи стимулювання та мотивації праці; зростання ефективності та прозорості втручання держави у формування та реалізацію політики у сфері бухгалтерського

обліку з урахуванням стандартів соціальної відповідальності;

- ресурсно-просторове забезпечення, що передбачає раціональне використання обмежених ресурсів; підкріплення ресурсами виконання управлінських рішень;

- науково-технічне забезпечення як основа розроблення навчальних програм вищих навчальних закладів України з урахуванням міжнародних стандартів професійної освіти та сучасних тенденцій, притаманних економічній та обліковій системам європейських країн; технічне і програмне забезпечення, впровадження інноваційних ідей, новітніх рішень, розвиток новаторських процесів, інтелектуальної і дослідницької діяльності;

- міжнародне співробітництво – організація взаємодії з міжнародними спеціалізованими організаціями, постійна співпраця з міждержавними, міжурядовими, професійними організаціями у сфері бухгалтерського обліку та іншими представниками зацікавленої громадськості;

- контрольне забезпечення, яке поряд з іншими враховує забезпечення дотримання національних і міжнародних стандартів, інших нормативно-правових актів щодо ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності й моніторингу чинників, які загрожують стабільності та розвитку національної системи бухгалтерського обліку.

Основні складові ефективної організації обліку на національному рівні наведені на рис. 1.

Основна мета державної політики у сфері забезпечення інформаційної безпеки України – управління реальними та потенційними загрозами з метою створення необхідних умов для задоволення інформаційних потреб людини та громадянина, а також реалізації національних інтересів. У контексті економічно-фінансової та інформаційної безпеки держави організація національної системи обліку передбачає врахування національних інтересів під час розроблення нормативних вимог до системи безпеки; поєднання національних цінностей та інтересів, надбань у сфері інформаційних правовідносин; потенційну здатність протистояти загрозам; здатність адаптуватися до нових умов так, щоб система обліку не тільки не підпадала під негативний вплив деструктивних чинників за умови їх появи, а й мала можливість їх нейтралізувати і мінімізувати.

Висновки з даного дослідження. Вищезазначене свідчить про те, що синергія забезпечення організації обліку [12] і міжнародного співробітництва може створити підґрунтя для запровадження та підвищення ефективності нових підходів до регулювання й організації обліку на державному рівні, а також забезпе-

Рис. 1. Основні складники ефективної організації обліку на національному рівні

Джерело: узагальнено авторами

чення виконання визначальних завдань для розвитку національної системи обліку в умовах інтеграції України до Європейського Союзу. Створення міцної, збалансованої національної

системи бухгалтерського обліку в країні не тільки збільшить багаторазово бюджет країни, а й сприятиме залученню інвесторів та стрімкому економічному підйому країни.

Список використаних джерел:

1. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18.03.2004 № 1629-IV. *Верховна Рада України*. URL : <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 05.10.2019).
2. Олійник Я.В. Організація бухгалтерського обліку в умовах міжнародної інтеграції : дис. ... докт. екон. наук : 08.00.09. Київ, 2016. 528 с.
3. Пушкар М.С. Тенденції та закономірності розвитку бухгалтерського обліку в Україні (теоретико-методологічні аспекти) : монографія. Тернопіль : Економічна думка, 2000. 567 с.
4. Ткач В.И., Ткач М.В. Международная система учета и отчетности. Москва : Финансы и статистика, 1991. 160 с.
5. Моссаковский В. Концепция построения бухгалтерского обліку в Україні. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2007. № 10. С. 18–25.
6. Долбнева Д.В. Інтеграційні процеси в обліковій системі України: сучасний стан та основні напрями здійснення. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка»*. 2017. Вип. 1(49). Т. 1. С. 330–337.
7. Облік, аналіз та аудит в контексті європейської інтеграції України : монографія / за заг. ред. М.С. Пашкевич. Дніпро : НГУ, 2015. 262 с.
8. Барановська В.І., Щербик О.В., Болібрех К.В. Розвиток соціально-економічних систем в гео-економічному просторі: теорія, методологія, організація обліку та оподаткування : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Тернопіль, 11–12 травня 2017 р. Тернопіль, 2017. 184 с.
9. Приходько І.П., Павлова Г.Є. Основні принципи формування облікової політики. *Вісник Дніпропетровського державного аграрного університету*. 2013. № 2. С. 177–181. URL : (дата звернення: 10.10.2019).
10. Олійник Я.В. Правові імперативи розвитку організації бухгалтерського обліку в Україні в системі макроекономічного управління. *Проблеми економіки*. 2013. № 1. С. 124–129.
11. Жук В.М. Науково-теоретичні засади реформування національної системи бухгалтерського обліку. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Фінанси і кредит»*. 2010. Вип. 1. С. 85–93. URL : (дата звернення: 05.10.2019).
12. Акименко О.Ю., Жолобецька М.Б. Актуалізація синергетичного підходу в дослідженні організації бухгалтерського обліку. *Вісник Одеського національного університету. Серія «Економіка»*. 2018. Вип. 1(66). С. 152–156.

References:

1. *Pro Zahal'noderzhavnu prohramu adaptatsiyi zakonodavstva Ukrayiny do zakonodavstva Yevropeys'koho Soyuzu* : Zakon Ukrainy vid 18.03.2004 r. № 1629-IV / Verkhovna Rada Ukrainy. [About information: Law of Ukraine on 18.03.2004 r. № 1629-IV] Available at: <http://zakon.rada.gov.ua>. (accessed 5 October 2019).
2. Oliynyk Ya. V. (2016) *Orhanizatsiya bukhholders'koho obliku v umovakh mizhnarodnoyi intehtatsiyi* [Organization of accounting in the conditions of international integration] (PhD Thesis). Kyiv : Kyiv National Economic University Vadim Hetman.
3. Pushkar M.S. (2000). *Tendentsiyi ta zakhonomirnosti rozvytku bukhholders'koho obliku v Ukrayini (teoretyko-metodolohichni aspekty)* [Trends and regularities of accounting development in Ukraine (theoretical and methodological aspects)]. Ternopil: Economic Thought. (in Ukrainian)
4. Tkach V.I. (1991). *Mezhdunarodnaya sistema ucheta i otchetnosti* [International accounting system]. M.: Finansy i statistika. (in Russian)
5. Mossakovsky V. (2007). *Kontseptsiya pobudovy bukhholders'koho obliku v Ukrayini* [The concept of accounting in Ukraine]. *Bukholders'kyy oblik i audyt*, 10, 18-25. (in Ukrainian)
6. Dolbnyeva, D. V. (2017). *Intehtatsiyni protsesy v oblikoviy systemi Ukrayiny: suchasnyy stan ta osnovni napryamky zdiysnennya* [Integration processes in the accounting system of Ukraine: current state and main directions of implementation]. *Uzhgorod University Scientific Bulletin: Series: Economics*, 1(49) (1), 330–337 (in Ukrainian)
7. I.D. Ben'ko, N.L. Hres' ta in. (2015). *Oblik, analiz ta audyt v konteksti Yevropeys'koyi intehtatsiyi Ukrayiny* [Accounting, analysis and audit in the context of European integration of Ukraine] / za zag. nauk. ker. M.S. Pashkevych. Nats. hirn. un-t. – Dnipropetrovs'k.: NHU, 262 p. (in Ukrainian)
8. V.I. Baranovs'ka, O.V. Shcherbyk, K.V. Bolibrukh (2017). *Rozvytok sotsial'no-ekonomichnykh system v heoekonomichnomu prostori: teoriya, metodolohiya, orhanizatsiya obliku ta opodatkovannya* [Development of socio-economic systems in geo-economic space: theory, methodology, accounting and taxation organization]. *Materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. Ternopil'*: FOP Palyanytsya V. A., 184 p. (in Ukrainian)
9. Prykhod'ko I.P., Pavlova H.Y. (2013) *Osnovni pryntsypy formuvannya oblikovoyi polityky* [Basic principles of accounting policies] *Visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho ahrarnoho universytetu* [Bulletin of Dnipropetrovsk State Agrarian University]. 2, 177-181, vailable at: www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1073. (accessed 10 October 2019). (in Ukrainian)
10. Oliynyk Ya. V. (2013) *Pravovi imperatyvy rozvytku orhanizatsiyi bukhholders'koho obliku v Ukrayini v systemi makroekonomichnoho upravlinnya* [Legal imperatives of development of accounting organization in Ukraine in the system of macroeconomic management]. *Problemy ekonomiky*, 1, 124-129. (in Ukrainian)
11. Zhuk V.M. (2010) *Naukovo-teoretychni zasady reformuvannya natsional'noyi systemy bukhholders'koho obliku* [Naukovo-teoretychni zasady reformuvannya natsional'noyi systemy bukhholders'koho obliku]. *Visnyk Sums'koho natsional'noho ahrarnoho universytetu*. Seriya: finansy i kredyt, 1, 85-93, vailable at: (accessed 5 October 2019)
12. Akymenko O.Y., Zholobets'ka M.B. (2018) *Aktualizatsiya synerhetichnoho pidkhodu v doslidzhenni orhanizatsiyi bukhholders'koho obliku* [Updating the synergistic approach in the study of accounting organization] // *Visnyk Odes'koho natsional'noho universytetu*. Seriya «Ekonomika». 1 (66), 152-156. (in Ukrainian)

Сніткіна І.А.аспірант кафедри економічного аналізу
Одеського національного економічного університету**Snitkina Irina**

Odessa National Economic University

**СКОРІНГОВА МОДЕЛЬ ЯК МЕТОД АНАЛІЗУ
ПЛАТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА****SCORING MODEL AS A METHOD ANALYSIS
OF SOLVENCY OF ENTERPRISE**

У статті удосконалено методичні і практичні аспекти побудови скорингової моделі визначення рівня платоспроможності підприємства. На основі практичних результатів проведеного коефіцієнтного, канонічного і регресійного аналізу запропоновані показники-індикатори скорингової моделі. Визначені групи показників для оцінки ризику втрати платоспроможності, їхні нормативні значення, а також зони їхніх коливань. За результати нормування значень відповідно до розробленої скорингової моделі визначені інтегровані значення для 22 підприємств Одеського регіону. Алгоритм побудови скорингової моделі складається з таких етапів, як: встановлення сукупності індикаторів на основі канонічних і регресійних моделей; розроблення методики нормування показників; визначення належності підприємств до певної зони ризику втрати платоспроможності за інтегральною оцінкою скорингу. Запропонована скорингова модель дає змогу чітко віднести підприємство до певної групи за допомогою інтегрального значення показника платоспроможності.

Ключеві слова: платоспроможність, інтегральний показник, коефіцієнти, індикатори, ризик, скорингова модель.

В статье усовершенствованы методические и практические аспекты построения скоринговой модели определения уровня платежеспособности предприятия. На основе практических результатов проведенного коэффициентного, канонического и регрессионного анализа предложены показатели-индикаторы скоринговой модели. Определены группы показателей для оценки риска потери платежеспособности, их нормативные значения, а также зоны их колебаний. По результатам нормирования значений в соответствии с разработанной скоринговой моделью определены интегрированные значения для 22 предприятий Одесского региона. Алгоритм построения скоринговой модели состоит из таких этапов, как: установление совокупности индикаторов на основе канонических и регрессионных моделей; разработка методики нормирования показателей; определение принадлежности предприятий к определенной зоне риска потери платежеспособности по интегральной оценке скоринга. Предложенная скоринговая модель позволяет четко отнести предприятие к определенной группе с помощью интегрального значения показателя платежеспособности.

Ключевые слова: платежеспособность, интегральный показатель, коэффициенты, индикаторы, риск, скоринговая модель.

The article improves the methodological and practical aspects of building a scoring model for determining the level of solvency of an enterprise. Based on the practical results of the coefficient, canonical and regression analysis, indicators-indicators of the scoring model are proposed. Indicator groups have been identified to assess the risk of solvency loss, their regulatory values, and their areas of fluctuation. It is proposed to develop a four-class scoring model, because the breakdown of normative values of indicators into more zones is considered irrational, time consuming, and more difficult to interpret. Metrics are compared with benchmarks. The actual indicators calculated for a particular enterprise are compared with the norms, and the degree of deviation from them makes a judgment about the magnitude of the risk of loss of solvency. The coefficients for which no normative values are established, such as turnover ratios, material consumption, return on fixed assets, etc., are suggested to be estimated based on positive or negative changes in dynamics. The method of normalization of values of indicators of a scoring model is offered. For results of normalization of values in accordance with the developed scoring model integrated values for 22 enterprises of the Odessa region are defined. The dynamics for 2013-2017 identified the areas of risk of loss of solvency of enterprises on the

basis of the developed scoring model. The algorithm for building a scoring model consists of the following steps: establishing a set of indicators based on canonical and regression models; development of methodology for normalization of indicators; determining the affiliation of enterprises to a particular area of risk of loss of solvency by the integrated scoring. The proposed scoring model makes it possible to clearly identify an enterprise in a particular group with one integral value of the solvency index, its results can be used to determine the reserves of solvency growth.

Key words: solvency, integral indicator, coefficients, indicators, risk, scoring model.

Постановка проблеми. Оцінка фінансового стану, стабільності та ділової активності підприємства є не тільки важливим елементом управління підприємством, результати цієї оцінки є візитною карткою, рекламою, досье, що дають змогу визначити переговорну позицію підприємства під час контактів із представниками різних партнерських груп: покупцями, кредиторами, інвесторами, бізнес-партнерами, органами місцевого самоврядування, державою тощо. Фінансовий стан підприємства оцінюють за допомогою показників ліквідності та платоспроможності, які дають змогу з'ясувати, чи може підприємство в повному обсязі та своєчасно проводити розрахунки за короткостроковими зобов'язаннями. Завданням цього аналізу є своєчасне виявлення та усунення недоліків у фінансовій діяльності і знаходження резервів для покращення платоспроможності та кредитоспроможності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Є безліч національних та закордонних методик визначення рівня платоспроможності підприємства, які розроблені та запропоновані до використання різноманітними вченими та окремими організаціями або навіть урядами певних країн чи їх групами. На особливу увагу заслуговують методики оцінки платоспроможності, що використовують іноземні банки-кредитори. Найбільш поширеними з них є такі: правило 6С; методика CAMELS; методика PARSE; методика PARTS; методика CAMPARI; скорингові системи; методика Dun & Bradstreet.

Скорингові системи являють собою математичні моделі, засновані на кредитній історії клієнтів банку, що є підставою для визначення ймовірності, можливості позичальника своєчасно повернути кредит. Ці моделі отримали широке застосування під час кредитування фізичних осіб і обмежене практичне застосування під час мікрокредитування підприємств [1].

Дуже цікавою сучасною моделлю є скорингова модель Г. Савицької, яка допомагає розділити підприємства на 5 класів залежно від їхнього рівня платоспроможності. До моделі Г. Савицької відібрано всього три коефіцієнти, граничні значення яких дають змогу присвоювати їм певний умовний бал. На основі суми

цих умовних балів підприємство відносять до того чи іншого класу платоспроможності [2, 3].

Ще одним прикладом подібної моделі оцінки платоспроможності є модель Донцової-Нікіфорової, яка спирається на розрахунок шести коефіцієнтів та будує 6 класів підприємств [4]. Таким чином, обидві скорингові моделі приділяють велику увагу коефіцієнтам ліквідності.

Проведений критичний аналіз цих моделей показав, що кожна з них має певний характер суб'єктивності, адже жоден з авторів не пропонує пояснення щодо того, як саме коефіцієнти відбираються до моделі, як визначаються їхні граничні значення, як здійснюється методика нормування показників і, найголовніше, як була отримана шкала трактування значень інтегрованого показника.

Водночас сама ідея скорингової моделі, яка дає змогу комплексно оцінити платоспроможність підприємства за допомогою певного інтегрального індикатора, здається найбільш вдалою та привабливою, однак методика її побудови потребує удосконалення.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – удосконалення методики побудови скорингової моделі визначення рівня платоспроможності підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Пропоновані авторами скорингові моделі, на наш погляд, мають низку недоліків. Тому ми зробили спробу розробити методику побудови скорингової моделі.

Першим кроком на цьому шляху виступає вибір показників, на основі яких буде побудована майбутня модель. Метод коефіцієнтів, запропонований різноманітними відомствами та окремими науковцями, наводить велику кількість індикаторів і не вказує, яким саме потрібно надавати пріоритет.

Пропонуємо вирішувати це питання в три етапи:

- на першому етапі здійснюється коефіцієнтний аналіз, який дає загальну оцінку фінансово-економічного стану підприємства;

- на другому етапі здійснюється канонічний аналіз, який дає змогу виявити всю сукупність показників-індикаторів;

- на третьому етапі проводиться регресійний аналіз, який дає можливість виявити фактори,

що чинять найбільший вплив на показники платоспроможності.

На основі практичних результатів проведеного коефіцієнтного, канонічного і регресійного аналізу нами отримані такі показники-індикатори скорингової моделі (рис. 1).

Наступний крок розроблення моделі полягає у створенні методики нормування показників, а також виділення зон того чи іншого рівня платоспроможності. Більшість скорингових моделей орієнтовані на класифікацію п'яти зон (класів) (моделі Г. Савицької, модель Д. Дюрана), іноді – шести (модель Донцової-Нікіфорової).

Пропонуємо розроблення чотирьохкласової скорингової моделі, адже розбиття нормативних значень показників на більшу кількість зон вважаємо нераціональним, затратним із погляду витрат часу, а також складнішим для трактування. Крім того, розподіл значень показників саме на чотири зони, окрім оптимізації витрат часу та спрощення розрахунків, має ще один сенс. У теорії ризикології найбільш часто виділяють чотири ризикові зони господарювання: зону мінімального ризику, зону допустимого ризику, зону критичного ризику та зону катастрофічного ризику. Цю практику теорії ризиків ми й пропонуємо застосувати для досліджуваних підприємств, виділивши чотири класи значень втрати платоспроможності: клас мінімального ризику втрати платоспроможності, клас допус-

тимого ризику втрати платоспроможності, клас критичного ризику втрати платоспроможності, клас катастрофічного ризику втрати платоспроможності. Такий поділ на класи корелює із теорією ризиків і дає змогу враховувати їх вплив на діяльність підприємств.

Наступним кроком ми визначили порівняння отриманих раніше показників з еталонними значеннями. Так, фактичні індикатори, розраховані для конкретного підприємства, ми порівнюємо з нормативами, а за ступенем відхилення від них будемо робити судження про величину ризику втрати платоспроможності. Крім того, досвід свідчить, що різні показники можуть говорити про різний рівень ризику. В цій ситуації для кожного з коефіцієнтів нами визначені діапазони відхилень від нормативу (згадані вище чотири класи-зони).

Для коефіцієнтів фінансової стійкості та платоспроможності ми пропонуємо такі варіанти градацій (рис. 2).

Єдиною групою показників, для яких ми вважаємо за необхідне дещо змінити запропоновані зони ризиків, є показники рентабельності витрат і рентабельності продажів, оскільки вони характеризують не окрему сферу функціонування господарюючого суб'єкта, а всю його діяльність загалом.

Так, для показників рентабельності відхилення в межах 25% від нормативу буде відпо-

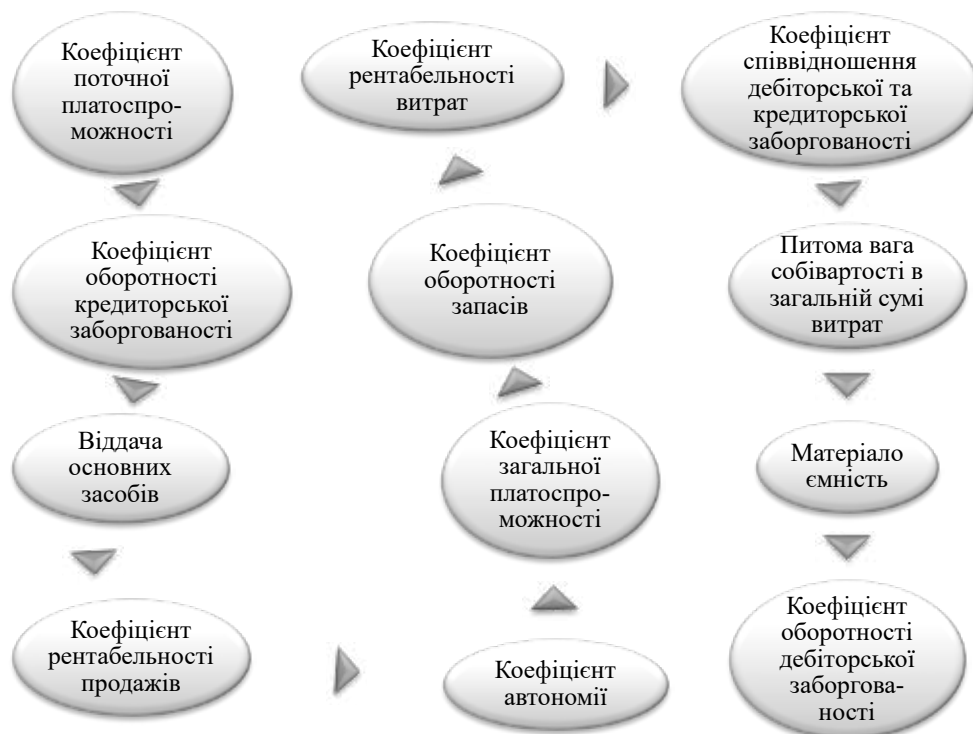

Рис. 1. Сукупність показників-індикаторів, включених до скорингової моделі

Джерело: сформовано автором

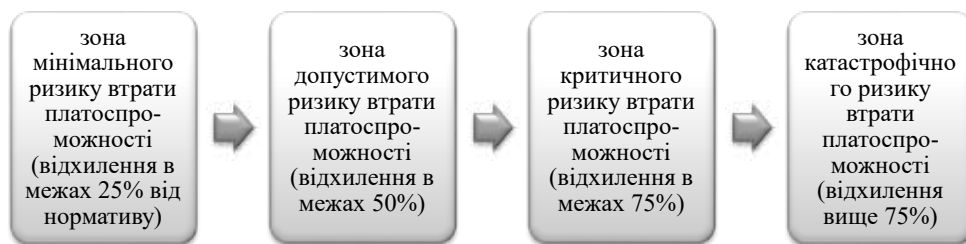

Рис. 2. Градації коефіцієнтів скорингової моделі

Джерело: розроблено автором

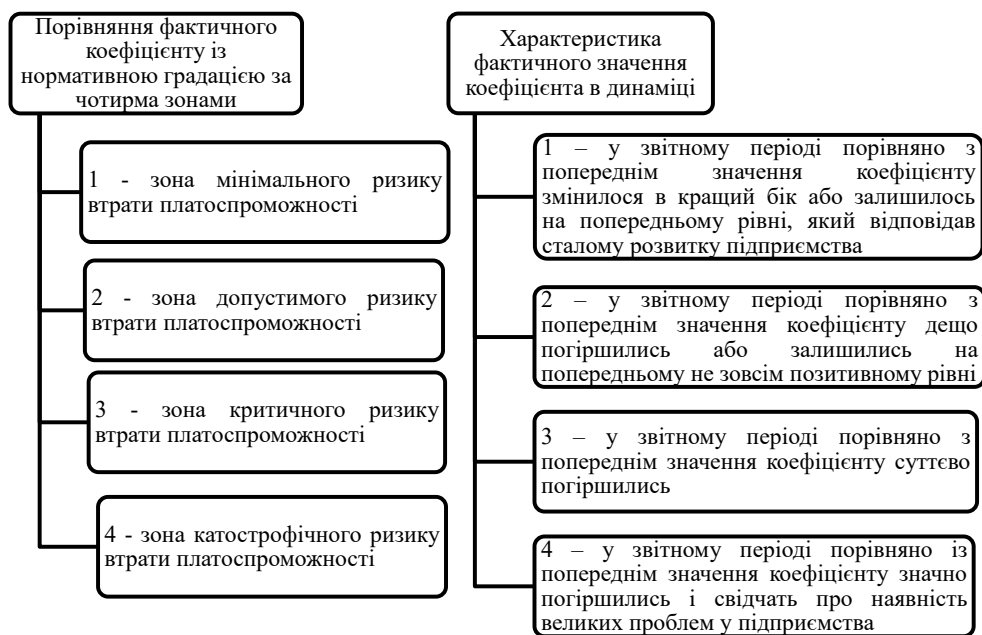

Рис. 3. Методика нормування значень показників відповідно до запропонованої скорингової моделі

Джерело: розроблено автором

відати зоні критичного ризику; від 25% і вище – зоні катастрофічного ризику.

Однією з основних відмінностей запропонованої автором скорингової моделі від уже наявних є використання коефіцієнтів, для яких немає встановлених нормативних значень, таких як коефіцієнти оборотності, матеріалоємність, віддача основних засобів тощо. Для цих показників ми пропонуємо робити оцінку, спираючись на позитивні чи негативні зміни в динаміці.

Для того щоб звести отримані результати до порівняльного вигляду, їх необхідно про-ранжувати шляхом присвоєння певного бала. Це присвоєння балів варто здійснювати, базуючись на відповідності розрахованого значення коефіцієнта певній зоні ризику, а також його значенню в динаміці. Схема присвоєння балів для ранжування залежно від відповідності певній зоні ризику чи порівняння в часі наведена на рис. 3.

Між балами є чітка логічна градація, і вони мають однаковий інтервал: кожний наступний бал характеризує наступну за логікою ланку, почавши з мінімальної точки та закінчивши в максимальній.

Визначивши групи показників для оцінки ризику втрати платоспроможності, їхні нормативні значення, а також розрахувавши зони їх коливань, можна виявити, в якій ризиковій зоні перебуває підприємство.

Очевидно, якщо до скорингової моделі входять дванадцять коефіцієнтів з мінімальним нормованим значенням, що дорівнює одиниці, та максимальним – чотири, сама інтегральна оцінка платоспроможності буде коливатися від дванадцяти до сорока восьми. В такому разі постає питання виділення загальних інтервалів інтегрального показника. Проте, на відміну від наявних моделей скорингу, ми пропонуємо не здійснювати розбивку інтервалів, а визначати середнє значення за сумою нормованих.

Зона мінімального ризику	Зона допустимого ризику	Зона критичного ризику	Зона катастрофічного ризику
• ПрАТ «Будгідравліка» • ПрАТ «ВО «Одеський консервний завод» • ПАТ «Чорноморська перлина» • ВАТ «Одестрансбуд»	• ПАТ «Одеський кабельний завод «Одескабель» • ПрАТ «ВО «Стальканат-Силур» • ПАТ «Одеський консервний завод дитячого харчування» • ПрАТ «Одеський коньячний завод» • ПрАТ «Одеський завод шампанських вин» • ПрАТ «Одесавинпром» • ПрАТ «Одесавинпром» • ПАТ «Зоря» • ПАТ «Єнні Фудз» • ТОВ «Таврія-В» • ПП «Агротехніка, ІНК»	• СП «Одеські дріжджі» у формі ЗАТ • ПрАТ «Придунайський» • ТОВ «Агроземлі»	• ТОВ «Автоімпульс» • ТОВ «Марис» • ТОВ «Мраморос» • ПАТ «Гемопласт»

Рис. 4. Розподіл підприємств за рівнем ризику втрати платоспроможності у 2017 р. за результатами скорингової моделі

Джерело: розроблено автором

Таблиця 1

Зони ризику втрати платоспроможності підприємств на основі розробленої скорингової моделі

№ з/п	Підприємство	Рік			
		2014	2015	2016	2017
1	ПАТ «Одеський кабельний завод «Одескабель»	2	2	2	2
2	ПрАТ «ВО «Стальканат-Силур»	3	2	2	2
3	ПрАТ «Будгідравліка»	2	1	2	1
4	ПрАТ «ВО «Одеський консервний завод»	1	1	2	1
5	ПАТ «Одеський консервний завод дитячого харчування»	2	2	2	2
6	ПрАТ «Одеський коньячний завод»	2	2	2	2
7	СП «Одеські дріжджі» у формі ЗАТ	3	2	3	3
8	ПрАТ «Одеський завод шампанських вин»	2	2	2	2
9	ПрАТ «Одесавинпром»	2	2	2	2
10	ПАТ «Гемопласт»	2	2	3	4
11	ТОВ «Мраморос»	2	3	3	4
12	ПрАТ «Придунайський»	3	3	3	3
13	ПрАТ «Долинка»	2	2	2	2
14	ПАТ «Зоря»	1	1	1	2
15	ПАТ сільськогосподарське підприємство «Чорноморська перлина»	1	2	1	1
16	ВАТ «Одестрансбуд»	2	1	1	1
17	ПАТ «ЄнніФудз»	2	1	2	2
18	ТОВ «Таврія-В»	1	2	2	2
19	ТОВ «Агроземлі»	x	x	x	3
20	ПП «Агротехніка, ІНК»	3	2	3	2
21	ТОВ «Марис»	x	x	x	4
22	ТОВ «Автоімпульс»	3	3	4	4

Джерело: розроблено автором

У цьому разі градація залишиться простою та зрозумілою – вже згадані групи 1–2–3–4.

За результати нормування значень відповідно до розробленої скорингової моделі визначені інтегровані значення для 22 підприємств Одеського регіону, які наведені в табл. 1.

Схематично розподіл підприємств за зонами ризику втрати платоспроможності у 2017 р. наведено на рис. 4.

Дані табл. 1 і рис. 4. свідчать про те, що відповідно до розробленої методики половина із загальної кількості підприємств увійшли в другу групу – зону допустимого ризику втрати платоспроможності, а в зону критичного ризику потрапило три підприємства.

Якщо проаналізувати динаміку отриманих результатів скорингу, то можна побачити, що протягом аналізованого періоду більшість підприємств потрапляло до однієї й тієї самої зони, проте деякі з них суттєво погіршили рівень платоспроможності. Такими підприємствами виявилися: ПАТ «Гемопласт» та ПАТ «Мрамо-

рос», які поступово перейшли з другої групи в четверту; ПАТ «Зоря», яке наприкінці аналізованого періоду потрапило з першої групи в другу; ТОВ «Автоімпульс», становище якого також погіршилося, і воно перейшло з третьої групи в четверту.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, алгоритм побудови скорингової моделі складається з таких етапів: встановлення сукупності індикаторів на основі канонічних і регресійних моделей; розроблення методики нормування показників; визначення належності підприємств до певної зони ризику втрати платоспроможності за інтегральною оцінкою скорингу.

Розроблена скорингова модель дає змогу чітко віднести підприємство до певної групи за допомогою інтегрального значення показника платоспроможності.

Крім того, її результати можна використати для визначення резервів зростання платоспроможності.

Список використаних джерел:

1. Рудой Н.М. Автоматизация оценки кредитоспособности заемщика с применением рейтинговых систем. Банковское кредитование. 2013. С. 53–68.
2. Савицкая Г. В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия: Учеб. пособие. 7-е изд., испр. Минск: «Новое знание», 2002. 704 с.
3. Савицкая Г. В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия: Учебник. 4-е изд., перераб. и доп. Москва: «ИНФРА – М», 2008. 512 с.
4. Донцова Л. В., Никифорова Н. А. Анализ финансовой отчетности: Учебное пособие. Москва: «Дело и Сервис», 2003. 336 с.
5. Офіційна сторінка Головного управління статистики в Одеській області [Електронний ресурс]. URL: <http://www.od.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 28.07.2019).
6. Річна фінансова звітність підприємств. URL : <https://smida.gov.ua/db/participant/00412056> (дата звернення: 11.01.2019).
7. Аналіз фінансового стану підприємства [Електронний ресурс] URL: http://afdanalyse.ru/publ/finansovyj_analiz/1/bankrot_tafler/13-1-0-37 (дата звернення: 15.07.2019).
8. Грошина О. Використання дискримінантних моделей для прогнозування банкрутства підприємств [Електронний ресурс]. URL: http://www.rusnauka.com/15_APSN_2010/Economics/67937.doc.htm (дата звернення 15.07.2019).
9. Островська О. А. Удосконалення інструментарію прогнозування банкрутства підприємств [Електронний ресурс]. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vkib/2010_1/Ostrovskaya.html (дата звернення 15.07.2019).
10. Терещенко О. О. Фінансова санація та банкрутство підприємства Київ: КНЕУ, 2000. 412 с.
11. Волкова Н. А., Сніткіна І. А. Аналіз фінансового стану підприємств України. Strategic Management: Global Trends and National Peculiarities. Multi-authored monograph. Poland: Publishing House «Baltija Publishing». 2019. P. 471–489.

References:

1. Rudoy, N.M. (2013), Avtomatizatsiya otsenki kreditosposobnosti zaemshchika s primeneniem reytingovykh sistem [Automation of borrower credit rating using rating systems] *Bankovskoe kreditovanie*, pp. 53–68 (in Russ.)
2. Savitskaya, G.V. (2012), Analiz khozyaystvennoy deyatel'nosti predpriyatiya: Ucheb. posobie. 7-e izd., [Analysis of the economic activity of the enterprise: study guide 7th ed., rev], Novoe znanie, Minsk, 704 p. (in Russ.)
3. Savitskaya, G.V. (2008), *Analiz khozyaystvennoy deyatel'nosti predpriyatiya: Uchebnik. 4-e izd., pererab. i dop.* [Analysis of economic activity of the enterprise: Textbook. 4th ed., Rev. and additional], INFRA – M, Moskva, 512 p. (in Russ.)

4. Dontsova, L.V. & Nikiforova, N.A. (2003) *Analiz finansovoy otchetnosti: Uchebnoe posobie* [Financial Statement Analysis: A Training Manual], Delo i Servis, Moskva, 336 p. (in Russ.)
5. Holovne upravlinnia statystyky v Odeskii oblasti (2017), available at: <http://www.od.ukrstat.gov.ua/> (accessed 28.07.2019). (in Ukr.)
6. Richna finansova zvitnistj pidpryjemstv (2017), available at: <https://smida.gov.ua/db/participant/00412056> (accessed 11.01.2019). (in Ukr.)
7. Analiz finansovogho stanu pidpryjemstva (2008), available at: http://afdanalyse.ru/publ/finansovyj_analiz/1/bankrot_tafler/13-1-0-37 (accessed 15.07.2019). (in Ukr.)
8. Ghroshyna, O. Vykorystannja dyskryminantnykh modelej dlja prognozuvannja bankrutstva pidpryjemstv (2015), available at: http://www.rusnauka.com/15_APSN_2010/Economics/67937.doc.htm (accessed 15.07.2019). (in Ukr.)
9. Ostrovsjka, O.A., Udoshonalennja instrumentariju prognozuvannja bankrutstva pidpryjemstv (2016), available at: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vkib/2010_1/Ostrovskaja.html (accessed 15.07.2019). (in Ukr.)
10. Tereshhenko, O.O. (2000), *Finansova sanacija ta bankrutstvo pidpryjemstva* [Financial rehabilitation and bankruptcy of the enterprise] KNEU, Kyiv, 412 p. (in Ukr.)
11. Volkova, N.A. & Snitkina, I.A. (2019), Analiz finansovogho stanu pidpryjemstv Ukrainy [Analysis of the financial state of Ukrainian enterprises]. *Strategic Management: Global Trends and National Peculiarities. Multi-authored monograph*. Publishing House «Baltija Publishing», Poland, pp. 471-489. (in Ukr.)

УДК 657

DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-5-43>**Томчук О.Ф.**

кандидат економічних наук,
доцент кафедри аналізу та статистики
Вінницького національного аграрного університету

Tomchuk Olena

Vinnytsia National Agrarian University

УПРАВЛІНСЬКИЙ АНАЛІЗ: ПОНЯТТЯ, ПРИНЦИПИ ТА ОСНОВНІ ЕЛЕМЕНТИ

MANAGEMENT ANALYSIS: CONCEPTS, PRINCIPLES, AND KEY ELEMENTS

У статті обґрунтовано поділ економічного аналізу підприємства на управлінський і фінансовий. Досліджено аспекти діяльності управлінського аналізу підприємства, його особливості. Висвітлено погляди науковців щодо місця управлінського аналізу в економічному аналізі та управлінському обліку. Розглянуто три види управлінського аналізу: перспективний (прогнозний, попередній) аналіз; оперативний аналіз; поточний (ретроспективний) аналіз. Розкрито відмінність стратегічного управлінського аналізу від комплексного економічного аналізу, яка вбачається в націленості стратегічного управлінського аналізу на майбутній стан, стратегічні напрями підприємства та вимоги зовнішнього середовища. Виділено ознаки управлінського аналізу. Розкрито сутність категорії «управлінський аналіз». Узагальнено основні принципи управлінського аналізу, які повинні застосовуватися не ізольовано, а в поєднанні один із одним. Визначено основні елементи та групи методів управлінського аналізу.

Ключові слова: управлінський аналіз, економічний аналіз, управлінський облік, принципи, елементи, методи, особливості.

В статті обґрунтовано розділення економічного аналізу підприємства на управлінський і фінансовий. Исследованы аспекты деятельности управленческого анализа предприятия, его особенности. Отражены взгляды научных работников относительно места управленческого анализа в экономическом анализе и управленческом учете. Рассмотрены три вида управленческого анализа: перспективный (прогнозный, предыдущий) анализ; оперативный анализ; текущий (ретроспективный) анализ. Раскрыто отличие стратегического управленческого анализа от комплексного экономического анализа, которое видится в нацеленности стратегического управленческого анализа на будущее состояние, стратегические направления предприятия и требования внешней среды. Выделены признаки управленческого анализа. Раскрыта сущность категории «управленческий анализ». Обобщены основные принципы управленческого анализа, которые должны применяться не изолированно, а в сочетании друг с другом. Определены основные элементы и группы методов управленческого анализа.

Ключевые слова: управленческий анализ, экономический анализ, управленческий учет, принципы, элементы, методы, особенности.

Efficiency of the operation of certain segments of activities at the agricultural enterprises is not always analyzed. If the analysis is carried out, it is performed without consideration of modern methods of economic analysis that are adequate to the market economy, and it is restricted mainly by the operational analysis, which is intended to identify only intra-industrial reserves, since it is conducted immediately after registration and processing of information over the past day. The purpose of the research is to highlight the essence, principles and elements of management analysis. Investigation of different approaches to the essence of "management" has enabled to identify the traits of management analysis. Division of economic analysis into external (financial) and internal (management) is explained by the fact that both types of analysis use information generated in the framework of external (financial) and internal (management) accounting, respectively. Management analysis is the analysis that is focused on internal consumption and based on operationally relevant information, is confidential and has a forward-looking orientation, is carried out taking into account the industrial specific activities of the investigated enterprise, the results of which are used by the management to make current and prospective management decisions. The study of the principles of management analysis at agricultural enterprises has showed that the principles used play a huge role in the management analysis, enable to form a rational and economical system of planning, forecasting of agricultural activities and make sound management decisions based on the information obtained. Separation of management analysis into an independent branch of economic science is dictated not only by the constant development of science, but also by the requirements of the practice of business activities related to solving numerous managerial problems, which are getting more and more complicated. In the course of research it has been established that management analysis plays an important role in the internal management system of the enterprise, it is confidential, and it evaluates the current and future performance of the structural units and activity of the enterprise as a whole in order to make operational management decisions.

Key words: management analysis, economic analysis, management accounting, principles, elements, methods, features.

Постановка проблеми. Успіх виробничо-господарської діяльності підприємства визначається обґрунтованістю управлінських рішень. Проте дуже часто рішення, що приймаються керівництвом, не мають належного економічного обґрунтування. Ефективність роботи окремих сегментів діяльності на сільськогосподарських підприємствах аналізується не завжди. Якщо ж аналіз проводиться, то виконується він без урахування сучасних методів економічного аналізу, адекватних ринковій економіці, і зводиться головним чином до проведення оперативного аналізу, який покликаний виявити лише внутрішньовиробничі резерви, оскільки проводиться відразу після оформлення й обробки інформації за минулу добу. Менеджерам підприємства, навпаки, потрібна інформація не лише для прийняття оптимальних управлінських рішень у сьогоднішній, але і

для розроблення сценаріїв майбутнього економічного розвитку. Така інформація може бути отримана лише під час проведення перспективного аналізу, як короткострокового, так і довгострокового (стратегічного), який покликаний підвищити вірогідність та якість інформації, об'єктивно, раціонально і реально уявити протікання процесів і отримані результати виробничо-господарської діяльності підприємства. У зв'язку із цим актуальними є становлення та розвиток управлінського аналізу як самостійної галузі знань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості проведення управлінського аналізу для діяльності сільськогосподарських підприємств досліджувалися у працях таких вітчизняних та зарубіжних науковців, як І. Ансофф, М.А. Вахрушина, Н. П. Любушин, Є. В. Мних, Н.А. Нікіфорова, Б. Райан, Дж. Піс,

І. Д. Фаріон, М. Г. Чумаченко та інші. При цьому варто зауважити, що зазначену тематику розвивають не лише досвідчені фахівці, вона набуває дедалі більшого поширення серед наукових інтересів молодих дослідників і становить основу багатьох сучасних розробок. Аналіз останніх наукових публікацій з окреслених питань свідчить про те, що об'єктом широкої дискусії є доцільність та можливість інтеграції завдань та функцій управлінського аналізу у системі управління підприємством загалом. Тому дослідження проблематики такого роду було і залишається актуальним надалі, потребує додаткового опрацювання та варте уваги наукової спільноти.

Метою дослідження є висвітлення суті, принципів та елементів управлінського аналізу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз (від грец. analysis) у загальному розумінні означає процеси уявного чи фактичного розкладання цілого на частини для пізнання його внутрішньої природи. Аналіз виступає в діалектичній єдності з поняттям «синтез» – з'єднання раніше розчленованих елементів об'єкта, що вивчається, в єдине ціле [1, с. 15]. У спеціальній літературі економічний аналіз класифікується за певними ознаками. Однією з них є управлінська ознака. Зокрема, Г.І. Кіндрацька, М.С. Білик, А.Г. Загородній економічний аналіз підприємства ділять на управлінський аналіз і фінансовий аналіз. До управлінського аналізу вони відносять внутрішній виробничий аналіз і внутрішній фінансовий аналіз, які полягають у дослідженні таких аспектів діяльності підприємства:

- обґрунтованість і реалізація бізнес-планів;
- маркетинг;
- ефективність діяльності підприємства;
- умови виробництва;
- використання виробничих ресурсів;
- виробництво продукції;
- економічна ефективність виробництва і одержання прибутку [2, с. 85–88].

У посібнику під редакцією професора Р.В. Федоровича управлінський аналіз виділяється як вид економічного аналізу під час використання як класифікаційної ознаки типу використовуваної інформації [3, с. 149]. Професор А.Д. Шеремет стверджує, що «внутрішній управлінський аналіз – частина управлінського обліку, тобто інформаційно-аналітичного забезпечення адміністрації, керівництва підприємством» [4, с. 211]. Найбільш вдале визначення, на нашу думку, дає професор М.А. Вахрушина: «управлінський аналіз – внутрішній економічний аналіз, націлений на оцінку як минулих, так і майбутніх результатів господарювання структурних підрозділів підприємства» [5, с. 29].

Таким чином, до особливостей управлінського аналізу можна віднести:

- орієнтацію результатів аналізу на керівництво підприємства;
- комплексність аналізу, вивчення діяльності підприємства з економічної, фінансової і технічної сторін;
- інтеграцію обліку, аналізу, планування і прийняття рішень;
- максимальну закритість результатів аналізу з метою збереження комерційної таємниці.

О.М. Гайдаєнко та Н.С. Шевчук за змістом вирішення конкретних завдань виділяють три види управлінського аналізу: перспективний (прогнозний, попередній) аналіз; оперативний аналіз; поточний (ретроспективний) аналіз [6, с. 8]. М.А. Вахрушина також стверджує, що «управлінський аналіз інтегрує три види внутрішнього аналізу – ретроспективний, оперативний і перспективний, кожному з яких властиве вирішення власних завдань» [5, с. 29]. Зміст управлінського аналізу наведений на рис. 1.

Ретроспективний аналіз проводиться з метою поточного контролю за господарською діяльністю. Особливістю аналізу є вивчення процесів і явищ, що відбулися, та підрахунок невикористаних резервів. Це найбільш використовуваний вид економічного аналізу.

Мета оперативного економічного аналізу – оперативна економічна оцінка короткострокових змін у виробничих процесах відносно заданої програми розвитку відповідної керованої економічної системи і забезпечення її ефективного функціонування.

Перспективний аналіз – це вид аналізу, який досліджує явища господарської діяльності підприємства з позицій майбутнього, тобто перспективи їх розвитку. Як правило, в процесі такого аналізу прогнозуються доходи, витрати і фінансові результати на аналізовану перспективу і розробляються відповідні управлінські рішення [5, с. 30].

Процес управління підприємницькою діяльністю передбачає вироблення не лише короткострокових, але і довгострокових стратегічних рішень. У зв'язку з цим виділяють перспективний короткостроковий і перспективний стратегічний аналіз. Розглянемо детальніше сутність стратегічного аналізу.

Теоретики і практики по-різному підходять до розкриття суті стратегічного аналізу. Багато хто з них розглядає процес стратегічного аналізу спільно з процесом стратегічного планування. Зокрема, І.Д. Фаріон визначає стратегічний аналіз як спосіб реалізації системного і ситуаційного підходів під час вивчення різних чинників впливу на процес стратегічного управління. Завдання стратегічного аналізу

Рис. 1. Зміст управлінського аналізу

Джерело: складено за [5, с. 29]

полягає у змістовному і формальному описі об'єкта дослідження, виявленні особливостей, закономірностей і тенденцій розвитку, визначенні способів управління цим об'єктом [7, с. 9].

Т.Г. Бурденюк зазначає, що стратегічний аналіз – це засіб перетворення бази даних, отриманих у результаті аналізу середовища, в стратегічний план підприємства. У процесі стратегічного аналізу керівництво підприємства схиляється до вибору одного з можливих альтернатив стратегії – тієї, яка найбільшою мірою відповідає умовам зовнішнього і внутрішнього середовища, а також вибраній меті [8].

У працях зарубіжних авторів (І. Ансофф, До. Боумен, Ст Дуфала, А.Р. Стерлін) і вітчизняних економістів (Т.Г. Бурденюк, С.Ф. Голова, К.І. Редченко, І.Д. Фаріона та ін.) приводяться різні види стратегічного аналізу. Залежно від предмета аналізу виділяють аналіз далекого і ближнього зовнішнього середовища, стратегічний управлінський, портфельний, галузевий, конкурентний, стратегічний маркетинговий, інвестиційний і аналіз стратегічної проблеми.

І.В. Жицька та І.Д. Фаріон визначають стратегічний управлінський аналіз як інструмент стратегічного аналізу, за допомогою якого керівництво підприємства оцінює ефективність господарської діяльності з погляду забезпечення майбутнього довгострокового прибутку. Стратегічний управлінський аналіз оцінює не

лише поточний стан підприємства, але і спрямований на виявлення стратегічних проблем [7, с. 30; 9, с. 11].

М.А. Вахрушина вважає, що для розроблення стратегії підприємству необхідні прогнози й оцінки, розраховані на триваліший відрізок часу. Вони і формуються в процесі проведення стратегічного управлінського аналізу [5, с. 29]. З рис. 1 видно, що стратегічний аналіз є підвидом управлінського аналізу.

Таким чином, відмінність стратегічного управлінського аналізу від комплексного економічного аналізу нами вбачається в націленості стратегічного управлінського аналізу на майбутній стан, стратегічні напрями підприємства та вимоги зовнішнього середовища.

На думку Г.В. Савицької, управлінський аналіз проводять всі служби підприємства з метою отримання інформації, необхідної для планування, контролю та прийняття оптимальних управлінських рішень, розроблення стратегії і тактики з питань фінансової політики, маркетингової діяльності, вдосконалення техніки, технології і організації виробництва. Він носить оперативний характер, його результати – комерційна таємниця [10, с. 35]. Це визначення вказує не тільки на конфіденційність управлінської інформації, але і на використання її як у процесі оперативного, так і в процесі стратегічного планування.

Погляди економістів на сутність управлінського аналізу, наведені вище, сходяться такому: це аналіз, результати якого використовуються керівництвом всередині підприємства для прийняття управлінських рішень.

Однак приведені визначення не вміщують вимог до релевантності інформації, яка використовується в управлінському аналізі, що є суттєвим.

Дослідивши різні підходи до сутності поняття «управлінський» аналіз, можна виділити такі ознаки управлінського аналізу:

- орієнтація на внутрішнє споживання;
- використання релевантної неопублічної інформації;
- перспективна спрямованість результатів аналізу;
- основа для прийняття управлінських рішень;
- конфіденційний характер;
- оперативність;
- галузева орієнтація.

Водночас слід розрізнити поняття «внутрішній» та «управлінський аналіз». Внутрішній аналіз може мати як ретроспективну, так і перспективну спрямованість, у зв'язку з чим внутрішній аналіз задовольняє вказані ознаки лише у другій своїй частині.

Крім того, управлінський аналіз може бути дискретним, тобто окремі його завдання можуть вирішуватися від випадку до випадку, по мірі виникнення відповідного запиту.

Ще одна відмінна особливість управлінського аналізу полягає в тому, що на відміну від фінансового, який проводиться за загальними методиками, він має галузеву спрямованість, тобто під час проведення управлінського аналізу необхідно враховувати техніко-економічні особливості підприємства.

Більше того, у зв'язку з орієнтацією українських підприємств на вимоги МСФЗ управлін-

ський аналіз набуває специфічної властивості: поряд із конфіденційністю його результати частково використовуються зовнішніми користувачами. Так, з урахуванням вимог МСФЗ 7 «Звіт про рух грошових коштів» майбутні грошові потоки підприємства приводяться в зів'язаний вид за допомогою методу дисконтування (з врахуванням чинника часу), який широко використовується під час проведення аналізу й оцінки ефективності інвестиційних проектів [11, с. 399]. Відповідно до вимог МСФЗ 8 «Звітність за сегментами» під час формування звітності слід використовувати внутрішні джерела інформації. Таким чином, дані управлінського аналізу мають усе більший вихід на МСФЗ.

Враховуючи загальну спрямованість дослідження, особливої уваги заслуговує питання про місце управлінського аналізу в системі управлінського обліку й економічного аналізу. Досі це питання залишається дискусійним. Одні науковці відзначають зв'язок управлінського аналізу з управлінським обліком, тоді як інші визначають управлінський аналіз як складову частину економічного аналізу (таблиця 1).

Поділ економічного аналізу на зовнішній (фінансовий) і внутрішній (управлінський) пов'язано з тим, що обидва види аналізу використовують інформацію, сформовану в межах відповідно зовнішнього (фінансового) і внутрішнього (управлінського) обліку.

Є.В. Мних вважав, що в традиційному розумінні зовнішній (фінансовий) аналіз являє собою метод оцінки і прогнозування фінансового стану підприємства на основі його бухгалтерської звітності. Такого роду аналіз може виконуватися як менеджментом підприємства, так і будь-яким зовнішнім аналітиком, оскільки в основному базується на загальнодоступній інформації. В основі фінансового

Таблиця 1

Місце управлінського аналізу в системі економічного аналізу й управлінського обліку

Автори	Зв'язок управлінського аналізу	
	з управлінським обліком	з економічним аналізом
Бутинець Ф.Ф.	+	
Безверхня Ю.В.		+
Вахрушина М.А.		+
Голов С.Ф.	+	
Заросило А.П.		+
Карпенко О.В., Карпенко Д.В.	+	
Мних Є.В.		+
Никифорова Н.А.		+
Савицька Г.В.		+
Кіндрацька Г.І., Білик М.С., Загородній А.Г.		+
Шеремет А.Д.	+	

Джерело: складено за [1; 2; 4; 5; 12; 13; 14; 15; 16; 17]

аналізу лежить аналіз фінансової звітності. При цьому він менш деталізований і більш формалізований. Цей вид аналізу, безумовно, важливий, але має істотний недолік – відсутність оперативності, у зв'язку з чим менеджер не має можливості в цей момент оцінити досягнуті результати, розрахувати ефективність діяльності окремих структурних підрозділів, оперативно використати одержану інформацію в управлінських цілях. Все це можливо в межах власне управлінського аналізу, який є внутрішнім аналізом. Його інформаційна база набагато ширша і включає будь-яку інформацію, яка циркулює всередині підприємства і корисна для прийняття управлінських рішень. Відповідно розширюються і можливості аналізу [1, с. 20].

Таким чином, використання результатів економічного аналізу для внутрішніх потреб ще не відповідає його трансформації в управлінський аналіз. Управлінський аналіз має бути оперативним. О.М. Гайдаєнко та Н.С. Шевчук стверджують, що для ефективного управління виробничою діяльністю одного економічного аналізу не досить, і лише у разі повної єдності економічного й оперативного аналізу можна всебічно вивчити роботу підприємства і визначити перспективи його подальшого розвитку [6, с. 7].

Оперативність є необхідною, але недостатньою умовою для того, щоб підготовлена інформація задовольнила менеджмент. У сучасних умовах українські підприємства здійснюють свою діяльність в складних економічних умовах. Багато хто з них стає банкрутами, не витримуючи конкуренції. У цій ситуації зростає потреба менеджменту в прогностичній (стратегічній) інформації, для задоволення якої необхідний економічний аналіз не лише минулих, але і майбутніх подій. Це означає, що економічний аналіз, а значить, і управлінський аналіз, як і бухгалтерський облік, у сучасних умовах вже не може бути спрямований лише в минуле, він повинен мати і перспективний характер.

Саме оперативність внутрішнього аналізу, націленого на оцінку минулих і майбутніх результатів господарювання структурних під-

розділів підприємства, і характеризує власне управлінський аналіз, що інтегрує три види внутрішнього аналізу – ретроспективний, оперативний і перспективний, кожному з яких власне вирішення власних завдань [6, с. 8].

Крім того, спрямованість внутрішнього аналізу на перспективу робить його управлінським, оскільки на основі даних, отриманих у процесі такого аналізу, керівництво підприємства приймає обґрунтовані управлінські рішення.

Управлінський аналіз є одним із видів економічного аналізу, що генерують інформацію для менеджменту (рис. 2).

Із рис. 2 видно, що управлінський аналіз є внутрішнім аналізом. Враховуючи дискусійність цього питання, на особливу увагу заслуговує проблема позиціонування управлінського аналізу щодо управлінського обліку. Складність управління економікою підприємства в умовах ринку вимагає створення адекватної системи формування і використання інформації про виробничо-господарську діяльність підприємства, у тому числі нових підходів до вирішення проблем удосконалення обліку й економічного аналізу. Для поточного моменту розвитку української економічної науки, що проходить в умовах інтеграції і глобалізації, характерним є перегляд і подальший розвиток самої концепції управління, яка вимагає вдосконалення системи інформаційного забезпечення процесу прийняття управлінських рішень. Відповідно до цього, дослідження проблем взаємозв'язку управлінського обліку й управлінського аналізу є актуальним.

Перспектива подальшого розвитку бухгалтерського обліку полягає перш за все в поглибленні його аналітичної спрямованості, що є найважливішим атрибутом управлінського обліку [18, с. 119]. У ринкових умовах господарювання, перш ніж братися за вирішення певної проблеми, фахівець з управлінського обліку (бухгалтер-аналітик) повинен вирішити, яка інформація буде корисна споживачеві. Потім він вибирає процедури і методи, необхідні для одержання цієї інформації.

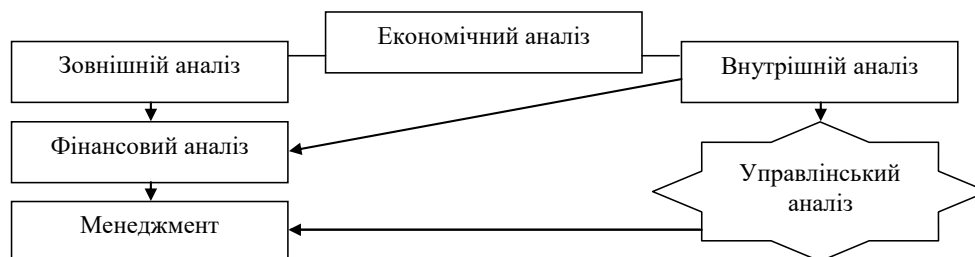

Рис. 2. Місце управлінського аналізу в системі економічного аналізу (за ознакою широти і доступності інформації)

Джерело: складено автором

Взаємозв'язок управлінського аналізу й управлінського обліку наведений на рис. 3.

Проте ефективність проведення управлінського аналізу багато в чому залежить від того, наскільки управлінський облік адаптований до реальних потреб підприємства. Завдання постановки управлінського обліку, а отже, і впровадження управлінського аналізу вирішується лише тоді, коли чітко сформульовані управлінські потреби підприємства. Останнє є прерогативою менеджменту.

Таким чином, управлінський аналіз являє собою, з одного боку, вид економічного аналізу, а з іншого – є складовою частиною управлінського обліку, призначеною для забезпечення інформаційних потреб менеджменту з метою вироблення тієї чи іншої господарської тактики. Враховуючи ознаки управлінського аналізу, виділені вище, управлінський аналіз пропонується визначити таким чином. Управлінський аналіз – це аналіз, який орієнтований на внутрішнє споживання, базується на оперативній релевантній інформації, має конфіденційний характер і перспективну спрямованість, проводиться з урахуванням галузевої специфіки діяльності досліджуваного підприємства, результати якого використовуються менеджментом для прийняття поточних і перспективних управлінських рішень. Таке трактування вказує на роль інформаційного забезпечення в процесі прийняття як оперативних, так і стратегічних рішень.

З одного боку, управлінський аналіз базується на даних, сформованих у межах управлінського обліку. З іншого боку, як впливає з таблиці 1, у процесі проведення управлінського аналізу використовуються методи і процедури

економічного аналізу (якісний, кількісний, фундаментальний, маржинальний, економіко-математичний, експрес-аналіз). Крім того, сам термін «управлінський аналіз» вказує на спорідненість управлінського аналізу з управлінським обліком і економічним аналізом.

Дослідження суті управлінського аналізу дало нам змогу узагальнити основні принципи управлінського аналізу (таблиця 2).

Таким чином, дослідження принципів управлінського аналізу в сільськогосподарських підприємствах показало, що вживані принципи відіграють величезну роль у проведенні управлінського аналізу, дозволяють створити раціональну й економну систему планування, прогнозування сільськогосподарської діяльності і приймати правильні управлінські рішення на основі отриманої інформації. Однак наведені в таблиці 2 принципи проведення управлінського аналізу, хоча і є необхідними, але не є специфічними, тобто ними можна керуватися під час проведення інших видів аналізу. З цих позицій перелік принципів управлінського аналізу доцільно доповнити принципами провідної ланки, оптимальної деталізації, ранньої діагностики, оптимальної послідовності, оптимального поєднання різних видів економічного аналізу [5, с. 49–50; 17, с. 45].

Розглянемо їх детальніше.

1. *Принцип провідної ланки* – визначення найбільш резервомісткого об'єкта (слабка ланка виробництва). Для цього, дотримуючи принцип пріоритету, виділяють об'єкти: 1) які мають найбільшу питому вагу у витратах; 2) нерентабельні або з низькою рентабельністю; 3) з темпами витрат, більш низькими, ніж

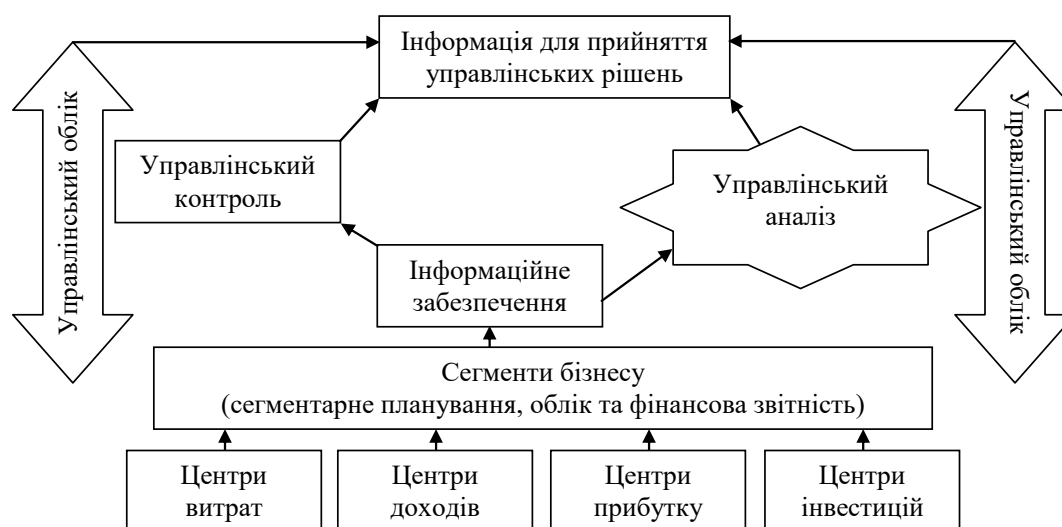

Рис. 3. Модель взаємозв'язку управлінського аналізу з системою управлінського обліку

Джерело: складено автором

Таблиця 2

Принципи управлінського аналізу

Найменування	Характеристика
Цілеспрямованість	Дає змогу виділити межі об'єкта аналізу, адресність і конкретність висновків
Об'єктивність	Досягається за допомогою використання єдиної методики, використання відповідних методів аналізу, вибором показників, що характеризують об'єкт дослідження; залучення виконавців з відповідною підготовкою, рівнем знань, що володіють необхідним досвідом; використання достовірної, перевіреної інформації, що реально відображає об'єктивну дійсність
Комплексність	Всестороннє вивчення причинних взаємозв'язків
Системність	Означає, що досліджуваний об'єкт розглядається як складна динамічна система, яка складається з елементів, певним способом пов'язаних між собою і зовнішнім середовищем
Науковість	Виходить із положень діалектичної теорії пізнання, враховує вимоги економічних законів розвитку виробництва, використовує нововведення і передовий досвід, ноу-хау, новітні методи дослідження
Дієвість	Визначає можливість активної дії на діяльність підприємства і його результати, своєчасне визначення недоліків, прорахунків і упущень у функціонуванні системи, тобто слабких і сильних сторін. З цього принципу виходить необхідність практичного використання матеріалів аналізу для управління підприємства, розроблення конкретних заходів, обґрунтування, коригування й уточнення планових даних
Плановість	Витікає з необхідності планування аналітичної роботи, розподілу обов'язків з її виконання між виконавцями і контролю за її проведенням
Ефективність	Витрати на проведення аналізу мають бути менші, ніж самі отримані вигоди, тобто повинні давати багатократний ефект
Своєчасність	Час і тривалість проведення дослідження повинні сприяти прийняттю рішень у потрібний момент

Джерело: складено за [5; 6; 17]

по галузі; 4) продукція, що не має попиту, до якої є претензії. Цей принцип необхідно використовувати у поєднанні з принципом комплексності – вони повинні доповнювати, а не протиставлятися один одному.

2. *Принцип оптимальної деталізації* – означає, що алгоритм проведення управлінського аналізу розробляється з урахуванням галузевої специфіки підприємства, його розміру, організаційної структури і тому подібне.

3. *Принцип ранньої діагностики* – спрямований на попередження небажаних відхилень, які можливі в процесі реалізації бізнес-процесів підприємства.

4. *Принцип оптимальної послідовності аналізу* – передбачає проведення аналізу на всіх стадіях бізнес-процесів [5, с. 49–50; 17, с. 45].

Приведені принципи управлінського аналізу повинні застосовуватися не ізольовано, а в поєднанні один з одним. Лише в цьому разі можливе формування повної, своєчасної і точної інформації, яка необхідна менеджменту.

Для успішного проведення управлінського аналізу, на наш погляд, важливо не лише сформулювати поняття «управлінський аналіз», але і встановити його мету, завдання, об'єкти, предмет та інші елементи. Всі ці поняття узагальнені і наведені в таблиці 3.

Як видно з таблиці 3, виділення управлінського аналізу в самостійну галузь економічної науки диктується не лише постійним рухом науки вперед, але і вимогами практики ведення підприємницької діяльності, пов'язаної з рішенням багаточисельних управлінських проблем, що все більше ускладнюються.

Методи, використовувані під час здійснення управлінського аналізу та розроблення управлінських рішень, О.М. Гайдаєнко та Н.С. Шевчук поділяють на три групи: 1) методи, засновані на інтуїції керівників, вживані як результат накопиченого досвіду і знань у конкретній сфері діяльності; ухвалення управлінських рішень здійснюється без аргументованих доказів; 2) методи, засновані на «здоровому глузді», тобто на логічних висновках, послідовних доказах, що спираються на практичний досвід; 3) методи, засновані на науково-практичному підході, передбачають вибір оптимальних рішень із певного числа варіантів, розрахованих шляхом використання значного обсягу інформації [6, с. 9].

Кількісні методи (третя група) базуються на науковому підході і на проведенні таких етапів, як формулювання проблем, підготовка і реалізація рішення. При цьому А.П. Заросило рекомендує використовувати спеціальні

Таблиця 3

Основні елементи управлінського аналізу

Поняття	Зміст
Предмет	управлінські стосунки і бізнес-процеси господарської і комерційної діяльності підприємств
Об'єкти	різні аспекти діяльності структурних підрозділів господарюючого суб'єкта та діяльності загалом
Суб'єкти	менеджери, бухгалтери-аналітики, маркетингологи, зовнішні консультанти, найняті для проведення аналітичної роботи
Основна мета	використання результатів в управлінні для досягнення високих результатів у майбутньому
Задачі	оцінка внутрішніх і зовнішніх чинників; загальних тенденцій розвитку економічних процесів; резервів підвищення ефективності виробництва
Інформаційна база	законодавчі і нормативні акти (закони, постанови, інструкції, вказівки); Планово-нормативна документація (бізнес-план, ліміти, нормативи); Бухгалтерська (фінансова) звітність, дані бухгалтерського (фінансового) обліку; Бухгалтерська (управлінська) звітність, дані бухгалтерського (управлінського) обліку; Статистична звітність, дані статистичного обліку; Податкова звітність, дані податкового обліку; Акти ревізій і перевірок; Показники фірм-конкурентів; Середньогалузеві
Вимірники інформації	натуральні, трудові, вартісні
Методи	порівняння, факторний детермінований і стохастичний (кореляційний) аналіз, ABC-аналіз; SWOT-аналіз, bsc-аналіз, маржинальний аналіз; метод розрахунку інвестицій,
Головні споживачі	керівництво (адміністрація) підприємства, власники, топ-менеджери
Форма узагальнення результатів аналізу	звіт про проведений аналіз, пояснююча записка (бізнес-план), програма по реалізації обґрунтованих управлінських рішень
Ступінь відкритості інформації	є комерційною таємницею, носить конфіденційний характер

Джерело: складено за [5; 6; 15; 17]

методи, такі як прогностичні методи, евристичні підходи і методи, системний підхід, економіко-математичні методи, економіко-математичні моделі, побудова «дерева цілей», оцінні методи [15, с. 178].

Висновки. У процесі дослідження встановлено, що управлінський аналіз відіграє важливу роль у системі управління підприємством, призначений для внутрішнього користування, має конфіденційний характер, оцінює поточні та май-

бутні результати діяльності структурних підрозділів та діяльності підприємства загалом із метою прийняття оперативних управлінських рішень. Він будується на методології економічного аналізу і є складником управлінського обліку.

Подальші дослідження будуть спрямовані на детальне вивчення етапів стратегічного управлінського аналізу з урахуванням STEP-факторів і конкурентоспроможності сільсько-господарського підприємства.

Список використаних джерел:

1. Мних Є. В. Економічний аналіз : підручник. Київ : Знання, 2011. 630 с.
2. Кіндрацька Г.І., Білик М.С., Загородній Г. Економічний аналіз : навч. посібник. Київ: Знання, 2008. 487с.
3. Серединська В.М., Загородна О.М., Федорович Р.В. Економічний аналіз: навч. посібник / за ред. Р.В. Федоровича. Тернопіль: Астон, 2010. 624 с.
4. Управленческий учет: учеб. пособие / под ред. А.Д. Шеремета. Москва: ИД ФБК-ПРЕСС, 2002. 512 с.
5. Вахрушина М.А. Управленческий анализ: учеб. пособие. Москва: Омега-Л, 2010. 399 с.
6. Гайдаєнко О.М., Шевчук Н.С. Управлінський аналіз: навч. посібник. Одеса, 2015. 151 с.
7. Фаріон І.Д. Стратегічний аналіз: навч. посібник. Тернопіль: ТНЕУ, 2009. 635 с.
8. Бурденюк Т.Г. Сутність стратегічного аналізу та його роль в системі менеджменту підприємства. URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/5387/1/.pdf> (дата звернення: 20.09.2019).
9. Жицька І.В. Стратегічний аналіз як основа прийняття стратегічних управлінських рішень. *Участь молоді у розвитку економіки та суспільства України: матеріали VII Міжнародної наук.-прак. конф.* (Київ, 24–25 березня 2016 р.). Київ, 2016. С. 29–31.

10. Савицька Г.В. Економічний аналіз діяльності підприємства : навч. посібник. Київ : Знання, 2007. 668 с.
11. Томчук В.В. Сутність грошових потоків сільськогосподарських підприємств. *Науковий вісник ЛНУВМБТ імені С.З. Гжицького*. 2013. Том 15. № 2(56). С. 398–410.
12. Бутинець Ф.Ф., Чижевська Л.В., Герасимчук Н.В. Бухгалтерський управлінський облік: навч. посібник / за ред. Ф.Ф. Бутинця. Житомир : ЖІТІ, 2000. 448 с.
13. Безверхня Ю.В. Управлінський аналіз як складова управлінського обліку. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету*. 2011. № 2. Т. 3. С. 21–27.
14. Голов С.Ф. Управлінський облік: підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2018. 534 с.
15. Заросило А.П. Застосування методів управлінського аналізу в діяльності бюджетних установ. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2016. Вип. 20. С. 176–180.
16. Карпенко О. В., Карпенко Д.В. Управлінський облік: навч. посібник. К: Центр учбової літератури, 2012. 296 с.
17. Никифорова Н.А., Тафинцева В.Н. Управленческий анализ: учебник. Москва: Юрайт, 2013. 442 с.
18. Томчук О.Ф. Сутність і концептуальні межі управлінського обліку. *Облік і фінанси АПК*. 2007. № 11–12. С. 117–122.

References:

1. Mnykh Ye.V. (2011) *Ekonomichnyi analiz : pidruchnyk* [An economic analysis : is a textbook]. Kyiv : Znannia. (in Ukrainian)
2. Kindratska H.I., Bilyk M.S., Zahorodnii H. (2008) *Ekonomichnyi analiz : navch. posibnyk* [Economic analysis : navch. posib]. Kyiv: Znannia. (in Ukrainian)
3. Seredynska V.M., Zahorodna O.M., Fedorovych R.V. (2010) *Ekonomichnyi analiz: navch. posibnyk* [Economic analysis : navch. posib]. Ternopil: Aston. (in Ukrainian)
4. SHeremet A.D. (2002) *Upravlencheskij uchet: ucheb. posobie* [Administrative account: studies. manual]. Moscow: ID FBK-PRESS. (in Russian)
5. Vahrushina M.A. (2010) *Upravlencheskij analiz: ucheb. posobie* [Administrative analysis: studies. manual]. Moscow: Omega-L, 2010. 399 s. (in Russian)
6. Haidaienko O.M., Shevchuk N.S. (2015) *Upravlinskyi analiz: navch. posibnyk*. [Administrative analysis: navch. manual]. Odesa: ONEU. (in Ukrainian)
7. Farion I. D. (2009) *Stratehichnyi analiz: navch. posibnyk* [Strategic analysis: navch. manual]. Ternopil: TNEU. (in Ukrainian)
8. Burdeniuk T.H. (2016) *Sutnist stratehichnoho analizu ta yoho rol v systemi menedzhmentu pidpryemstva* [Essence of strategic analysis and his role is in the system of management of enterprise]. Available at: <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/5387/1.pdf> (accessed (20 September 2019)).
9. Zhytska I.V. (2016) *Stratehichnyi analiz yak osnova pryiniattia stratehichnykh upravlinskykh rishen* [Strategic analysis as basis of acceptance of strategic administrative decisions]. Proceedings of the *Uchast molodi u rozvytku ekonomiky ta suspilstva Ukrainy (Ukrainian, Kyiv, March 24–25, 2016)*, Kyiv, pp. 29–31.
10. Savytska H.V. (2007) *Ekonomichnyi analiz diialnosti pidpryemstva : navch. Posibnyk* [Economic analysis of activity of enterprise : navch. manual]. Kyiv : Znannia. (in Ukrainian)
11. Tomchuk V.V. (2013) *Sutnist hroshovykh potokiv silskohospodarskykh pidpryemstv* [Essence of money streams of agricultural enterprises]. *Naukovyi visnyk LNUVMBT imeni S.Z. Hzhyskoho*. vol. 15. no 2(56). pp. 398–410.
12. Butynets F.F., Chyzhevska L.V., Herasymchuk N.V. (2000) *Bukhhalterskyi upravlinskyi oblik: navch. posibnyk* [Administrative record-keeping: navch. manual]. Zhytomyr : ZhITI. (in Ukrainian)
13. Bezverkhnia Yu.V. (2011) *Upravlinskyi analiz yak skladova upravlinskoho obliku* [Administrative analysis as constituent of administrative account]. *Zbirnyk naukovykh prats Tavriiskoho derzhavnoho ahrotekhnologichnoho universytetu*, vol. 3, no 2, pp. 21–27.
14. Holov S.F. (2018) *Upravlinskyi oblik: pidruchnyk* [Upravlinskyi account: textbook]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury. (in Ukrainian)
15. Zarosylo A.P. (2016) *Zastosuvannia metodiv upravlinskoho analizu v diialnosti biudzhethnykh ustanov* [Application of methods of administrative analysis is in activity of budgetary establishments]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriiia «Ekonomichni nauky»*, vol. 20. pp. 176–180.
16. Karpenko O. V., Karpenko D.V. (2012) *Upravlinskyi oblik: navch. posibnyk* [Administrative account: navch. manual]. Kyiv : Tsentr uchbovoi literatury. (in Ukrainian)
17. Nykyforova N.A., Tafyntseva V.N. (2013) *Upravlencheskyi analiz: uchebnyk* [Administrative analysis: textbook]. Moscow: Yurait. (in Russian)
18. Tomchuk O.F. (2017) *Sutnist i kontseptualni mezhi upravlinskoho obliku* [Essence and conceptual limits of administrative account]. *Oblik i finansy APK*, no 11–12, pp. 117–122.

УДК 658.012

DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-5-44>**Колещук О.Я.**

к.е.н., доцент,

доцент кафедри економіки підприємства та інвестицій

Національний університет «Львівська політехніка»

Koleshchuk Orest

Lviv Polytechnic National University

**ТЕОРЕТИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНІСТЮ
ПІДПРИЄМСТВ: СТРАТЕГІЧНО-ОРІЄНТОВАНІ НАПРЯМКИ****THEORETICAL PROVISIONS BUSINESS INNOVATION MANAGEMENT:
STRATEGICLY ORIENTED AREAS**

В статті проаналізовано економічну сутність поняття «стратегія» та наведено авторське визначення сутності якого полягає у тому, що стратегія – це та інтегрована система управлінських рішень, яка включає комплексний план з реалізації перспективних напрямів розвитку підприємства, направлена на підвищення рівня конкурентоспроможності. Визначено, що кожне підприємство повинно мати ефективну систему управління. Автором проаналізовано економічну сутність поняття «управління» та визначено авторське визначення, а саме: це інтеграційний процес, який складається із сукупності накопичених знань та вмінь (концепцій, теорій, принципів і форм управлінської діяльності), направлений на процеси планування, організації та контролю для координації людських, матеріальних та нематеріальних ресурсів, необхідних для ефективного досягнення поставлених цілей. Автором доведено доцільність розуміння стратегічного управління підприємством та визначено, що це інтегрований процес, який забезпечує сталий розвиток підприємства, враховуючи всі релевантні зовнішні та внутрішні фактори впливу шляхом впровадження комплексного плану дій, з системним використанням накопичених знань та вмінь, необхідних для ефективного досягнення поставлених цілей у довгостроковому періоді. Встановлено, що основним векторним направленням успішного сталого розвитку підприємства є інноваційність, під якою розуміють можливість, яка ґрунтується на сукупності характеристик (процес, рівень розвитку, стан), що пов'язана з ефективним використанням потенційних ресурсів (в більшій мірі людських), які генерують креативні ідеї у векторному направленні економічного розвитку зі створення матеріальних та нематеріальних ресурсів та є основою динамічного розвитку підприємства. Систематизація базових понять дослідження дало можливість визначити сутність поняття «стратегічне управління інноваційністю підприємств», як довгостроковий інтеграційний процес, направлений на постійне удосконалення діяльності підприємства, враховуючи всі релевантні зовнішні та внутрішні фактори впливу шляхом ефективного використання потенційних ресурсів (в більшій мірі людських), які продукують креативні ідеї у векторному направленні економічного розвитку зі створення матеріальних та нематеріальних ресурсів та є основою динамічного розвитку підприємства.

Ключові слова: стратегія, управління, стратегічне управління, інноваційність, підприємства.

В статье проанализировано экономическую сущность понятия «стратегия» и приведено авторское определение, сущность которого заключается в том, что стратегия – это и интегрированная система управленческих решений, которая включает комплексный план по реализации перспективных направлений развития предприятия, направленная на повышение уровня конкурентоспособности. Определено, что каждое предприятие должно иметь эффективную систему управления. Автором проанализированы экономическую сущность понятия «управление» и определено авторское определение, а именно: это интеграционный процесс, состоящий из совокупности накопленных знаний и умений (концепций, теорий, принципов и форм управленческой деятельности), направленный на процессы планирования, организации и контроля для координации человеческих, материальных и нематериальных ресурсов, необходимых для эффективного достижения поставленных целей. Автором доказана целесообразность понимания стратегического управления и определено, что это интегрированный процесс, который обеспечивает устойчивое развитие предприятия, учитывая все релевантные внешние и внутренние факторы влияния путем внедрения комплексного плана действий, с системным использованием накопленных знаний и умений, необходимых для эффективного дости-

ження поставлених цілей в довгосрочному періоді. Установлено, що основним векторним направленням успішного устійливого розвитку підприємства є інноваційність, під якою розуміють можливість, ґрунтована на сукупності характеристик (процес, рівень розвитку, стан), пов'язана з ефективним використанням потенціальних ресурсів (в більшій ступені людських), які генерують креативні ідеї в векторному напрямку економічного розвитку по створенню матеріальних і нематеріальних ресурсів і є основою динамічного розвитку підприємства. Всі визначені поняття стали основою для формування теоретичних положень поняттю «стратегічне управління інноваційністю підприємств» – це довгосрочний інтеграційний процес, направлений на постійне удосконалення діяльності підприємства, враховуючи всі релевантні зовнішні і внутрішні фактори впливу, шляхом ефективного використання потенціальних ресурсів (в більшій ступені людських), що виробляють креативні ідеї в векторному напрямку економічного розвитку по створенню матеріальних і нематеріальних ресурсів і є основою динамічного розвитку підприємства.

Ключові слова: стратегія, управління, стратегічне управління, інноваційність, підприємства.

The article analyzes the economic essence the concept “strategy” and provides an author’s definition, the essence which is that strategy is also an integrated system management decisions, which includes a comprehensive plan for implementing promising areas enterprise development aimed at increasing the level competitiveness. It is determined that each enterprise should have an effective management system. The author analyzes the economic essence the concept “management” and defines the author’s definition, namely: it is an integration process consisting a set accumulated knowledge and skills (concepts, theories, principles and forms management activity) aimed at the planning, organization and control processes for coordinating human, tangible and intangible resources necessary for the effective achievement the goals. The author proved the appropriateness of understanding strategic management and determined that this is an integrated process that ensures the sustainable development of the enterprise, taking into account all relevant external and internal factors of influence through the implementation of a comprehensive action plan, with the systematic use of the accumulated knowledge and skills necessary for the effective achievement of long-term goals period. It has been established that the main vector direction successful sustainable development an enterprise is innovation, which is understood as an opportunity based on a set characteristics (process, level of development, condition) associated with the efficient use potential resources (mostly human) that generate creative ideas in vector direction economic development to create tangible and intangible resources and is the basis for the dynamic development the enterprise. All defined concepts have become the basis for the formation theoretical provisions for the concept “strategic management of enterprise innovation” – this is a long-term integration process aimed at constantly improving the enterprise’s activities, taking into account all relevant external and internal factors influence, through the efficient use potential resources (to a greater extent human) producing creative ideas in the vector direction economic development to create tangible and intangible resources and is the basis of the dynamic development of the enterprise.

Key words: strategy, management, strategic management, innovation, enterprises.

Постановка проблеми. Сучасні умови господарювання вимагають від підприємств постійного оновлення своїх видів продукції чи послуг. Мінливе середовище та високий рівень конкуренції спонукають підприємства займатися інноваційністю та ефективно управляти нею у стратегічних періодах.

Велика увага приділяється дослідженню творчості і креативності, а саме: в науковій літературі представлені численні теоретичні та експериментальні, фундаментальні і прикладні дослідження в рамках зазначеної проблематики. Інноваційність стала інтенсивно вивчатися лише в останні десятиліття. Тому вирішення питань стратегічного управління інноваційності підприємств є актуальним в сучасних умовах господарювання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням стратегічного управління інноваційного розвитку займалися вітчизняні та зарубіжні

вчені, серед яких: І. Ансофф [2], І. Бланк [3], І. Вербицький [4], П. Друкер [8], Б. Карлофф [10], О. Кузьмін [1], Г. Мінцберг [13], М. Потрер [14], В. Прохорова [15], В. Проценко [15], В. Чобіток [15] та ін.

Незважаючи на значний внесок науковців в розгляді питань стратегічного управління інноваційного розвитку, залишаються недостатньо розглянутими питання щодо впливу факторів інноваційності на їх розвиток.

Метою дослідження є теоретичні положення управління інноваційністю підприємств з урахуванням стратегічно-орієнтованих напрямків розвитку в перманентних умовах господарювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для розвитку підприємствам необхідно розробляти стратегію та формувати ефективну систему стратегічного управління їх інноваційністю.

Поняття «стратегія» генетично походить з суто військової сфери і саме в аналізі пере-

бігу військових операцій здобуло найбільшого поширення. В економічній літературі значне місце займає питання відносно сполучення або розділення так званих старого та нового підходів до визначення «стратегії як процесу» та «стратегії як результату» (кінцевого орієнтиру).

На думку американського дослідника Дж. Томпсона стратегія – це виконання правильних

речей у правильний спосіб та для правильних цілей. Він виокремив ознаки ефективної стратегії, що наведені на рис. 1.

Г. Мінцберг визначив поняття «стратегії» через комбінацію п'яти «П» (рис. 2). плану, паттерна, позиції, перспективи та прийому.

Всі розглянуті визначення поняття «стратегія» взаємопов'язані, жодне з них не може

Рис. 1. Ознаки ефективної стратегії за Дж. Томпсоном

Рис. 2. Комбінація п'ять «П» визначення поняття «стратегія» за Г. Мінцбергом

вважатися єдино вірним. Стратегія – не просто уявлення про те, як вести себе з конкурентами на ринку. Питання стратегії змушують нас звернутися до найбільш фундаментальних аспектів природи організації як інструменту колективного сприйняття і дії.

Аналіз економічної сутності поняття «стратегія» наведено у табл. 1.

Аналіз наукових поглядів надав можливість сформулювати авторське бачення сутності поняття «стратегія» – це уніфікована та інтегрована

система управлінських рішень, яка включає комплексний план з реалізації перспективних напрямів розвитку підприємства, направлена на підвищення рівня конкурентоспроможності.

Кожне підприємство повинно мати ефективну систему управління та мати наступні властивості, що представлено на рис. 3.

Управління підприємством є одним із напрямів його звичайної діяльності й при цьому обов'язковою умовою, що забезпечує цілеспрямованість, цілісність, поліструктурність, відкри-

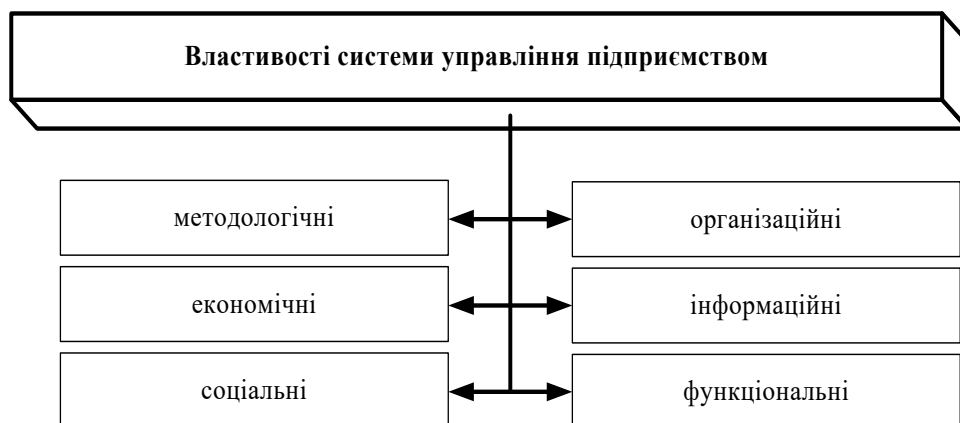

Рис. 3. Властивості системи управління підприємством

Таблиця 1

Визначення сутності поняття «стратегія»

Автор	Сутність поняття
І. Ансофф [2]	Стратегія – набір правил для прийняття рішень, якими організація керується у своїй діяльності.
І. Бланк [3]	Стратегія – це формування системи довгострокових цілей діяльності підприємства і вибору найефективніших шляхів їх досягнення
І. Вербицький [4]	Стратегія економічного та соціального розвитку на перспективу передбачає посилення ролі регіонів, збереження і відновлення їх робочої сили, паливноенергетичних ресурсів, стимулювання виробництва, ефективне використання природних і територіальних можливостей при здійсненні і реалізації життєвоутворюючих функцій регіону
М. Портер [14]	Стратегія – це створення унікальної та вигідної позиції, яка передбачає певний набір видів діяльності
У. Глюк [5]	Стратегія – уніфікований, інтегрований і зрозумілий план, розроблений таким чином, щоб бути впевненим у досягненні цілей підприємства
Г. Гольдштейн [6]	Стратегія, як систему дій і управлінських підходів, які використовуються для досягнення організаційних завдань і цілей організації
Б. Карлофф [10]	Стратегія – це узагальнена модель дій, які необхідні для координації та розподілу ресурсів підприємства
А. Томпсон, А. Стрікланд [15]	Стратегія – це план управління підприємством, спрямований на зміцнення його позицій, задоволення потреб і досягнення встановлених цілей
Г. Мінцберг [13]	Стратегія – це послідовна, узгоджена та інтегрована структура управлінських рішень
Р. Фатхутдінов [16]	Стратегія – це програма, план, генеральний курс суб'єкта управління з досягнення стратегічних цілей у будь-якій сфері діяльності
А. Чандлер [17]	Стратегія – визначення основних довгострокових цілей і завдань підприємства, прийняття курсу дій і розподілу ресурсів, необхідних для виконання поставлених цілей
П. Дойл [7]	Стратегія – це комплекс прийнятих рішень

тість, синергічність, стратегічність та протиентропійність підприємства як виробничої системи.

Аналіз економічної сутності поняття «управління» наведений у табл. 2.

На основі проведення досліджень наукових поглядів, що наведені в табл. 2, сформулюємо таке визначення сутності поняття «управління» – це інтеграційний процес, який складається із сукупності накопичених знань та вмінь (концепцій, теорій, принципів і форм управлінської діяльності), направлений на процеси планування, організації та контролю для координації людських, матеріальних та нематеріальних ресурсів, необхідних для ефективного досягнення поставлених цілей.

Основні принципи стратегічного управління підприємством наведено на рис. 4.

Отже, стратегічне управління підприєм-

ством – це інтеграційний процес, який забезпечує сталий розвиток підприємства, враховуючи всі релевантні зовнішні та внутрішні фактори впливу, шляхом впровадження комплексного

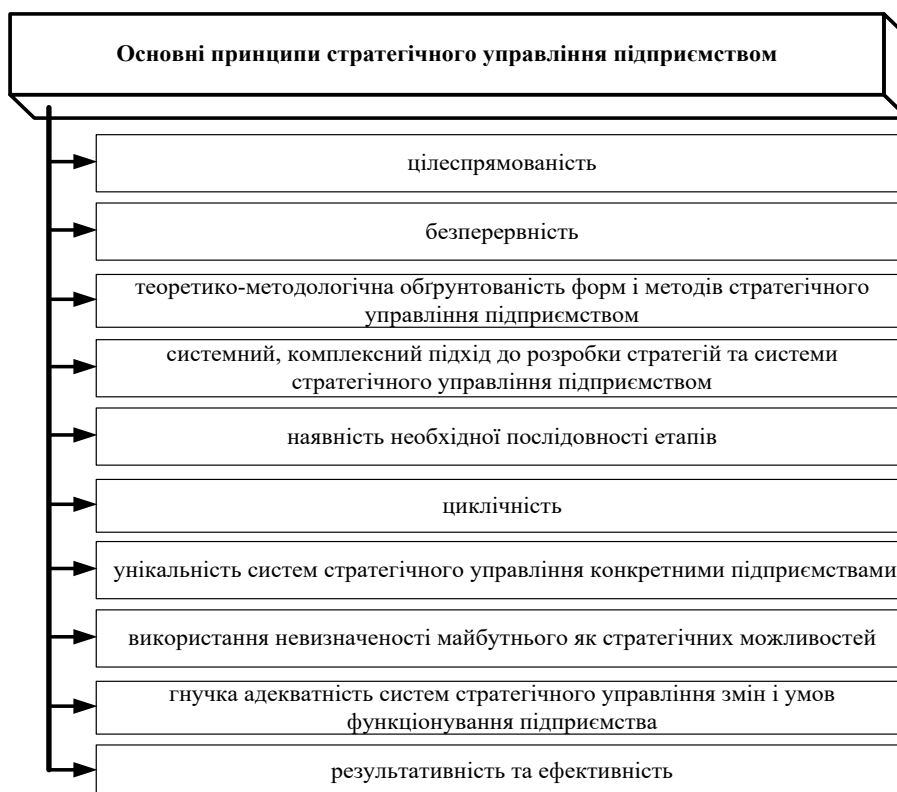

Рис. 4. Основні принципи стратегічного управління підприємством

Таблиця 2

Визначення сутності поняття «управління»

Автор	Сутність поняття
Вікіпедія [18]	Цілеспрямований програмований чи довільний вплив на об'єкти задля досягнення кінцевої мети за допомогою процесорів, явищ, процесів, коли є з ними взаємодія в режимі детермінованої чи довільної програми / регламенту
Словопедія [19]	Це процес цілеспрямованого впливу керуючої підсистеми або органу управління на керовану підсистему або об'єкт управління з метою забезпечення його ефективного функціонування та розвитку
Філософський словник [20]	Управління – елемент, функція високоорганізованих, систем різної природи (біологічних, соціальних, технічних), що забезпечує збереження їх певної структури, підтримку діяльності, реалізацію їх програм і мети
П. Друкер [8]	Особливий вид діяльності, що перетворює неорганізований натовп в ефективну, цілеспрямовану і продуктивну групу
М. Мескон, Ф. Хедоурі, М. Альберт [12]	Управління – це процес планування, організації, мотивації і контролю, необхідний для того, щоб сформулювати і досягти цілей організації
Б. Андрушків, О. Кузьмін [1]	Управління – це цілеспрямована дія на об'єкт з метою змінити його стан або поведінку в зв'язку із зміною обставин
В. Жигалов, Л. Шимановська [9]	Управління – складний соціально-економічний процес. У широкому розумінні слова він означає вплив на процеси, об'єкти, системи з метою збереження їхньої сталості або переведення з одного стану в інший згідно з поставленими цілями
Н. Мельтюхова [11]	Управління – функція організованих систем (біологічних, соціальних, технічних), яка забезпечує реалізацію мети і підтримку режиму діяльності, сталість і розвиток певних структурних елементів

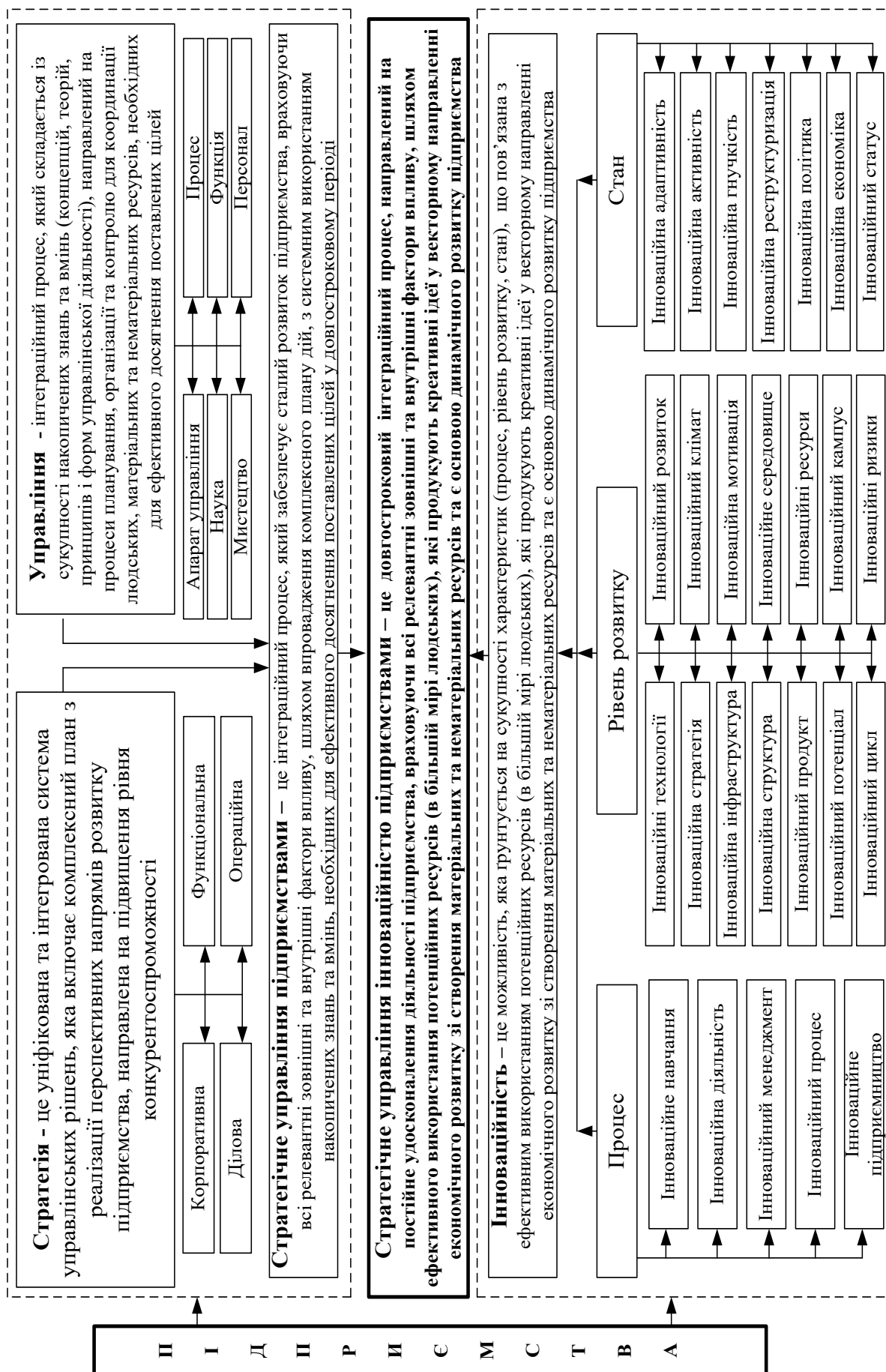

Рис. 5. Декомпозиційний аналіз поняття «стратегічне управління інноваційністю підприємствами»

плану дій, з системним використанням накопичених знань та вмінь, необхідних для ефективного досягнення поставлених цілей у довгостроковому періоді.

Основним векторним направленням успішного сталого розвитку підприємства є інноваційність, під якою розуміють перманентну можливість, яка ґрунтується на сукупності характеристик (процес, рівень розвитку, стан), що пов'язана з ефективним використанням потенційних ресурсів (в більшій мірі людських), які продукують креативні ідеї у векторному направленні економічного розвитку зі створення матеріальних та нематеріальних ресурсів та є основою динамічного розвитку підприємства (рис. 5).

Підприємство має активізувати інноваційність, тому, що мінливе конкурентне середовище вимагає для розвитку бізнесу шукати найкращі засоби задоволення ринкового попиту, випускаючи нові продукти та послуги, які створюють цінність у наявних і нових покупців.

Для оцінки ефективності інноваційності необхідно використовувати досягнуті технічні та економічні результати, але основним критеріями ефективності є зміни в поведінці і поглядах фахівців підприємств, які беруть участь в інноваційному процесі.

Стратегічне управління інноваційністю підприємств – це довгостроковий інтеграційний процес, направлений на постійне удосконалення діяльності підприємства, враховуючи всі релевантні зовнішні та внутрішні фактори впливу, шляхом ефективного використання потенційних ресурсів (в більшій мірі людських), які продукують креативні ідеї у векторному направленні економічного розвитку зі створення матеріальних та нематеріальних ресурсів та є основою динамічного розвитку підприємства.

Висновки. Отже, результати проведеного дослідження свідчать про те, що для ефективного розвитку підприємству необхідно формувати стратегічне управління інноваційністю підприємств, під якою розуміють довгостроковий інтеграційний процес, направлений на постійне удосконалення діяльності підприємства, враховуючи всі релевантні зовнішні та внутрішні фактори впливу, шляхом ефективного використання потенційних ресурсів (в більшій мірі людських), які продукують креативні ідеї у векторному направленні економічного розвитку зі створення матеріальних та нематеріальних ресурсів та є основою динамічного розвитку підприємства.

Список використаних джерел:

1. Андрушків Б.М., Кузьмін О.Є. Основи менеджменту. Львів: Світ, 1995. 296 с.
2. Ансофф И. Новая корпоративная стратегия / И. Ансофф. СПб. : Питер, 1999. 416 с.
3. Бланк И.А. Торговый менеджмент / И. А. Бланк. К. : Украинско-Финский институт менеджмента и бизнеса, 1997. 408 с.
4. Вербицкий І.С. Концептуальні засади стратегічного планування соціально- економічного розвитку регіону // Актуальні проблеми економіки. Науковий економічний журнал. К., 2007. № 8. С. 157–165.
5. Глюк В. Теория принятия решений. СПб. :Питер. 1995. С. 81.
6. Гольдштейн Г.Я. Стратегические аспекты управления НИОКР. Монографія. Таганрог.: Изд-во ТРТУ. 2000. С. 112.
7. Дойл П., Штерн Ф. Маркетинг, менеджмент и стратегии. СПб.: Питер, 2007. 544 с.
8. Друкер П. Ф. Инновации и предпринимательство. СПб.: Бук Чембер Интернэшнл, 1992. 160 с.
9. Жигалов В.Т., Шимановська Л.М. Основи менеджменту і управлінської діяльності: Підручник. К.: Вища школа, 1994. 223 с.
10. Карлоф Б. Ділова стратегія. Москва: Економіка, 1991. 239 с.
11. Мельтюхова Н. М. Державне управління як єдність діяльності та відносин: монографія. Харків: Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2010. 204 с.
12. Мескон, М. Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента М.: Вильямс, 2014. 672 с.
13. Минцберг Г., Альстренд Б. Школы стратегий: учеб. пособие. СПб.: Питер, 2000. 336 с.
14. Портер Майкл Е. Стратегія конкуренції : пер. з англ. / Е. Майкл Потрер. К. : Основи, 1997. 390 с.
15. Прохорова В. В., Проценко В. М., Чобіток В. І. Формування конкурентної стратегії підприємств на засадах інноваційно-спрямованого інвестування : монографія; / Укр. інж.-пед. акад. Херсон : Грінь Д. С. [вид.], 2016. 287 с.
16. Томпсон А. А., Стрикленд А. Дж. Стратегический менеджмент. Концепции и ситуации: учеб. для вузов: пер. 9-го англ. изд. Москва: ИНФРА-М, 2000. 411 с.
17. Фатхутдинов Р. А. Управление конкурентоспособностью организации. М. : Эксмо, 2005. 544 с.
18. Чандлер А. Стратегия и структура. М.: Мир, 1988. 464 с.
19. <https://uk.wikipedia.org/wiki>
20. <http://slovopedia.org.ua/36/53409/248133.html>
21. http://shron1.chtyvo.org.ua/Shynkaruk_Volodymyr/Filosofskyi_entsyklopedychnyi_slovyk.pdf

References:

1. Andrushkiv B.M., Kuzmin O.Ie. (1995) *Osnovy menedzhmentu* [Fundamentals of Management]. Lviv: Svit, 296 P.
2. Ansoff Y. (1999) *Novaia korporatyvnaia stratehiia* [New corporate strategy], SPb. : Pyter, 416 P.
3. Blank Y.A. (1997) *Torhovui menedzhment* [Trade management] K. : Ukraynsko-Fynskyi ynstytut menedzhmenta y byznesa, 408 P.
4. Verbytskyi I.S. (2007) *Kontseptualni zasady stratehichnoho planuvannia sotsialno- ekonomichnoho rozvytku rehionu* [Conceptual bases of strategic planning of socio-economic development of the region]. *Aktualni problemy ekonomiky. Naukovyi ekonomichnyi zhurnal*. K., № 8. pp. 157–165.
5. Hliuk V. (1995) *Teoriia pryniatia reshenyi* [Decision theory]. SPb. :Pyter.81 P.
6. Holdshtein H.Ia. (2000) *Stratehicheskye aspekty upravleniya NYOKR* [Strategic Aspects of R&D Management]. Monohrafiia. Tahanroh.: Yzd-vo TRTU. 112 P.
7. Doil P., Shtern F. (2007) *Marketynh, menedzhment y stratehiy* [Marketing, management and strategies]. SPb.: Pyter, pp. 544.
8. Druker P. F. (1992) *Ynnovatsyy y predprynymatelstvo* [Innovation and Entrepreneurship]. SPb.: Buk Chamber Ynterneshnl, 160 P.
9. Zhyhalov V.T., Shymanovska L.M. (1994) *Osnovy menedzhmentu i upravlinskoï diialnosti* [Fundamentals of Management and Management]. K.: Vyscha shkola, 223 P.
10. Karloff B. (1991) *Dilova stratehiia* [Business Strategy]. Moskva: Ekonomika, 239 P.
11. Meltyukhova N. M. (2010) *Derzhavne upravlinnia yak yednist diialnosti ta vidnosyn* [Public administration as a unity of activity and relations]: monohrafiia. Kharkiv: Vyd-vo KharRI NADU «Mahistr», 204 P.
12. Meskon, M. Albert M., Khedoury F. (2014) *Osnovi menedzhmenta* [Fundamentals of Management] M.: Vyliams, 2014. 672 P.
13. Myntsberh H., Alstrend B. (2000) *Shkoli stratehiy* [Schools of strategies]. SPb.: Pyter, 2000. 336 P.
14. Porter Maikl E. (1997) *Stratehiia konkurentsii* [Competition strategy] : per. z anhl. / E. Maikl Potrer. K. : Osnovy, 390 P.
15. Prokhorova V. V., Protsenko V. M., Chobitok V. I. (2016) *Formuvannia konkurentnoi stratehii pidpriemstv na zasadakh innovatsiino-spriamovanoho investuvannia* [Formation of competitive strategy of enterprises on the basis of innovation-oriented investment] : monohrafiia Ukr. inzh.-ped. akad. Kherson : Hrin D. S., 287 P.
16. Tompson A. A., Stryklend A. Dzh.(2000) *Stratehicheskyi menedzhment. Kontseptsyy y sytuatsyy* [Strategic Management. Concepts and situations]: per. 9-ho anhl. yzd. Moskva: YNFRA-M, 411 P.
17. Fatkhutdynov R. A. (2005) *Upravlenye konkurentosposobnostiu orhanyzatsyy* [Managing the competitiveness of the organization] M. : Eksmo, 544 P.
18. Chandler A. (1988) *Stratehiia y struktura* [Strategy and structure] M.: Myr, 464 P.
19. <https://uk.wikipedia.org/wiki> (accessed 5 October 2019)
20. <http://slovopedia.org.ua/36/53409/248133.html> (accessed 5 October 2019)
21. http://shron1.chtyvo.org.ua/Shynkaruk_Volodymyr/Filosofskyi_entsyklopedychnyi_slovyk.pdf (accessed 5 October 2019)

Кравцов О.О.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри підприємництва і торгівлі
Донецького національного університету економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

Kravtsov Alexander

Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky

МАРКЕТИНГОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ АБСТРАКТНИХ УПОДОБАНЬ СПОЖИВАЧІВ

MARKETING RESEARCH OF CONSUMERS' ABSTRACT PREFERENCES

У статті розглянуті деякі питання дослідження абстрактних уподобань споживачів, їх формалізації та врахування під час прийняття управлінських рішень. Абстрактні уподобання належать до якісних характеристик товарів і послуг, під час визначення яких споживач орієнтується на інтуїтивно зрозумілі лінгвістичні конструкції. Вони дуже важливі для величезної маси споживачів, які не хочуть замислюватися про покупку, а покладаються на «перше враження». Проаналізовані методи формалізації абстрактних уподобань за допомогою лінгвістичних змінних і теорії нечітких множин, вказані недоліки цих підходів, які дещо звужують можливості їх застосування на практиці. Сутність абстрактних уподобань найкраще розкриває категорія абстрактного відношення, яка досліджується в математичній теорії вибору і прийняття рішень. У роботі запропонована методика оцінки абстрактних уподобань на основі експертних порівнянь факторів вибору конкретного товару, розглянуті особливості її використання в практичній ситуації.

Ключові слова: споживчий вибір, маркетингове дослідження, абстрактне уподобання, теорія нечітких множин, лінгвістична змінна, абстрактне відношення, експертна оцінка.

В статье рассмотрены некоторые вопросы изучения абстрактных предпочтений потребителей, их формализации и учета при принятии управленческих решений. Абстрактные предпочтения относятся к качественным характеристикам товаров и услуг, при определении которых потребитель ориентируется на интуитивно понимаемые лингвистические конструкции. Они очень важны для огромной массы потребителей, которые не хотят задумываться о покупке, а полагаются на «первое впечатление». Проанализированы методы формализации абстрактных предпочтений с помощью лингвистических переменных и теории нечетких множеств, указаны недостатки этих подходов, несколько сужающие возможности их применения на практике. Сущность абстрактных предпочтений лучше всего раскрывает категория абстрактного отношения, которая исследуется в математической теории выбора и принятия решений. В работе предложена методика оценки абстрактных предпочтений на основе экспертных сравнений факторов выбора конкретного товара, рассмотрены особенности ее использования в практической ситуации.

Ключевые слова: потребительский выбор, маркетинговое исследование, абстрактное предпочтение, теория нечетких множеств, лингвистическая переменная, абстрактное отношение, экспертная оценка.

The article deals with some issues of researching consumers' abstract preferences, formalizing them and using in the process of the decisions making. Abstract preferences refer to the qualitative characteristics of goods and services, in determining which the consumer is guided by intuitive linguistic constructions. They are very important for a huge mass of consumers who do not want to think about buying, but rely on «first impressions». In terms of decisions making theory, abstract preferences are a source of uncertainty. They cannot be counted and measured because they are subjective. The evaluation of abstract preferences is carried out by expert methods in accordance with the chosen mathematical formalization theory. The methods of formalization of abstract preferences

with the help of linguistic variables and fuzzy set theory are analyzed in the article. Linguistic constructions that characterize abstract preferences do not have a clear semantic meaning and are not always understood equally by the experts involved in their evaluation. The essence of abstract preferences is best revealed by the category of abstract relation, which is explored in the mathematical theory of choice and decisions making. The consumer uses his abstract preferences in the situation of choice as a certain qualitative characteristic, which is used to compare the objects of analysis. In order to compare any objects of analysis, they must be in an abstract relation to each other. The disclosure of the essence and content of this relation in a particular situation of choice is made by binary (paired) comparisons of the objects of analysis. Consumers' decision to purchase a good is regarded as a probabilistic event, which is influenced by the results of subjective evaluation of the choice factors and abstract preferences. The results of subjective evaluation of choice factors do not usually have a precise numerical form but represent intuitive linguistic constructions that the consumer imposes on his own abstract preferences. The method of the abstract preferences evaluation on the basis of expert comparisons of the product choice factors is proposed in the work, the features of its use in practical situation are considered.

Key words: consumer choice, marketing research, abstract preference, fuzzy set theory, linguistic variable, abstract attitude, expert evaluation.

Постановка проблеми. Великий вплив на рішення споживача про придбання товару чинять його абстрактні уподобання. Тільки добре інформований покупець здатний чітко сформулювати свої вимоги до всіх різноманітних товарних характеристик. Здебільшого покупці під час здійснення вибору покладаються на свої абстрактні уподобання. Вибираючи колір речі, вони порівнюють його з абстрактними поняттями «світлий», «темний», «зеленуватий», «блакитний». Ціна товару оцінюється в межах «дешево», «дорого», «прийнятно». Розмір позначається категоріями «замалий», «великий», «середній». Абстрактні уподобання дуже важливі для величезної маси покупців, які не хочуть замислюватися про покупку, а покладаються на «перше враження». З цієї причини виявлення абстрактних уподобань споживачів є актуальним завданням, із вирішення якого доцільно почати будь-яке маркетингове дослідження споживчої поведінки. Під час розроблення нових товарів абстрактні уподобання мають найбільшу цінність, оскільки вказують виробникові напрями пріоритетного задоволення вимог споживачів.

З погляду теорії прийняття рішень абстрактні уподобання є джерелом невизначеності. Їх неможливо перерахувати і виміряти, оскільки вони мають суб'єктивний характер. Оцінка абстрактних уподобань здійснюється експертними методами відповідно до вибраної математичної теорії формалізації. Однією з таких теорій, яка швидко розвивається останнім часом, є теорія нечітких множин. Її основи закладені американським математиком і логіком Л. Заде у 1965 році. Він ввів поняття лінгвістичної змінної і запропонував методи її застосування під час прийняття рішень¹. Абстрактні уподобання

належать до якісних характеристик товарів, під час визначення яких споживач орієнтується на інтуїтивно зрозумілі лінгвістичні конструкції. Ці конструкції, за визначенням Л. Заде, є змінними, які можуть отримати певний числовий вираз. Одна з методик «оцифрування» якісної характеристики описана В.М. Аньшиним і співавторами [1]. Її суть полягає у такому.

Якість виконання проекту характеризується п'ятьма градаціями: «дуже погано», «погано», «задовільно», «добре», «відмінно». Кожній градації зіставляється нечітке трапецієвидне число, яке в подальшому вважається нечіткою оцінкою показника якості виконання проекту. Розроблений математичний апарат дає змогу порівнювати нечіткі числа між собою і виконувати з ними деякі обчислювальні операції. Недоліком такого підходу є те, що трапецієвидні числа, відповідні градаціям, визначаються декларативно. Якщо доручити експертам дати оцінку конкретним проектам у градаціях, то проекти А і В можуть отримати одну і ту саму оцінку, наприклад «добре». Але це не означає, що якість виконання проектів А і В експерти оцінюють як еквівалентну. Цілком можливо, що один із проектів, на думку експертів, виконаний краще за інший, але прийняті градації не дають змоги відобразити цей факт. Декларування будь-яких градацій і меж між ними, навіть нечітких, дещо звужує можливість порівнювати об'єкти аналізу. Якщо ж об'єктом аналізу виступають абстрактні уподобання, то точність порівняння важлива, бо від неї залежить прийняття рішення.

Ю.В. Горемікіна наводить приклад переходу від експертних оцінок до нечітко-множинних описів лінгвістичної змінної «Рівень фактора Х», який виконано за методикою О.О. Недосєдкіна [3]. На першому етапі N експертам запропоновано визначити числові межі п'яти градацій лінгвістичної змінної

¹ Заде Л. А. Понятие лингвистической переменной и его применение к принятию приближенных решений / Л.А. Заде: пер. с англ. – М.: Мир, 1976. – 165 с.

«Рівень фактора Х»: «дуже низький», «низький», «середній», «високий», «дуже високий». У результаті для кожної градації отримують N інтервалів $[a_i, b_i]$, де змінна i позначає умовний номер експерта. Розрахунковим шляхом для кожної градації визначають значення чотирьох вершин трапецієвидної функції приналежності. Далі за всіма п'ятьма функціями приналежності розраховують максимуми, які позначають відповідні «вузлові» точки на 01-носії – інтервалі числових значень $[0, 1]$. Ю.В. Горемикіна наводить так званий 01-класифікатор (0,1; 0,3; 0,5; 0,7; 0,9), про який пише: «Його суть полягає у тому, що якщо про фактор Х невідомо нічого, крім того, що він може приймати будь-які значення в межах 01-носії (принцип рівної переваги), а треба провести асоціацію між якісною і кількісною оцінкою впливу чинників, то запропонований класифікатор робить це з максимальною достовірністю». Такий підхід доречно використовувати, якщо фактор Х має числовий вимір. Тоді певним інтервалам значень кількісного показника, який характеризує фактор Х, можна за визначеним принципом поставити у відповідність елементи множини значень лінгвістичної змінної і навпаки. Не всі абстрактні уподобання споживачів мають числовий вимір, тому запропонована Ю.В. Горемикіною методика може обмежено використовуватися для їх аналізу.

Оскільки будь-які методи «оцифрування» якісних характеристик об'єктів, явищ або процесів реальності спираються на оцінки експертів, завдання для них повинно бути досить чітким і, щонайменше, однаково зрозумілим. Лінгвістичні конструкції, які характеризують абстрактні уподобання, не мають чіткого семантичного значення і не завжди однаково розуміються. Наприклад, якщо вибір одягу споживачем здійснюється відповідно до певного «стилю», то сама характеристика такого стилю часто є суб'єктивною, тобто різні люди по-різному розуміють «класичний» або будь-який інший стиль. У таких умовах забезпечення порівнянності експертних оцінок стає досить складним завданням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Окремі аспекти маркетингових досліджень розглядаються у численних працях вітчизняних науковців: С.С. Гаркавенка, Ф.І. Євдокимова, Є.В. Крикавського, Н.С. Косар, О.Б. Мних, О.А. Сороки, В. Руделіуса, О.М. Азаряна, О.А. Виноградова та інших. Одним із найбільш змістовних вітчизняних видань із маркетингових досліджень є підручник Т.Б. Решетілової і С.М. Довгань [1]. Методика формалізації якісних характеристик управлінських рішень розглянута у вищеописаних працях [2; 3].

Мета статті полягає в обґрунтуванні методики аналізу абстрактних уподобань споживачів на основі експертних порівнянь факторів вибору.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Споживач використовує свої абстрактні уподобання в ситуації вибору як певну якісну характеристику, яка слугує для порівняння об'єктів аналізу. Для того щоб порівняти будь-які об'єкти аналізу, вони повинні перебувати в якомусь абстрактному відношенні один до одного. Поняття абстрактного відношення вводиться в теорії вибору і прийняття рішень [4, с. 13–15]. Ця наукова дисципліна за допомогою спеціального математичного апарату досліджує властивості абстрактних відношень між об'єктами та їх вплив на прийняття рішення. Розкриття сутності та змісту абстрактних відношень у конкретній ситуації вибору відбувається шляхом бінарних (парних) порівнянь об'єктів аналізу.

Розглянемо таку практичну ситуацію. Організація має намір запропонувати на ринку новий товар – чоловічі сорочки. Потрібно оцінити вплив на споживчий вибір сорочок таких факторів: кольору, матеріалу, з якого вони виготовлені, і ціни. Для маркетингового дослідження з цільової аудиторії споживачів сформована група експертів. Зрозуміло, що уподобання щодо конкретного кольору в кожного експерта свої, і намагатися визначити будь-який середньостатистичний (медіанний) або модальний колір безглуздо. Те саме справедливо і щодо інших характеристик сорочки, матеріалу та ціни. У цій ситуації доцільно визначити абстрактні уподобання експертів, щоб потім їх конкретизувати. Нехай колір оцінюється ними шляхом порівняння протилежних абстрактних понять «темний» або «світлий», матеріал – «природний» або «синтетичний», ціна – «дорога» або «дешева». Понять або лінгвістичних конструкцій може бути і більше, але в цьому прикладі це не принципово. Припустимо також, що кожний фактор впливає на вибір середньостатистичного споживача незалежно від інших, тобто якщо споживач віддає перевагу дешевим товарам, то це не залежить від того, наприклад, з якого матеріалу вони зроблені.

Відповідь експерта у процесі опитування є його індивідуальним рішенням щодо переваг того чи іншого абстрактного поняття, що характеризує відповідний фактор вибору, яке він приймає на основі власних абстрактних уподобань. У таблиці 1 вказана гіпотетична нормована кількість виборів, зроблених експертами у процесі опитування на користь елемента по відповідному рядку, а через дріб – на користь елемента по стовпцю.

Таблиця 1

Матриця абстрактних уподобань споживачів

Фактор вибору	Колір «світлий»	Матеріал «синтетичний»	Ціна «дорога»
Колір «темний»	70/30	30/70	90/10
Матеріал «природний»	60/40	75/25	80/20
Ціна «дешева»	80/20	90/10	95/5

Таблиця 2

Перетворена матриця абстрактних уподобань споживачів

Матриця А				Матриця В (транспонована)			
Фактор вибору	Колір «світлий»	Матеріал «синтетич- ний»	Ціна «дорога»	Фактор вибору	Колір «темний»	Матеріал «природ- ний»	Ціна «дешева»
Колір «темний»	$a_{11} = 70$	$a_{12} = 30$	$a_{13} = 90$	Колір «світлий»	$b_{11} = 30$	$b_{21} = 40$	$b_{31} = 20$
Матеріал «природний»	$a_{21} = 60$	$a_{22} = 75$	$a_{23} = 80$	Матеріал «синтетичний»	$b_{12} = 70$	$b_{22} = 25$	$b_{32} = 10$
Ціна «дешева»	$a_{31} = 80$	$a_{32} = 90$	$a_{33} = 95$	Ціна «дорога»	$b_{13} = 10$	$b_{23} = 20$	$b_{33} = 5$
Вектор $A_{\text{ряд}}$	0,21	0,24	0,29	Вектор $B_{\text{ряд}}$	0,10	0,12	0,04

Найменування рядків у матриці абстрактних уподобань (табл. 1) відповідають значенням факторів, які умовно «перемогли» в однотипних бінарних порівняннях, найменування стовпців – це значення факторів, які «програли». Для зручності перебудуємо матрицю абстрактних уподобань таким чином. Спочатку розділимо її на дві квадратні матриці А і В, розмірність яких дорівнює кількості факторів вибору N. У матрицю А запишемо результати порівняння по рядках (перше число в парі), у матрицю В – по стовпцях (друге число в парі, яке доповнює перше число до 100). Потім матрицю В транспонуємо. Елементи кожного з рядків в матрицях А і В – це унормована кількість виборів на користь значення фактора, відображеного в заголовку рядка, в однотипних і міжфакторних порівняннях. Сума всіх елементів обох матриць дорівнює: $100 * N^2 = 100 * 3^2 = 900$ (таблиця 2).

З матриць А і В отримуємо два вектора-рядка $A_{\text{ряд}}$ і $B_{\text{ряд}}$ шляхом сумування всіх елементів по кожному рядку і ділення суми на 900. $A_{\text{ряд}}$ (колір «темний»; матеріал «природний»; ціна «дешева») = $((70 + 30 + 90) / 900 = 0,21; 0,24; 0,29)$; $B_{\text{ряд}}$ (колір «світлий»; матеріал «синтетичний»; ціна «дорога») = $(0,10; 0,12; 0,04)$. Елементи векторів-рядків відображають ймовірність вибору відповідного їм значення в серії однотипних і міжфакторних бінарних порівнянь. Сума всіх елементів $A_{\text{ряд}}$ і $B_{\text{ряд}}$ дорівнює одиниці, тобто становить повну групу.

Тепер розглянемо сам споживчий вибір. Шляхом суб'єктивного оцінювання споживач

встановлює значення факторів вибору щодо конкретного товару. Нехай він оцінює колір товару від «світлий» до «темний» за шкалою від 0 до 1, тобто за допомогою 01-носія за визначенням Ю.В. Горемикіної [3]. Кожному значенню й інтервалу 01-носія він подумки присвоїть інтуїтивно зрозумілі йому лінгвістичні градації: 0,5 – ні «темний», ні «світлий»; $[0,3, 0,5)$ – скоріше «світлий»; $(0,5, 0,7]$ – скоріше «темний» тощо. Припустимо, таким чином, що колір товару оцінений споживачем у 0,6 ($p = 0,6$). По суті, 0,6 – це суб'єктивна ймовірність того, що товар «темний», отже, $1 - 0,6 = 0,4$ – суб'єктивна ймовірність того, що товар «світлий». Ймовірність того, що товар буде вибраний споживачем за значенням цього фактора вибору становить: $P(p) = ap + b(1-p)$, де a, b – ймовірність вибору «темного» і «світлого» кольору відповідно до абстрактних уподобань споживача; p – суб'єктивна оцінка кольору товару споживачем (ймовірність того, що колір товару «темний»). У нашому випадку $P(0,6) = 0,7 * 0,6 + 0,3 * 0,4 = 0,56$. Отже, споживач вибере цей товар за його кольором відповідно до своїх абстрактних уподобань у 56% випадків або з ймовірністю 0,56. У 44% випадків, або з ймовірністю 0,44, він не вибере цей товар. Якщо споживач оцінює колір товару в 0,5, тобто він не може стверджувати, «темний» він чи «світлий», то ймовірність вибору товару за його кольором дорівнює 0,5: відношення переваги відсутнє, і вибір товару являє собою «лотерею» (однаково ймовірно, вибере споживач товар, чи ні). Якщо

в розумінні покупця колір товару точно «темний» ($p = 1$), то такий товар буде ним вибраний в 70% випадків, або з імовірністю 0,7. Таким чином, накладення результату суб'єктивного оцінювання факторів вибору на абстрактні уподобання споживача дає ймовірність прийняття ним рішення про придбання товару.

Нехай далі за аналогією з кольором споживач оцінює матеріал, з якого виготовлена сорочка, за шкалою від 0 («синтетичний») до 1 («природний»), і ціну за шкалою від 0 («дорога») до 1 («дешева»). Суб'єктивне оцінювання значень усіх факторів вибору для товару дає вектор-стовпець, наприклад, $X_1 = (0,6; 0,8; 0,7)$. Ймовірність вибору такого товару споживачем дорівнює добутку векторів: $P(X_1) = A_{\text{ряд}} * X_1 + B_{\text{ряд}} * (1 - X_1)$; $P(X_1) = (0,21; 0,24; 0,29) * (0,6; 0,8; 0,7) + (0,1; 0,12; 0,04) * (1 - (0,6; 0,8; 0,7)) = 0,6$. Споживач схильний вибрати цей товар, оскільки $P > 0,5$. Однак, наприклад, якщо збільшити ціну на нього, то вектор-стовпець суб'єктивного оцінювання факторів вибору може змінитися і стати таким: $X_2 = (0,6; 0,8; 0,3)$. $P(X_2) = A_{\text{ряд}} * X_2 + B_{\text{ряд}} * (1 - X_2)$, $P(X_2) = (0,21; 0,24; 0,29) * (0,6; 0,8; 0,3) + (0,1; 0,12; 0,04) * (1 - (0,6; 0,8; 0,3)) = 0,5$. Товар із значеннями суб'єктивного оцінювання факторів вибору X_2 може бути з однаковою ймовірністю як вибраний, так і ні, тобто сукупність його характеристик приводить покупця до ситуації «лотереї», коли фактори «за» вибір і проти нього взаємно врівноважують один одного. Чим більше $P(X)$, тим вища ймовірність позитивного рішення про покупку цього товару. Однак навіть «ідеальна» сорочка отримала суб'єктивну оцінку $X_i = (1; 1; 1)$, $P(X_i) = 0,74$. Тобто приблизно в одному випадку з чотирьох її не куплять, тому що результати суб'єктивного оцінювання споживачем факторів вибору накладаються на протилежні споживчі уподобання.

Яким чином виробник сорочок може використовувати результати вищенаведеного дослідження? Насамперед йому необхідно виробляти товар, близький за своїми властивостями до «ідеальної» сорочки, тобто такий, для якого $X \approx (1; 1; 1)$. Чи означає це, що виробникові доцільно запропонувати на ринку абсо-

лютно чорну сорочку з природного матеріалу за низькою ціною? Очевидно, що ні. Споживачі реалізують свої абстрактні уподобання в певній ситуації вибору, інакше кажучи, за цієї ринкової кон'юнктури. Якщо всі сорочки на ринку будуть однаковими, то вибирати буде ні з чого. Споживачі переключаться на інші фактори вибору, наприклад на форму коміра, довжину рукава тощо. «Ідеальна» сорочка – це не застигла точка в багатовимірному просторі факторів вибору, а скоріше вектор, який вказує напрям руху в цій ринковій кон'юктурі. Якщо кон'юнктура зміниться, то й образ «ідеальної» сорочки зміниться разом із нею, оскільки споживачі будуть вибирати вже в іншій об'єктивній ситуації. Тому виробнику сорочок під час планування виробництва необхідно враховувати риси «ідеального», не прагнучи при цьому відтворити їх усі одночасно в одному товарі. Оскільки рішення споживачів мають імовірнісний характер і не завжди є цілком осмисленими, гонити за «ідеальним» товаром не гарантує його успішний продаж. Історія знає чимало прикладів, коли товари, створені на основі скрупульозного вивчення споживчих уподобань, у результаті не знаходили свого покупця. Повчальним у цьому разі є такий приклад. Коли експертам показали штучний образ людини, створений із рис, які ними були визнані ідеальними, вони в один голос вказали, що цей образ є непривабливим.

Висновки з проведеного дослідження. Вивчення абстрактних уподобань споживачів необхідне для розуміння рушійних сил споживчого вибору, тому є актуальною науковою проблемою і важливим практичним завданням. Абстрактні уподобання найчастіше належать до якісних характеристик товарів і послуг, які не мають точного числового виміру. Нині немає загальноприйнятого методу формалізації якісних характеристик товарів і послуг для їх урахування у процесі споживчого вибору. Найбільш перспективним напрямом досліджень є теорія вибору і прийняття рішень у комплексі з науковими здобутками теорії нечітких множин.

Список використаних джерел:

1. Решетілова Т.Б. Маркетингові дослідження: підручник : [Електронний ресурс] / Т.Б. Решетілова, С.М. Довгань ; М-во освіти і науки України, Нац. гірн. ун-т. Електрон. текст. дані. Дніпропетровськ : НГУ, 2015. 357 с. URL : <http://npu.org.ua> (дата звернення 07.10.2019)
2. Аньшин В. М., Демкин И. В., Царьков И. Н., Никонов И. М., Применение теории нечетких множеств к задаче формирования портфеля проектов. *Проблемы анализа риска*. 2008. Т. 5. № 3. С. 8–21.
3. Горемикіна Ю.В. Формалізація даних та методичні підходи у контексті оцінки ефективності соціальних послуг. *Механізм регулювання економіки*. 2012. № 1. С. 188–195.
4. Теория выбора и принятия решений: Учебное пособие / И.М. Макаров и др. Москва : Наука. Главная редакция физико-математической литературы, 1982. 328 с.

References:

1. Reshetilova T.B. (2015) Marketynghovi doslidzhennja [Marketing Research]. Dnipro: Dnipro University of Technology. Available at: <http://nmu.org.ua> (accessed 07.10.2019) (in Ukrainian)
2. Anshin V.M., Dyomkin I.V., Tsarkov I.N., Nikonov I.M. (2008) Primenenie teorii nechetkikh mnozhestv k zadache formirovaniya portfelya projektov [On application of fuzzy set theory to the problem of project portfolio selection] *Issues of risk analysis*, vol. 5, no 3, pp. 8–21.
3. Goremykina J.V. (2012) Formalizacija danykh ta metodychni pidkhody u konteksti ocinky efektyvnosti socialnykh poslugh [The data formalization and the methodical approaches in the context of evaluation of the efficiency of social services]. *Mechanism of Economic Regulation*, no 1, pp. 188–195.
4. Makarov I.M., Vinogradskaya T.M., Rubchinskiy A.A., Sokolov V.B. (1982) Teoriya vybora i prinyatiya resheniy: Uchebnoe posobie [Theory of choice and decision making: Manual]. Moscow: Nauka. (in Russian).

УДК 339.138

DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-5-46>**Новицька І.В.**аспірант кафедри менеджменту і логістики
Полтавського національного технічного університету
імені Юрія Кондратюка**Novytska Iryna**

Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University

**УПРАВЛІННЯ ПРОСУВАННЯМ ОРГАНІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ
ЧЕРЕЗ КАНАЛИ РОЗПОДІЛУ****ORGANIC PRODUCTS PROMOTION MANAGEMENT
THROUGH DISTRIBUTION CHANNELS**

У статті розглядається питання удосконалення функціонування каналів розподілу органічної продукції. Розглянуто прямі та непрямі канали розподілу органічної продукції на прикладі вітчизняних підприємств та відображено різницю у рівнях каналів розподілу. Проведено оцінку каналів розподілу та розроблено комплекс заходів для налагодження ефективної роботи нульового каналу розподілу продукції. Проаналізовано основні канали розподілу органічної переробленої продукції в містах, а саме супермаркети. Це доведено через перевірку Реєстру імпортерів органічної їжі, в якому знаходяться такі мережі супермаркетів. На прикладі вітчизняних виробників органічної продукції розглянуто поділ каналів розподілу за рівнями. Крім того, наведено пропозиції щодо вдосконалення управління просуванням органічної продукції через уже наявні канали розподілу.

Ключові слова: управління просуванням, органічна продукція, канали розподілу, прямі та непрямі канали розподілу.

В статье рассматривается вопрос усовершенствования функционирования каналов распределения органической продукции. Сформирована совокупность функциональных систем предприятия, поэтапное управление которыми способствует достижению целей продвижения и оказывает непосредственное влияние на функционирование механизмов продвижения, формируя, таким образом, комплексный подход к анализу состояния управления продвижением органической продукции. Рассмотрены прямые и косвенные каналы распределения органической продукции на примере отечественных предприятий и отражена разница в уровнях каналов распределения. Проведена оценка каналов распределения и разработан комплекс мер по налаживанию эффективной работы нулевого канала распределения продукции. Кроме этого, приведены предложения по совершенствованию управления продвижением органической продукции через уже существующие каналы распределения.

Ключевые слова: управление продвижением, органическая продукция, каналы распределения, прямые и косвенные каналы распределения.

The article deals with the issue of improving the functioning of organic distribution channels. As a continuous process of planning, executing, motivating and controlling the process of moving goods to the end consumer, promotion management is cyclical and consists of successive steps. Each cycle begins with the formation of a promotion strategy that combines the goals, objectives of the promotion and the corresponding set of actions and techniques of promotion. The set of functional systems of the enterprise is formed, the stage management of which contributes to the achievement of the goals of promotion and has a direct impact on the functioning of promotion mechanisms, thus forming a comprehensive approach to the analysis of the state of management of the promotion of organic products and the role of forming distribution channels at enterprises is highlighted. Direct and indirect channels of distribution of organic products are considered on the example of domestic enterprises and the difference in the levels of distribution channels is shown. The distribution channels were evaluated and a set of measures was developed to adjust the effective operation of the zero production distribution channel. The main distribution channels for organic processed products in cities, namely supermarkets, are analyzed. Which is proven by checking the Register of Organic Food Importers, which houses such supermarket chains. However, on the example of domestic organic producers, the division of distribution channels by levels is considered. In addition, suggestions are made to improve the management of organic production through existing distribution channels. Therefore, it is necessary to develop effective measures among producers for the formation of the market of domestic organic products, to increase the level of knowledge of the population of Ukraine about organic products.

Key words: promotion management, organic products, distribution channels, direct and indirect distribution channels.

Постановка проблеми. Нині в Україні та світі активно розвивається новий перспективний ринок – ринок органічної продукції. Можливість збільшення виробництва органічної продукції, стабільний дохід та задоволення зростаючих потреб населення у продуктах високої якості допоможе втримати конкуренцію на ринку. Нині на ринку спостерігається майже повна відсутність внутрішнього платоспроможного попиту на органічну продукцію та постійно зростаючий попит з боку іноземних споживачів.

Проте органічний ринок в Україні є ринком продавця, адже на внутрішньому ринку спостерігається низька конкуренція серед виробників, вузький асортимент органічних продуктів. Тому необхідне розроблення дієвих заходів серед виробників щодо формування ринку вітчизняної органічної продукції, підвищення рівня знань населення України про органічну продукцію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні питання та проблеми просування через канали розподілу активно розробляються закордонними авторами (F. Galgano [6], R. Tolve [6], M. Colangelo [6], T. Scarpa [6], G. Suzzi [5], F. Favati [5], M. Caruso [5], M., Martuscelli [5]). Особливості просування органічної продукції вивчаються українськими вченими (О.Г. Михайленко [3], Т.Г. Дудар [9], О.Т. Дудар [2], Ю.П. Воскобійник [1], М.П. Фещенко [4], Т.В. Боровик [8] та інші). У працях цих авторів розглянуто питання про роль просування органічної продукції, наведено характеристики методів виведення продукції, викладено питання планування окремих заходів просування, деталізовано прийоми, що використовуються під час

планування і реалізації заходів просування. Проте не досить дослідженим є питання управління просуванням органічної продукції через канали розподілу.

Метою дослідження є поглиблення теоретичних та практичних підходів щодо застосування відповідних каналів розподілу органічної продукції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання управління просуванням продукції відіграє особливу роль у діяльності підприємств, що займаються виробництвом і реалізацією органічної продукції. Функції логістики забезпечують переміщення товарів, пов'язуючи постачальників, виробників і споживачів у єдину технологічну систему, функції маркетингу – спрямовані на розвиток і управління попитом і пропозицією [9].

Етапи управління просуванням органічної продукції розглянемо за схемою (рис. 1).

Як бачимо з рис. 1, в управлінні просуванням продукції ми розглядаємо сукупність функціональних систем підприємства, поетапне управління якими сприяє досягненню цілей просування і чинить безпосередній вплив на функціонування механізмів просування, формуючи, таким чином, комплексний підхід до аналізу стану управління просуванням.

Як безперервний процес планування, виконання, мотивації та контролю процесу просування товарів до кінцевого споживача управління просуванням має циклічний характер і складається з послідовних етапів. Кожний цикл розпочинається з формування стратегії просування, яка поєднує цілі, завдання просування та відповідний комплекс дій та прийомів просування.

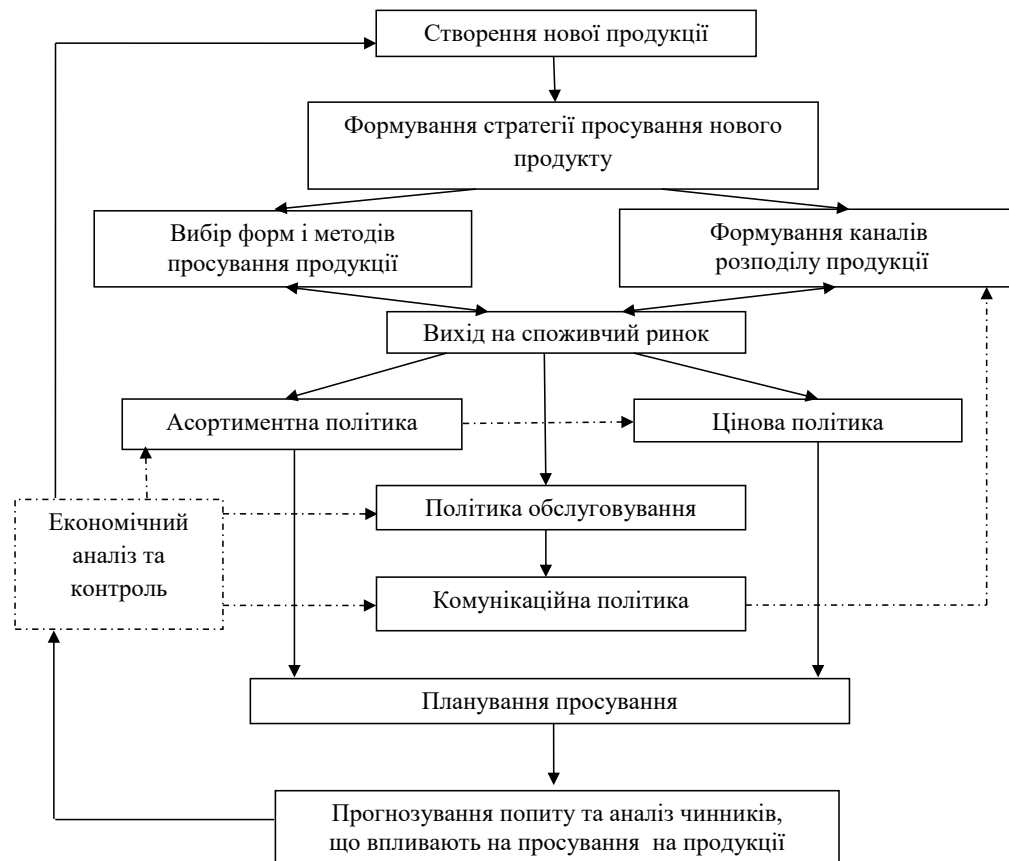

Рис. 1. Етапи управління просуванням органічної продукції

Джерело: складено автором

Аналізуючи весь цикл управління просуванням органічної продукції, доцільно звернути увагу на формування каналів розподілу продукції.

Одне з перших досліджень каналів розподілу органічної продукції було проведене на ринку Західної України, коли було досліджено маркетингову діяльність та особливості просування органічної продукції. Для подальшого аналізу є канали розповсюдження органічної продукції в Україні, що класифікуються на: (1) прямі, (2) непрямі та (3) нові канали розподілу.

В Україні є такі прямі канали розподілу органічної продукції: (1) продаж на фермі, (2) продаж «від дверей до дверей», (3) ярмарки та ярмаркові виставки, (4) фермерські магазини.

Результати показують, що в Україні органічна продукція поширюється через прямі канали розподілу, на відкритих ринках, ярмарках та в основному через продаж «від дверей до дверей». Лише інколи органічна продукція поширюється шляхом непрямого розподілу, через спеціалізовані магазини зорового харчування та супермаркети.

Значна кількість вітчизняних господарств нездатні виробляти відповідну кількість органічної продукції для споживчого ринку. Тому

мала частка органічної продукції, яку вони виробляють, поширюється по прямим каналах. Прямий розподіл збільшує дохід, оскільки гроші на торговій маржі залишаються на фермі.

Для вітчизняних виробників органічної продукції прямі продажі є найпростішим способом продажів. Виробничий підрозділ, який хоче займатися прямими продажами органічної продукції, стикається з численними організаційними змінами. Щоб почати з прямих продажів, виробник, крім своєї основної діяльності з органічного виробництва, бере на себе нові обов'язки, такі як зберігання, переробка та реалізація власної продукції, яка часом приносить численні господарські зобов'язання.

Продаж готової продукції значно збільшує дохід, але також і діяльність у господарстві. Тільки господарства з добре розвиненими підприємницькими характеристиками можуть задовольнити всі вимоги. Більше того, ці господарства також повинні відповідати іншим вимогам прямого продажу: типу товару, що продається в господарстві, ринку та виробничим потужностям ферми. Господарство, яке хоче серйозніше займатися прямими продажами, повинно інвестувати в місця зберігання, переробні та розподільні товари, зокрема, якщо

вони перебувають на етапі перетворення від звичайного до органічного виробництва, коли це необхідно для запобігання контакту традиційно вироблених продуктів з органічними.

Продажі від дверей до дверей включають у себе онлайн-продажі, замовлення по телефону або факсу та постійне замовлення: коробки-схеми. Схема органічної коробки є системою доставки органічної продукції за адресою клієнта. Споживачі самі вирішують питання частоти доставки (зазвичай раз на тиждень), тоді як зміст доставки залежить від потреби споживачів, але також і від сезонності продукції.

В Україні набувають популярності органічні магазини «Натур Бутік», «Еко-клуб», Торговий дім «Органік Ера», які пропонують своїм покупцям широкий асортимент органічних сертифікованих продуктів харчування, а також органічної косметики, товарів для дому та дітей вітчизняного та імпортного виробництва, товари також можна замовити в їхніх інтернет-магазинах. До того ж компанії Торговий дім «Органік Ера», «Натур Бутік», «Еко-Шик», Glossary пропонують послуги органічного кейтерінгу (виїзного ресторанного обслуговування).

Крім того, в Україні вже є екосадиба «Мезон Бланш», сертифікована за міжнародною екологічною програмою Green Key, яка включає екоготель, кафе, спа та магазин. В оформленні екосадиби використовуються натуральні матеріали, кімнати прибираються органічними засобами, а гостям пропонується органічна косметика.

Виробники органічної продукції є активними учасниками ярмарок. До найбільш відомих серед органічних виробників України належить «Всеукраїнський ярмарок органічних продуктів», на якому вітчизняні виробники демонструють свою продукцію, та світовий ярмарок органічної продукції BioFach у Нюрнберзі (Німеччина).

Непрямими каналами розподілу органічної продукції в Україні є: оптовий продаж та роздрібна торгівля.

Компанія Miessence займається дистрибуцією органічної продукції в Україні. Асортимент включає понад 400 продуктів (органічні соки, напої, зернові десерти, крупи, харчові добавки, спеції, солодоші, продукти без глютену, спреди та макарони).

Роздрібна торгівля органічною продукцією відбувається через супермаркети та гіпермаркети, спеціалізовані магазини здорової їжі та органічні супермаркети як новий вид роздрібної торгівлі на українському ринку.

Мережі супермаркетів виявляють різний ступінь інтересу до натуральних харчових

продуктів. Мотиви їхнього виходу на органічний ринок відрізняються, і вони використовують різні стратегії під час продажу органічної продукції.

Основними каналами розподілу органічної переробленої продукції в містах є супермаркети. Це можна довести, перевібивши Реєстр імпортерів органічної їжі, в якому є такі мережі супермаркетів: «Велика Кишеня», NOVUS, «Фуршет», «Сільпо», «ЕкоМаркет», «Рост», «Дігма», «Фоззі», «Фора», «Маркетопт». В Україні мережі супермаркетів приділяють все більше уваги зберіганню органічних продуктів.

Ми дійшли висновку, що непрямий розподіл органічної продукції стає все більш значущим для українських виробників. Для прикладу візьмемо приватне підприємство «Агроекологія», фірму «Діамант ЛТД» (ТМ «Козуб Продукт»), продукцію ТМ «ЕтноПродукт» та компанію «Укролія» [10; 11; 12; 13]. Ці товаровиробники мають різні канали розподілу, що відображено схематично (рис. 2).

Невеликий обсяг виробництва не може становити конкуренцію під час випуску своєї продукції на ринок потенційного споживача. Ще одна причина – це той факт, що потенційні клієнти мають низький рівень проінформованості, і через це продавець (виробник) має мало контактів із потенційним споживачем, що має надзвичайно важливе значення. Більші виробники продають свої продукти для мереж супермаркетів та переробних підприємств, тоді як дрібнішим виробникам доводиться продавати свою продукцію посередникам, як правило, за нижчою ціною, щоб не допустити їх виробництва на відходи. Крім того, вони продають свою продукцію містам, ресторанам, заводам та через Інтернет.

Розповсюдження органічної продукції через супермаркети вимагає забезпечених запасів, гомогенної якості та великих обсягів. Це створює проблему не лише для специфіки органічної продукції, яку виробляють у невеликих кількостях (дуже часто так і є з невеликими виробниками), але і для переробленої органічної продукції. Попередньо, щоб забезпечити достатню кількість та постійне постачання, супермаркети часто імпортують органічну їжу.

Таким чином, в Україні спостерігаються позитивні зміни у розвитку органічного ринку, проте малі доходи та необізнаність населення щодо сутності органічної продукції стримують цей розвиток.

У разі органічної продукції йдеться про особливі вимоги до організації процесів виробництва різних груп (підгруп) товарів, цільового вибору стратегій відповідно до спеціалізації підприємства-товаровиробника, його фінансо-

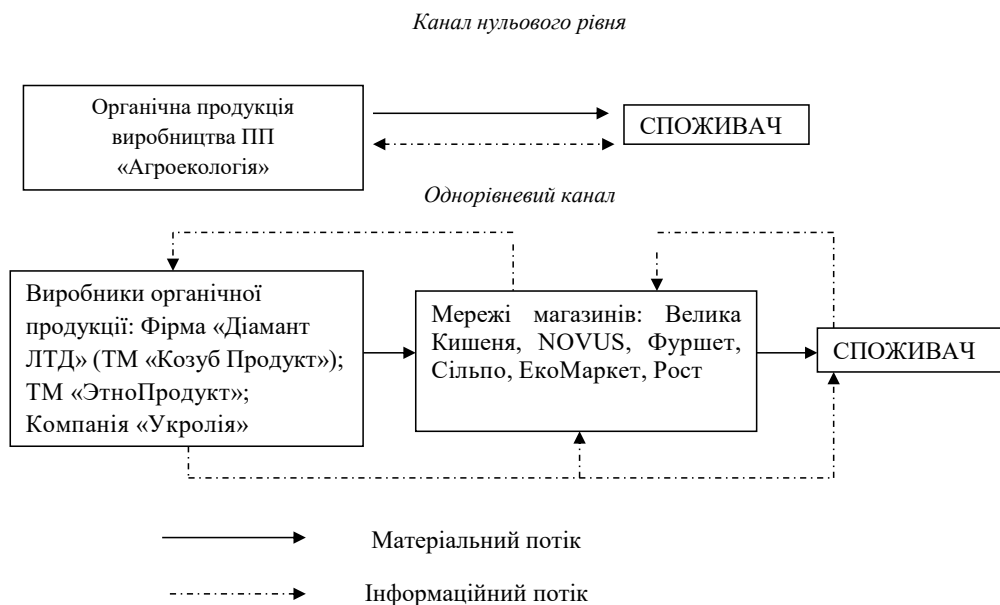

Рис. 2. Канали розподілу органічної продукції досліджуваними товаровиробниками

Джерело: систематизовано за даними підприємств

вих і матеріально-технічних можливостей, перспектив технологічного удосконалення тощо.

Висновки з проведеного дослідження. З огляду на ситуацію, що вже склалася на ринку органічної продукції України, одним із факторів для його перспективного розвитку є здійснення ефективної маркетингової діяльності суб'єктів господарювання у продовольчій системі України, яка залежить від збалансованості розподілу каналів збуту та від вибору відпо-

відної маркетингової стратегії для різних груп товарів. Дослідження ж мотиваційних факторів здійснення процесу купівлі органічної продукції потенційними споживачами дасть змогу підприємству ефективно організувати свою маркетингову діяльність. Перспективи подальших досліджень полягають у визначенні найефективніших маркетингових інструментів для забезпечення конкурентоспроможності органічної продукції на ринку України.

Список використаних джерел:

1. Воскобійник Ю.П., Гаваза Є.В. Ємність ринку органічної продукції в Україні. *Агроінком*. 2013. № 4–6. С. 7–10.
2. Дудар Т.Г. Аналіз стану маркетингу органічної продукції та шляхи розвитку каналів її збуту на агропродовольчому ринку. *Вісник Львів. нац. аграр. ун-ту. Серія «Економіка АПК»*. 2010. № 17 (2). С. 160–166.
3. Михайленко О.Г. Розвиток органічного сільського господарства в системі євроінтеграційних процесів в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2014. Вип.6, ч. 3. С. 40–45.
4. Фещенко Н.М. Проблемні моменти ринку органічної сільськогосподарської продукції. *Інноваційна економіка*. 2013. № 7. С. 141–150.
5. F. Galgano, G. Suzzi, F. Favati, M. Caruso, M., Martuscelli Biogenic amines during ripening in 'Semicotto Caprino' cheese: role of enterococci. *International journal of food science & technology*. 2001. 36(2):153. С. 160.
6. F. Galgano, R. Tolve, M. Colangelo, T. Scarpa, Conventional and organic foods: A comparison focused on animal products. *Cogent Food & Agriculture*. 2016. URL: <http://dx.doi.org/10.18203/2394-6040.ijcmph20175319> (дата звернення 09.09.2019)
7. Consumer behaviour towards organic food in porto alegre: an application of the theory of planned behaviour. *Cogent Food & Agriculture Rev. Econ. Sociol. Rural* vol.51 no.1 Brasília Jan./Mar. 2013. URL: <http://dx.doi.org/10.1590/S0103-20032013000100004> (дата звернення 05.09.2019)
8. Боровик Т.В. Маркетингове забезпечення ринку органічної продукції в умовах трансформації економіки. *Наукові пр. Полтав. держ. аграр. акад.* 2012. Вип. 4, Т. 1. С. 24–29.
9. Дудар Т.Г. Аналіз стану маркетингу органічної продукції та шляхи розвитку каналів її збуту на агропродовольчому ринку. *Вісник Львів. нац. аграр. ун-ту*. 2010. № 17 (2). С. 160–166.

10. Офіційний сайт ТМ «Козуб». URL: <http://kozub.com.ua/> (дата звернення 15.09.2019)
11. Офіційний сайт приватний підприємства «Агрекологія». URL: <https://www.agroecology.in.ua/> (дата звернення 11.09.2019)
12. Офіційний сайт ТМ «Етнопродукт». URL: <http://www.ethnoproduct.com/ru/> (дата звернення 10.09.2019)
13. Офіційний сайт компанії «Укролія». URL: <https://www.ukroliya.com/uk/> (дата звернення 15.09.2019)

References:

1. Voskobiinyk Yu. P. (2013). Yemnist rynku orhanichnoi produktsii v Ukraini. [The capacity of the organic produce market in Ukraine]. *Natsionalnyi naukovyi tsentr "Instytut ahrarynoyi ekonomiky. [Agroinform].* № 4–6. S. 7–10.
2. Dudar T.H. (2010). Analiz stanu marketynhu orhanichnoi produktsii ta shliakhy rozvytku kanaliv yii zbutu na ahroprodovolchomu rynku. [Analysis of the state of marketing of organic products and ways of development of its channels of sale in the agro-food market]. *Visnyk Lviv. nats. ahrar. un-tu. Seriya "Ekonomika APK".* [Herald of Lviv. nat. agrarian. un-tu. APK Economics Series]. № 17 (2). S. 160–166.
3. Mykhailenko O.H. (2014). Rozvytok orhanichnoho silskoho hospodarstva v systemi yevrointehratsiinykh protsesiv v Ukraini. [Development of Organic Agriculture in the System of European Integration Processes in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya "Ekonomichni nauky".* [Scientific Bulletin of Kherson State University. Economic Sciences Series]. Vyp.6, ch. 3. S. 40–45.
4. Feshchenko N.M. (2013). Problemni momenty rynku orhanichnoi silskohospodarskoi produktsii. [Problematic moments of the market of organic agricultural products]. *Innovatsiina ekonomika. [Innovative economy].* № 7. S. 141–150.
5. F. Galgano, G. Suzzi, F. Favati, M. Caruso. (2001). Martuscelli Biogenic amines during ripening in 'Semicotto Caprino'cheese: role of enterococci. [Martuscelli Biogenic amines during ripening in 'Semicotto Caprino'cheese: roles of enterococci]. *International journal of food science & technology.* [International Journal of Food Science & Technology]. 36(2):153. S. 160.
6. F. Galgano, R. Tolve, M. Colangelo, T. Scarpa. (2016). Conventional and organic foods: A comparison focused on animal products. [Conventional and organic foods: A comparison focused on animal products]. *Cogent Food & Agriculture.* (electronic journal). Available at : <http://dx.doi.org/10.18203/2394-6040.ijcmph20175319> (accessed 05 September 2019)
7. Consumer behaviour towards organic food in porto alegre: an application of the theory of planned behaviour.(2013) [Consumer behavior towards organic food in porto alegre: an application of the theory of planned behavior]. *Cogent Food & Agriculture Rev.* Econ. Sociol. Rural vol. 51 no. 1 Brasília Jan./Mar. (electronic journal). Available at: <http://dx.doi.org/10.1590/S0103-20032013000100004> (accessed 09 September 2019))
8. Borovyk T.V. (2012). Marketynhove zabezpechennia rynku orhanichnoi produktsii v umovakh transformatsii ekonomiky. [Marketing support of the organic produce market in the conditions of economic transformation]. *Naukovi pr. Poltav. derzh. ahrar. akad.* [Poltava Scientific Ave. state. agrarian]. Vyp. 4, T. 1. S. 24–29.
9. Dudar T.H. (2010). Analiz stanu marketynhu orhanichnoi produktsii ta shliakhy rozvytku kanaliv yii zbutu na ahroprodovolchomu rynku. [Analysis of the state of marketing of organic products and ways of development of its channels of sale in the agro-food market]. *Visn. Lviv. nats. ahrar. un-tu.* [Herald of Lviv. nat. agrarian. un-tu.]. № 17 (2). S. 160–166.
10. Ofitsiinyi sait TM "Kozub". [Official site of Kozub TM.]. Available at: <http://kozub.com.ua/> (accessed 15 September 2019)
11. Ofitsiinyi sait pryvatn pidpriemstva "Ahrekolohiia". [The official site of the private enterprise "Agroecology"]. Available at: <https://www.agroecology.in.ua/> (accessed 10 September 2019)
12. Ofitsiinyi sait TM "Etnoproduct". [Official site of TM "Ethnoproduct"]. Available at: <http://www.ethnoproduct.com/ru/> (accessed 11 September 2019)
13. Ofitsiinyi sait kompanii "Ukroliia". [The official website of the company "Ukroliia"]. Available at: <https://www.ukroliya.com/uk/> (accessed 15 September 2019)

Смирнова Н.В.кандидат економічних наук, викладач
Криворізького коледжу
Національного авіаційного університету**Smirnova Nadiya**

Krivoy Rog College of National Aviation University

**ВРАХУВАННЯ ОСОБИСТИСНИХ ФАКТОРІВ СПОЖИВАЧА
ЯК ЗАПОРУКА ФОРМУВАННЯ КОМПЛЕКСУ
МАРКЕТИНГУ ПІДПРИЄМСТВА****CONSIDERATION OF PERSONAL FACTORS OF THE CONSUMER
AS A GUARANTEE FOR THE FORMATION
OF THE ENTERPRISE MARKETING COMPLEX**

Зважаючи на першочергове значення реалізації для діяльності кожного підприємства і її відповідну залежність від попиту, вибрано тему дослідження. Звісно, попит більшою мірою визначається не стільки якістю товарів, скільки потребою в них. Засоби маркетингових комунікацій, зокрема реклама, PR і персональні продажі, дають змогу змусити споживачів здійснити купівлю, сформувавши потребу у непотрібному товарі. Це досягається на основі уніфікації потреб споживачів через маніпулювання їхньою свідомістю. Саме так відбувається під час реалізації гаджетів, побутової техніки, спортивних аксесуарів і молодіжного одягу. Така поведінка реалізаторів зумовлена всім відомим фактом, що людська поведінка і, зокрема, свідомість, що її визначає, здатні змінюватися. Відповідно, метою статті є виокремлення низки особистісних факторів покупців, що дають змогу підприємству, маніпулюючи їхніми бажаннями, залучити певну контактну аудиторію з метою стабілізації попиту на продукцію.

Ключові слова: особистісні фактори, реклама, комплекс маркетингу, вибір, підприємство, товар, споживач.

Учитывая первостепенное значение реализации для деятельности каждого предприятия и ее соответствующую зависимость от спроса, выбрана тема исследования. Естественно, спрос в большей степени определяется не столько качеством товаров, сколько потребностью в них. Средства маркетинговых коммуникаций, в частности, реклама, PR и персональная продажа, позволяют заставить потребителей осуществить покупку, сформировав потребность в ненужном товаре. Это, в свою очередь, достигается на основе унификации потребностей потребителей через манипулирование их сознанием. Именно так происходит при реализации гаджетов, бытовой техники, спортивных аксессуаров и молодежной одежды. Такое поведение реализаторов обусловлено всем известным фактом, что человеческое поведение и, в частности, сознание, которое его определяет, способны изменяться. Соответственно, целью статьи является выделение ряда личностных факторов покупателей, что позволяют предприятию, манипулируя их желаниями, привлечь определенную контактную аудиторию с целью стабилизации спроса на продукцию.

Ключевые слова: личностные факторы, реклама, комплекс маркетинга, выбор, предприятие, товар, потребитель.

The purpose of this article is to highlight a number of personal factors of the buyer, allowing the company to attract a specific contact audience to stabilize demand for products. It can be argued that the main one is not even the level of consumer income, considering in more detail the psychological essence of personality factors. The first place is occupied by the need for a product, which should be determined by the level of its income, age, gender, profession, beliefs and others, in turn. But we can conclude that the speed of sales is determined mainly by artificially created need through advertising, analyzing the methods of selling gadgets, household appliances and youth accessories. This allows you to create an image of the product, which includes indicators of its practicality, status, but not how durable. The status of the product becomes the dominant factor in its choice by the consumer, in turn. The status of the product is emphasized not by the profession or occupation of its future owner, but by the level of its income and the ability to purchase even expensive goods on credit. It is an advertising

message containing information on the consumer characteristics of a product that emphasizes its status and, accordingly, the prestige of ownership. This becomes the determining factor in influencing the buyer's mind, which makes him want to buy a product. Non-purchase of goods is regarded by others as the inability of a particular entity to make a purchase, that is, insolvency. If the advertising message does not have a corresponding effect on the buyer, PR and personal sale are connected to it. This is due to the fact that human behavior and consciousness are capable of changing. Therefore, the company, developing a marketing mix, should not forget about the importance of all its elements. Particular attention should be paid to the means of marketing communications. They are the determining factor that allows the buyer to make a purchase, thereby ensuring a certain level of profitability of the enterprise.

Key words: personality factors, advertising, marketing mix, choice, enterprise, product, consumer.

Постановка проблеми. У мінливих умовах сьогодення за зростаючої конкуренції першочергового значення набуває привернення уваги споживачів до пропонованих товарів, чого неможливо досягти без створення гарного іміджу підприємства, розроблення якого потребує врахування індивідуальних (особистісних) факторів споживачів як конкретного регіону, так і окремої контактної аудиторії. Уніфікація якості і ціни товарів приводить до створення враження щодо їх дороговизни або непридатності. Натомість виокремлення товарного ряду з відповідним співвідношенням ціни і якості і з паралельним підкріпленням рекламним повідомленням дасть змогу привернути увагу споживачів, погляди та переконання яких не суперечать використанню цього продукту. Натепер наявний товарний асортимент потребує деякого розмежування, що дасть змогу значно підвищити прибутковість підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Узагальнюючи останні науково-практичні розробки у сфері здійснення ефективної маркетингової діяльності, зокрема маркетингових комунікацій як складника комплексу маркетингу і засобу її досягнення, можна дійти висновку, що переважна кількість таких рекомендацій є неоднозначними у плані трактування її сутності і механізму забезпечення. Цьому питанню присвячені праці А.Ф. Войчака [1; 2], Н.В. Карпенко [3], Ф. Котлера [4], Н.В. Куденко [5], А.Ф. Павленко [6]. Підходи, висвітлені у цих працях, є здебільшого дискусійними і прийнятними до впровадження лише за умови комплексного підходу до аналізу маркетингового середовища вітчизняних підприємств. Але, попри відносно дослідження питання, увага практично не приділяється психологічному впливу на споживача через створення рекламної статусності товару.

Мета статті зводиться до виокремлення низки особистісних факторів споживача, які дадуть змогу підприємству залучити відповідну контактну аудиторію, стабілізувавши тим самим попит на продукцію.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Змішана система господарювання вимагає від підприємств пристосування до мінливих умов

ринку. Зважаючи ж на переважання вільної конкуренції, можна дійти висновку, що таке пристосування є неминучим і необхідним, оскільки зумовлене зовнішніми, не залежними від підприємства факторами. Ними, зокрема, є зростаюча конкуренція між товаровиробниками за відносного зменшення кількості потенційних покупців, враховуючи рівень трудової міграції, падіння платіжного попиту споживачів або пошук ними найбільш вартісних товарів для підкреслення свого суспільного статусу і рівня доходів.

Відповідно до цього підприємство повинно не зосереджуватися на одній категорії споживачів, а створювати цінову пропозицію, пропонуючи товари різної якості за відповідну ціну. Доречним для цього є врахування особистісних факторів споживачів і властивостей товару, вирішальних під час здійснення купівлі. Ними, зокрема, мають стати:

- доходи споживачів;
- суспільний статус (статусність товару використовується для підкреслення статків їхніх покупців і подальших власників);
- функціональність товару (комплектація);
- новизна моделі;
- практичність у використанні.

По-суті, перші два фактори є особистісними, і якщо перший з них не підлягає зовнішньому коригуванню з боку рекламодавців, то другий напряму залежить від зовнішньої мотивації до купівлі, яскравим прикладом чого є реклама гаджетів і молодіжного стилю в одязі. Навіть доходи споживачів здебільшого не є вирішальними. Інші три фактори визначаються суто товаровиробниками і коригуються відповідно до рекламної інформації. Так, відомий факт, що більш функціональні, але менш практичні товари будуть коштувати більше, ніж їхні аналоги з діаметрально протилежними властивостями. Якщо ж до цього додати уявну статусність товару і престижність порівняно з іншими торговими марками, отримаємо «якісно новий» брендовий товар, що, по суті, нічим не поступається своїм конкурентам, а лише має значно вищу ціну.

Новизну моделі не можна вважати визначальним фактором, оскільки дійсні товарні

новинки перебувають у розробленні або ж надходять у продаж дрібносерійними партіями у суто фірмових торгових представництвах. До того ж, новизна моделі для свідомості пересічного споживача подається у вигляді іншого дизайну корпусу, більш кольорового дисплею і більшій діагоналі екрану. Практичність таких «новинок» є низькою, бо вони перемерзають взимку, можуть перегрітися влітку, більш схильні до сколів і тріщин. Звісно, торговельний консультант буде переконувати, що гаджет за ціною понад 6000 грн. є набагато кращим в усіх аспектах, ніж той, яким необізнаний споживач користується зараз. Звісно, переваги відчутні: мінікомп'ютер замість портативного зв'язку. Але стара модель може летіти сходами, отримати дві подряпини і слугувати власнику ще років п'ять, чого не можна сказати про товарні новинки. Але мало споживачів дійсно звертають увагу на це.

Отже, з усього вищезазначеного можна дійти висновку, що статусність, новизна і функціональність більшою мірою є визначальними факторами під час купівлі товару, ніж доходи споживача і практичність у використанні. Відповідно, фірма-виробник має впливати на мотивацію споживача здійснити купівлю, формуючи у нього комплекс стійких переконань щодо якості і корисності придбаного товару. Досвід реалізації гаджетів, ноутбуків та інших видів техніки доводить, що такий відомий фактор попиту, як доходи споживачів, у цьому разі значення не має, оскільки на перше місце виходить статусність товару, незалежно від реального суспільного статусу споживача. Цікаво, але бюджетні моделі купують учням початкових класів і в незначній кількості. Звісно, це прямо впливає на їхній рівень успішності й увагу на заняттях, але ті, хто безпосередньо здійснює такі купівлі, мало замислюються над наслідками.

Отже, звичайна потреба людей у спілкуванні перетворюється на нагальне бажання продемонструвати свої статки оточенню, що, як уже зазначалося раніше, не залежить від рівня доходів, освіти, статі, віку, професії та інших особистісних факторів. До речі, наші країни-

сусіди Угорщина, Чехія і Словаччина вже давно подолали такі стереотипи мислення і поведінки. Тобто в нашому разі логічне мислення щодо необхідності купівлі замінене на систематизоване рекламне повідомлення. По суті, звичайне інформування споживача не чинить такого довготривалого ефекту, як засоби теле- й Internet-реклами. Так, що буде більш ефективним: вручення споживачу рекламного буклета з новими моделями гаджетів чи показ рекламного ролика з демонстрацією переваг спілкування і користування ними? Звісно, що ефект другого варіанту буде більшим.

Виходячи з вищезазначеного, споживчий вибір можна представити у вигляді матриці, наведеної в таблиці 1.

Ця матриця ілюструє фактори вибору споживачем відповідних товарів певної класовості залежно від їхньої пріоритетності.

Отже, розглядаючи дані полів матриці таблиці 1, можна дійти висновку, що найбільш пріоритетним класом товарів із позиції споживача є «преміум», хоча він відрізняється за ціною і є відносно непрактичним у використанні. Натомість, купляючи товари бюджетного класу, споживач заощадить гроші і здобуде певний рівень практичності та довговічності, але оточення буде вважати його несучасним. Довговічність моделей бюджетного класу можна пояснити меншою кількістю програмного забезпечення і меншою діагоналлю екрану, відсутністю сенсора.

Щодо формування комплексу маркетингу підприємства слід зазначити, що найголовнішим складником у ньому має стати реклама. Чому саме вона? Відомо, що сучасні виробники гаджетів і побутової техніки дещо не зацікавлені у їхній довговічності і надійності, оскільки, виготовляючи дійсно якісні речі, можна з часом стикнутися з падінням попиту на них і, відповідно, суттєвим зменшенням прибутковості. Отже, всім відому модель комплексу маркетингу, так званий її класичний варіант, можна представити у дещо іншому ракурсі (рис. 1).

Так, згідно з наявним уявленням щодо етапів впровадження комплексу маркетингу підпри-

Таблиця 1

Фактори споживацького вибору гаджетів і побутової техніки

Фактори	Моделі	«бюджет»	«бізнес»	«преміум»
Доходи споживачів		+	+/-	-
Статусність товару		-	+	+
Функціональність товару		-	+/-	+
Новизна моделі		-	+/-	+
Практичність у використанні		+	-	-

Джерело: розроблено автором

емства слід зазначити, що товар є, був і повинен залишатися центральним об'єктом діяльності організації, покращення якості якого принесе підприємству певну економічну вигоду. З метою поширення інформації про вже наявні товари фірми використовується рекламне повідомлення, за незначної ефективності якого впроваджуються PR-акції і персональний продаж як останній варіант реалізації.

Відповідно до технологічних характеристик пропонованих товарів і зростаючого попиту на них центральне місце в комплексі маркетингу підприємства займає реклама, незалежно від того, з'явився новий товар на ринку чи ні. Тобто реклама створює певний рівень переконання потенційних споживачів щодо доцільності здійснення купівлі. Для підсилення ефекту вона поєднується з PR, і вже підготовлений здійснити купівлю споживач починає шукати розрекламований і розпіарений товар, погоджуючись викласти за нього будь-яку суму, аби тільки бути сучасним. У разі, якщо споживач сумнівається щодо необхідності здійснення купівлі, підключається персональний продаж, що діє у напрямі остаточного переконання на користь вибраної марки товару.

Таку схему реалізації не можна ототожнювати зі збутом суто гаджетів і побутової техніки, хоча там вона більш яскраво виражена. Цей алгоритм є цілком прийнятний для впровадження під час реалізації і в інших торговельних мережах. З його допомогою можна формувати у споживачів стійке переконання щодо якості, функціональності і практичності будь-якого товару, збільшуючи тим самим його збут і відповідну прибутковість підприємства.

Відповідно, формуючи комплекс маркетингу, підприємство повинно враховувати як особистісні фактори споживачів, так і реальні

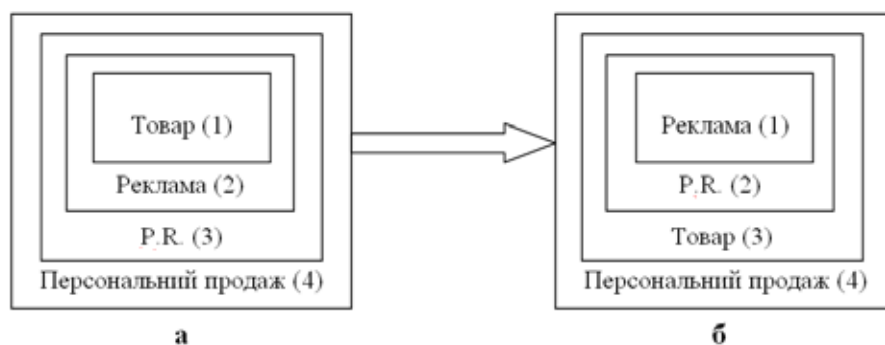

Рис. 1. Класичний (а) і сучасний (б) погляди на етапи впровадження комплексу маркетингу підприємства

Джерело: розроблено автором

технічні властивості товарів, пам'ятаючи при цьому, що воно може здійснювати прямий вплив на створення стійкого переконання щодо необхідності придбання пропонованих товарів.

Також слід не забувати, що сучасні рекламні засоби повною мірою дають змогу маніпулювати свідомістю споживачів, формуючи у них певні типи поведінки, мотивації до купівлі, коригуючи там самим їхні особистісні фактори, такі як потреба в товарі і переконання, які, по суті, є вирішальними.

Отже, як видно з усього вищезазначеного, особистісні фактори споживача певною мірою є нестійкими і схильними до коригування ззовні. Тобто, зважаючи на інформатизацію і технологізацію сучасного суспільства споживання і виробничих відносин, центральне місце в системі маркетингової діяльності підприємства і комплексі маркетингу зокрема має займати реклама.

Висновки з проведеного дослідження.

Комплекс маркетингу є ключовим фактором визначення подальшої ефективності діяльності підприємства. Звісно, можна вважати, що всі його елементи певною мірою є важливими, але, зважаючи на можливість коригування особистісних факторів споживача через рекламу, зокрема його потреби у певній речі, слід зауважити, що саме реклама є найважливішим фактором діяльності підприємства.

Список використаних джерел:

1. Войчак А. Дослідження сучасних концепцій маркетингу та маркетингового менеджменту. *Маркетинг в Україні*. 2009. № 4. С. 52–55.
2. Войчак А.В. Маркетинг і збут. Формування ринкової економіки. *Маркетинг: теорія і практика*. 2009. № 7. С. 245–250.
3. Карпенко Н.В. Управління маркетингом на підприємствах малого та середнього бізнесу: монографія. Полтава: РВВ ПУСКУ, 2008. 363 с.
4. Куденко Н.В. Маркетингова стратегія фірми: монографія. Київ: КНЕУ, 2002. 245 с.
5. Котлер Ф. Маркетинг менеджмент: експрес-курс. Санкт-Петербург: Питер, 2001. 496 с.
6. Павленко А.Ф. Маркетинг: підручник. Київ: КНЕУ, 2003. 246 с.

References:

1. Vojchak A. (2009) Doslidzhennya suchasnih koncepcij marketingu ta marketingovogo menedzhmentu [Research of modern concepts of marketing and marketing management]. *Marketing in Ukraine*, no. 4, pp. 52–55.
2. Vojchak A.V. (2009) Marketing i zbut. Formuvannya rinkovoyi ekonomiki [Marketing and sales. Formation of market economy]. *Marketing: Theory and Practice*, no.7, pp. 245–250.
3. Karpenko N.V. (2008) *Upravlinnya marketingom na pidpriyemstvah malogo ta serednogo biznesu* [Marketing management in small and medium-sized enterprises]. Poltava: RBB PUSKU. (in Ukrainian)
4. Kudenko N.V. (2002) *Marketingova strategiya firmi* [Firm marketing strategy]. Kiev: KNEU. (in Ukrainian)
5. Kotler F. (2001) *Marketing menedzhment: ekspress-kurs* [Marketing management: express course]. St. Petersburg: Piter. (in Russian)
6. Pavlenko A.F. (2003) *Marketing* [Marketing]. Kiev: KNEU. (in Ukrainian)

УДК 005.6:656

DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-5-48>**Чорнописька Н.В.**

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри маркетингу і логістики
Національного університету «Львівська політехніка»

Болібрux Л.І.

магістр
Національного університету «Львівська політехніка»

Chornopyska Nataliya

Lviv Polytechnic National University

Bolibrukh Lidiya

Lviv Polytechnic National University

ЯКІСНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ВІТЧИЗНЯНОГО РИНКУ ЛОГІСТИЧНИХ ПОСЛУГ

QUALITATIVE DETERMINANTS OF THE LOGISTICS SERVICES DOMESTIC MARKET

Представлено загальний стан вітчизняного ринку логістичних послуг в системі управління якістю та запропоновано напрями розвитку. Здійснено маркетингове дослідження сегменту, який вважається певним стандартом логістичної галузі, – контрактна логістика. Доведено необхідність стандартизації логістичних послуг та сертифікації логістичних підприємств для їх успішного функціонування в довгостроковій перспективі. Встановлено, що сертифікація відповідно до міжнародних стандартів є передумовою включення логістичних операторів в глобальні ланцюги поставок, сприяє удосконаленню бізнес-процесів в ланцюгу створення доданої цінності споживачу і, як наслідок, гарантує вищу якість логістичної послуги. З'ясовано та визначено вагомість фахових компетентностей у якості логістичних послуг. Узагальнено існуючі методи оцінювання якості логістичних послуг. Ідентифіковано ті методи, які застосовуються на практиці серед логістичних операторів. Встановлено відсутність єдиного методичного підходу, обґрунтовано доцільність його розроблення.

Ключові слова: якість логістичних послуг, компетентність, методи оцінювання якості логістичних послуг, стандартизація, сертифікація, логістичний оператор, ринок логістичних послуг.

Представлено общее состояние отечественного рынка логистических услуг в системе управления качеством и предложены направления развития. Осуществлено маркетинговое исследование сегмента, который считается определенным стандартом логистической отрасли, – контрактная логистика. Доказана необходимость стандартизации логистических услуг и сертификации логистических предприятий для их успешного функционирования в долгосрочной перспективе. Установлено, что сертификация в соответствии с международными стандартами является предпосылкой включения логистических операторов в глобальные цепи поставок, способствует совершенствованию бизнес-процессов в цепи создания добавленной ценности потребителю и, как следствие, гарантирует высокое качество логистической услуги. Определено значимость профессиональных компетенций в качестве логистических услуг. Обобщены существующие методы оценки качества логистических услуг. Идентифицировано те методы, которые применяются на практике среди логистических операторов. Установлено отсутствие единого методического подхода, обоснована целесообразность его разработки.

Ключевые слова: качество логистических услуг, компетентность, методы оценки качества логистических услуг, стандартизация, сертификация, логистический оператор, рынок логистических услуг.

The general condition of the domestic market of logistics services in the quality management system was presented and directions of its development were offered. The marketing research of contract logistics, a segment that is considered to be a standard of the logistics industry, was carried out. It was proven that standardization of logistics services and certification of logistics companies are necessary for their successful operation in the long run. It has been established that certification in accordance to international standards is a prerequisite for the inclusion of logistics operators in the global supply chains. It contributes to the improvement of business processes in the consumer value chain and, as a consequence, guarantees highest quality of logistics services. The importance of professional competences of logistics services was determined. However, it is established that the professional level of competence of logistics companies' management is rarely confirmed by corresponding diplomas or certificates. It has been found out that only a small number of companies formally approach the quality measurement of logistics services. The absolute indicator of logistics services quality is measured by international logistics operators and it reflects the timeliness. Generalization of existing methods of logistics services complex quality assessment gave reason to highlight those methods, which can serve as a practical effective tool in the activities of logistics operators. It is discovered that the most popular method used in the practice of domestic logistics companies is the method of complaints and claims analysis. Such assessment methods as SERVQUAL, CIT, CIS, Silent Shopper, expert evaluation, which are popular in the practice of leading logistics operators in the developed logistics services markets, are being omitted. A conclusion has been made that the unified methodological approach is still missing; the expediency of its development was explained. The results obtained are forming the big picture of the domestic market of logistics services in the quality management system, significantly increasing understanding of impact of the individual factors on the quality of logistics services, thus raising the problem of logistics services quality measurement. Further research should be pointed towards the development of methodological determinants for logistics services quality assessment, which would provide for the coherence and formalization of assessment criteria for both individual and complex logistics services.

Key words: quality of logistics services, competence, methods of logistics services quality assessment, standardization, certification, logistics operator, logistics services market.

Постановка проблеми. Сучасний ринок логістичних послуг еволюціонує в напрямку підвищення якості. Якість логістичних послуг є одним із шести показників оцінки ефективності логістики країни. Він служить відображенням конкурентоспроможності логістичних операторів, які представляють вітчизняний ринок логістичних послуг, в глобальних ланцюгах постачання. Зважаючи на це, актуалізується проблема пошуку практичного зручного методичного інструментарію оцінювання якості логістичних послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню методів оцінювання якості логістичних послуг присвячено багато праць, проте

найбільш систематизовано цю проблему виклав Г. Мефферт [1]. Класифікаційна схема, яка відображає перелік існуючих підходів до оцінювання якості послуг та відповідні методи, включає 2 принципові підходи:

1) орієнтовані на клієнта. Різноманітність методів оцінки задоволеності клієнтів можуть бути систематизовані за різними критеріями. Часто проводиться розмежування між типом вимірювання – об'єктивним або суб'єктивним – і орієнтацією змісту вимірювання. Це призводить до наступної систематизації:

– тип вимірювання охоплює об'єктивні методи вимірювання задоволеності клієнтів шляхом спостереження тих факторів, які не

залежать від суб'єктивного сприйняття споживача. До них належать експертна оцінка, Silent Shopper [2] та тестування сервісу і продукту [3];

– орієнтація змісту вимірювання: методи, орієнтовані на події, ґрунтуються на задоволенні конкретної контактної події, наприклад телефонний дзвінок. До таких методів відносять метод послідовності подій [4], метод критичних інцидентів [5], метод критичного шляху [6], аналіз ключових причин [7]. До методів, пов'язаних з особливими функціями, зараховують факторний аналіз, метод віньєтування [8], метод готовності заплатити [9], SERVQUAL [10], індекс задоволеності споживачів [11], багатопроцесний та декомпозиційний аналізи. Проблемно-орієнтовані процедури намагаються виявити важливі для задоволення труднощі. До них належать: метод виявлення проблем, аналіз відгуків клієнтів у мережі Інтернет та аналіз та оцінка скарг [12, с. 139].

2) орієнтовані на постачальника. Ці підходи поділяються на оцінювання, орієнтоване на управління, та оцінювання, орієнтоване на співробітників. Відповідно до першої групи належать такі методи як: бенчмаркінг, аналіз видів і наслідків відмов (FMEA) [2], діаграма Ісікави (Fishbone) [1] та контроль статичного процесу. До другої групи належать: принцип нульових помилок (Poka-Yoke) [1], система пропозицій компанії, внутрішня оцінка якості, зовнішня оцінка якості через опитування працівників.

На погляд авторів, всі перелічені методи та способи оцінки якості можна поділити на: ті, які забезпечують якість всіх процесів і елементів, і ті, що складають сприйняту клієнтом цінність логістичної послуги. Саме на другу групу методів скеровуються авторські розвідки. Їх ще поділяють на кількісні та якісні методи [13]. Спільним знаменником кількісних методів є анкетне опитування, яке здійснюється серед клієнтів логістичних послуг. Якісні методи полягають в оцінці вибраних областей логістичної діяльності підприємства відповідно до визначених стандартів якості. Кожен із них має свої переваги та недоліки. Важливо виділити ті, які служать практичним дієвим інструментом в діяльності логістичних операторів та рекомендувати їх для поширення.

Мета статті. Метою статті є представлення результатів дослідження вітчизняного ринку логістичних послуг в системі управління якістю, ідентифікація методів оцінювання якості логістичних послуг, які використовуються на практиці логістичними операторами, а також визначення вагомості фахових компетентностей у якості логістичних послуг.

Виклад основного матеріалу дослідження. Маркетингові дослідження авторів було ске-

ровані на сегмент контрактної логістики ринку логістичних послуг України, оскільки він є найдинамічнішим та найпрогресивнішим. Цей сегмент міг би служити моделлю відображення загального стану вітчизняного логістичного ринку з врахуванням деяких особливостей. Репрезентують цей сегмент 27 компаній, які себе задекларували на сайті logist.fm [14].

Інструментом дослідження служила анкета, розроблена на підставі трансформації пошукових питань та гіпотез у питання анкети загальною кількістю 12.

Метод дослідження – опитування:

– за ступенем охоплення генеральної сукупності – суцільне;

– за способом комунікації між респондентом і дослідником – поштове (26%) із використанням Google Form та телефоне (74%);

– за ступенем формалізації – формалізоване;

– за типом респондента – експертне.

Дослідження рівня якості логістичних послуг серед логістичних операторів, представлених на українському ринку, показало, що більшість підприємств володіють сертифікацією якості ISO 9001, майже половина – сертифікацією системи екологічного керування, при цьому жоден із респондентів не відповів, що не планує отримати сертифікацію.

Більшість респондентів вважають, що сертифікація відповідно до міжнародних стандартів є необхідною умовою в роботі з партнерами (85,7%) та позитивно впливає на імідж і репутацію підприємства (85,7%). Відповідно наявність сертифікації для учасників дослідження відіграє важливу роль у здійсненні своєї діяльності, тому ті підприємства, які ще не володіють нею, бажають її отримати в найближчому майбутньому.

Згідно результатів опитування всі респонденти отримують інформацію від клієнтів про рівень якості послуг і сервісу, запропонованих компанією (100%). Таке інформування проводиться час від часу (57,2%) або постійно (43,9%).

При цьому респонденти проводять оцінку послуг і сервісу, які надають своїм клієнтам, зазвичай шляхом аналізу скарг та рекламаций (85,7%) і значно рідше, використовуючи власні методи чи метод SERVQUAL (14,3%).

При цьому більшість респондентів вимірюють показник якості у відсотковому вимірнику (85,7%). Такий абсолютний показник якості послуг і сервісу є дуже високим, а саме становить 90-99,5%. Такі дані свідчать про те, що логістичні оператори надають якісні послуги та сервіс відповідно до вимог споживачів.

Велика частка респондентів вважає, що фахова компетентність у логістиці є важливою для надання якісних послуг і сервісу (85,7%).

Рівень фахової компетентності кадрів в Україні у наданні логістичних послуг не є надто високим, оскільки більшість працівників опановують фахові вимоги у процесі здійснення своєї діяльності на посаді. Таким чином частка фахівців, які мають спеціалізовану освіту, підтверджену дипломом про вищу освіту, невелика, а фахівці, які підтверджують свої знання сертифікатами міжнародного зразка, видані Європейською чи Американською логістичними спільнотами, взагалі мізерний. Відповідно такий рівень компетентності і впливає на низькі результати показника LPI у даному розділі.

Враховуючи не надто розвинену систему освіти у галузі логістики в Україні, а саме невелику кількість навчальних закладів із представленою спеціалізацією, фахівці можуть проходити тренінги з логістики. Результати дослідження показали, що частка менеджерів, які пройшли такі навчання в Україні дещо більша, ніж частка менеджерів, що мають досвід участі в подібних тренінгах за кордоном. Така ситуація свідчить про те, що вітчизняні фахівці рідше набираються досвіду на закордонних практиках, ніж на вітчизняних.

Отже, задля здійснення більш ефективної діяльності і як наслідок повнішого задоволення потреб клієнтів у якісних послугах, логістичним операторам необхідно активніше заохочувати працівників до самоосвіти та отримання спеціалізованої освіти.

Зведені основні результати дослідження сегменту контрактної логістики вітчизняного ринку логістичних послуг в системі управління якістю представлені інфографікою (рис. 1).

Висновки. Маркетингові дослідження були зорієнтовані на сегмент, який вважається певним стандартом логістичної галузі, – контрактна логістика. Він послужив моделлю відображення загального стану вітчизняного ринку логістичних послуг в системі управління якістю. Репрезентують цей сегмент, в основному, міжнародні компанії з відомими глобальними брендами, які принесли в Україну практику логістики, відповідну світовим стандартам. Українські підприємства в цьому сегменті представлені поодинокі. За результатами дослідження, більшість підприємств володіють сертифікацією якості ISO 9001, майже половина – сертифікацією системи екологічного керування. Для утримання конкурентоспроможних позицій, сертифікація розглядається як необхідна умова і перспектива загалом для всіх підприємств ринку логістичних послуг. Першочергово, це стосується найбільш розвинутих секторів (яким є контрактна логістика) або тих, що динамічно розвиваються (до прикладу, сектор кур'єрство-експедиція-пошта). Враховуючи глобальність

конкуренції ринку логістичних послуг, актуальними в ближчій перспективі вже будуть: ISO 28002: 2011 (Системи управління безпекою для ланцюга постачання – Розвиток стійкості в ланцюжку постачання); ISO 28003: 2007 (Системи управління безпекою для ланцюга постачання. Вимоги до органів, які здійснюють аудит та сертифікацію систем управління мережею постачання); ISO / TS 17419: 2014 (Інтелектуальні транспортні системи. Кооперативні системи. Класифікація та управління застосуваннями ITS у глобальному контексті) і т.п.

Абсолютний показник якості логістичних послуг, який дає об'єктивну оцінку, вимірює 86 % підприємств. Цей показник найвищий в порівнянні з іншими сегментами ринку логістичних послуг, і можливість його точного вимірювання залежить від рівня автоматизації систем управління підприємством, використання сучасних інформаційно-комп'ютерних технологій, які забезпечують вичерпну інформацією в режимі он-лайн. Високий рівень автоматизації (цифровізації) є пріоритетом великих підприємств. Зважаючи на той факт, що в сфері логістичних послуг України, за статистикою, переважають малі та середні підприємства – їх частки в 2018 році становлять 91,7% та 8,1% відповідно – можна стверджувати, що вимірювання абсолютного показника якості логістичних послуг загалом по ринку змінить картину в сторону зменшення. Обчислюється абсолютний показник якості логістичних послуг як співвідношення вчасно виконаних замовлень до загальної кількості замовлень, і є відображенням своєчасності. Якість логістичних послуг безумовно вимірюється критерієм своєчасності, однак не прирівнюється лише до нього одного, а є ширшим поняттям.

Якість логістичних послуг залежить від фахових компетентностей у логістиці. Це визнало 86 % респондентів. Проте відсоток менеджерів, які мають спеціалізовану освіту чи пройшли тренінги, не надто великий. У результаті – необхідність у підвищенні та розвитку фахових компетентностей саме з логістики менеджерів різних рівнів управління.

За результатами досліджень, логістичні оператори постійно моніторять якість своїх послуг. Найпопулярнішим методом, який використовується, є метод аналізу скарг та рекламаций. Такі методи оцінки як: SERVQUAL, CIT, CIS, Silent Shopper, експертна оцінка, які є популярними у практиці провідних логістичних операторів на розвинутих ринках логістичних послуг, оминаються. Увага дослідників була зосереджена на пошуку практичного інструментарію серед кількісних методів оцінки якості логістичних послуг. Авторські

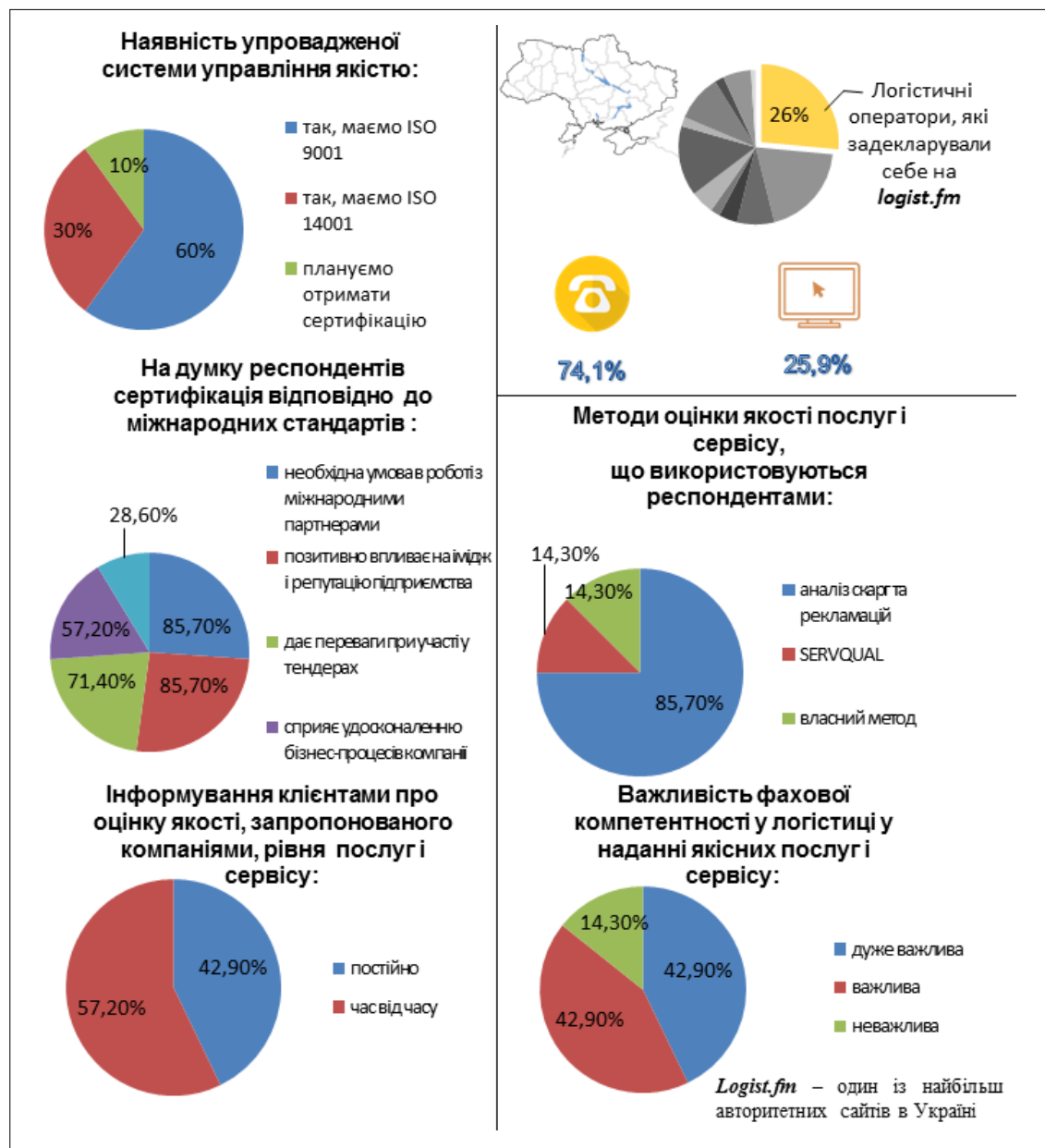

Рис. 1. Інфографіка дослідження

розвідки були успішними лише з методом Servqual, який використовується в практиці міжнародних логістичних операторів. В перспективі подальших досліджень цей метод буде апробуватися в практиці вітчизняних логістичних операторів з метою розробки зручного методичного інструментарію оцінювання якості логістичних послуг.

Отримані результати формують загальну картину вітчизняного ринку логістичних послуг

в системі управління якістю, істотно поглиблюють розуміння впливу окремих чинників на рівень якості логістичних послуг, піднімають проблему вимірювання якості логістичних послуг. Подальші дослідження повинні бути спрямовані на розвиток методичних положень оцінювання якості логістичних послуг, які би передбачали узгодженість та формалізацію оцінних критеріїв як окремих, так і комплексних логістичних послуг.

Список використаних джерел:

1. Meffert H. Dienstleistungsmarketing: Grundlagen – Konzepte – Methoden. Mit Fallstudien / H. Meffert, M. Bruhn. 5 Auflage. Wiesbaden: Gabler, 2006, p. 312.
2. Schmidt K. Mystery Shopping Leistungsfähigkeit eines Instruments zur Messung der Dienstleistungsqualität / Schmidt K. Marburg: Deutscher Universitäts-Verlag, 2007, p. 109.

3. Zeithaml V.A. Services Marketing: Integrating Customer Focus Across the Firm / Zeithaml V.A., Bitner M.O., Gremler D.E. 5. Auflage. New York: McGraw-Hill Higher Education, 2009, p. 149.
4. Zeithaml V.A. Services Marketing: Integrating Customer Focus Across the Firm / Zeithaml V.A., Bitner M.O., Gremler D.E. 5. Auflage. New York: McGraw-Hill Higher Education, 2009, p. 149.
5. Hemmecke J. Eine Einführung in die Critical Incident-Technik Planungs- und Durchführungshinweise / J. Hemmecke. Linz: Dr. Jeannette Hemmecke, 2007, p. 6.
6. Bruhn M. Qualitätsmanagement für Dienstleistungen – Grundlagen / M. Bruhn. Auflage. – Berlin: Springer, 2008, p. 136-137.
7. Bruhn M. Marketing – Grundlagen für Studium und Praxis / M. Bruhn. 10. Auflage. Wiesbaden: Gabler, 2010, p. 34.
8. Stigbauer F. Reklamationen: Gefahr oder große Chance? Offene Kommunikation stärkt das Vertrauen und schafft begeisterte Kunden ? / F. Stigbauer / Firmen Intern Training, 2016. URL: https://www.wifi-ooe.at/html/content-files/wifi/pdf/FIT_Reklamtionen-Gefahr_oder_grosse_Chance.pdf (accessed 15.02.2018).
9. Homburg Ch. Theoretische Perspektiven zur Kundenzufriedenheit / Ch. Homburg R. Stock-Homburg. 4. Auflage. Wiesbaden: Springer Gabler, 2006, p. 18-19.
10. Bruhn M. Qualitätsmanagement für Dienstleistungen – Grundlagen / M. Bruhn. – 7. Auflage. – Berlin: Springer, 2008, p. 136, 137.
11. Schneider W. Kundenzufriedenheit. Konzept, Messung, Management / W. Schneider, M. Kornmeier. – Bern: Haupt Verlag, 2006, p. 219, 223.
12. Warum Kundenbeschwerden gut für das Geschäft sind? Super Office. 2018. URL: <https://www.superoffice.ch/service/artikel/kundenreklamationen/> (accessed: 01.10.2019).
13. Nitin Seth, S.G. Deshmukh, Prem Vrat, (2006) "A conceptual model for quality of service in the supply chain", International Journal of Physical Distribution & Logistics Management, Vol. 36, Issue 7, pp. 547-575,
14. Logistics operators. Logist.FM. 2018. URL: <http://logist.fm/logistischeskie-operator> (accessed: 01.02.2018).

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ «ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ТА НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА»

Монографія «Публічне управління та національна безпека» підготовлена професійним колективом авторів за загальною редакцією доктора історичних наук, професора, Заслуженого діяча науки і техніки України, професора кафедри публічного управління та адміністрування Михненко А.М. доктора економічних наук, доцента, завідувача кафедри публічного управління та адміністрування Грущинської Н.М. та авторським колективом у складі: доктора наук з державного управління, доцента кафедри публічного управління та адміністрування Нестеряком Ю.В., доктора наук з державного управління, доцента, професора кафедри публічного управління та адміністрування Жовнірчика Я.Ф., доктора економічних наук, професора Приходько В., кандидата наук з державного управління, доцента кафедри публічного управління та адміністрування Ніжнікова М.Л., кандидата історичних наук, доцента, директора Навчально-наукового інституту неперервної освіти Дейнеги І.І., кандидата економічних

наук, доцента, професора кафедри публічного управління та адміністрування Поліщук О.В., кандидата філософських наук, доцента кафедри публічного управління та адміністрування Макаренко Е.М., доцента кафедри публічного управління та адміністрування Чібісової І.В.

Динаміка змін сучасної соціально-політичної ситуації в Україні вимагає від державного, в т.ч. публічного управління прийняття відповідних рішень та забезпечення їх реалізації при утриманні сталості та стабільності в суспільстві та державі. Відповідно, питання безпеки є необхідною умовою нормальної життєдіяльності будь-якого суспільства є суспільний порядок, від рівня якого залежить спокій та безпека людини.

У монографії викладено особливості публічного управління та його впливу на безпеку особистості, суспільства і держави в системі національної безпеки, окреслюючи критерії вироблення безпеки людини, суспільства, держави. Розкрито засади взаємодії суспільства і влади. Проаналізовано проблеми національної безпеки України. Розглянуті принципи адміністрування в сфері суспільних відносин крізь призму «освіта-економіка-держава». Авторами досліджено інструменти державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності в контексті антикризової політики економічної дипломатії. Приділена увага державному регулюванню економічної політики з урахуванням економічної поведінки та емоційного інтелекту в умовах забезпечення економічної безпеки держави. Окремий розділ монографії присвячено дослідженню питань публічного управління у сфері національної безпеки, аналізу загроз економічним інтересам держави.

Авторами в монографії піднімається актуальне питання інформаційної безпеки як складової національної безпеки держави, включаючи методологічний аналіз міжнародних критеріїв інформаційної безпеки держави, вдосконалення шляхів реалізації інформаційної безпеки України.

В рукопису розкриваються питання функцій і повноважень державних структур у формуванні економічної політики прогнозування розвитку регіонів.

Кожний розділ монографії завершують використані джерела літератури та висновки, які лаконічно відображають результати

тати виконаного дослідження. Рецензована монографія, безперечно, заслуговує високої оцінки і займає достойне місце серед досліджень у галузі публічного управління, теорії національної безпеки та економічної політики. Її результати можуть бути використані при викладанні навчальних курсів для спеціальності 281 «Публічне управління та адміністру-

вання» студентам освітніх ступеней «Бакалавр» та «Магістр», а також в теоретичних дослідженнях з проблем національної безпеки та публічного управління та адміністрування.

Монографія «Публічне управління та національна безпека» є сучасною науковою працею в галузі публічного управління та адміністрування.

Засанський В.В.

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри економічної теорії
Національного авіаційного університету

Наукове видання

**ПРОБЛЕМИ
СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ
В ЕКОНОМІЦІ**

Збірник наукових праць

Випуск 5(73)

Частина 2

Технічне редагування *А. А. Радченко*

Опубліковано в авторській редакції

Формат 60x84/8. Гарнітура ZurichCytillic BT.
Папір офсет. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 15,95. Ум. друк. арк. 19,30.
Замов. № 1019/234. Наклад 100 прим.

Видавничий дім «Гельветика»
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.